

LŐRINCZ LÁSZLÓ–ILYÉS VIRÁG–VARGA KINGA–
KISS KÁROLY MIKLÓS

Földrajzi és nemek közötti bérkülönbségek a karrierszekvenciákban

Számos tanulmány vizsgálja a nemek közötti bérkülönbségeket, azok összetevőit és e bérszakadék időbeli változását. A munkavállalók karrierútjukban hozott döntései – amikor foglalkozást váltanak, új iparágban helyezkednek el, vagy másik településre költöznek – alapvetően befolyásolják bérpályájuk alakulását. A nők és férfiak az iparágak és foglalkozások terében más jellemző útvonalakat járnak be. Ha a karrierútban történő váltások földrajzi költözéssel is együtt járnak, akkor annak további bérhatása lehet, mivel a különböző településtípusok munkaerőpiaci lehetőségei eltérnek egymástól. A nagyobb városokban vagy a fővárosban jellemzően magasabb béreket lehet elérni, mint a kisebb településeken. A földrajzi költözésnek a bérhozadéka nemenként eltérhet, ami befolyásolja a nők és férfiak közti bérszakadék alakulását. Tanulmányunkban a munkaerőpiaci és földrajzi mobilitás bérhatását vizsgáljuk – feltárva a nemek szerinti különbségeket. Magyar adminisztratív adatokból teljes karrierszekvenciákat tárunk fel, és e karrierszekvenciákat magyarázó változóként használjuk az urbanizációs bérprémium, valamint a költözés bérhatásainak vizsgálatában. Eredményeink azt mutatják, hogy a különböző típusú váltások bérhatása eltér a két nem között: mind az azonnali bérelőnyökben, mind a váltásokkal megnyíló potenciális karrierpályák hosszú távú várható béreiben. *Journal of Economic Literature* (JEL) kód: J16, J31, J61, J62.

Bevezetés

A munkavállalók karrierútját a betöltött állások sorozataként definiálhatjuk. A foglalkozási, iparági besorolás, a szervezeti jellemzők és földrajzi elhelyezkedés jellemezi a karrierszekvenciák egyes állomásait, a sorban betöltött állásokat. A karrierútban történő váltások kihatnak a munkavállaló munkaerőpiaci helyzetére,

Lőrincz László, HUN-REN KRTK KTI, NETI Lab, CIAS (e-mail: lorincz.laszlo@krtk.mta.hu).

Ilyés Virág, HUN-REN KRTK KTI, NETI Lab, CIAS (e-mail: ilyes.virag@krtk.hu).

Varga Kinga, HUN-REN KRTK KTI, University of Ljubljana (e-mail: varga.kinga@krtk.hun-ren.hu).

Kiss Károly Miklós, HUN-REN KRTK KTI, Pannon Egyetem (e-mail: kiss.karoly.miklos@krtk.mta.hu).

A kézirat első változata 2024. március 28-án érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2024.7-8.701>

elsősorban a bérekre. Ha valaki foglalkozást vált, más iparágban helyezkedik el, vagy más településre költözik, az rövid távon is befolyásolja a bérét, de e váltások új karrierpályákat megnyitva a hosszabb távon elérhető béreket is megváltoztatják. Gyakran megfigyelhető például, hogy a nagyobb városokban való elhelyezkedés bérnövekedéssel jár, de e bérelőny eltérő lehet a különböző településtípusok esetében. Továbbá a karrierútban történő váltások következményei a nők és férfiak esetében eltérhetnek egymástól.

A nők bérhátránya jelentősen csökkent az elmúlt 40-50 évben, de messze nem szűnt meg, és e bérkonvergencia mára jelentősen lelassult. A bérkiegyenlítőds a jövedelemeloszlás középső és alsó részén volt erőteljesebb, a felső részén sokkal kisebb mértékben csökkent a nők bérhátránya. Az utóbbi évtizedre azok a tendenciák, amelyek a nemek közötti bérkonvergenciát leginkább mozgatták, megtorpanak, többek között a nők munkaerőpiaci részvételének növekedése és az iskolázottsági és munkaerőpiaci tapasztalatokban felhalmozott hátrányuk csökkenése. Továbbra is megmaradt azonban a foglalkozási szegregáció: a nők nagyobb arányban dolgoznak alacsonyabb megbecsültségű és kevésbé megfizetett foglalkozásokban és iparágakban. Mindez különösen fontos a teszt vizsgálatát, hogy a nők és férfiak a foglalkozások, iparágak terében és a földrajzi térben milyen karrierpályát járnak be, és hogyan hatnak a karrierútban történő váltások a nemek közötti bérkülönbségekre.

Tanulmányunkban azt elemezzük, hogy a bejárt karrierutak során hogyan alakulnak a nemek közötti, illetve a településtípus szerinti bérkülönbségek. Magyarországi munkaerőpiaci adatokon vizsgáljuk a bérkülönbségek nagyságát, különösen a nemek közötti és a városi bérkülönbségeket, valamint a földrajzi mobilitás hozadékának nemek közötti eltéréseit. A korábbi szakirodalom többségétől eltérően ennek során nemcsak az aktuális foglalkozásokra kontrollálunk, hanem a teljes korábbi munkaerőpiaci történet hatását is figyelembe vesszük. A munkavállalók bérét ugyanis a korábbi munkahelyeken elsajátított tudáson, képességeken és tapasztalatokon keresztül a korábbi álláshelyek is befolyásolják. Azt feltételezzük, hogy az így felhalmozódó emberi tőkét nemcsak a korábbi állások halmaza határozza meg, hanem számít a munkahelyek sorrendje is.

A bérszakadékok becsléséhez így a bérek logaritmusára vonatkozó fix hatású panelregressziókat használunk, és ennek során megvizsgáljuk, hogy hogyan befolyásolja az eredményeket, ha ebbe a karriersorozat fix hatásait is beemeljük, ahol a karrierszekvenciákat az egyének munkaerőpiaci történetét leíró iparági-foglalkozási cellák sorozataként definiáljuk. Ennek segítségével megbecsüljük, hogy az egyének átlagos bérváltozásai különböznek-e nemek, településtípusok és földrajzi mobilitás szerint, ha a karrierútban váltás történik (új iparági-foglalkozási cellákba lépnek át). Kutatásunkban először megvizsgáljuk, hogy az iparági és foglalkozási különbség kiszűrése után – tehát a hasonló karrierpályát bejáró munkavállalók között – milyen mértékű nemek közötti bérkülönbségek és városi bérelőnyök mutathatók ki. Ennek során azt is megnézzük, hogy a városi bérelőnyökben van-e eltérés a férfiak és nők között. A második kutatási kérdésünk a költözés hatását elemzi: azt, hogy a költözésnek milyen közvetlen bérhatásai vannak, és e bérhatásokban milyen

különbségek mérhetők a nemek, illetve a földrajzi relokáció célállomásának településtípusa szerint. Ezek interakcióját is megvizsgáljuk, tehát, hogy van-e eltérés a nők és férfiak között a tekintetben, hogy milyen településtípusra költözve lesz a karrierváltásuknak nagyobb bérhozama.

A karrierben bekövetkező váltások kapcsán emellett feltételezzük azt is, hogy az egyének döntéseit stratégiai szempontok is irányítják, azaz egy-egy váltás során nemcsak annak azonnali előnyeit veszik figyelembe, hanem azt is, hogy egy foglalkozásváltás vagy egy költözés milyen hosszú távú karrierlehetőségeket nyit meg. Így a harmadik kutatási kérdésünk a karrierútban történő foglalkozási és földrajzi váltások hosszú távú várható bérhatásait vizsgálja. Ennek megfelelően a karrierszekvenciák felhasználásával megpróbálunk becslést adni arra, hogy a váltással megnyíló potenciális karrierpályák milyen hosszú távú várható bérnövekedést tesznek lehetővé, illetve, hogy hogyan alakulnak a váltással kapcsolatos hosszú távú várható nyereségek különbségei nemek, illetve településtípus szerint. Ennek vizsgálata azért is tanulságos lehet, mert a költözéssel kapcsolatos döntések sokszor családi, háztartási döntések. A háztartáson belüli döntések esetében pedig a tagok alkupozíciója, érdekei és preferenciái eltérhetnek. Ha eltéréseket találunk a költözés bérhozádkában nők és férfiak között, akkor az igazolhatja azokat a háztartásgazdaságtani kutatásokat, amelyek szerint gyakoribb, hogy a férfiak a fő döntéshozók a család jövedelemszerzéssel és vagyonosodással kapcsolatos távlati döntéseiben, és hogy a költözéssel kapcsolatos döntésekben nagyobb valószínűséggel kerül hangsúly a férj karrierkilátásaira. E kérdés mélyebb megértését segítheti, ha a költözés célállomásának településtípusa szerint is szétválogatjuk a hatásokat.

Szakirodalmi áttekintés

Nemek közötti bérkülönbségek a munkaerőpiacon

A nemek közötti munkaerőpiaci különbségek összetevőit az elmúlt évtizedekben széles körben vizsgálták (például *Blau–Kahn* [2017], *Weichselbaumer–Winter–Ebmer* [2005]). A nők bérhátrányának több magyarázata is van, a szakirodalomban számos tanulmányt találunk, amelyek empirikusan próbálják vizsgálni, hogy különböző tényezők milyen mértékben járulnak hozzá a nemek közötti bérkülönbségekhez. A nemek közötti bérszakadék fakadhat az emberi tőke eltéréseiből, például a képzettség és munkaerőpiaci tapasztalat különbségeiből (*Blau–Kahn* [2017], *Goldin* [2014], *Mincer–Polachek* [1974], *Polachek* [1981]), a családon belüli és gyermekneveléssel kapcsolatos munkamegosztás különbségeiből (*Becker* [1985], [1993], *Hersch–Stratton* [1997], [2002], *Ribar* [2004]), a nőket érintő diszkriminációból (*Bertrand és szerzőtársai* [2010], *Ceci és szerzőtársai* [2014], *Goldin–Rouse* [2000], *Lazear–Rosen* [1990], *Noonan és szerzőtársai* [2005], *Weiss–Gronau* [1981]), illetve a nemek közötti foglalkozási szegregációból: milyen foglalkozásokban, iparágakban és cégekben tudnak elhelyezkedni a nők és a férfiak (*Beller* [1982], *Bianchi–Rytina* [1986], *Blau–Kahn* [1997], *Blau és szerzőtársai* [2013], *Gross* [1968], *Jacobs* [1989]). Az újabb kutatások további

tényezők szerepét is vizsgálják a nemek közötti béregyenlőtlenségek kapcsán. Ilyenek például a nem kognitív képességek, a társadalmi szerepek és normák, illetve a pszichológiai jellemzők, preferenciák és attitűdök (*Adamecz-Völgyi-Shure* [2022], *Bert-ram* [2011], *Blau-Kahn* [2017], *Buser és szerzőtársai* [2014], *Crosón-Gneezy* [2009], *Heckman-Kautz* [2012], *Flory és szerzőtársai* [2015], *Niederle-Vesterlund* [2007], *Solnick és szerzőtársai* [2004]).

Ha a nemek közti béregyenlőtlenség trendjeit tekintjük, azt láthatjuk, hogy az 1970-es évektől kezdve jelentősen csökkent a nők bérhátránya, de nem szűnt meg teljesen (*Blau-Kahn* [2008], [2017], *Weichselbaumer-Winter-Ebmer* [2005]). Az OECD a nemek közti bérszakadékot (a férfiak és nők mediánkeresete közötti különbség a férfiak mediánkeresetéhez viszonyítva) az egyes országok legfrissebb elérhető adatai (2019–2022) alapján átlagosan 12,1 százalékra becsüli, jelentős eltérésekkel: a legkisebb Belgiumban (1,2 százalék), a legnagyobb Koreában (31,2 százalék), míg Magyarországon kicsivel az átlag feletti 13,1 százalék (*OECD* [2023]).¹ *Köllő* [2018] 15 százalék körüli mértékűre mérte a nők bérhátrányát Magyarországon az utóbbi évtizedre.

A nemek közti bérszakadék csökkenése mögött elsősorban a nők munkaerőpiaci részvételének növekedése és emberi tőkebeli hátrányuk csökkenése (képzettségük és munkaerőpiaci tapasztalatuk növekedése) állt. A férfiak és nők közötti bérkonvergencia az 1970–1980-as években volt a legerősebb, majd a következő évtizedekben lelassult, és a bérkonvergencia mögött meghúzódó számos tendencia megtorpant, többek között a nők munkaerő-piaci részvételi arányának növekedése és a nemek szerinti foglalkozási szegregáció csökkenése (*Adamecz-Völgyi* [2018], *Arulampalam és szerzőtársai* [2007], *Blau-Kahn* [2008], [2017], *Hassink-Russo* [2010], *Weichselbaumer-Winter-Ebmer* [2005]). Az is fontos jellemzője e folyamatoknak, hogy egyre kevésbé a hagyományos emberitőke-változók (oktatás és munkaerőpiaci tapasztalat) eltérései okozzák a nemek közötti bérkülönbségeket. Ez annak köszönhető, hogy az utóbbi évtizedekben fokozatosan megfordult a nemek közötti különbség az iskolázottságban, és a nemek közötti munkaerőpiaci tapasztalati különbség is jelentősen csökkent (*Goldin és szerzőtársai* [2006], *Parro* [2012], *Schofer-Meyer* [2005], *Varga* [2018], *Vincent-Lancrin* [2008]).

Ezzel szemben a nők és férfiak munkaerőpiaci pozíciójában továbbra is fennmaradtak különbségek, elsősorban a nemek foglalkozási és iparági eloszlásának különbségeiben, amelyek továbbra is magyarázzák a bérkülönbségek jelentős részét. Például *Blau-Kahn* [1997], [2008], [2017] az Egyesült Államok munkaerőpiacát vizsgálva azt találta, hogy míg a nők és férfiak foglalkozásokban és iparágakban való elhelyezkedési különbségei 1980-ban a bérszakadék 27 százalékát magyarázták, addig e foglalkozási szegregáció 2010-re az egyébként jóval kisebb bérkülönbség 49 százalékát okozta. A női munkavállalók nagyobb arányban helyezkednek el alacsony

¹ Ha a KSH által közzétett teljes munkaidős foglalkoztatottak bruttó átlagbére alapján számolunk, akkor Magyarországon a nők átlagosan 17 százalékkal kerestek kevesebbet 2022-ben (lásd a ksh.hu: 20.9.1.7). A teljes munkaidőben alkalmazásban állók bruttó átlagkeresete a munkavállalók főbb demográfiai jellemzője szerint negyedévente kumulált (https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0151.html).

presztízsű és alacsonyabb bérezésű ágazatokban (szociális szférában, oktatásban, szolgáltató szférában) és foglalkozásokban (ápolói, tanítói, irodai, ügyfélkapcsolati munkakörök). Számos tanulmány mutatja, hogy a női szakmák kevesebbet fizetnek, mint a férfi szakmák a hasonló mért jellemzőkkel rendelkező munkavállalók esetében (*Blinder* [1973], *Folbre és szerzőtársai* [2013], *Fuchs* [1990/2003], *Hirsch–Manzella* [2015], *Levanon és szerzőtársai* [2009], *Oaxaca* [1973]). A foglalkozási szegregációnak a nők bérhátrányára gyakorolt negatív hatását felerősíti a bérszerkezet változása is, mivel a különböző készségekért járó jutalmak és a magas bérű foglalkozásokban és iparágakban való foglalkoztatásért járó prémiumok is megváltoztak, jellemzően növekedtek. A nemek közötti béregyenlőtlenségeket, főleg az eloszlás tetején, már az 1980-as években is növelte a képzettségért és a magas bérű, tipikusan férfiakat foglalkoztató ágazatokban való részvételért járó piaci jutalmak emelkedése (*Blau–Kahn* [1997], [2017]). Bár a nők foglalkoztatásbeli felemelkedése hozzájárult a szakadék csökkenéséhez, e hatás egy részét ellensúlyozta a nők és férfiak foglalkozásai közötti és foglalkozáson belüli hierarchiákban való eloszlásuknak, valamint a foglalkozások hozamának a nők számára kedvezőtlen változásai.

Földrajzi szempontok és városi bérprémium

Számos tanulmányban dokumentált, hogy a nagyobb városokban dolgozók többet keresnek, mint a kisebb városokban és vidéken dolgozók (*De La Roca–Puga* [2017], *Glaeser–Maré* [2001], *Glaeser–Resseger* [2010], *Moretti* [2004], *Yankow* [2006]). Empirikusan bizonyított, hogy a városokban mind a munkavállalók (*Glaeser–Gottlieb* [2009], *Hsieh–Moretti* [2019]), mind a vállalatok (*Combes és szerzőtársai* [2010], [2012], *Henderson* [2003]) termelékenyebbek.

A városi bérelőny egyik forrása a gazdasági tevékenységek térbeli koncentrációjából fakadó agglomerációs előnyök (agglomerációs gazdaságosság), amelyek a városi és főleg nagyvárosi térségekben koncentrálnak a vállalatok nagyobb termelékenységében csapódnak le (*Duranton–Puga* [2004], *Holmes* [2010], *Puga* [2010], *Rosenthal–Strange* [2004]). A városi területeken, szemben a vidéki területekkel, a rendelkezésre álló karrierutak eltérők lehetnek a cégek, lehetőségek bősége miatt, mivel az innováció és a technológia az ilyen területekre koncentrálnak. A legújabb tanulmányok szerint a piaci koncentráció helyi szintje együtt mozog az odaköltözéssel elérhető bérprémiummal. A kapcsolódó kutatások jellemzően a termelékeny munkavállalók térbeli szelekciójának szerepét és az agglomerációs gazdaságosság fontosságát hangsúlyozzák a városi bérprémium fontos forrásaként (*Combes és szerzőtársai* [2011], *Duranton–Puga* [2004], *Glaeser–Maré* [2001]). A gazdasági tevékenységek térbeli sűrűsödése növeli a munkavállalók termelékenységét, és a munkáltatók és munkavállalók hatékonyabb illeszkedéséhez vezet. Így a gazdasági tevékenységek térbeli sűrűsödésének eltérései földrajzi (a különböző településtípusok közötti) bérkülönbségekhez vezethetnek.

Ezek mellett a nagyvárosi és vidéki munkaerőpiacok között érvényesül egy szelekciós hatás is, miszerint az eredendően termelékenyebb munkavállalók gyakrabban

választják a nagyvárosi munkaerőpiacokat. A felsőfokú végzettséggel vagy a foglalkozásukhoz kapcsolódó magasabb képességekkel rendelkező munkavállalók nagyobb városokban való koncentrációját több tanulmány is dokumentálta (például *Bacolod* [2017], *Berry–Glaeser* [2005], *Combes és szerzőtársai* [2012], *Davis–Dingel* [2020], *Gobillon–Selod* [2010], *Moretti* [2012]). A költözők gyakran fiatal, magasan képzett munkavállalók (*Brian és szerzőtársai* [2017], *Kennan–Walker* [2011], *Saks–Wozniak* [2011]), akiknek már a költözés előtti keresete is magasabb volt, mint a nem költözőknek (*Gabriel–Schmitz* [1995], *Rodgers–Rodgers* [2000]).

A városok bérelőnyének további oka lehet, hogy megkönnyítik a tapasztalatok gyűjtését és a tanulást. Minél nagyobb egy település, annál nagyobb mértékben nyújt lehetőséget a munkavállalóknak arra, hogy több értékes tapasztalatot gyűjtsenek. (*De La Roca–Puga* [2017], *Duranton–Puga* [2001], *Ellison–Glaeser* [1999]).

A munkahelyváltással összekapcsolódó földrajzi mobilitás túlnyomórészt pozitív karrierlehetőségeket biztosít, mivel új munkaerőpiacokhoz és a munkalehetőségek nagyobb választékához kínál hozzáférést, így a várható karrierépítés fontos tényezőjének tekinthető. A kiterjedt szakirodalom szerint a földrajzi lakóhely megváltoztatása gyakran párosul rövid és hosszú távú bérelőnyökkel (*Kratz–Brüderl* [2013], *Lehmer–Ludsteck* [2008], *Yankow* [2003]). Ezek a bérelőnyök egyrészt abból fakadnak, hogy a költöző munkavállalók nagyobb valószínűséggel választanak jobb helyi munkaerőpiaci feltételekkel és bérszínvonallal jellemezhető földrajzi desztinációkat (*Glaeser–Maré* [2001]), illetve olyan helyeket, ahol a képességeiket és foglalkozásaikat jobban megfizetik (*Borjas és szerzőtársai* [1992], *Kaplan–Schulhofer–Wohl* [2017]).

Boza és szerzőtársai [2023] empirikusan igazolta, hogy a földrajzi mobilitás növeli a munkaerő-kiválasztás hatékonyságát, javítja a munkavállaló és a vállalat közötti megfelelő párosítást, és növeli a munkaerőpiaci termelékenységet.

A nemi és földrajzi dimenzió metszéspontja is releváns: ha a földrajzi mobilitás hozadéka a nemek között eltérő, akkor a földrajzi mobilitásból fakadó eltérő bérelőnyök hatással vannak a férfiak és nők közötti bérkülönbségek alakulására. A költözés kérdéskörét bonyolítja, hogy e döntés sokszor nem individuális, hanem egy család vagy háztartás közös akciója. A háztartás-gazdaságtan frissebb vonulata vizsgálja a háztartáson belüli folyamatokat és döntéseket, felfedve, hogy tagjai között hatalmi és érdekkülönbségek lehetnek. A földrajzi migrációból fakadó bérhozzamok eloszlását befolyásolhatja, hogy melyik házastárs irányítja a családi döntéseket, vagyis kinek a karrierkilátásai kerülnek a döntések során előtérbe. A háztartáson belüli döntéshozatali folyamatok nem túl bő empirikus irodalma azt mutatja, hogy a háztartások nagyobb hányadában a férfiak a fő döntéshozók, főleg a beruházásjellegű vagy a jövedelemszerzéssel és vagyonosodással kapcsolatos távlati döntések esetében, azonban a nők döntésekben való részvétele nő, ahogy jövedelmük közelíti vagy meghaladja a férjüket (*Bertocchi és szerzőtársai* [2014], *Elder–Rudolph* [2003], *Friedberg–Webb* [2006]). Néhány tanulmány szerint nagyobb valószínűséggel vesznek részt a döntésekben a nők, ha magasabb az iskolai végzettségük vagy a foglalkozási státusuk (*Bertocchi és szerzőtársai* [2014], *Elder–Rudolph* [2003]), továbbá ha a háztartás lakóhelye nagyobb városban található (*Lührmann–Maurer* [2007]).

A migrációs döntések esetében is gyakori, hogy a nők inkább „kényszerpályán mozognak”, a partnerüket követik a földrajzi költözés során (*Bonney–Love* [1991], *Shihadeh* [1991]). Több tanulmány is feltárja, hogy a férfiak karrierje fontosabb a migrációs döntésben, ezért a nők munkaerőpiaci pozíciójukat tekintve inkább veszítenek a családi költözés esetén. Néhány tanulmány szerint ez csak azért van így, mert a férfiak migrációból származó potenciális nyeresége meghaladja a nők potenciális veszteségeit (*Mincer* [1978], *Nivalainen* [2004]). Ezzel szemben több szociológiai tanulmány azzal érvel, hogy a férj és a feleség munkájának relatív fontossága nemcsak a jövedelemtől vagy általában a munkaerőpiaci pozíciótól függ, hanem a nemek szerinti családi szerepektől is (*Bielby–Bielby* [1992], *Bird–Bird* [1985], *Jürges* [2006], *Morrison–Lichter* [1988], *Shihadeh* [1991]).

A migráció egyéni munkaerőpiaci hatása jelentősen eltér a férfiak és a nők között. A költöző házas férfiak ritkábban válnak munkanélkülivé a költözés után, és magasabb béreket élveznek. Ezzel szemben a nők ritkábban helyezkednek el, gyakrabban adnak fel magasabb képzettségű foglalkozást, vagy kevesebbet keresnek a költözés után (*Boyle és szerzőtársai* [2001], *Büchel* [2000], *Duncan–Perrucci* [1976], *Jürges* [2006], *Maxwell* [1988], *Spitze* [1984]). Több tanulmány is megerősíti, hogy a migráció csökkenti a nők keresetét és munkaerőpiaci részvételét (*Boyle és szerzőtársai* [2001], *Cooke és szerzőtársai* [2009], *Jacobsen–Levin* [2000], *Nivalainen* [2004], *Shihadeh* [1991]). A házas férfiak költözés utáni keresete viszont nem változik, vagy nem nő eléggé ahhoz, hogy ellensúlyozza a feleség veszteségeit, ellentétben a mikroökonómiai elmélet előrejelzéseivel (*Blau–Kahn* [2017], *Jacobsen–Levin* [2000]). *Cooke* [2003] megállapítja, hogy míg a családi migráció a férj jövedelmének növekedését okozza, a feleség jövedelmében nem hoz változást, még akkor sem, ha a feleség kereseti potenciálja nagyobb, mint a férjéé. A férfiak és nők által választott foglalkozások jellemzői – bár eltérők – nem magyarázzák tökéletesen a házas férfiak és nők közötti migrációs hatások különbségét.

Adatok

Kutatásunkhoz a HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Adatbankjának kapcsolt államigazgatási paneladatbázisát, az Admin3 adatbázisát használjuk. Az Admin3 adatintegrációs eljárással illesztett komplex adatbázis, mely havi bontásban tartalmazza a magyar lakosság 50 százalékos véletlen mintájának többéves egészségügyi, oktatási, munkaerőpiaci és munkanélküliségi adatait, valamint a magyarországi vállalatok számos jellemzőjét a 2003–2017 közötti időszakra vonatkozóan. A kapcsolt vállalati információk a társaságiadó- (tao-) bevételekből és a bértarifa-felvételből származó adatok, vállalati szintűek, ugyanakkor a munkavállalókhoz köthetők. Mintánkat azokra az egyénekre korlátozzuk, akik 1984-ben vagy később születtek ($N = 773\ 157$ fő, lásd *1. táblázat*), mivel az egyéneket a munkaerőpiacra való első belépés időpontjától szeretnénk megfigyelni. A minta nemek és urbanizáció szerinti megoszlását az *1. táblázat*, illetve a *Függelék 1. és 2. táblázata* tartalmazza.

1. táblázat

A mintába kerültek összetétele a vizsgált időszak kezdetén a lakóhely településtípusa és nemek szerint

	Budapest	Város	Vidék	Teljes minta
NŐK				
A megfigyelték száma	47 640	101 310	219 061	368 011
Településtípusok szerinti megoszlása (százalék)	13,0	27,5	59,5	100,0
Arányuk a mintában (százalék)	49,1	47,9	47,2	47,6
FÉRFIAK				
A megfigyelték száma	49 463	110 194	245 489	405 146
Településtípusok közötti megoszlása (százalék)	12,2	27,2	60,6	100,0
Arányuk a mintában (százalék)	50,9	52,1	52,8	52,4
TELJES MINTA				
A megfigyelték száma	97 103	211 504	464 550	773 157
Településtípusok közötti megoszlása (százalék)	12,6	27,4	60,1	100,0

Megjegyzés: városinak definiáltuk az olyan kistérségek lakóit, amelyek tartalmazznak megyei jogú várost. Vidékieknek tekintjük azokat, akik olyan kistérségben laknak, amelyben nincs megyei jogú város. Budapestinek azokat, akik lakóhelye Budapest.

Módszertan

Elemzésünkben az egyéni karrierutakat (karierszekvenciákat) a betöltött állások időben rendezett sorozataként tekintjük. Egy $O_{1 \rightarrow 2 \rightarrow 3}$ karierszekvencia például egy olyan karrierutat jelöl, amely az 1., 2. és 3. állásokat foglalja magában egymás után, ebben a sorrendben. A karrierút egyes állomásait a munkahely iparága (TEÁOR) és az egyén foglalkozási besorolása (FEOR) együttesen definiálja. A karrierútban való váltásnak tekintjük tehát azt, ha valaki vagy iparágat, vagy foglalkozást vált. Nem tekintjük viszont váltásnak, ha az egyén munkáltatót vált, de továbbra is ugyanabban a foglalkozásban és iparágban talál új állást. Az egyének bejárt karrierútját a munkaerőpiaci történetükben feltárt állások sorozataként alkotjuk meg. Ebben az egyes állásokat egy négyjegyű azonosítóval írjuk le, amelyben a foglalkozásra vonatkozó kétjegyű harmonizált FEOR-besorolást,² másrészt az állás kétjegyű TEÁOR ágazati besorolását kapcsoljuk össze.³

² A megfigyelési időszakba belesik a FEOR osztályozási rendszerének 2011-es megújulása. 2011 után a foglalkozások besorolására használt azonosítók kódolása megváltozott. Ezért a kétjegyű harmonizált FEOR-kódolást használjuk, mely összekötötést biztosít a 2011 előtti és utáni periódus között.

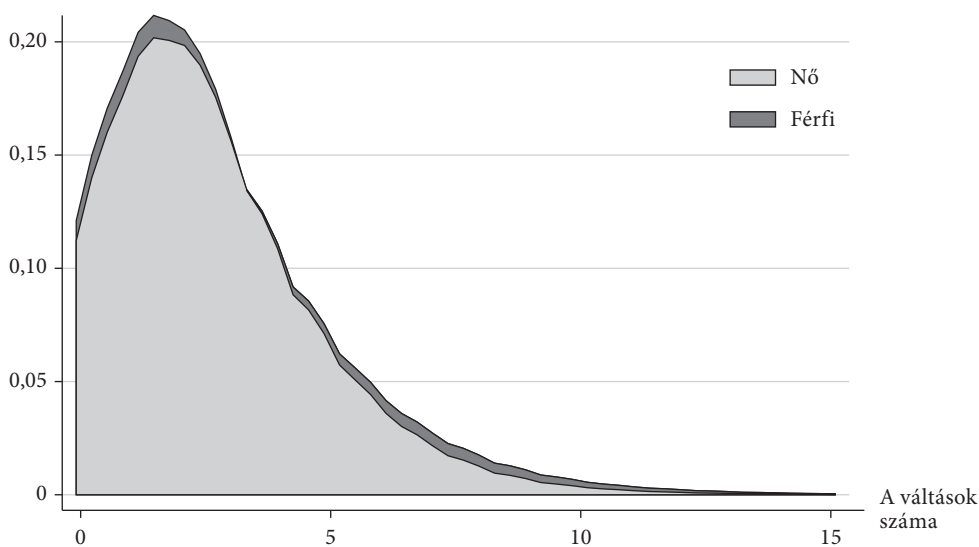
³ Megnéztük azt is, ha kizárólag a foglalkozásváltását vizsgáljuk a karrierutakon – tehát ha csak a kétjegyű harmonizált FEOR-besorolást vettük volna figyelembe a már említett foglalkozás és iparág kombinációja helyett –, és eredményeink robusztusak maradtak.

Minden becslésben kontrollváltozóként szerepel az egyén becsült iskolai végzettsége, kezdeti lakóhelye járási szinten, továbbá a betöltött álláshoz kapcsolt vállalati jellemzők (ágazat, árbevétel, foglalkoztatotti létszám, tulajdon, export). Fontos megjegyezni, hogy az elemzésbe bevont egyéneket 19 és 33 éves koruk között figyeltük meg, tehát munkapiaci jelenlétük viszonylag kezdeti szakaszát.

A mintánkban a foglalkozás és az iparágak kombinált változójával számolva összesen 59 761 különböző karrierszekvenciát figyeltünk meg. Az 1. ábra a karrierutakban megfigyelt egyéni váltások számának eloszlását mutatja nemek szerint. Azt látjuk, hogy a mintában az állások váltásának száma viszonylag alacsony, továbbá nemek szerint nem látunk jelentős különbségeket.

1. ábra

A karrierutakban megfigyelt egyéni váltások számának eloszlása nemek szerint

Empirikus vizsgálat

Rövid távú modellek

Elsőként az egyes karrierszekvenciákban elérhető béreket és az e bérhozamokban megfigyelhető nemek közötti és földrajzi különbségek becslését végeztük el, ezt rövid távú modellnek nevezzük. Ehhez fix hatású lineáris panelregressziókat használtunk, ahol a függő változónk az éves szintekkel standardizált havi keresetek logaritmus (w_{it}). A hagyományos bérregressziókban megszokott változókon túl a modellekbe fix hatásként bevontuk az egyének által bejárt karrierszekvenciát, ahol azon egyének kerültek egy kategóriába, akik ugyanazon állásváltásokon haladtak végig. Így összehasonlíthatóvá váltak azon egyének bérei, akik hasonló karrierutat jártak be. E modellkeretet tovább bővítettük a nem, az urbanizáció és a földrajzi mobilitás

változóival, illetve a köztük lévő interakciós hatások vizsgálatával. Ezt az (1) egyenletben összegezzük:

$$w_{it} = \alpha + \beta_1 \text{férfi}_i + \beta_2 \text{város}_{it} + \beta_3 \text{költözött}_{it} + \beta_{12} (\text{férfi}_i \times \text{város}_{it}) + \\ + \beta_{13} (\text{férfi}_i \times \text{költözött}_{it}) + \beta_{23} (\text{város}_{it} \times \text{költözött}_{it}) + \\ + \beta_{123} (\text{férfi}_i \times \text{város}_{it} \times \text{költözött}_{it}) + D_{it}^{\text{Seq}} + \delta X_{it} + \varepsilon_{it}. \quad (1)$$

A szekvencia fix hatást D_{it}^{Seq} -ként jelöltük az egyenletben, a településtípus tekintetében pedig megkülönböztettük Budapestet, illetve azon járásokat, amelyek tartalmazzanak megyei jogú várost (város_{it}), a többi települést tartalmazó referenciakategóriától (*vidék*). Karrierútban történő váltásnál a földrajzi mobilitás hatásának vizsgálatához a *költözött* kétértékű változó akkor vesz fel 1-es értéket, amikor az egyén karrierszekvenciájának változásakor legfeljebb két hónapos eltéréssel a lakóhelyüket is megváltoztatták járási szinten (azonos járáson belüli lakóhelyváltozást nem tekintettünk költözésnek, mivel ekkor az egyén tulajdonképpen ugyanazon a munkaerőpiacon maradt). Minden modellben kontrollálunk a megfigyelhető vállalati jellemzőkre (*iparág, régió, méret, tulajdonos hazai vagy külföldi, export*) és az egyéni jellemzőkre (*becsült iskolai végzettség⁴ és munkatapasztalat*).

Hosszú távú, várható bérelőnyök

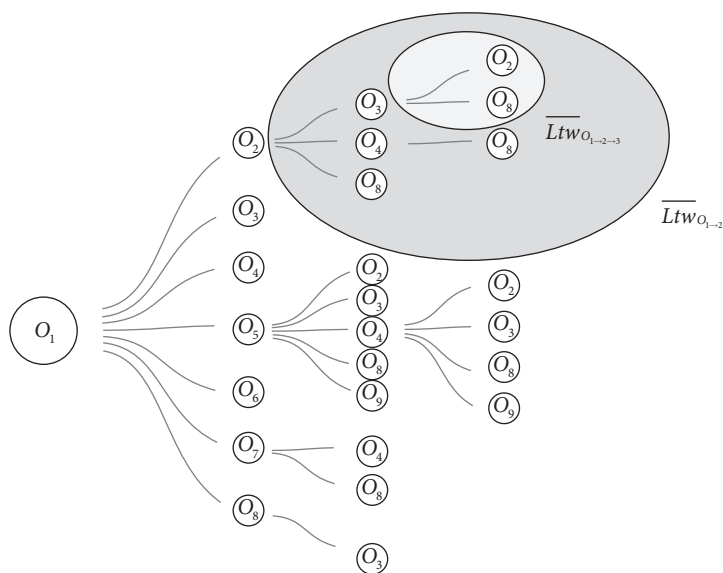
A karrierszekvenciák bérre gyakorolt hatásának közvetlen, rövid távú elemzése után vizsgálatunkat a hosszú távon várható bérek elemzésével folytatjuk. Ennek során azt becsüljük meg, hogy az egyéni karrierszekvenciában való váltás hogyan változtatja meg a hosszú távon várható bérelőnyöket az egyének pályafutása során, illetve, ebben hogyan alakulnak a nemek közötti és a földrajzi különbségek. A karrierváltás az egyéneket egy új karrierpályára helyezi, amelyből új potenciális karrierszekvenciák nyílnak meg. Az új potenciális karrierszekvenciák hosszú távú várható béreit a váltással elérhetővé tett szekvenciákon ténylegesen végighaladó egyének kereseteinek átlagával becsüljük.

A hosszú távú bérelőnyök számítását a 2. ábra illusztrálja, amely minden lehetséges, az O_1 -es szekvenciából induló karrierutat ábrázol, tehát minden olyan egyén karrierútjával egyezőt, akik az O_1 -es iparág és foglalkozás kombinációból indultak. A karrierutakon és időben haladva a karrierutak egyre specifikusabbak lesznek, egyre kevesebb dolgozót reprezentálnak, így egyre kevesebb potenciális váltási lehetőséget is tudunk azonosítani. Így ábránkon is például az $O_1-O_2-O_4-O_8$ szekvencián keresztül is, ahol az utolsó lépésnél már csupán egy alternatíva marad a karrierútban való továbblépésre.

⁴ Tekintve, hogy az Admin3 nem tartalmaz végzettségre vonatkozó adatokat a teljes mintára, az iskolai végzettséget a betöltött foglalkozások alapján becsültük oly módon, hogy dolgozott-e az egyén valaha középfokú végzettséget igénylő, illetve felsősokú végzettséget igénylő munkakörben.

2. ábra

A karrierutak szekvenciáinak reprezentációja

Az adott karrierszekvenciákhoz tartozó hosszú távú várható béreket \overline{Ltw}_O -val jelölünk. Ezeket úgy számoljuk ki, hogy az egyén karrierútján bekövetkező váltásoknál (tehát ahol vagy foglalkozást, vagy iparágat vált) az azt követő új szekvencia szerinti, empirikusan megfigyelhető béreket átlagoljuk. Tehát a 2. ábrán az $\overline{Ltw}_{O_{1-2-3}}$ azon dolgozók béreinek átlaga alapján lenne számítva, akik az 1-es, 2-es és 3-as állásokban dolgoztak korábban, majd 2-es vagy 8-as állásban folytatták később. A bérátlagok kiszámításánál figyelembe vettük az egyének nemi és regionális sajátosságait, azaz az adott nemű és lakóhelyű egyén hosszú távú béreinek számításához csak a vele megegyező nemű és lakóhelyű dolgozók béreit átlagoltuk. Az átlagszámítás során a bérátlagokat súlyoztuk aszerint, hogy az adott váltásnál hányan választják az utat a mintából, és hány hónapig dolgoznak az adott szekvenciaszakaszban, és ezen súlyok számítását is nemi és regionális szempontból specifikusan végeztük. A függő változó kiszámítása a (2) képlet szerint történt:

$$Ltw_{O(l,n)} = \frac{\sum w_{O(l,n)}}{n_{O(l,n)}}, \tag{2}$$

ahol $Ltw_{O(l,n)}$ azok idő szerint normalizált béreinek logaritmusai, akik ugyanolyan nemi (l) és regionális (n) jellemzőkkel rendelkeznek, $n_{O(l,n)}$ pedig azon hónapok összessége, amelyekben az egyének a karrierszekvenciájukban nemi és regionális jellemzőik alapján hasonlóak.

A hosszú távú bérkülönbségek becslését a (3) regressziós egyenlet segítségével becsljük a közvetlen bérelőnyökhöz hasonló struktúrában, ahol a bal oldali, függő változónk a szekvencia (O), nem (l) és lakóhely (n) alapján várható átlagbér logaritmusai.

$$\begin{aligned}
Ltw_{it(O,I,n)} = & \alpha + \beta_1 \text{férfi}_i + \beta_2 \text{város}_{it} + \beta_3 \text{költözött}_{it} + \beta_{12} (\text{férfi}_i \times \text{város}_{it}) + \\
& + \beta_{13} (\text{férfi}_i \times \text{költözött}_{it}) + \beta_{23} (\text{város}_{it} \times \text{költözött}_{it}) + \beta_{123} (\text{férfi}_i \times \text{város}_{it} \times \text{költözött}_{it}) + \\
& + D_{it}^{\text{Karrierszekvencia}} + \beta_4 L_i + \beta_5 \frac{l_{it}}{L_i} + \beta_6 \left(\text{férfi}_i \times \frac{l_{it}}{L_i} \right) + \delta X_{it}. \quad (3)
\end{aligned}$$

Az első megközelítésünkhöz hasonló módon itt is bevonjunk fix hatásként modelünkbe az egyén hosszú távon meghatározott karrierszekvenciáit leíró változókat: az egyének mintában megfigyelt, összesen betöltött állásainak számát (L_i), a jelenlegi állás sorszámát az összesen betöltött munkahelyek számának arányában (l_{it}/L_i), valamint ez utóbbi interakcióját a nem változóval ($\text{férfi}_i \times l_{it}/L_i$). Mivel a hosszú távon várható béreket mindig egy-egy váltás kapcsán számítjuk ki, a becslés során csak azon időpontokat vettük figyelembe, ahol váltás történt a megfigyelhető karrierútban.

Eredmények

Rövid távú modellek

A közvetlen bérkülönbségek becslésére szolgáló regressziós modellek eredményeit a 2. táblázat tartalmazza. Ennek (1)–(4) oszlopa a karrierszekvencia fix hatású modelleket jeleníti meg, amikor is a kutatási kérdések szerint haladva vontuk be magyarázó változóként az (1) egyenlet interakciós tagjait.

Az (1) oszlopban kiindulásként a városi bérprémiumot és a nemek közötti bérkülönbségeket számszerűsítjük, ezt követően vizsgáljuk a városi bérprémium nemek közötti eltérését [(2) oszlop], majd a költözés szerepét [(3) oszlop], végül a költözés bérekre gyakorolt hatásának nemek közötti eltérését. A teljes egyenlet becslése így a (4) oszlopban található. E szekvencia fix hatású modell becsléseit ezután összevetettük egy azonos módon felírt hagyományos bérregressziós modellel, ahol karrierszekvencia fix hatás helyett csupán foglalkozás és ágazat fix hatásokat vontunk be [(5) oszlop]. A modellekben kontrolláltunk egyrészt az egyéni munkaerőpiaci történésthez kapcsolódó emberitőke-változókra (a becsült végzettség, munkatapasztalat), másrészt a vállalati jellemzőkre (iparág, régió, méret, tulajdonosi kör, export). A bal oldali bérváltozókat évek szerint normalizáltuk, így kizárva az időbeli trendek hatásait.

Rövid távú modelljeink általános tanulsága, hogy a férfiak hasonló karrierpályát befutva jelentős bérelőnyt élveznek (körülbelül 7 százalék), ami a különböző specifikációkon keresztül konzisztens. A fővárosiak a szekvencia fix hatású modellben 3-4 százalékos [(1)–(4) oszlop], míg a foglalkozás–iparág fix hatású modellben 5,5 százalékos [(5) modell] bérelőnyt élveznek (szintén hasonló karrierszekvencián mozogva), azaz egy mérsékelt nagyságú városi bérprémiumot figyelünk meg. Első kutatási kérdésünk e bérprémium nemek közötti különbségeiről szól. A (2) modell alapján megállapíthatjuk, hogy városi bérprémiumot csak Budapesten figyelünk meg, a megyei jogú városok és agglomerációik hatása nem szignifikáns a modellekben. E fővárosi bérelőny a nők esetében jelentősebb (3,7 százalék), a férfiak ennek csupán

2. táblázat
Rövid távú modellek

	Alap	Nem × lakóhely	Nem × lakóhely + költözés	Nem × lakóhely × költözés	Nem × lakóhely × költözés
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Férfi	0,069*** (0,001)	0,072*** (0,001)	0,072*** (0,001)	0,072*** (0,001)	0,077*** (0,001)
Város	0,004*** (0,001)	0,003 (0,001)	0,003* (0,001)	0,003* (0,001)	0,009*** (0,001)
Budapest	0,027*** (0,002)	0,037*** (0,002)	0,038*** (0,002)	0,037*** (0,002)	0,055*** (0,002)
Férfi × Város		0,002 (0,002)	0,002 (0,002)	0,002 (0,002)	0,000 (0,002)
Férfi × Budapest		-0,019*** (0,003)	-0,019*** (0,003)	-0,019*** (0,003)	-0,028*** (0,002)
Költözött (+ munkát váltott)			0,038** (0,014)	0,010 (0,015)	-0,005 (0,011)
Férfi × Költözött			0,036 (0,023)	0,066* (0,029)	0,060** (0,018)
Város × Költözött				0,007 (0,026)	-0,000 (0,022)
Budapest × Költözött				0,109** (0,033)	0,122*** (0,024)
Férfi × Város × Költözött				-0,008 (0,041)	0,011 (0,031)
Férfi × Budapest × Költözött				-0,114* (0,049)	-0,049 (0,036)
A megfigyelések száma	22 396 375	22 396 375	22 282 077	22 282 077	22 280 394
R ²	0,697	0,697	0,699	0,699	0,540
Foglalkozás fix hatás	Nem	Nem	Nem	Nem	Igen
Ágazat fix hatás	Nem	Nem	Nem	Nem	Igen
Karrierszekvencia fix hatás	Igen	Igen	Igen	Igen	Nem
Klaszterek száma	676 181	676 181	675 366	675 366	53

Megjegyzés: a becsléshez használt adatbázis a munkavállalók összes munkában töltött hónapját tartalmazza. A regressziókban a függő változó a havi jövedelem logaritmus volt. A felhasznált kontrollváltozók a következők: iparág, régió, (becsült) iskolai végzettség, cégméret, bevétel, a foglalkoztatottak száma, tulajdonforma, export. A településtípus a megfigyelt egyén regisztrált lakhelye járási szinten. Költözésként azt definiáltuk, amikor a megfigyelt a munkahelyváltást megelőzően vagy azt követően két hónappal lakcímét változtatott. A robusztus standard hibák zárójelben szerepelnek.

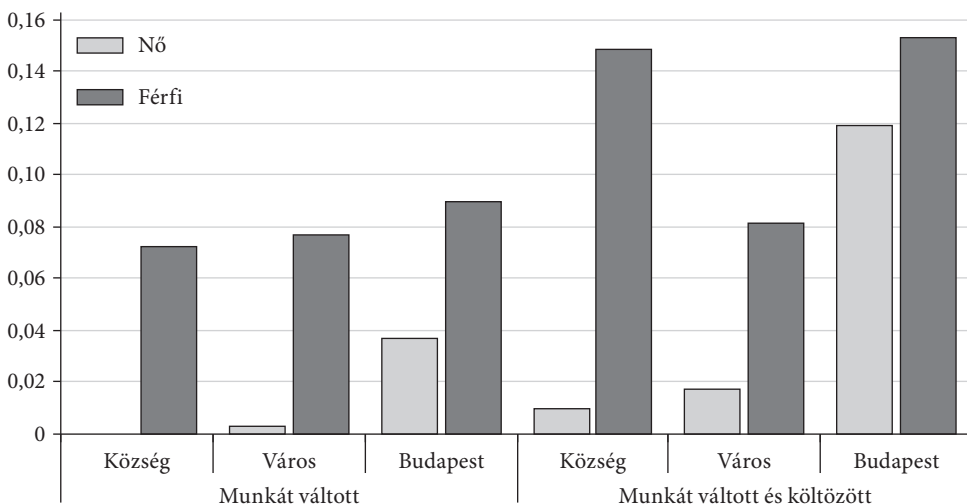
*** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$.

megközelítőleg felét élvezik (3,7 százalék mínusz 1,9 százalék), így a fővárosban kisebb nemek közötti bérkülönbséget mérünk, mint vidéken.

Második kutatási kérdésünk vizsgálata kapcsán azt látjuk, hogy ha a karrierútban történő váltás költözéssel együtt történik, akkor annak pozitív bérhatása van, amely a vizsgált mintán négy százalékpont körüli [(3) oszlop]. Ugyanakkor jelentős különbségeket tapasztalunk a férfiak és nők között, ha a költözés célját településtípus szerint különválasztjuk [(4) oszlop]. A nők esetében annak van a legnagyobb bérnövelő hatása, ha a karrierútban történt váltás a fővárosba költözéssel párosul, ekkor 11 százalékpontos becslült bérnövekedést élveznek [(4) oszlop]. A férfiak a nagyobb mértékű bérhozatot városba vagy vidéki területre való költözéssel realizálják (7 százalék), míg a fővárosba költözés karrierváltással egy időben számukra nem jár bérelőnnyel rövid távon a vidékre költözéshez képest. Közvetett bérelőnyökre vonatkozó becsléseink egybevágnak a házassághoz kötött költözéssel foglalkozó kutatások azon eredményeivel, hogy amennyiben a párok költözési döntései a férfiak preferenciái szerint történnek, a nőknek korlátozottabbak a lehetőségeik, de csak a kisebb településeken. Ezzel ellentétben, ha szélesebb kínálatú munkaerőpiacra, például a fővárosba költöznek, ott könnyebben találnak megfelelő állást, és ezért ez nem vagy kevésbé hátrányos számukra. Eredményeink ezen túlmutatnak, a modellek szerint a fővárosba költözéssel nagyobb bérelőnyt realizálhatnak a nők a férfiaknál, akik viszont a kisebb munkaerőpiacokon is élveznek bérnyereséget (a nem költöző nőkhöz, illetve férfiakhoz viszonyítva). Az interakciós modellek összesített hatásának áttekintése érdekében a teljes modell [(4) oszlop] koeficienseinek összesített értékeit a 3. ábrán számszerűsítettük.

3. ábra

Az interakciós és a hozzá tartozó főhatások összesített értékei a rövid távú modellben a 2. táblázat (4) oszlopa alapján

Ha összehasonlítjuk a szekvencia fix hatású modellünket a hagyományos foglalkozás-
iparág fix hatású modellekkel, azt tapasztaljuk, hogy a korábbi munkaerőpiaci

pálya – a modellek megmagyarázott varianciája tekintetében – nagyobb mértékben járul hozzá a bérek előrejelzéséhez. Az urbanizációs és nemi együttthatók azonban viszonylag stabilak a hagyományos, foglalkozás–iparág kontrollokkal rendelkező [(5) oszlop] és a szekvencia fix hatást tartalmazó modellek [(4) oszlop] között. Két esetben látunk kisebb eltérést. A fővárosi bérpremium és ennek nemek közötti különbsége kapcsán a szekvencia fix hatást tartalmazó együttthatók kisebbek, ami arra utal, hogy az ebben megfigyelhető bérkülönbséget részben megmagyarázza a városi és vidéki szekvenciák különbsége. A Budapestre költözés és a nem interakciója kapcsán fordított különbséget látunk, azaz ha a foglalkozástörténetet nem vesszük figyelembe, a férfiak kisebb bérelőnyét Budapesten részben elfedi foglalkozástörténeteik különbsége az (5) modellben.

Hosszú távú modellek

Ezután harmadik kutatási kérdésünknek megfelelően rátérünk a hosszú távú modelljeinkben számított várható bérelőnyök becsléseire (3. táblázat). Független változónk az előző részben bemutatott, az állásváltás kapcsán várható (átlagos) jövedelem logaritmus. Az előző, rövid távú modellekhez hasonlóan az (1)–(4) oszlopok a szekvencia fix hatású modelleket mutatják, majd az (5) modell a foglalkozás–ágazat fix hatással kiegészített bérregressziót.

3. táblázat

Hosszú távú modellek

	Alap	Nem × lakóhely	Nem × lakóhely + költözés	Nem × lakóhely × költözés	Nem × lakóhely × költözés
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Férfi	0,087*** (0,001)	0,092*** (0,001)	0,092** (0,001)	0,092** (0,001)	0,106*** (0,002)
Város	0,020*** (0,000)	0,013*** (0,001)	0,013*** (0,001)	0,013*** (0,001)	0,013*** (0,001)
Budapest	0,035*** (0,001)	0,066*** (0,002)	0,066*** (0,002)	0,066*** (0,002)	0,071*** (0,002)
Férfi × Város		0,012*** (0,001)	0,012*** (0,001)	0,012*** (0,001)	0,012*** (0,002)
Férfi × Budapest		-0,060*** (0,002)	-0,060*** (0,002)	-0,060*** (0,002)	-0,061*** (0,003)
Költözött			-0,011 (0,007)	-0,025** (0,009)	-0,027* (0,010)
Férfi × Költözött			0,042*** (0,011)	0,029* (0,013)	0,044** (0,016)
Város × Költözött				0,038* (0,018)	0,031 (0,021)

A 3. táblázat folytatása

	Alap	Nem × lakóhely	Nem × lakóhely + költözés	Nem × lakóhely × költözés	Nem × lakóhely × költözés
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Budapest × Költözött				0,021 (0,021)	0,039 (0,024)
Férfi × Város × Költözött				-0,012 (0,028)	-0,011 (0,035)
Férfi × Budapest × Költözött				0,110** (0,038)	0,122** (0,041)
Konstans	-0,483*** (0,004)	-0,485*** (0,004)	-0,485*** (0,004)	-0,485*** (0,004)	-0,313*** (0,004)
A megfigyelések száma	689 686	689 686	689 686	689 686	498 199
R ²	0,475	0,476	0,476	0,476	0,362
Foglalkozás fix hatás	Nem	Nem	Nem	Nem	Igen
Ágazat fix hatás	Nem	Nem	Nem	Nem	Igen
Karrierszekvencia fix hatás	Igen	Igen	Igen	Igen	Nem
Klaszterek száma	41 091	41 091	41 091	41 091	49

Megjegyzés: a becsléshez használt adatbázis csupán azokat a megfigyeléseket tartalmazza, amelyekben az egyének karrierszekvenciájukon belül váltottak. A regressziókban a függő változó a havi jövedelem logaritmus volt. Kontrolláltunk iparágra, régióra, a (becsült) iskolai végzettségre, cégméretre, bevételre, a foglalkoztatottak számára, tulajdonformára, exportra, továbbá az egyének adatbázisban megfigyelt teljes karrierszekvenciájának hosszára, valamint arra, hogy az adott váltásig annak mekkora részét járták be. A településtípus a megfigyelt egyén regisztrált lakhelye járási szinten. Költözésként azt definiáltuk, amikor a megfigyelt a munkahelyváltást megelőzően vagy azt követően két hónappal lakcímet változtatott. A robusztus standard hibák zárójelben szerepelnek.

*** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$.

A férfiak bérelőnye mindegyik hosszú távú alapmodellben stabilan 10 százalékpont körül mozog. A hosszú távú becslések szerint a budapesti lakóhelyűek jelentős, körülbelül 3,5 százalékpontos várható bérelőnyt élveznek [(2) oszlop], amely nemek szerint különböző: a fővárosban élő nők közel hét százalékpontos becsült bérprémiumot kapnak [(2) oszlop], míg a férfiak bére gyakorlatilag nem nagyobb a fővárosban, mint vidéken. A rövid távú modellekkel összevetve tehát hasonló az eredmények mintázata: a nemek közötti bérkülönbségek vidéken nagyobbak, mint a fővárosban. A városi bérprémium tekintetében a hosszú távú modellekben a különbségek valamivel nagyobbak. Jelentősebb a főváros pozitív hatása a női bérekre, és a megyei jogú városok kapcsán is látunk egy kismértékű bérelőnyt a vidéki területekhez képest. A földrajzi költözéssel együtt történő foglalkozás-iparág váltások esetén ellentétes tendenciát figyelhetünk meg. A nőknél nem

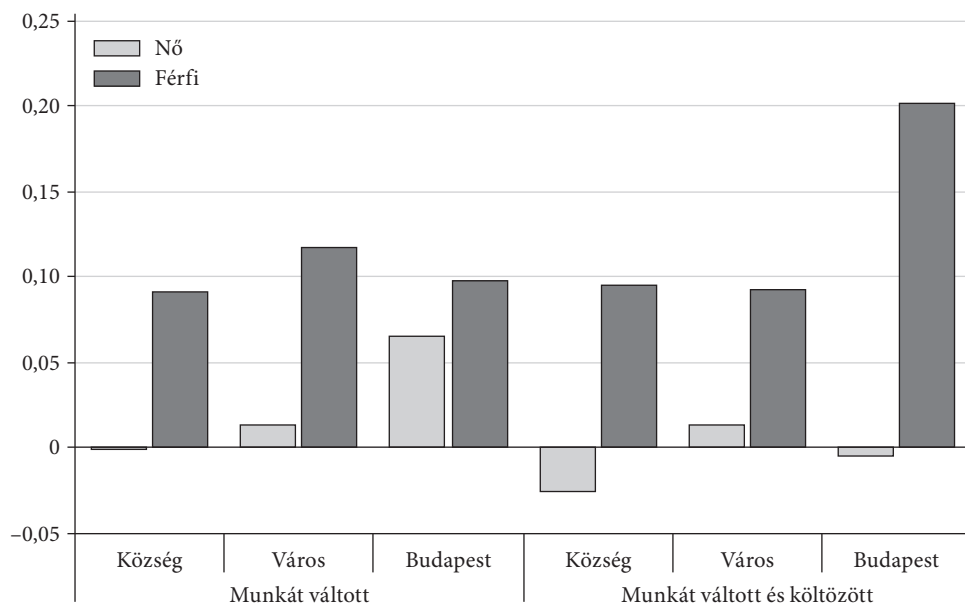
tapasztható javulás [(3) oszlop], sőt negatív hatással van a hosszú távú várható bérükre az, ha költöznek [(4) oszlop], míg a férfiaknál ez az együttható pozitív. A rövid távú modellek eredményeivel szemben a hosszú távú modellekben a férfiak számára az jár a legnagyobb várható bérnövekedéssel, ha az állásváltással egyidejűleg a fővárosba költöznek (+11 százalék).

A rövid és hosszú távú módszertani megközelítésünk összehasonlítása alapján tehát mind a rövid, mind a hosszú távú modellben a férfiak bérelőnyét látjuk vidéken, amelyet a városi lakóhely kissé tovább erősít, a fővárosi lakóhely azonban csökkenti e különbséget. Az eredmények azt mutatják, hogy a férfiak számára jelent nagyobb bérnövekedést, ha a karrierútban történő váltás költözéssel párosul, mind vidéken, mind a városokban, rövid és hosszú távon is. Jelentős különbséget a hosszú és rövid távú eredmények között a Budapestre költözés tekintetében látunk. Ez rövid távon elsősorban a nők számára előnyös, hosszú távon azonban az ilyen típusú mobilitás hatása megfordul, és a férfiak számára növeli jobban a hosszú távú bérkilátásokat. A hosszú távú modellünk [(4) oszlop] interakciós koefficienseinek a megfelelő főhatásokkal összesített értékeit a 4. ábra mutatja.

A hosszú távú modellek esetében a szekvencia fix hatást tartalmazó modellek koefficiensei nagyon hasonlítanak az iparág-év fix hatás modellekhez [(4) és (5) oszlop].

4. ábra

Az interakciós és a hozzá tartozó főhatások összesített értékei a hosszú távú modellben a 3. táblázat (4) oszlopa alapján

Diszkusszió

Tanulmányunkban közigazgatási mikroadatok felhasználásával egyéni szinten összefűzött karriersorozatok fix hatásaival kiegészített bérregressziós egyenletekben térképeztük fel a bérekben megfigyelhető nemek közötti és földrajzi különbségeket. Rövid és hosszú távú modelljeinkben arra kerestük a választ, hogy egyéni karrierválasztások összegzésével kiegészített modelljeinkben milyen tendenciák, mintázatok írhatók le. Regressziós eredményeink alapvetően egybevágóak a hazai és a nemzetközi irodalom eredményeivel a férfiak és nők közti átlagos bérkülönbség tekintetében, becslésünk valamivel kisebb különbséget talál, mint *Adamecz-Völgyi* [2018], illetve *Takács* [2021]. Az eredményeink azt mutatják, hogy a teljes karrierút hatását figyelembe vevő szekvencia fix hatású modelljeink többet tudnak megmagyarázni a modellek varianciájából, mint a hagyományos foglalkozás–iparág fix hatás modellek.

Jelentős különbséget találtunk a lakóhely, illetve a költözés településtípusát figyelembe véve, továbbá rövid és hosszú távú modelljeink között is. Az eredmények értelmezése kapcsán fontos kiemelni, hogy modelljeinkben a karrierszekvencia, illetve az iparág–év fix hatások a nemek közötti bérkülönbségekből kiszűrjük a foglalkozási szegregáció hatását – az az eredmény tehát, hogy Budapesten kisebb nemek közötti bérszakadékot mérünk, adott foglalkozású emberek között igaz. Például *Buchholz* [2023] a városokban nagyobb bérszakadékot mér, de ez már nem szignifikáns az egyes foglalkozásokon belül. *Bacolod* [2017] ugyanakkor a bruttó bérszakadék tekintetében is kisebb különbségeket mutat ki a nagyobb városokban. *Nisic* [2017] Németországban szintén azt találja, hogy a nagyvárosokban kisebb a nemek közötti bérszakadék, ha kontrollálunk a foglalkozás és a munkahely jellemzőire.

Az az eredményünk, hogy a költözések rövid távon inkább a férfiak számára biztosítanak bérelőnyt, megfelel más fejlett országokban végzett vizsgálatok megállapításainak (például *Purcell* [2020]). Megközelítésünk érdekes tanulsága, hogy a karrierútban történő (foglalkozás–iparág) váltáskor a fővárosba költözés nem nyújt azonnali bérnövekedést a férfiak számára, hosszú távon viszont a várható bérek jelentősebb növekedését eredményezheti. Ez értelmezhető úgy, hogy a megfigyelték feláldozzák a rövid távú nyereségeket, befektetve inkább egy új karrierpályába, amely hosszabb távon nagyobb nyereséget hoz. Jelen írásunkban nem tértünk ki ezen várakozások elemzésére, az további kutatások terepe lehet. Ugyanakkor azt kaptuk, hogy a nők számára a karrierváltás földrajzi költözéssel együtt – amikor fővárosi, szélesebb kínálatú munkaerőpiaccal rendelkező településre költöznek – rövid távú bérelőnnyel járhat, de nem javít a hosszú távú karrierkilátásaikon.

Az a tény, hogy a hosszú távú modelljeinkben is csak a karrierpálya elejét figyeltük meg, befolyásolhatja az elemzésünkben a nemek között megfigyelt különbséget is. Tekintve, hogy Magyarországon az anyák életkora a gyermekük születésekor átlagosan 30 év, adatainkban a nők jelentős részének karrierútja azzal az időszakkal zárul, amikor szülés után otthon maradnak a gyermekeikkel. Elképzelhető, hogy ez áll azon eredmény hátterében, hogy a nők esetében nem látunk hosszú távú előnyt, ha Budapestre költözve következik be váltás a karrierjükben. Mindez egyúttal további

kutatások igényét és lehetőségét is felveti, például a kutatás kiegészíthető lenne a gyermekvállalás bérkülönbségekre gyakorolt hatásának explicit vizsgálatával. A nemzetközi munkagazdasági irodalomban ugyanakkor a költözések kapcsán előtérbe kerül a család szerepének, a partnerek közös optimalizálásának vizsgálata. E kérdést azonban a magyarországi adminisztratív adatok alapján nem tudjuk elemezni, mivel ezek nem tartalmazzák a családi kapcsolatokat (a gyermekek szerepe az utánuk járó családtámogatások alapján lenne vizsgálható).

Hivatkozások

- ADAMECZ-VÖLGYI ANNA [2018]: Van-e üvegplafon Magyarországon? Nemek közötti bérkülönbség az iskolai végzettség függvényében. Megjelent: *Fazekas Károly–Szabó-Morvai Ágnes* (szerk.): Munkaerőpiaci tükör, 2017. MTA KRTK KTI, Budapest, 52–64. o. https://real.mtak.hu/88606/1/mt_2017_hun_62-64.pdf.
- ADAMECZ-VÖLGYI ANNA–SHURE, N. [2022]: The Gender Gap in Top Jobs. The Role of Overconfidence. *Labour Economics*, Vol. 79. 102283. <https://doi.org/10.1016/j.labeco.2022.102283>.
- ARULAMPALAM, W.–BOOTH, A. L.–BRYAN, M. L. [2007]: Is There a Glass Ceiling over Europe? Exploring the Gender Pay Gap across the Wage Distribution. *ILR Review*, Vol. 60. No. 2. 163–186. o. <https://doi.org/10.1177/001979390706000201>.
- BACOLOD, M. [2017]: Skills, the Gender Wage Gap, and Cities. *Journal of Regional Science*, Vol. 57. No. 2. 290–318. o. <https://doi.org/10.1111/jors.12285>.
- BECKER, G. [1985]: An Economic Analysis of the Family. Research Series. Economic and Social Research Institute (ESRI), No. GLS17.
- BECKER, G. [1993]: The Economic Way of Looking at Life. Coase-Sandor Institute for Law & Economics Working Paper, No. 12.
- BELLER, A. H. [1982]: Occupational Segregation by Sex: Determinants and Changes. *The Journal of Human Resources*, Vol. 17. No. 3. 371–392. o. <https://doi.org/10.2307/145586>.
- BERTOCCHI, G.–BRUNETTI, M.–TORRICELLI, C. [2014]: Who holds the purse strings within the household? The determinants of intra-family decision making. *Journal of Economic Behavior & Organization*, Vol. 101. 65–86. o. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2014.02.012>.
- BERRY, C. R.–GLAESER, E. L. [2005]: The Divergence of Human Capital Levels across Cities. *Papers in Regional Science*, Vol. 84. No. 3. 407–444. o. <https://doi.org/10.1111/j.1435-5957.2005.00047.x>.
- BERTRAM, G. [2011]: Assessing the Structure of Small Welfare States. Commonwealth Secretariat and United Nations Research Institute for Social Development, London, <https://www.files.ethz.ch/isn/151851/Bertram-book.pdf>.
- BERTRAND, M.–GOLDIN, C.–KATZ, L. F. [2010]: Dynamics of the Gender Gap for Young Professionals in the Financial and Corporate Sectors. *American Economic Journal: Applied Economics*, Vol. 2. No. 3. 228–255. o. <https://doi.org/10.1257/app.2.3.228>.
- BIANCHI, S. M.–RYTINA, N. [1986]: The decline in occupational sex segregation during the 1970s: census and CPS comparisons. *Demography*, Vol. 23. 79–86. o.
- BIELBY, W. T.–BIELBY, D. D. [1992]: I Will Follow Him: Family Ties, Gender-Role Beliefs, and Reluctance to Relocate for a Better Job. *American Journal of Sociology*, Vol. 97. No. 5. 1241–1267. o. <https://doi.org/10.1086/229901>.

- BIRD, G. A.–BIRD, G. W. [1985]: Determinants of Mobility in Two-Earner Families: Does the Wife's Income Count? *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 47. No. 3. 753–758. o. <https://doi.org/10.2307/352279>.
- BLAU, F. D.–KAHN, L. M. [1997]: Swimming Upstream: Trends in the Gender Wage Differential in the 1980s. *Journal of Labor Economics*, Vol. 15. No. 1. Part 1. 1–42. o. <https://doi.org/10.1086/209845>.
- BLAU, F. D.–KAHN, L. M. [2008]: Women's Work and Wages. Megjelent: *The New Palgrave Dictionary of Economics*. Palgrave Macmillan, London, 1–14. o.
- BLAU, F. D.–KAHN, L. M. [2017]: The Gender Wage Gap: Extent, Trends, and Explanations. *Journal of Economic Literature*, Vol. 55. No. 3. 789–865. o. <https://doi.org/10.1257/jel.20160995>.
- BLAU, F. D.–BRUMMUND, P.–YUNG-HSU LIU, A. [2013]: Trends in Occupational Segregation by Gender 1970–2009: Adjusting for the Impact of Changes in the Occupational Coding System. *Demography*, Vol. 50. No. 2. 471–494. o. <https://doi.org/10.1007/s13524-012-0151-7>.
- BLINDER, A. S. [1973]: Wage Discrimination: Reduced Form and Structural Estimates. *The Journal of Human Resources*, Vol. 8. No. 4. 436–456. o. <https://doi.org/10.2307/144855>.
- BONNEY, N.–LOVE, J. [1991]: Gender and Migration: Geographical Mobility and the Wife's Sacrifice. *The Sociological Review*, Vol. 39. No. 2. 335–348. o. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1991.tb02984.x>.
- BORJAS, G.–BRONARS, S.–TREJO, S. [1992]: Self-selection and internal migration in the United States. *Journal of Urban Economics*, Vol. 32. No. 2. 159–185. o. [https://doi.org/10.1016/0094-1190\(92\)90003-4](https://doi.org/10.1016/0094-1190(92)90003-4).
- BOYLE, P.–COOKE, T. J.–HALFACREE, K.–SMITH, D. [2001]: A Cross-National Comparison of the Impact of Family Migration on Women's Employment Status. *Demography*, Vol. 38. No. 2. 201–213. o. <https://doi.org/10.2307/3088301>.
- BOZA ISTVÁN–ILYÉS VIRÁG–LŐRINCZ LÁSZLÓ–ERIKSSON, R. [2023]: Wage Premium of Recent Movers – Better Matches or Compensating Differentials? Kézirat, elérhető: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4566648>.
- BRIAN, L. L.–MOUW, T.–PEREZ, A. D. [2017]: Why Did People Move During the Great Recession? The Role of Economics in Migration Decisions. RSF: The Russell Sage Foundation Journal of the Social Sciences, Vol. 3. No. 3. 100–125. o. <https://doi.org/10.7758/rsf.2017.3.3.05>.
- BUCHHOLZ, MAXIMILIAN [2023]: Does Urbanization Increase Inequality? Race, Gender, and the Urban Wage Premium. *Journal of Urban Affairs* 1–19. <https://doi.org/10.1080/07352166.2023.2252538>.
- BUSER, T.–NIEDERLE, M.–OOSTERBEEK, H. [2014]: Gender, Competitiveness, and Career Choices. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 129. No. 3. 1409–1447. o. <https://doi.org/10.1093/qje/qju009>.
- BÜCHEL, F. [2000]: Tied Movers, Tied Stayers: The Higher Risk of Overqualification among Married Women in West Germany. Megjelent: *Gustafsson, S.–Meulders, D. (szerk.): Gender and the Labour Market. Econometric Evidence of Obstacles to Achieving Gender Equality*. Palgrave Macmillan, London, 133–147. o.
- CECI, S. J.–GINTHER, D. K.–KAHN, S.–WILLIAMS, W. M. [2014]: Women in Academic Science: A Changing Landscape. *Psychological Science in the Public Interest*, Vol. 15. No. 3. 75–141. o. <https://doi.org/10.1177/1529100614541236>.
- COMBES, P. P.–DURANTON, G.–GOBILLON, L.–ROUX, S. [2010]: Estimating Agglomeration Economies with History, Geology, and Worker Effects. NBER Chapters. National Bureau of Economic Research, Inc., 15–66. o. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226297927.003.0002>.

- COMBES, P. P.–DURANTON, G.–GOBILLON, L. [2011]: The Identification of Agglomeration Economies. *Journal of Economic Geography*, Vol. 11. No. 2. 253–266. o. <https://doi.org/10.1093/jeg/lbq038>.
- COMBES, P. P.–DURANTON, G.–GOBILLON, L.–ROUX, S. [2012]: Sorting and Local Wage and Skill Distributions in France. *Regional Science and Urban Economics*, Vol. 42. No. 6. 913–930. o. <https://doi.org/10.1016/j.regsciurbeco.2012.11.003>.
- COOKE, T. J. [2003]: Family Migration and the Relative Earnings of Husbands and Wives. *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 93. No. 2. 338–349. o. <https://doi.org/10.1111/1467-8306.9302005>.
- COOKE, T. J.–BOYLE, P.–COUCH, K.–FEIJTEN, P. [2009]: A Longitudinal Analysis of Family Migration and the Gender Gap in Earnings in the United States and Great Britain. *Demography*, Vol. 46. No. 1. 147–167. o. <https://doi.org/10.1353/dem.0.0036>.
- CROSON, R.–GNEEZY, U. [2009]: Gender Differences in Preferences. *Journal of Economic Literature*, Vol. 47. No. 2. 448–474. o. <https://doi.org/10.1257/jel.47.2.448>.
- DAVIS, D. R.–DINGEL, J. I. [2020]: The Comparative Advantage of Cities. *Journal of International Economics*, Vol. 123. 103291. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2020.103291>.
- DE LA ROCA, J.–PUGA, D. [2017]: Learning by Working in Big Cities. *The Review of Economic Studies*, Vol. 84. No. 1. 106–142. o.
- DUNCAN, R. P.–PERRUCCI, C. C. [1976]: Dual Occupation Families and Migration. *American Sociological Review*, Vol. 41. No. 2. 252–261. o. <https://doi.org/10.2307/2094472>.
- DURANTON, G.–PUGA, D. [2001]: Nursery Cities: Urban Diversity, Process Innovation, and the Life Cycle of Products. *American Economic Review*, Vol. 91. No. 5. 1454–1477. o. <https://doi.org/10.1257/aer.91.5.1454>.
- DURANTON, G.–PUGA, D. [2004]: Micro-Foundations of Urban Agglomeration Economies. Megjelent: *Henderson, V.–Thisse, J.-F.* (szerk.): *Handbook of Regional and Urban Economics*. Elsevier, 4. kötet, 48. fejezet, 2063–2117. o.
- ELDER, H. W.–RUDOLPH, P. M. [2003]: Who makes the financial decisions in the households of older Americans? *Financial Services Review*, Vol. 12. 293–308. o.
- ELLISON, G.–GLAESER, E. L. [1999]: The Geographic Concentration of Industry: Does Natural Advantage Explain Agglomeration? *American Economic Review*, Vol. 89. No. 2. 311–316. o. <https://doi.org/10.1257/aer.89.2.311>.
- FLORY, J. A.–LEIBBRANDT, A.–LIST, J. A. [2015]: Do Competitive Workplaces Deter Female Workers? A Large-Scale Natural Field Experiment on Job Entry Decisions. *The Review of Economic Studies*, Vol. 82. No. 1. 122–155. o. <https://doi.org/10.1093/restud/rdu030>.
- FOLBRE, N.–GORNICK, J. C.–MUNZI, T. [2013]: Women’s employment, unpaid work and economic inequality. Megjelent: *Gornick, J. C.–Jäntti, M.* (szerk.): *Income Inequality – Economic Disparities and the Middle Class in Affluent Countries*. Stanford University Press, Stanford, CA, 8. fejezet, 234–260. o.
- FRIEDBERG, L.–WEBB, A. [2006]: Determinants and consequences of bargaining power in households. NBER Working Paper, No. 12367. <https://doi.org/10.3386/w12367>.
- FUCHS, V. R. [1990/2003]: A nemek közötti gazdasági egyenlőtlenségekről. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. Angolul: *Women’s Quest for Economic Equality*. Harvard University Press.
- GABRIEL, P. E.–SCHMITZ, S. [1995]: Favorable Self-Selection and the Internal Migration of Young White Males in the United States. *Journal of Human Resources*, Vol. 30. No. 3. 460–471. o. <https://doi.org/10.2307/146031>.

- GLAESER, E. L.–GOTTLIEB, J. D. [2009]: The Wealth of Cities: Agglomeration Economies and Spatial Equilibrium in the United States. *Journal of Economic Literature*, Vol. 47. No. 4. 983–1028. o. <https://doi.org/10.1257/jel.47.4.983>.
- GLAESER, E. L.–MARÉ, D. C. [2001]: Cities and Skills. *Journal of Labor Economics*, Vol. 19. No. 2. 316–342. o. <https://doi.org/10.1086/319563>.
- GLAESER, E. L.–RESSEGER, M. G. [2010]: The complementarity between cities and skills. *Journal of Regional Science*, Vol. 50. No. 1. 221–244. o. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9787.2009.00635.x>.
- GOBILLON, L.–SELOD, H. [2010]: Spatial mismatch. The World Bank, PSE-INRA and CREST, http://laurent.gobillon.free.fr/page_web/articles/gobillon_selod_2010_encyclopedia.pdf.
- GOLDIN, C. [2014]: A Grand Gender Convergence: Its Last Chapter. *American Economic Review*, Vol. 104. No. 4. 1091–1119. o. <https://doi.org/10.1257/aer.104.4.1091>.
- GOLDIN, C.–ROUSE, C. [2000]: Orchestrating Impartiality: The Impact of “Blind” Auditions on Female Musicians. *American Economic Review*, Vol. 90. No. 4. 715–741. o. <https://doi.org/10.1257/aer.90.4.715>.
- GOLDIN, C.–KATZ, L. F.–KUZIEMKO, I. [2006]: The Homecoming of American College Women: The Reversal of the College Gender Gap. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 20. No. 4. 133–156. o. <https://doi.org/10.1257/jep.20.4.133>.
- GROSS, E. [1968]: Plus Ça Change...? The Sexual Structure of Occupations over Time. *Social Problems*, Vol. 16. No. 2. 198–208. o. <https://doi.org/10.2307/800005>.
- HASSINK, W. H. J.–RUSSO, G. [2010]: The Glass Door: The Gender Composition of Newly-Hired Workers Across Hierarchical Job Levels. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1584189>.
- HECKMAN, J. J.–KAUTZ, T. [2012]: Hard Evidence on Soft Skills. *Labour Economics*, Vol. 19. No. 4. 451–464. o. <https://doi.org/10.1016/j.labeco.2012.05.014>.
- HENDERSON, V. [2003]: The Urbanization Process and Economic Growth: The So-What Question. *Journal of Economic Growth*, Vol. 8. No. 1. 47–71. o.
- HERSCH, J.–STRATTON, L. S. [1997]: Housework, Fixed Effects, and Wages of Married Workers. *The Journal of Human Resources*, Vol. 32. No. 2. 285–307. o. <https://doi.org/10.2307/146216>.
- HERSCH, J.–STRATTON, L. S. [2002]: Housework and Wages. *Journal of Human Resources*, Vol. 37. No. 1. 217–229. o.
- HIRSCH, B.–MANZELLA, J. [2015]: Who Cares – and Does It Matter? Measuring Wage Penalties for Caring Work. *Labor Economics*, Vol. 40. 213–275. o.
- HOLMES, T. J. [2010]: Structural, Experimentalist, and Descriptive Approaches to Empirical Work in Regional Economics. *Journal of Regional Science*, Vol. 50. 5–22. o.
- HSIEH, C.-T.–MORETTI, E. [2019]: Housing Constraints and Spatial Misallocation. *American Economic Journal: Macroeconomics*, Vol. 11. No. 2. 1–39. o. <https://doi.org/10.1257/mac.20170388>.
- ILYÉS VIRÁG–LŐRINCZ LÁSZLÓ [2022]: Női és férfi karrierutak Magyarországon: Foglalkozási mintázatok szerepe a vezetői bérek és béregyenlőtlenségek alakulásában. *Szociológiai Szemle*, 32. évf. 3. sz. 57–83. o. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2022.3.3>.
- JACOBS, J. A. [1989]: Long-Term Trends in Occupational Segregation by Sex. *American Journal of Sociology*, Vol. 95. No. 1. 160–173. o.
- JACOBSEN, J. P.–LEVIN, L. M. [2000]: The Effects of Internal Migration on the Relative Economic Status of Women and Men. *The Journal of Socio-Economics*, Vol. 29. No. 3. 291–304. o. [https://doi.org/10.1016/S1053-5357\(00\)00075-5](https://doi.org/10.1016/S1053-5357(00)00075-5).

- JÜRGES, H. [2006]: Gender Ideology, Division of Housework, and the Geographic Mobility of Families. *Review of Economics of the Household*, Vol. 4. No. 4. 299–323. o.
- KAPLAN, G.–SCHULHOFER-WOHL, S. [2017]: Understanding the long-run decline in interstate migration. *International Economic Review*, Vol. 58. No. 1. 57–94. o. <https://doi.org/10.1111/iere.12209>.
- KENNAN, J.–WALKER, J. R. [2011]: The Effect of Expected Income on Individual Migration Decisions. *Econometrica*, Vol. 79. No. 1. 211–251. o. <https://doi.org/10.3982/ECTA4657>.
- KÖLLŐ JÁNOS [2018]: Aktivitás, foglalkoztatás, munkanélküliség és bérek. Megjelent: *Fazekas Károly–Szabó-Morvai Ágnes* (szerk.): *Munkaerőpiaci tükrök*, 2017. MTA KRTK KTI, Budapest, 53–61. o. https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2018/12/mt_2017_hun_53-61.pdf.
- KRATZ, F.–BRÜDERL, J. [2013]: Returns to Regional Migration: Causal Effect or Selection on Wage Growth? *Schmollers Jahrbuch*, Vol. 133. No. 2. 227–238. o. <https://doi.org/10.3790/schm.133.2.227>.
- LAZEAR, E. P.–ROSEN, S. [1990]: Male-Female Wage Differentials in Job Ladders. *Journal of Labor Economics*, Vol. 8. No. 1. S106–S123. o.
- LEHMER, F.–LUDSTECK, J. [2008]: The Returns to Job Mobility and Inter-Regional Migration. Vol. 6. Institut für Arbeitsmarkt- und Berufsforschung der Bundesagentur für Arbeit (IAB), Nürnberg. <https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/29417>.
- LEVANON, A.–ENGLAND, P.–ALLISON, P. [2009]: Occupational Feminization and Pay: Assessing Causal Dynamics Using 1950–2000 U.S. Census Data. *Social Forces*, Vol. 88. No. 2. 865–891. o. <https://doi.org/10.1353/sof.0.0264>.
- LÜHRMANN, M.–MAURER, J. [2007]: Who wears the trousers? A semiparametric analysis of decision power in couples. CeMMAP Working Paper, No. CWP25/07. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/79386/1/548289743.pdf>.
- MAXWELL, N. L. [1988]: Economic Returns to Migration: Marital Status and Gender Differences. *Social Science Quarterly*, Vol. 60. No. 1. 108–121. o.
- MINCER, J. [1978]: Family migration decisions. *Journal of Political Economy*, Vol. 86. 749–773. o.
- MINCER, J.–POLACHEK, S. [1974]: Family Investments in Human Capital: Earnings of Women. *Journal of Political Economy*, Vol. 82. No. 2. S76–S108. o.
- MORETTI, E. [2004]: Human Capital Externalities in Cities. Megjelent: *Henderson, V.–Thisse, J.-F.* (szerk.): *Handbook of Regional and Urban Economics*. Elsevier, 4. kötet, 51. fejezet, 2243–2291. o.
- MORETTI, E. [2012]: *The New Geography of Jobs*. Houghton Mifflin, Harcourt.
- MORRISON, D. R.–LICHTER, D. T. [1988]: Family Migration and Female Employment: The Problem of Underemployment among Migrant Married Women. *Journal of Marriage and Family*, Vol. 50. No. 1. 161–172. o. <https://doi.org/10.2307/352436>.
- NIEDERLE, M.–VESTERLUND, L. [2007]: Do Women Shy Away From Competition? Do Men Compete Too Much? *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 122. No. 3. 1067–1101. o.
- NISIC, N. [2017]: Smaller Differences in Bigger Cities? Assessing the Regional Dimension of the Gender Wage Gap. *European Sociological Review*, Vol. 33. No. 2. 292–304. o. <https://doi.org/10.1093/esr/jcx037>.
- NIVALAINEN, S. [2004]: Determinants of family migration: short moves vs. long moves. *Journal of Population Economics*, Vol. 17. No. 1. 157–175. o. <https://doi.org/10.1007/s00148-003-0131-8>.
- NOONAN, M. C.–CORCORAN, M. E.–COURANT, P. N. [2005]: Pay Differences among the Highly Trained: Cohort Differences in the Sex Gap in Lawyers' Earnings. *Social Forces*, Vol. 84. No. 2. 853–872. o.

- OAXACA, R. [1973]: Male-Female Wage Differentials in Urban Labor Markets. *International Economic Review*, Vol. 14. No. 3. 693–709. o. <https://doi.org/10.2307/2525981>.
- OECD [2023]: Reporting Gender Pay Gaps in OECD Countries: Guidance for Pay Transparency Implementation, Monitoring and Reform, Gender Equality at Work. OECD Publishing, Párizs, <https://doi.org/10.1787/ea13aa68-en>.
- PARRO, F. [2012]: International Evidence on the Gender Gap in Education over the Past Six Decades: A Puzzle and an Answer to It. *Journal of Human Capital*, Vol. 6. No. 2. 150–185. o. <https://doi.org/10.1086/666849>.
- POLACHEK, S. W. [1981]: Occupational Self-Selection: A Human Capital Approach to Sex Differences in Occupational Structure. *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 63. No. 1. 60–69. o. <https://doi.org/10.2307/1924218>.
- PUGA, D. [2010]: The Magnitude and Causes of Agglomeration Economies. *Journal of Regional Science*, Vol. 50. 203–219. o.
- PURCELL, P. J. [2020]: Geographic mobility and annual earnings in the United States. *Social Security Bulletin*, Vol. 80. No. 2. 1–24. o.
- RIBAR, D. C. [2004]: What Do Social Scientists Know About the Benefits of Marriage? A Review of Quantitative Methodologies. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.500887>.
- RODGERS, J. R.–RODGERS, J. L. [2000]: The Effect of Geographic Mobility on Male Labor-Force Participants in the United States. *Journal of Labor Research*, Vol. 21. No. 1. 117–132. o. <https://doi.org/10.1007/s12122-000-1007-2>.
- ROSENTHAL, S. S.–STRANGE, W. [2004]: Evidence on the Nature and Sources of Agglomeration Economies. Megjelent: *Henderson, V.–Thisse, J.-F.* (szerk.): *Handbook of Regional and Urban Economics*, Vol. 4. North-Holland, Amsterdam, 2119–2171. o.
- SAKS, R. E.–WOZNIAK, A. [2011]: Labor Reallocation over the Business Cycle: New Evidence from Internal Migration. *Journal of Labor Economics*, Vol. 29. No. 4. 697–739. o. <https://doi.org/10.1086/660772>.
- SCHOFER, E.–MEYER, J. W. [2005]: The Worldwide Expansion of Higher Education in the Twentieth Century. *American Sociological Review*, Vol. 70. No. 6. 898–920. o.
- SHIHADDEH, E. S. [1991]: The Prevalence of Husband-Centered Migration: Employment Consequences for Married Mothers. *Journal of Marriage and Family*, Vol. 53. No. 2. 432–444. o. <https://doi.org/10.2307/352910>.
- SOLNICK, S.–BABCOCK, L.–LASCHEVER, S. [2004]: Women Don't Ask. Negotiation and the Gender Divide. *Southern Economic Journal*, Vol. 71. No. 2. 462–463. o. <https://doi.org/10.2307/4135303>.
- SPITZE, G. [1984]: The Effect of Family Migration on Wives' Employment: How Long Does It Last? *Social Science Quarterly*, Vol. 65. 21–36. o. <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:142345000>.
- TAKÁCS OLGA [2021]: Nemek közötti bérkülönbségek Magyarországon: a véletlenerdő- és az OLS-becslésen alapuló Blinder–Oaxaca-dekompozíció eredményeinek összehasonlítása. *Statisztikai Szemle*, 99. évf. 1. sz. 5–45. o. <https://doi.org/10.20311/stat2021.1.hu0005>.
- VARGA JÚLIA [2018]: A női–férfi iskolázottsági különbségek átalakulása. Megjelent: *Fazekas Károly–Szabó-Morvai Ágnes* (szerk.): *Munkaerőpiaci tükör*, 2017. MTA KRTK KTI, Budapest, 53–61. o.
- VINCENT-LANCRIN, S. [2008]: The Reversal of Gender Inequalities in Higher Education: An On-Going Trend. *Higher Education to 2030*. Vol. 1. Demography, Educational Research and Innovation. OECD, 265–298. o. <https://search.oecd.org/education/ceri/41939699.pdf>.

- WEICHELBAUMER, D.–WINTER-EBMER, R. [2005]: A Meta-Analysis of the International Gender Wage Gap: Meta-Analysis of the International Wage Gap. *Journal of Economic Surveys*, Vol. 19. No. 3. 479–511. o. <https://doi.org/10.1111/j.0950-0804.2005.00256.x>.
- WEISS, Y.–GRONAU, R. [1981]: Expected Interruptions in Labour Force Participation and Sex-Related Differences in Earnings Growth. *The Review of Economic Studies*, Vol. 48. No. 4. 607–619. o. <https://doi.org/10.2307/2297200>.
- YANKOW, J. J. [2003]: Migration, Job Change, and Wage Growth: A New Perspective on the Pecuniary Return to Geographic Mobility. *Journal of Regional Science*, Vol. 43. No. 3. 483–516. o. <https://doi.org/10.1111/1467-9787.00308>.
- YANKOW, J. J. [2006]: Why Do Cities Pay More? An Empirical Examination of Some Competing Theories of the Urban Wage Premium. *Journal of Urban Economics*, Vol. 60. No. 2. 139–161. o. <https://doi.org/10.1016/j.jue.2006.03.004>.

*A Függelék*et lásd a következő oldalon.

Függelék

F1. táblázat

Iskolai végzettség nemenkénti megoszlása a településtípus szerint

	Alacsony	Középfokú	Magas	Nincs munkaviszony/ adathiány	Összesen
FÉRFIAK					
<i>Budapest</i>					
<i>N</i>	4 187	16 343	2 391	5 023	49 463
Sor (százalék)	8,46	33,04	48,34	10,16	100,00
Oszlop (százalék)	8,35	8,58	18,63	13,88	12,21
<i>Város</i>					
<i>N</i>	10 876	50 053	38 553	10 712	110 194
Sor (százalék)	9,87	45,42	34,99	9,72	100,00
Oszlop (százalék)	21,69	26,28	30,04	29,60	27,20
<i>Vidék</i>					
<i>N</i>	35 078	124 084	65 875	20 452	245 489
Sor (százalék)	14,29	50,55	26,83	8,33	100,00
Oszlop (százalék)	69,96	65,14	51,33	56,52	60,59
Összesen					
<i>N</i>	50 141	190 48	128 338	36 187	405 146
Sor (százalék)	12,38	47,02	31,68	8,93	100,00
Oszlop (százalék)	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
NŐK					
<i>Budapest</i>					
<i>N</i>	2 478	14 545	25 882	4 735	47 640
Sor (százalék)	5,2	30,53	54,33	9,94	100,00
Oszlop (százalék)	6,42	10,83	16,4	12,70	12,95
<i>Város</i>					
<i>N</i>	8 238	3 627	45 899	10 903	101 31
Sor (százalék)	8,13	35,80	45,31	10,76	100,00
Oszlop (százalék)	21,34	27,01	29,08	29,25	27,53
<i>Vidék</i>					
<i>N</i>	27 890	83 464	86 074	21 633	219 061
Sor (százalék)	12,73	38,1	39,29	9,88	100,00
Oszlop (százalék)	72,24	62,16	54,53	58,04	27,53
Összesen					
<i>N</i>	38 606	134 279	157 855	37 271	368 011
Sor (százalék)	10,49	36,49	42,89	10,13	100,00
Oszlop (százalék)	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

F2. táblázat

Jövedelmek középértékei, szórása becsült iskolai végzettség és településtípus szerint, valamint az utolsó megfigyelt hónapban (forint)

	Átlag	Medián	Szórás
TELEPÜLÉSTÍPUS SZERINT			
<i>Férfiak</i>			
Alacsony	154 388	127 652	89 661
Középfokú	227 426	190 000	123 456
Magas	384 483	300 943	388 071
Nincs munkaviszony/adathiány	180 216	138 750	267 902
Összesen	284 672	216 715	276 235
<i>Nők</i>			
Alacsony	124 408	127 500	66 610
Középfokú	189 138	169 500	98 710
Magas	291 788	240 000	223 658
Nincs munkaviszony/adathiány	177 128	192 309	70 186
Összesen	241 888	196 000	187 384
AZ UTOLSÓ MEGFIGYELT HÓNAPBAN			
<i>Férfiak</i>			
Budapest	366 288	258 449	476 242
Város	293 475	230 000	230 658
Vidék	261 714	202 921	223 759
Összesen	284 672	216 715	276 235
<i>Nők</i>			
Budapest	304 065	236 000	268 268
Város	244 614	200 000	174 619
Vidék	223 186	185 371	160 277
Összesen	241 888	196 000	187 384

ERDÉLYI LEVENTE–SZABÓ LAJOS TAMÁS

Munkaerő-áramlás Magyarországon 2002–2021 között teljes körű adminisztratív adatok alapján

Tanulmányunkban bemutatjuk a Magyar Államkincstár teljes körű anonim adatbázisa alapján a munkahelyváltási, belépési és kilépési arányokat különböző társadalmi csoportokra, cégméretre és földrajzi elhelyezkedésre 2002–2021 között. Ehhez a munkaerő mozgásából kiszűrtük az adminisztratív adatokban megjelenő torzításokat (például a céges átalakulásokat). A munkahelyváltás prociklikusan alakult a vizsgált 20 év során, míg a foglalkoztatásba be- és kilépők aránya kevésbé reagált a gazdaság ciklikus állapotára. A belépési és kilépési ráta negatívan korrelál a járások fejlettségével. A férfiak gyakrabban váltanak munkahelyet, mint a nők. Az életkor növekedésével egyre kisebb az esélye a munkaerő áramlásának, emellett a fiatalabb korosztály munkahelyváltása a konjunktúra változásaira is érzékenyebb. Az alacsonyabb képzettséget igénylő munkakörben dolgozók nagyobb valószínűséggel váltanak munkát. A nagyvállalatoknál a legalacsonyabb a fluktuáció a létszám arányában.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: J21, J61, J62.

„Senkinek sincs joga egy bizonyos állásra.
Mindenkinek joga van ahhoz, hogy az
állásokat jól töltsék be.”

Ernest Renan (1823–1892)

Bevezetés

Tanulmányunkban a Magyar Államkincstár (MÁK) teljes körű anonim adatbázisa alapján bemutatjuk a munkapiaci állapotok közötti áramlások nagyságát, arányát. Ezenkívül különböző ismérvek alapján megvizsgáljuk, hogy mennyire különböznek az áramlások járás, nem, kor, foglalkozási csoport és vállalatméret szerint.

* A tanulmány a szerzők nézeteit tartalmazza, és nem feltétlenül tükrözi a Magyar Nemzeti Bank hivatalos álláspontját. Köszönettel tartozunk *Gábrriel Péternek* és *Elek Péternek* a tanulmányhoz adott tanácsaikért, ötleteikért. Továbbá köszönjük az MKE XVII. éves konferenciáján részt vevők, valamint az anonim bírálók észrevételeit. Az esetleges hibákért a felelősség a szerzőké.

Erdélyi Levente a Magyar Nemzeti Bank kutatója (e-mail: erdelyil@mn.b.hu).

Szabó Lajos Tamás a Magyar Nemzeti Bank közgazdasági kutatási szakértője (e-mail: szabolaj@mn.b.hu).

A kézirat első változata 2024. március 11-én érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2024.7-8.728>

A felhasznált adatbázis teljeskörűen és anonim módon tartalmazza mindazokat, akik után nyugdíjjáruelékot fizettek Magyarországon. Egyéb tulajdonságok mellett ismerjük az egyén munkahelyének anonim azonosítóját. Így nemcsak a munkapiacra való be- és kilépést tudjuk azonosítani, hanem a munkahelyek közötti váltásokat is. Mivel az egyén munkahelyének azonosítója nemcsak akkor változhat, ha munkahelyet vált, hanem különféle céges átalakulások (egyesületek, szétválások stb.) miatt is, így az ilyen változásokat nem számoltuk munkahelyváltásnak.

A munkapiaci állapot tekintetében a foglalkoztatott és nem foglalkoztatott státust különböztetjük meg. Az adatbázisban csak azon munkanélküliek szerepelnek, akik után fizetnek járulékot, így őket nem tudjuk teljeskörűen azonosítani. Munkanélküliek után jellemzően csak az álláskereső járadék időtartamára (ami 2012 óta három hónap) fizetnek nyugdíjjáruelékot. Így a munkaerő-felmérés (MEF) fogalma szerinti munkanélkülieket (nem dolgozik, aktívan keres munkát, és 2 héten belül munkába tudna állni) nem tudjuk pontosan azonosítani, ezért az inaktívakkal egy csoportba („nem foglalkoztatott”) soroltuk azokat, akik munkanélküli-ellátást kapnak, és fizetnek utánuk járulékot. Az említett két munkapiaci állapot alapján háromfajta áramlást azonosítunk: a beáramlást, a kiáramlást és a munkahelyváltást.

Az Államkincstár teljes körű adatbázisát már több tanulmány is használta modellezésre, leíró statisztikák, valamint különböző becslések készítésére (például Szabó [2022], Filep–Mosberger–Reiff [2022], Mérő és szerzőtársai [2023], Elek és szerzőtársai [2009]). A nemzetközi irodalom is gyakran foglalkozik munkapiaci áramlásokkal (például Elsbj és szerzőtársai [2013], Dauth–Eppelsheimer [2020], Schaffner [2011]).

Főbb megállapításaink a következők. A munkahelyváltók száma együtt mozog a gazdasági növekedéssel és a gazdaság ciklikus helyzetével. A foglalkoztatásba belépők és a foglalkoztatásból kilépők száma kevésbé érzékeny a gazdaság ciklikus állapotára, inkább a strukturális tényezőktől függ.

A különböző ismérvek szerint vizsgálva az áramlások heterogének. Minden járásban nőtt a munkahelyváltók aránya a 2010-es években. Ugyanakkor a járások egymáshoz viszonyított helyzete változott a korábbi évtizedhez képest. Míg a kétezres évek közepén az ország fejlettebb térségeire volt jellemző a magasabb munkahelyváltási arány, addig a pénzügyi válság után ez folyamatosan áttevéődött a fejletlenebb járásokra is. A nagyobb bevonható munkaerő-tartalék mellett ennek valószínűleg a közmunkaprogram az oka, mivel sok inaktívát vonzott be a munkapiacra a fejletlenebb térségekben, akik gyakrabban váltanak munkát.

A foglalkoztatásba belépők és onnan kilépők területi mintázata időben stabil. Negatívan korrelál a gazdasági fejlettséggel, vagyis a fejletlenebb járásokban ez az arány magasabb, míg a fejlettebbekben alacsonyabb.

A férfiak és nők munkahelyváltásának dinamikája nagyon hasonló, azonban szintben a férfiaké magasabb, mint a nőké. Életkor szerint vizsgálva a fiatalok gyakrabban váltanak munkát, mint az idősebbek. A munkahelyváltási ráta mindegyik korcsoportban prociklikus. A felvételi ráta szintén a legfiatalabbak körében a legnagyobb.

A foglalkozási kategóriák között a magasabb képzettségűek munkahelye stabilabb, ők váltanak kisebb gyakorisággal munkát. Hasonló mintázat figyelhető meg a foglalkoztatásba belépők és az abból kilépők arányának esetében is. Vagyis minél

alacsonyabb képzettség szükséges egy álláshoz, annál nagyobb a valószínűsége a felvételnek vagy a kilépésnek.

A munkahelyváltási ráta a nagyvállalatok (250 fő fölött) között a legalacsonyabb. Ez után következnek a középvállalatok (50–249 fő), majd a kis- (10–49 fő) és a mikro-vállalatok. A munkahelyváltási ráta cégméretenként is együtt mozog a gazdasági ciklussal. A cégméret-kategóriák közötti áramlások esetében jellemzően a saját kategórián belüli váltás a legnagyobb.

Szakirodalmi áttekintés

A munkaerő-áramlásnak többféle oka lehet, amelyeket a cégek és munkavállalók szempontjából is vizsgálhatunk. A keresleti oldalon a munkáltatók a munkahelyi feladatok változása miatt állásokat hoznak létre vagy szüntetnek meg. A kínálati oldalon a dolgozók munkahelyváltása történhet a munkapiacra való belépéssel, nyugdíjazással vagy egy költözés miatt szükséges váltással. Ezenfelül a munkavállalók a karrierjük építése miatt, jobb fizetségért vagy jobb munkahelyi feltételek miatt is válhatnak állást (*Davis és szerzőtársai* [2006]). Tanulmányunkban ezeket az okokat nem vizsgáljuk, fő célunk, hogy bemutassuk, egy hosszabb időszakon keresztül hogyan alakultak az áramlások Magyarországon.

Elsby és szerzőtársai [2013] 14 OECD-ország munkaerő-felmérésén becsült be- és kiáramlásokat (foglalkoztatásból munkanélküliségbe, valamint munkanélküliségből foglalkoztatásba). Országoként jelentős különbségek mutatkoztak a rátákban, például más európai országokhoz képest az angolszász országokban jóval magasabbak voltak az áramlási ráták. Az országok közötti heterogenitás a munkaerőpiacok rugalmasságában mutatkozó különbségeket tükrözi.

A német munkaerőpiaci kutatások gyakori forrása a SIAB (*Sample of Integrated Labour Market Biographies*) adatbázis, amely a németországi társadalombiztosításban regisztráltak 2 százalékos véletlen mintáját tartalmazza (*Dauth–Eppelsheimer* [2020]).

A nemzetközi tanulmányok nagy része a munkahelyváltási rátákat prociklikusnak találta (például *Schaffner* [2011], *Nakamura és szerzőtársai* [2019]), de akad olyan is, ami ezzel ellentétes megállapításra jut (például *Tsou–Liu* [2008]).

Egy-egy konkrét munkaerő-áramlási mutatóról (például állásvesztési ráta) még országon belül is különböző nagyságú arányokat kaphatunk, attól függően, hogy milyen adatforrást használunk, illetve milyen módon számítjuk ki az arányokat (lásd például *Davis és szerzőtársai* [2006] összefoglalóját az egyesült államokbeli különböző forrásokról). *Bachmann* [2005] az aktívakhoz képest nézi az áramlásokat, miközben *Nakamura és szerzőtársai* [2019] viszonyítási pontja a munkaképes korú lakosság. *Davis–Haltiwanger* [1992] és *Foster és szerzőtársai* [2016] cégszinten vizsgálják a létszámváltozásokat, ebből számolnak áramlásokat oly módon, hogy különválasztják a csökkenő és a növekvő létszámú cégeket. A változást a cég ágazathoz viszonyított méretével súlyozzák.

Ezenkívül abban is lehet különbség, hogy milyen gyakoriságú adatokat használnak. Lehet napi, havi, negyedéves vagy éves. Ezenfelül egy adott időszak összes

váltását lehet nézni, vagy csak egy-egy adott időpillanat közötti különbséget számba venni. A tanulmányunkban mi havi gyakorisággal követjük az áramlásokat, azonban a hónapnak mindig a 15. napját nézzük (lásd a *Függelék*et).

A munkaerő-áramlásokat Magyarországra elsősorban a KSH munkaerő-felmérésének (MEF) adataiból számították. A MEF nyújtja a hazai foglalkoztatási helyzet legismertebb mutatószámait, valamint a megkérdezettek több időszakon keresztül szerepelnek a felmérésben, így a munkaerő mozgásának nyomon követésére is alkalmas lehet. Az adatbázis tulajdonságaiból származó nehézségek és korlátok kezelésére az úgynevezett gereblyézési eljárással becsülhetők a munkapiaci áramlások (bővebben lásd *Cseres-Gergely* [2011]).

Az áramlási (*flow*) mutatók értékes többletinformációt hordoznak az állományi (*stock*) adatokhoz képest, különösen a recessziók esetén. *Kónya* [2021] a koronavírus-válság munkaerőpiaci hatásait vizsgálta az áramlási adatok segítségével. A válság mélypontján, 2020 második negyedévében a foglalkoztatásból való kiáramlás (munkanélküliségbe és inaktivitásba egyaránt) megemelkedett, de ezzel egyidejűleg a foglalkoztatásba való beáramlás a következő negyedévben jelentősen nőtt, hozzájárulva a munkaerőpiaci helyzet gyors korrekációjához. Az áramlási mutatókat vizsgálta 2003 és 2022 között *Varga-Csillag* [2023], a hangsúlyt főként a foglalkozásváltásra helyezve. Azt találták, hogy a foglalkozásváltások főként egy adott munkahelyen belül történnek, valamint a koronavírus-járvány idején rendkívüli módon megnőtt a foglalkozást váltók aránya.

Egy adminisztratív adatbázis, amely a munkaerő-áramlás elemzésére is alkalmas, számos előnnyel bír a MEF-adatokkal szemben. A MEF mindössze hat negyedéven keresztül követi a megkérdezett egyéneket pontszerű, negyedéves megfigyeléseként (*Köllő* [2022]), ezzel szemben az adminisztratív adatok most már több mint 20 éven át teszik meg ezt minden járulékfizetőre, lényegében folyamatosan. Ráadásul a MEF egy felmérés, a mintavételből fakadóan (kisebb) részpopulációk vizsgálatára a nagy mintavételi hiba miatt vagy csak korlátozottan, vagy egyáltalán nem alkalmas. A MEF mintájának mérete nagyjából akkora, mint a MÁK-adatbázis 1 százaléka: az utóbbi években 50 ezer fő közelében alakult.

A MÁK adminisztratív adatbázisának különböző idejű és nagyságú mintáiból korábban szintén készültek tanulmányok munkaerőpiaci témában. *Elek és szerzőtársai* [2009] a feketemunka elterjedtségét becsülte meg a teljes adatbázis körülbelül 5 százalékát tartalmazó mintán, valamint az Országos Egészségbiztosítási Pénztár adatbázisa és a MEF alapján. Becslésük szerint 16–17 százalék volt a feketén foglalkoztatottak aránya 2001–2005-ben.

A MÁK teljes körű, tehát nem mintavételes adatbázisát is több tanulmány felhasználta már. *Filep-Mosberger-Reiff* [2022] különböző módszerekkel vizsgálta a munkaerőpiaci adóelkerülést, ezek között szerepelt a feketefoglalkoztatás becslése a MEF- és MÁK-foglalkoztatottak számának összehasonlítása alapján. *Mérő és szerzőtársai* [2023] a magyar lakáspiacot modellezte 1:1 arányban, azaz mintegy 4 millió háztartást és azok ingatlanjait. A modell kalibrálásához több teljes körű adminisztratív adatbázist, köztük a MÁK-adatbázist használták. A MÁK adatbázisán *Szabó* [2020] azt állapította meg, hogy az alacsonyan képzetek átlagbére a versenyszektorban 9 százalékkal alacsonyabb

azokban a járáásokban, ahol többen dolgoztak a közfoglalkoztatásban. A közfoglalkoztatottak jellemzőit vizsgálta ugyanezen az adatbázison Szabó [2022] is; többek között azt találta, hogy míg a kizárólag az elsődleges munkapiacra dolgozó munkahelyváltók 79 százaléka csak egyszer váltott állást 2014-ben, addig a közfoglalkoztatásban is megfordulók 73 százaléka legalább kétszer váltott állást.

Elek-Szabó [2013] a közszférából történő munkaerő-kiáramlást elemezte Magyarországon, MEF- és mintavételes MÁK-adatokat használva. A szerzőpáros szerint a közszférában mind a munkanélküliség, mind a más ágazatba és munkakörbe történő kilépés valószínűsége nagyjából fele a versenyszférában megfigyelt rátáknak.

Köllő [2013] a közszféra bérezése és a közszférába áramlók kapcsolatát vizsgálta 1997 és 2008 között. A MÁK-adatok 20 százalékos mintája szerint a 2002. évi közalkalmazotti béremeléseknél nem nőtt, hanem csökkent a versenyszektorból az állami szektorba átlépők száma. Ugyanakkor a belépők bérszintje javult a maradékokhoz képest, a becsült hatás a fiatalabbaknál erőteljesebb, mint az idősebbeknél.

Köllő és szerzőtársai [2021] a MÁK-adatok 50 százalékos mintáján kimutatta, hogy a külföldi tulajdonú cégek magasabb bért fizetnek, mint a hazaiak. Továbbá, a hazai cégek értékelik a multinacionális környezetben szerzett tapasztalatot, mivel ha egy külföldi tulajdonú cégtől érkezik egy munkatárs egy hazai céghez, bár csökken a bére, de így is többet keres, mint a hazai cégnél dolgozó többi munkatárs.

Bíró és szerzőtársai [2023] szintén az előbb említett adatbázist kapcsolta össze részletes egészségügyi adatokkal is. A tanulmány fő megállapítása, hogy egy néhány hónapos távollét a munkától (például valamilyen baleset miatt) 2,5 százalékkal csökkenti az egyén bérét kétéves időtávon. Ennek az az oka, hogy míg távol vannak a munkától, nem kapnak ajánlatot, amíg mások igen. Így nem tudnak cégen belül előrébb kerülni a ranglétrán, vagy nem tudnak kedvezőbb bért ajánló cégnél elhelyezkedni.

Összességében az adminisztratív adatok használata egyre jelentősebb a munkaerőpiaci kutatásoknál, azok részletessége számos lehetőséget rejt magában. Ami a munkaerő-áramlásokat illeti, a nemzetközi publikációkban már elterjedtebb az adminisztratív adatokon való vizsgálat, különösen a munkahelyek közötti váltásoknál. A hazai tanulmányokat áttekintve, még elsődlegesen a MEF-adatok jelentik a munkapiaci átmenetek forrását.

A munkaerő-áramlások számítása

Két munkaerőpiaci státusból (foglalkoztatott és nem foglalkoztatott) kiindulva a munkaerő-áramlásoknál három különböző típust különböztetünk meg: belépést, kilépést és munkahelyváltást. A munkaerő-áramlásokat havi frekvencián határozzuk meg.

Munkahelyváltásnál a munkaerő foglalkoztatásból foglalkoztatásba „áramlik”, azaz a munkavállaló az előző hónapban még egy másik állásban dolgozott, viszont a mostani hónapban már egy új állásban dolgozik. Az adatbázisban havi gyakoriságúak az adatok, ezért munkahelyváltásnak azt könyveljük el, amikor az egyén 1 hónapon belül elhelyezkedik. Ennél rugalmasabb definíciót alkalmazva sérülne az az azonosság, amely szerint a foglalkoztatás változása megegyezik a belépés és a kilépés

különbségével. Emellett a munkahelyváltások számát ugyan növelné, viszont a dinamikáját lényegében nem érintené.

Belépésnél (felvételnél) az adott személy az előző hónapban nem volt foglalkoztatott, de a vizsgált hónapban már elhelyezkedett. Idetartoznak a pályakezdők is, akik először lépnek be a munkaerőpiacra (és az adatbázisba).

Kilépésnél az adott egyén előző hónapban még foglalkoztatott volt, de a vizsgált hónapban már nem foglalkoztatott, ez fakadhat a munkáltató vagy a munkavállaló kezdeményezéséből is (a megszűnés okát nem ismerjük). Azokat is ideszámítjuk, akik véglegesen kilépnek a munkaerőpiacról (például nyugdíjba vonulók).

A munkaerő-áramlások vizsgálatához a MÁK által szolgáltatott, anonimizált adatokat használtuk. A nyugdíjjáruelék alapjául szolgáló (járuelékfizetési) adatokban azok a természetes személyek szerepelnek, akik akár csak egy napra is, de bejelentett jövedelmet szereztek, amely után nyugdíjjáruelékot fizettek. A továbbiakban leegyszerűsítve járuelékfizetőkként hivatkozunk rájuk.

A tisztított adatbázisban (az adattisztítás lépéseit lásd a *Függelékben*) a megfigyelési egység egy egyén egy adott időpillanatban (a munkatörténetén belül minden hónap 15. napja), akinek minden esetben ismerjük a nemét, lakhelyét, életkorát, foglalkoztatotti státusát. Amikor dolgozott vagy egyéb okból fizetett járuelékot, akkor tudjuk továbbá a kapcsolódó jogviszony pontos típusát, kezdő és záró dátumát, a munkáltató/kifizető anonim azonosítóját, a kapott jövedelem mértékét, valamint a legtöbb munkaviszonynál a foglalkozás FEOR-kategóriáját is.

Az adminisztratív adatok jellegükből fakadóan olyan „hamis áramlásokat” is tartalmazhatnak, amelyeket ki kell szűrni. Egyéni szinten a munkahelyi azonosító legtöbbször azért változik, mert a foglalkoztatott munkahelyet vált, azonban ez nem mindig van így. A munkahelyi azonosító önmagában is megváltozhat különböző céges átalakulásoknál vagy egyéb adminisztratív okból. A belépés és a kilépés a foglalkoztatotti státus alapján pontosan meghatározható, amíg a járuelékfizetők köre egységes. A vizsgált időszakban azonban többször módosultak a járuelékfizetésre vonatkozó szabályok (2019. évi CXXII. törvény, korábban 1997. évi LXXX. törvény). Ezekre az esetekre különböző szabályokat alkalmaztunk, hogy mérsékeljük az áramlásokban jelentkező torzítást (*1. táblázat*).

A vállalati azonosítók megváltozása az adminisztratív adatokban ismert jelenség, és kezelésével több tanulmány is foglalkozik (*Benedetto és szerzőtársai* [2007], *Hethy-Maier-Schmieder* [2013], *Bárdits és szerzőtársai* [2023]). Ha rövid időn belül egyszerre sokan áramlanak egyes vállalatok között, akkor ez közvetett bizonyítéka lehet annak, hogy az érintett cégeknél valamilyen átalakulás megy végbe (típusától függően lehet egy vagy több jogelőd/jogutód). *Benedetto és szerzőtársai* [2007] alapján abszolút és relatív küszöbököt egyaránt húzunk, hogy mi számít soknak.

A munkahelyváltásokat cégpáronként csoportokba rendezve az 50 fős vagy annál nagyobb áramlások már rendkívül ritkának számítanak. Feltételezhetően nem tényleges áramlásokat tükröznek, így ezeket kiszűrtük a munkahelyváltások közül. Ugyanígy jártunk el, ha a cégelőd létszámának legalább 80 százaléka került át a cégutód(ok)hoz, vagy fordítva: a cégutód létszámának legalább 80 százaléka érkezett egyszerre a cégelőd(ök)től.

1. táblázat

Szabályok a „hamis áramlások” kizárására

Eset	Időszak	Feltevés
Csoportos váltások, legalább 10 fős vállalkozásoknál	2002–2021	Nem munkahelyváltás, ha az elődtől az utódhoz legalább 50 fő megy egyszerre, vagy ha az előd létszámának legalább 80 százaléka megy az utódhoz egyszerre, vagy ha az utód létszámának legalább 80 százaléka jön az elődtől egyszerre
Váltások extrém rövid munkaviszonyoknál	2002–2021	Nem munkahelyváltás
Váltások állami szektoron belül	2017. január	Nem munkahelyváltás
Váltások önfoglalkoztatáson belül	2019. augusztus	Nem munkahelyváltás
Östermelők járulékfizetők lesznek	2007. január	Nem belépés
Nyugdíjas foglalkoztatottak járulékfizetők lesznek	2007. január, 2007. április	Nem belépés, ha legalább 57 éves nő vagy 60 éves férfi lép be a foglalkoztatásba
Nyugdíjas foglalkoztatottak mentesülnek a járulékfizetéstől	2019. január	Nem kilépés, ha legalább 59 éves nő vagy 64 éves férfi lép ki a foglalkoztatásból
	2020. július, 2021. január	Nem kilépés, ha legalább 62 éves nő vagy 65 éves férfi lép ki a foglalkoztatásból

2017 januárjában a költségvetési szervezeteken belül, 2019 augusztusában az önfoglalkoztatáson belül a váltások kiugróan magas értéket vesznek fel, függetlenül attól, hogy a csoportos áramlásokra kontrollálunk. Kisebb részben magyarázhatják állami átszervezések, de a nagyságrendje alapján főként más, ismeretlen oka lehet. Erre az egy-egy konkrét hónapra ezeket a váltásokat kizártuk.

Ezenfelül vannak bizonyos foglalkoztatotti jogviszonyok (például az egyszerűsített foglalkoztatás), ahol a dolgozók jellemzően egy vagy maximum néhány napnyi munkát végeznek, ezt is gyakran időszakos jelleggel, más-más munkáltatónál. Ezeket a váltásokat a teljes időszakon figyelmen kívül hagytuk.

A mezőgazdasági östermelőknek és a nyugdíjas foglalkoztatottaknak nem kellett járulékot fizetniük 2007 előtt. Ebből fakadóan az östermelők számának 2007. januári, valamint a nyugdíjas korú foglalkoztatottak számának 2007. januári és áprilisi megugrását nem tekintjük belépésnek a foglalkoztatásba.

2019-től a munkaviszonyban foglalkoztatott nyugdíjasok mentesülnek a járulékfizetéstől, míg 2020 júliusától ezt az összes nyugdíjas foglalkoztatottra kiterjesztették. Ezekre a hónapokra és 2021. januárra nem vesszük figyelembe a nyugdíjas korúak kilépését a foglalkoztatásból.

A nyugdíjasokra nincsenek megbízható adataink, ezért életkor szerint szűrtünk, illetve nemenként külön, mert a nők korábban mehetnek nyugdíjba. A limitekről az adatok alapján döntöttünk, de a nyugdíjba vonulás átlagos életkorától kevesebb mint egy évvel tértünk el átlagosan.

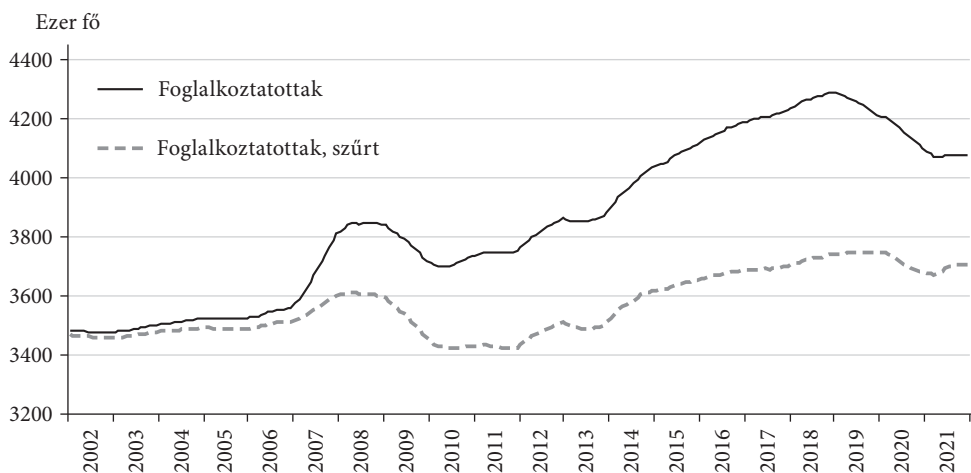
Áramlások nemzetgazdasági szinten

A havi szezonális és az idősorokban megjelenő zaj csökkentésére az áramlási trendeket 12 havi, visszatekintő mozgóátlaggal jelenítjük meg. Az irodalomban is elterjedt, hogy mozgóátlaggal (például *Ball és szerzőtársai* [2020]) vagy Hodrick–Prescott- (HP-) szűrővel (például *Nakamura és szerzőtársai* [2019]) simítják az áramlási idősorokat. Az adatbázisba újonnan belépők nagyságrendje alapján a járulékfizetésben érintettek köre 2001-től tekinthető stabilnak. A mozgóátlagoláshoz visszatekintve még egyévnyi adat szükséges, a munkaerő-áramlásokat így egy 20 éves időszakon, 2002–2021 között tudjuk megbízhatóan megjeleníteni. Az aggregált áramlási ráták előtt először külön-külön megvizsgáljuk, hogyan alakul a nevező (foglalkoztatottak) és a számláló (áramlók).

A járulékfizető foglalkoztatottak száma – az östermelőkkel és a nyugdíjas foglalkoztatottakkal együtt – meghaladta 2008-ban a 3,8 millió főt. A foglalkoztatás a pénzügyi válság következtében több mint 150 ezer fővel esett vissza. A gazdasági növekedéssel párhuzamosan a foglalkoztatottak száma is dinamikusan bővült, és 2018-ra 4,2 millió fölé emelkedett (1. ábra). Mivel az adatbázisunk adminisztratív, így nem tartalmazza a feketefoglalkoztatást. *Filep-Mosberger-Reiff* [2022] a feketefoglalkoztatottság arányát 7–12 százalék közé becsüli.

1. ábra

A járulékfizető foglalkoztatottak száma (12 havi mozgóátlag)

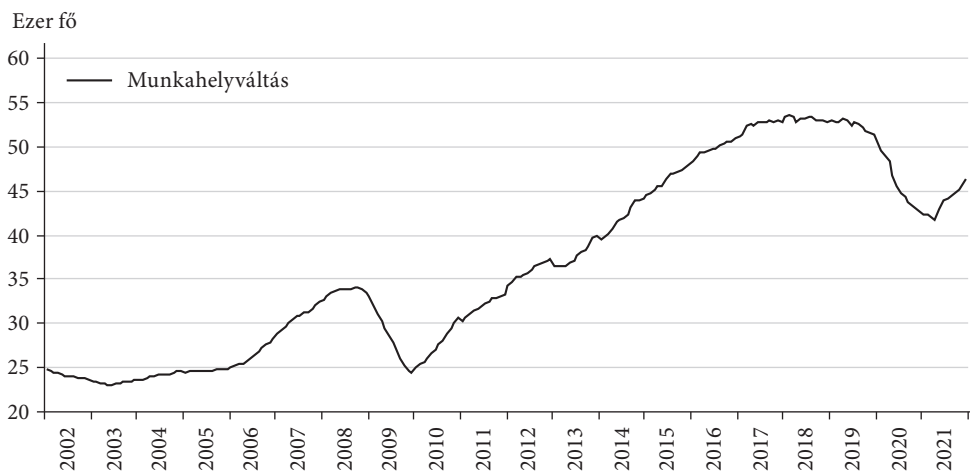
Megjegyzés: a szűrt foglalkoztatás a 60 év alatti férfiakat és az 57 év alatti nőket tartalmazza.
Forrás: MÁK alapján saját számítás.

Az idősebbek nélkül pontosabb képet kapunk a 2019–2020-as évek dinamikájáról, mivel a nyugdíjas foglalkoztatottak fokozatosan kikerültek a járulékfizetők köréből, azonban foglalkoztatásuk valójában emelkedett (*KSH* [2024]). Bár a munkaerőpiac nagy része a koronavírus-válság ideje alatt ellenállóbbnak bizonyult a korábbi válsághoz képest, de 2020-ban negatívan érintette a foglalkoztatás alakulását.

A foglalkoztatáshoz hasonlóan a munkahelyet váltók száma erősen prociklikus, azaz a gazdasági ciklussal párhuzamosan változott: a kedvező konjunktúra során emelkedett, míg válságok idején csökkent. Jelentős szintbeli különbség van a munkahelyváltásban a 2000-es és 2010-es évek között. A járulékfizetési adatok tanúsága szerint 2002 és 2009 között 20–35 ezer fő között alakult a munkahelyet váltók száma, azonban a pénzügyi válságot követően dinamikusan emelkedett, 2017 és 2019 között megközelítette az 55 ezer főt (2. ábra). A munkahelyváltásban már a koronavírus-válság előtt, 2019-ben megfordult a trend, ami a munkaerőpiac ciklikus helyzetét is jól mutatta.

2. ábra

A munkahelyet váltók száma (12 havi mozgóátlag)

Forrás: MÁK alapján saját számítás.

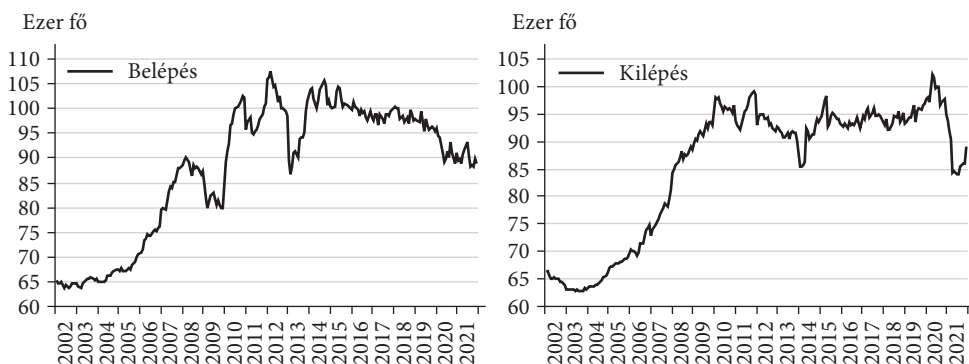
A munkaerő-felvétel kevésbé látszik érzékenynek a gazdasági ciklusokra, visszafogott prociklikusságot mutat, a recessziók éveiben enyhén mérséklődik a nem foglalkoztatotti státusból a foglalkoztatásba lépők száma (3. ábra).

Az idősorban maradt töréseken áttekintve 2014-ig emelkedő tendencia érvényesült, amiben szerepet játszhatott, hogy szigorodtak a nyugdíjazás (öregségi, rokkantsági) feltételei, valamint rövidült a munkanélküli-juttatás ideje is. Emellett a munkaerő-kereslet erősödése a rendelkezésre álló munkaerő-tartalék folyamatos apadásához és a munkaerőpiac feszesedéséhez vezetett, a vállalatok egyre kisebb eséllyel találtak olyan munkaerőt, aki a felvételt megelőzően nem dolgozott. A koronavírus-válság következtében tovább csökkent a felvettek száma 2020 első félévében, így a hosszabb távú, mérséklődő trend sem tört meg.

A foglalkoztatásból kilépés enyhén kontraciklikusnak tűnik, a trend mellett a pénzügyi válság hatása is az emelkedés irányába mutatott. A 2010-es években a kilépők száma 90–100 ezer fő körül mozgott. A 2020-as emelkedés a pénzügyi válsághoz képest nagyon visszafogott maradt, a vállalatok megtartották a munkaerő-állomány nagy részét, inkább intenzív oldalon (munkaórákban, fizetés nélküli szabadságolásban) alkalmazkodtak. A koronavírus-válság okozta enyhébb növekedést követően visszaesett a kilépők száma.

3. ábra

A foglalkoztatásba belépők és a foglalkoztatásból kilépők száma (12 havi mozgóátlag)

Forrás: MÁK alapján saját számítás.

A munkahelyváltás arányát más empirikus (lásd például *Bachmann* [2005], *Schaffner* [2011], *Karagedikli* [2018]) és elméleti (*Shimer* [2005]) tanulmányok prociklikusnak találták. Ezzel szemben a foglalkoztatotti és a nem foglalkoztatotti státus közötti áramlások kevésbé reagálnak a gazdasági ciklusokra, mint a munkahelyváltások (*Hyatt és szerzőtársai* [2014]), aminek több lehetséges magyarázata is van.

Nemzetközi kutatások alapján a munkaerő-áramlások ciklikussága heterogén lehet országoként. *Berson és szerzőtársai* [2020] arra jutott, hogy a kevésbé mobilis francia és olasz munkapiacokon a munkahelyváltások kisebb mértékben ciklikusak, mint az Egyesült Államokban. *Elsby és szerzőtársai* [2013] azt állapította meg, hogy egyes nem angolszász gazdaságokban a munkanélküliségbe beáramlók, illetve a munkanélküliségből kiáramlók esetében nehéz elkülöníteni a trendet és a ciklikus folyamatokat. A ciklikus jellemzők eltérhetnek attól függően is, hogy a munkaerő-áramlás munkanélküliséghez vagy inaktivitáshoz kapcsolódik, például a munkanélküliségbe lépés kontraciklikus, míg az inaktivitásba történő átmenet aciklikus lehet (*Garda* [2016]).

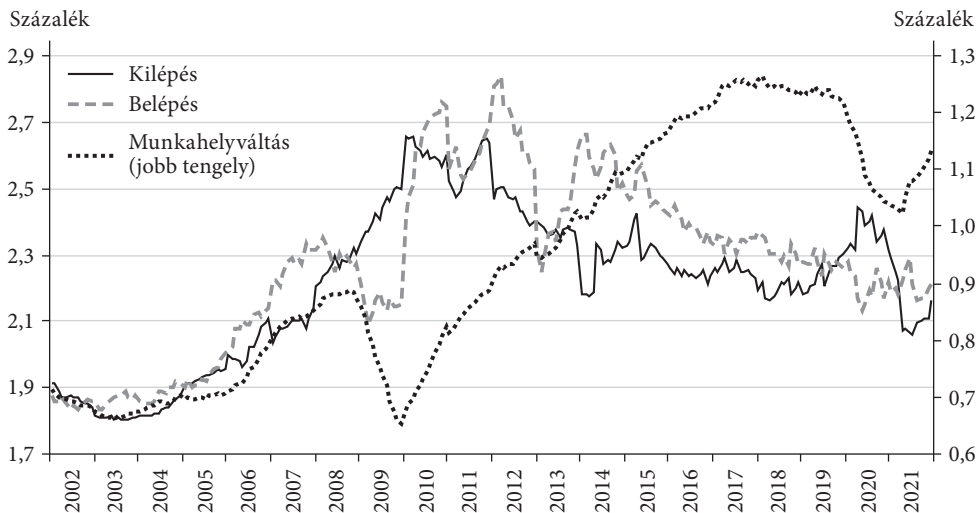
A munkaerő-áramlásokat a foglalkoztatottak arányában vizsgálva a korábbi szakirodalomhoz hasonló képet kapunk a magyarországi áramlások időbeli alakulásáról is. A munkahelyváltási ráta erősen prociklikusnak tűnik, jobban kivethető a ciklikus hatások mind a pénzügyi válság, mind a koronavírus-válság idején. Bár 2020-ban a gazdasági teljesítmény visszaesésével nőtt a kilépési ráta, és csökkent a belépési ráta, de ennél a két rátánál inkább a hosszabb távú trendek markánsak (4. ábra).

Számításaink alapján a magyar munkahelyváltási ráta 0,65–1,26 százalék között mozgott. Az eredményeinkhez nagyságrendileg *Bachmann* [2005] becslése áll legközelebb: a szerző mintavételes német adminisztratív adatokon, szintén havi frekvencián azt találta, hogy a munkahelyváltók aránya átlagosan 0,82 százalék volt az aktívak arányában 1980–2000 között.

Magyarországra a legfrissebb elérhető számítás a munkahelyváltásról a MEF-ből történt, amely már tartalmazza a koronavírus-járvány időszakát is. Ezek szerint 2003–2022 között 0,57–1,62 százalék között mozgott a munkahelyváltók aránya a foglalkoztatottakon

4. ábra

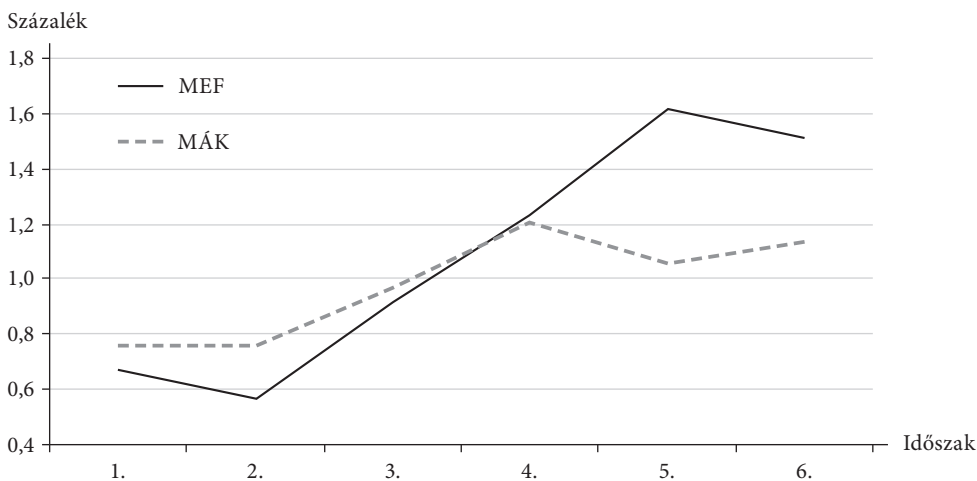
Munkaerő-áramlási ráták a nemzetgazdaságban a foglalkoztatás százalékában (12 havi mozgóátlag)

Forrás: MÁK alapján saját számítás.

5. ábra

A MEF- és a MÁK-adatbázis alapján számolt munkahelyváltási ráták a foglalkoztatás százalékában

Megjegyzés: 1. időszak: 2003. első negyedévtől 2008. első negyedévig (pénzügyi válságot megelőző lassuló növekedés időszaka). 2. időszak: a 2008-as pénzügyi válság (2008. második negyedévtől 2010. negyedik negyedévig). 3. időszak: 2011. első negyedévtől 2014. első negyedévig. 4. időszak: 2014 második negyedévtől 2019 negyedik negyedévig (növekedési időszak). 5. időszak: a koronavírus-válság első időszak (2020 első negyedévtől 2021 első negyedévig). 6. időszak: 2021 második negyedévtől 2022 negyedik negyedévig (a MÁK esetében 2021 végéig).

Forrás: MEF-adatsor és időszakok beosztása: Varga–Csillag [2023], MÁK-adatbázis: saját számítás.

belül (Varga–Csillag [2023]). A különböző adatforrások ellenére a nagyságrend hasonló, azonban 2020–2021-re megnő a különbség a ráták között (5. ábra). A koronavírus-válság első időszakában míg a MEF-adatok alapján jelentősen nőtt a munkahelyváltók aránya, addig a MÁK-adatok alapján enyhén csökkent.

A különbség egyik tényezője lehet, hogy a MEF-adatok tartalmazzák a feketefoglalkoztatást, míg a MÁK-adatok nem. Így ha valakit feketén kezdenek el foglalkoztatni, akkor az a MEF-adatokban váltásként, míg a MÁK-adatokban kilépésként fog megjelenni. Érdeemes megjegyezni, hogy 2020 tavaszán a foglalkoztatásból kilépők száma (és aránya) megnőtt a MÁK-adatok alapján. Az elbocsátottak egy része a MEF-adatokban munkahelyváltóként jelenhetett meg. A másik lehetséges magyarázat, hogy a válság az egyszerűsített foglalkoztatásban dolgozókat súlyosabban érintette, nagyobb mértékben maradtak rövid távon munka nélkül (Kónya–Krekó [2021]), ők azonban kutatásunkban nem szerepelnek a munkahelyváltásnál.

Az áramlások részletesebb vizsgálata

Az adatbázisban egyéni jellemzők (lakhely, nem, kor, foglalkozás) és a vállalati létszám alapján is tudjuk elemezni a munkaerő-áramlásokat. Az áramlásoknak van egy kilépési oldala (ahonnan áramlik) és egy belépési oldala (ahova áramlik). Alapértelmezetten az ismérvek szerinti felosztást a belépési oldal alapján néztük, azonban mivel a FEOR-kódok és a cégméret csak foglalkoztatás esetén elérhető, így ezeknél a foglalkoztatásból kilépést a kilépési oldal szerint lehetett vizsgálni. A részletes eredményekben a heterogenitás vizsgálatára helyezük a hangsúlyt, így az aggregált rátákhoz hasonló hatásokat (például a munkahelyváltás visszaesik recessziók idején) nem tárgyaljuk ismételt. Minden esetben a nevező az adott csoportban foglalkoztatottak száma.

Járási szintű áramlások

Magyarországon 175 járás van (Budapestet egy járásnak tekintve). A megfigyelések 1,1 százalékánál hiányzik a lakcím, így ők nem szerepelnek ennél az elemzésnél. A MÁK tájékoztatása szerint a kimaradt egyének nem rendelkeznek állandó lakcímmel Magyarországon, nagyrészt külföldiek, nem pedig lakcím nélküli magyarok (Filep–Mosberger–Reiff [2022]). A járási szintű áramlásokat terjedelmi korlátok miatt csak 2 időszakra (2004, 2019) mutatjuk be.

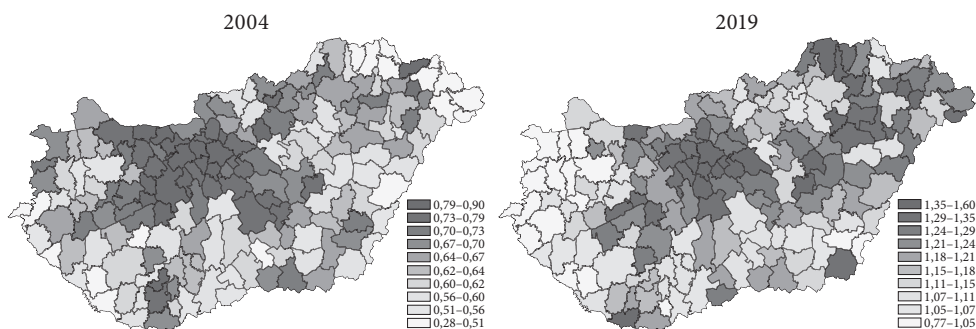
A munkahelyváltási ráta területileg és időben is változékonnyá képet mutat. A járásokat saját magukkal időben összehasonlítva látható, hogy a 2010-es években minden járásban nőtt a munkahelyváltók aránya az országos folyamatoknak megfelelően.

Azonban nemcsak a munkahelyváltók járásonkénti abszolút száma, hanem a járássok egymáshoz viszonyított helyzete is változott. A 2000-es években elsősorban a fejlettebb területeken, a közép- és nyugat-dunántúli, valamint a közép-magyarországi

járásokban volt magasabb a váltók aránya. A nyugati határszélen az osztrák munkapiac megnyitásával azonban ez megváltozott. 2011-től az Ausztriában történő külföldi munkavállalás fellendülésével a nyugati határszéleken fokozatosan lecsökkent ez az arány (az adatbázisból csak az országhatáron belüli váltások számíthatók). Közép-Magyarországon ugyanakkor továbbra is magas maradt a munkahelyváltási ráta. Emellett a 2010-es években a nagyobb munkaerő-tartalékkal, magasabb közfoglalkoztatással jellemezhető területeknél (erről ábrákat lásd Szabó [2022]-ben) is megemelkedett a munkahelyváltások aránya a fejlettebb területekhez képest (6. ábra).

6. ábra

A munkahelyváltók aránya a foglalkoztatottak százalékában, járásonként (2004, 2019)

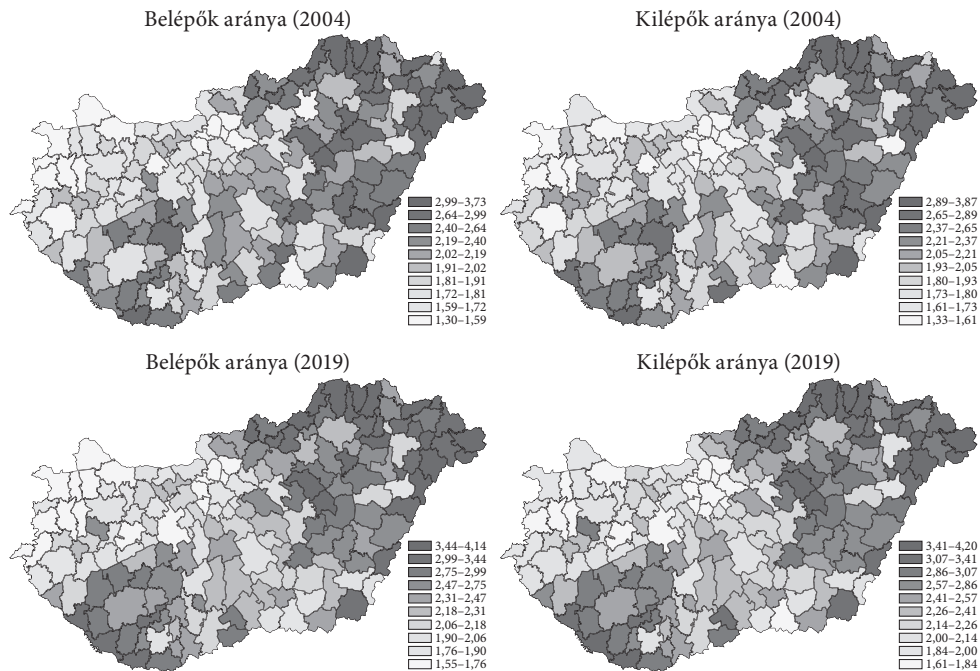
Forrás: MÁK alapján saját számítás.

A munkahelyváltási rátával ellentétben mind a foglalkoztatásba belépésnél, mind a foglalkoztatásból kilépésnél időben stabil maradt a területi mintázat. Mindkét ráta egyaránt negatívan korrelál a gazdasági fejlettséggel, valamint a foglalkoztatottsággal. Ahol magasabb az egy főre jutó GDP és a foglalkoztatottsági ráta, ott alacsonyabb a belépők és a kilépők aránya. Ezzel összhangban a gazdaságilag kevésbé fejlett és alacsonyabb foglalkoztatottsággal jellemezhető területeken – például a dél-dunántúli és a keleti országhatárokhoz közeli járáásokban – magasabb a belépési és a kilépési ráta (7. ábra).

Mivel járási szintű GDP-adatok nem állnak rendelkezésre, ezért a járáások fejlettségét az úgynevezett komplex mutatóval közelítjük (8. ábra). A komplex mutató több mint 20 gazdasági, társadalmi mérőszámot standardizál és átlagol. A mutatók között található a helyi munkanélküliségi ráta, az átlagos lakásár, a várható élettartam (a részletekért lásd a 290/2014. kormányrendeletet). Minél nagyobb a mutató értéke, az adott járás annál fejlettebbnek tekinthető. Ha összevetjük a foglalkoztatásba belépők és a foglalkoztatásból kilépők területi arányát a komplex mutatóval, akkor látható, hogy fejletlenebb járáásokban mindkét mutató magasabb. Ez összhangban van a korábbi eredményekkel (lásd Szabó [2022]-t), vagyis hogy az alacsony képességű emberek gyakrabban váltanak munkát, és kevesebb ideig maradnak egy munkahelyen.

7. ábra

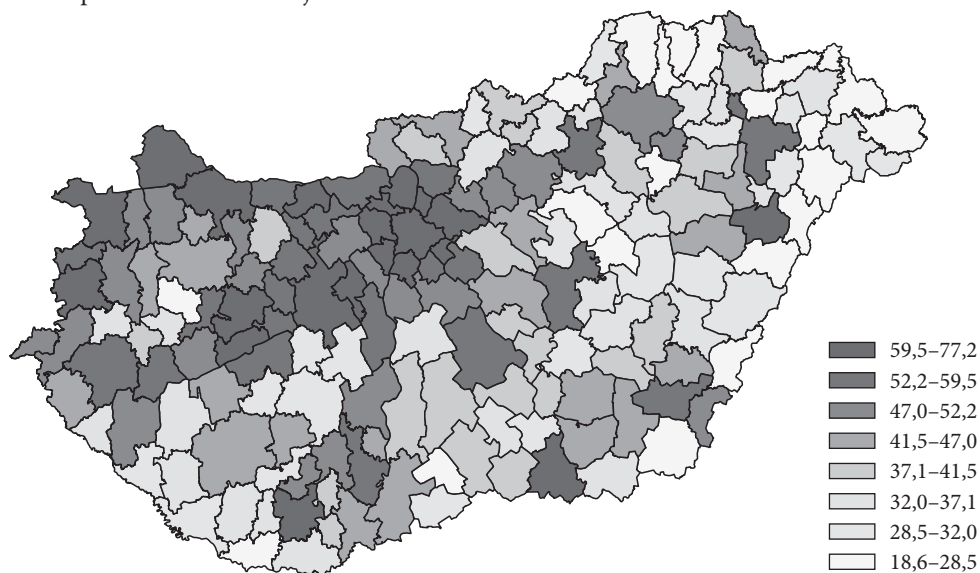
A foglalkoztatásba belépők és a foglalkoztatásból kilépők aránya járásonként, a foglalkoztatottak százalékában (2004, 2019)

Forrás: MÁK alapján saját számítás.

8. ábra

A komplex mutató mértéke járásonként

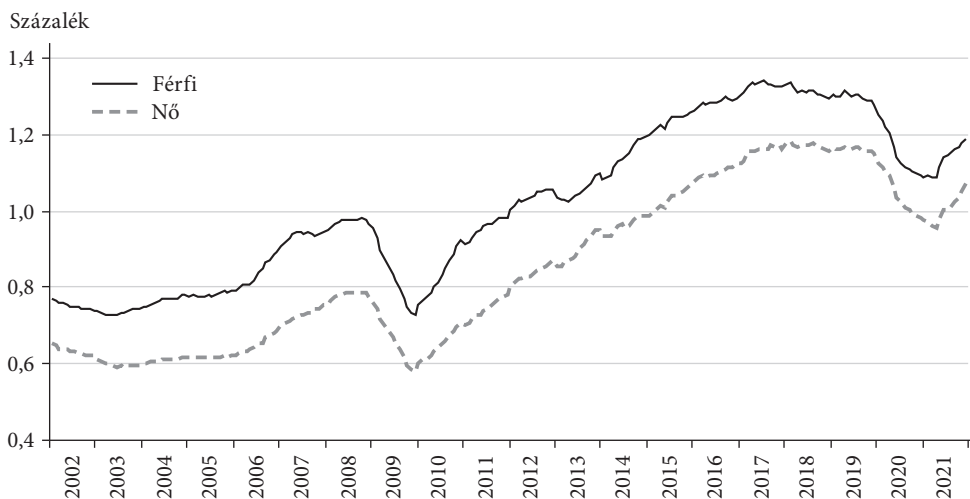
Forrás: 290/2014. kormányrendelet.

Nemek szerinti áramlások

A munkahelyváltásokat nemenként vizsgálva a ráták hasonló mintázatot írnak le, a különbség a ráták szintjében jelentkezik, a férfiak munkahelyváltási rátája magasabb a vizsgált teljes időszakban (9. ábra). *Bachmann* [2005] Németországra szintén azt találta, hogy a férfiak nagyobb arányban váltanak munkát, mint a nők. Törökországban is ehhez hasonlóan alakul a két nem munkahelyváltása (*Akgündüz és szerzőtársai* [2019]).

9. ábra

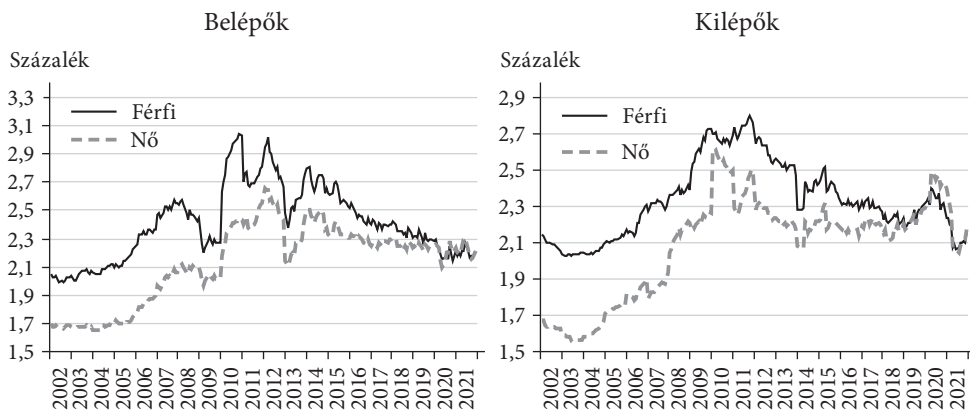
A munkahelyváltók aránya nemenként a foglalkoztatottak százalékában (12 havi mozgóátlag)

Forrás: MÁK alapján saját számítás.

10. ábra

A foglalkoztatásba belépők és a foglalkoztatásból kilépők aránya nemenként a foglalkoztatottak százalékában (12 havi mozgóátlag)

Forrás: MÁK alapján saját számítás.

A foglalkoztatásba belépők és a foglalkoztatásból kilépők aránya a férfiaknál magasabb, akárcsak a munkahelyváltásnál (10. ábra). A ráták ugyanakkor mindkét nem esetében a 2002 és 2021 között időben hasonlóan változnak. A nők belépési rátája szinte a teljes időszakon alacsonyabb, viszont a különbség a 2010-es évektől egyre kisebb, és 2020-tól összefér a férfiakéval. A kilépési ráták a 2010-es évek elejéig többnyire emelkednek, majd innentől csökkenő tendencia figyelhető meg, amit a koronavírus-válság akaszt meg. A munkaerő-felvételhez hasonlóan a nemek közötti különbség fokozatosan eltűnik, sőt a nők kilépési rátája enyhén magasabb 2020-ban.

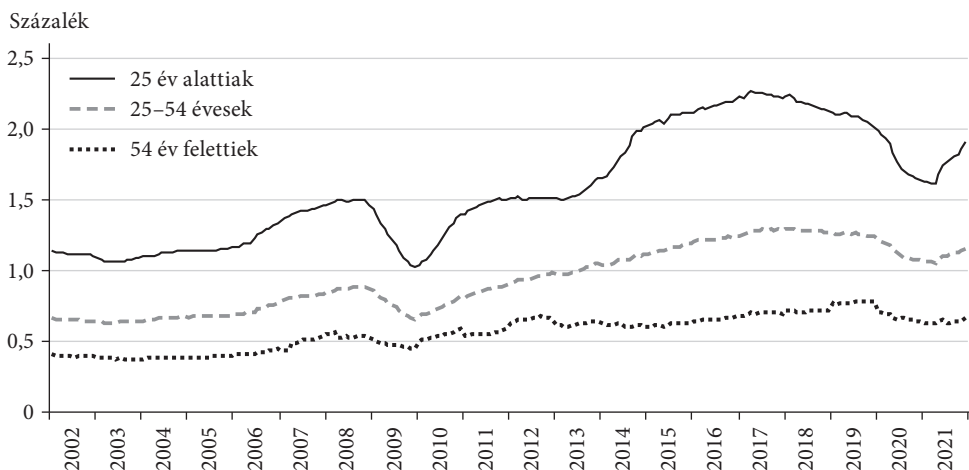
Kor szerinti áramlások

Életkor szerint három korosztályba soroltuk a járulékfizetőket: 25 év alattiak, 25–54 évesek, 54 év felettiak. Ezen korcsoportok esetén számítottuk ki az áramlási rátákat.

A legfiatalabb, 25 év alatti korosztály tagjai váltanak leggyakrabban munkahelyet, míg az 54 év felettiak a legkevésbé mobilak (11. ábra). Az életkor növekedésével tehát csökken a valószínűsége a munkahelyváltásnak, ebben szerepet játszhatnak generációs különbségek is. A recessziók idején a vállalatok a jól képzett, tapasztalt munkavállalókat tartják meg elsősorban, így a fiatalok munkahelyváltási esélyei csökkentek a legnagyobb mértékben a gazdasági visszaesések következtében. Más országokban a kutatások szintén azt találták, hogy a fiatalok váltanak leggyakrabban munkát, az életkor előrehaladtával pedig folyamatosan csökken a munkahelyváltási arány (lásd például Németországra *Bachmann* [2005], az Egyesült Államokra *Fallick–Fleischman* [2004], Törökországra *Akgündüz és szerzőtársai* [2019]). A jelenség mögött a munkahelyre jellemző szaktudás felhalmozása is állhat (*Pissarides* [1994]).

11. ábra

A munkahelyváltók aránya korcsoportonként a foglalkoztatottak százalékában (12 havi mozgóátlag)

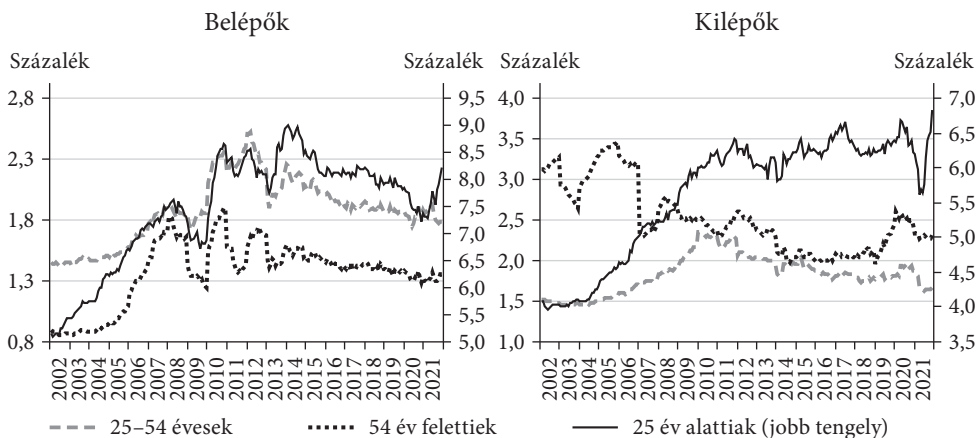

Forrás: MÁK alapján saját számítás.

A pályakezdőknek köszönhetően a belépési ráta a 25 év alattiak körében jelentősen meghaladja a többi korcsoport rátáját (12. ábra). A foglalkoztatásba belépő fiatalok aránya 2003 és 2014 között 5 százalékról 9 százalékra emelkedett, majd az országos tendenciával megegyező módon 2020-ig mérséklődött a ráta. A fiatalok munkavállalása gyakran szezonális (lásd Függelék F1. ábra), sokan a tanév végét követően kezdenek el dolgozni.

12. ábra

A foglalkoztatásba belépők és a foglalkoztatásból kilépők aránya korcsoportonként, a foglalkoztatottak százalékában (12 havi mozgóátlag)

Forrás: MÁK alapján saját számítás.

A foglalkoztatásból kilépők aránya ugyanúgy a fiataloknál a legmagasabb, mint a másik két áramlási típusnál. 2002–2019 között az 54 év feletti korcsoport kilépési rátája csökkenő tendenciát mutatott, míg a 25–54 éveseknél és a 25 év alattiaknál a 2000-es években emelkedett a trend. A 25–54 éves korosztályban 2010-től mérséklődött a kilépők aránya.

A fiatalok szezonális munkavállalása a kilépési oldalon is megfigyelhető, többen lépnek ki a munkahelyükről a tanév kezdetét megelőzően (lásd Függelék F2. ábra). Kihívást jelent pályakezdőként stabilan elhelyezkedni, és ez más mutatókban is jelentkezik, a munkanélküliségi ráta a legfiatalabb korcsoportban a legmagasabb (a fiatal munkavállalók részletesebb helyzetelemzéséért lásd Balázs–Erdélyi [2020]).

Foglalkozás szerinti áramlások

Az adatbázisban a foglalkozásokat 4 számjegyű FEOR-kód jelöli. FEOR-kóddal csak a dolgozó járulékfizetők rendelkeznek, azonban egyes esetekben hiányzik a FEOR-kód (például bizonyos jogviszonyoknál). A kategorizáláshoz az első számjegyet, azaz a FEOR-főcsoportokat használtuk, ezen belül is elválasztva a szellemi és a fizikai foglalkozásúakat.

A szellemi foglalkozásúak FEOR-főcsoportjai az alábbiak:

- Gazdasági, igazgatási, érdekképviseleti vezetők, törvényhozók (1),
- Felsőfokú képzettség önálló alkalmazását igénylő foglalkozások (2),
- Egyéb felsőfokú vagy középfokú képzettséget igénylő foglalkozások (3),
- Irodai és ügyviteli (ügyfélkapcsolati) foglalkozások (4).

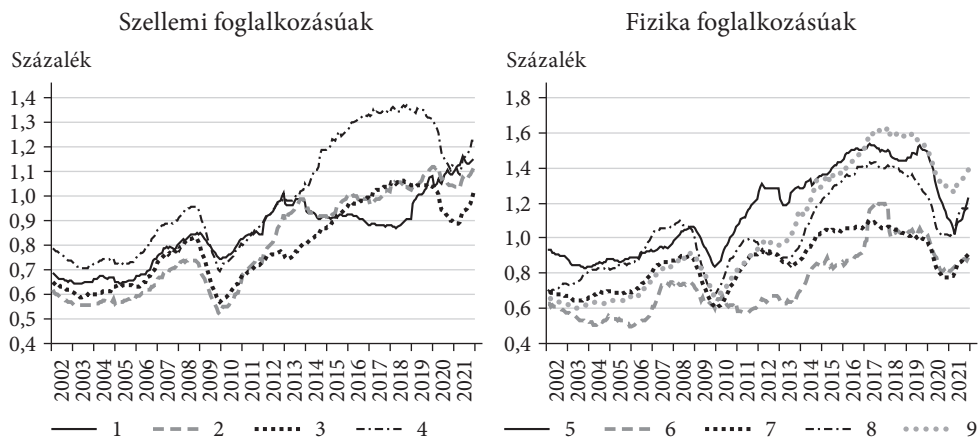
A fizikai foglalkozásúakhoz ezeket a FEOR-főcsoportokat rendeljük:

- Kereskedelmi és szolgáltatási foglalkozások (5),
- Mezőgazdasági és erdőgazdálkodási foglalkozások (6),
- Ipari és építőipari foglalkozások (7),
- Gépkelzők, összeszerelők, járművezetők (8),
- Szakképzettséget nem igénylő (egyszerű) foglalkozások (9).

A szellemi foglalkozásúaknál a vezetők (1) munkahelyváltási rátája a többi szellemi kategóriától eltérően alakult (13. ábra). 2012-t követően a munkahelyváltó vezetők aránya a gazdasági konjunktúra nagy részében mérséklődött, majd 2019-től – a koronavírus-válság okozta bizonytalanság közepette is – emelkedett. Ezzel ellentétben más szellemi foglalkoztatottaknál 2013-tól nőtt a ráta, míg 2020-ban csökkent. A teljes időhorizontot tekintve leggyakrabban főként az alacsonyabb képzettséggel jellemezhető irodai és ügyviteli munkavállalók (4) váltanak.

13. ábra

A munkahelyváltók aránya FEOR-főcsoportonként a foglalkoztatottak százalékában (12 havi mozgóátlag)

Forrás: MÁK alapján saját számítás.

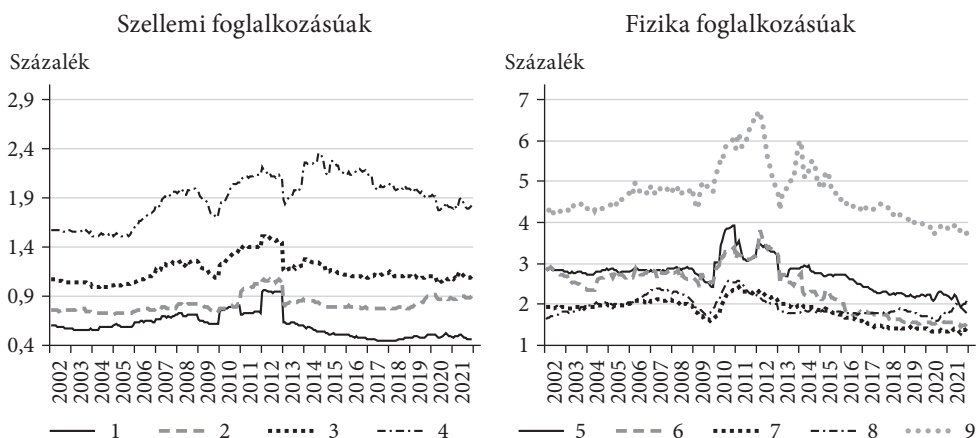
A fizikai kategóriákban a mezőgazdaságban dolgozók (6) mérsékelten vannak kitéve az üzleti ciklusok ingadozásainak, valamint ebben a csoportban a legalacsonyabb a munkahelyváltási ráta. A többi fizikai kategóriában a munkahelyváltás már a koronavírus-válságot megelőző években, 2017-től mérséklődött. A koronavírus-válság alatt leginkább a kereskedelemben és szolgáltatásban dolgozók (5) körében esett vissza a munkahelyváltás.

A foglalkoztatásba belépők aránya a pénzügyi válság során több foglalkozási kategóriában enyhén mérséklődött, azonban a koronavírus-válságnál nem látunk hasonlót (14. ábra). A belépési ráták historikus mértéke nagyjából attól függ, hogy a foglalkozás milyen magas szintű képzettséget igényel: az alacsonyabb képzettségű foglalkozásoknál nagyobbak a munkaerő-áramlások. Ennek megfelelően a szellemi kategóriáknál az irodai és ügyviteli foglalkozások (4) körében, míg a fizikai kategóriáknál az egyszerű foglalkozások (9) körében a legmagasabb a belépők aránya a teljes időszakot tekintve.

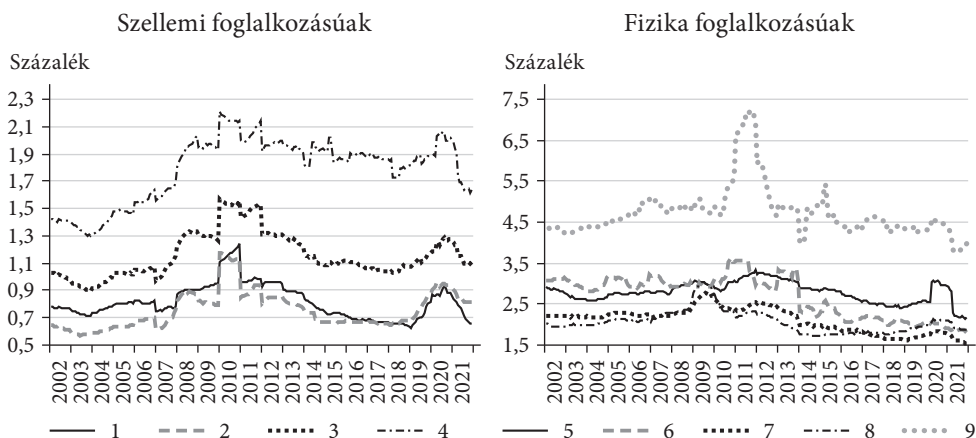
14. ábra

A foglalkoztatásba belépők és a foglalkoztatásból kilépők aránya FEOR-főcsoportonként a foglalkoztatottak százalékában (12 havi mozgóátlag)

BELÉPŐK

KILÉPŐK

Forrás: MÁK alapján saját számítás.

A foglalkoztatásból történő kiáramlás alapján a magasan képzett, felsőfokú végzettségű dolgozók (2) munkahelyei a legstabilabbak. A munkaerő-felvételhez hasonlóan

az irodai és ügyviteli foglalkozások (4) kilépési rátája a legmagasabb a szellemi kategóriák között. Az általánosságban alacsonyabb képzettséget igénylő fizikai foglalkoztatottak munkahelyei kevésbé stabilak, ezen belül is főként a szakképzettséget nem igénylő foglalkozásúaké (9). Ebben a kategóriában érdemben magasabb a foglalkoztatásból kilépők aránya a vizsgált 20 évben.

Bachmann [2005] német adatokon azt találta, hogy a magasabb iskolai végzettségűek kisebb arányban lépnek ki a munkahelyükről, mint az alacsony végzettségűek. A MÁK adatbázisában nem szerepel ugyan iskolai végzettség, de a FEOR-kódok jól közelíthetik a végzettséget.

Cégméret szerinti áramlások

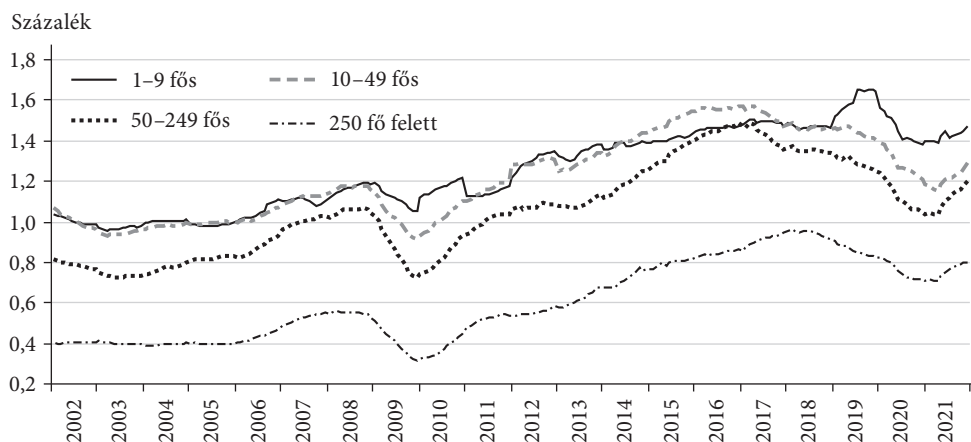
A foglalkoztatottak száma alapján a vállalatokat négy létszám-kategóriára osztottuk, és a következőképpen határoztuk meg az áramlási rátákat cégméretenként:

- mikrovállalkozások (1–9 fő),
- kisvállalatok (10–49 fő),
- középvállalatok (50–249 fő),
- nagyvállalatok (250 fő vagy a felett).

A munkahelyváltást cégméret szerint vizsgálva a nagyvállalatoknál a legalacsonyabb a fluktuáció (15. ábra). Ezt a létszám-kategóriát a középvállalatok követik növekvő sorrendben, ám itt a többi kategóriához képest már nincs jelentős különbség. A kis- és középvállalatoknál a konjunktúrával párhuzamosan 2013 és 2017 között nagyobb mértékben emelkedett a munkahelyváltók aránya a nagyvállalatokhoz hasonlóan, míg a mikrovállalati körben kisebb volt a ráta növekedése.

15. ábra

A munkahelyváltók aránya létszám-kategóriánként a foglalkoztatottak százalékában (12 havi mozgóátlag)

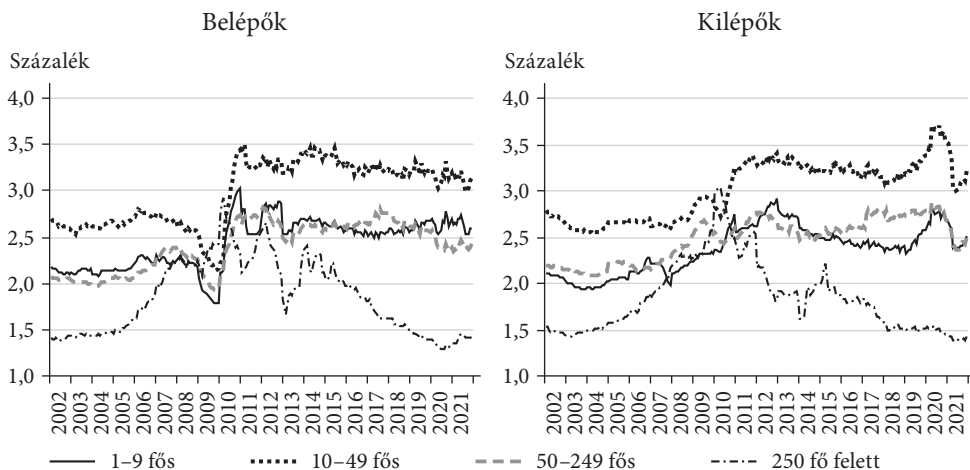

Forrás: MÁK alapján saját számítás.

A vizsgált időszak nagy részében a nagyvállalatoknál a legalacsonyabb a belépők és a kilépők aránya, míg a kisvállalatoknál a legmagasabb (16. ábra). A létszám-kategóriák többségében hasonló az időbeli dinamika, azonban a legnagyobb vállalatok esetében eltérően alakultak a ráták. A 250 fő feletti vállalatoknál a 2010-es évek során érdemi csökkenés figyelhető meg a belépésnél és a kilépésnél egyaránt, különösen 2015 és 2018 között nő a különbség a többi kategóriához képest.

16. ábra

A foglalkoztatásba belépők és a foglalkoztatásból kilépők aránya létszám-kategóriánként a foglalkoztatottak százalékában (12 havi mozgóátlag)

Forrás: MÁK alapján saját számítás.

2. táblázat

Átlagos munkahelyváltás cégméret-kategóriák között

Küldő (fő)	Fogadó (fő)				Összesen
	1-9	10-49	50-249	250 felett	
1-9	3488	1304	756	1025	6 573
10-49	1798	2411	1548	1650	7 406
50-249	917	1687	1885	2220	6 710
250 felett	1361	1849	2350	5094	10 654
Összesen	7564	7252	6538	9990	31 344

Megjegyzés: 2002-2021 közötti havi átlag.

Érdeemes röviden azt is áttekinteni, hogy miként alakulnak a cégméret-kategóriák közötti váltások. Általában elmondható, hogy több munkavállaló vált a saját cégénél nagyobb cégekhez, mint kisebbhez. Ha a teljes időszakot átlagoljuk, és a cégméret-kategóriák közötti áramlásokat vetjük össze (2. táblázat), akkor számosság tekintetében a nagyvállalatoktól áramlik a nagyvállalatokhoz a legtöbb munkavállaló. Ezt követi

a mikrocégektől a mikrocégek felé való áramlás. Ha a fogadó vállalatok mérete szerint tekintjük a 2. táblázatot, akkor az 50–249 fős és a 250 főnél nagyobb vállalatok esetében a munkahelyváltók száma a küldő vállalatok méretével nő.

Összefoglalás

Tanulmányunkban a MÁK teljes körű anonim adatbázisát felhasználva munkaerő-áramlási rátákat számoltunk 2002–2021 között. Az adatbázis tartalmazza mindazokat, akik után nyugdíj járulékot fizettek Magyarországon. A munkaerő áramlásánál megkülönböztettük a munkahelyváltókat, valamint a munkapiacra be- és az arról kilépőket.

A céges átalakulások és jogszabályi változások is torzítják a munkaerő-áramlási rátákat, ezeket ki kellett szűrni az adatokból. A szűrés után megkaptuk azokat a munkaerő-áramlási arányokat, amelyek már inkább a valós folyamatokat tükrözik. Ezek alapján a munkahelyváltási ráta prociklikus, míg a belépési és a kilépési ráta kevésbé függ a gazdaság ciklikus állapotától.

A munkaerő-áramlások heterogének különböző ismérvek szerint vizsgálva. A belépési és a kilépési ráta földrajzilag fordított arányban áll a fejlettséggel. A férfiak esetében magasabb a munkahelyváltási ráta, mint a nőknél. A fiatalok munkahelyváltása gyakoribb, mint az idősebb korosztályoké, míg cégméret szerint a nagyvállalatoknál dolgozók váltanak legkevésbé munkát. Minél magasabb képzettséget igényel egy munkakör, annál alacsonyabb a munkahelyváltási ráta.

Tanulmányunkban több olyan kérdést nem vizsgáltunk, amelyek természetes módon felmerülhetnek, de a tanulmányunk keretei már nem tették lehetővé ezen témák tárgyalását. Ezek közé tartozik a foglalkozási csoportot váltók leírása, a munkahelyváltók még mélyebb szintű bemutatása (például ágazati bontásban vagy az egyes cégméret-kategóriákhoz áramlók életkor szerinti megbontása). Továbbá lehetséges a leíró statisztika eszközein túl más típusú módszertannal is megvizsgálni a munkahelyváltók tulajdonságait (például regressziós elemzéssel). Érdekes kutatási irány lehet még, hogy a munkahelyváltás alakulása segít-e előre jelezni a bérek alakulását Magyarországon, mint azt több országra már megmutatták.

Hivatkozások

- AKGÜNDÜZ, Y. E.–ALDAN, A.–BAGIR, Y. K.–TORUN, H. [2019]: Job mobility in Turkey. *Central Bank Review*, Vol. 19. 83–91. o. <https://doi.org/10.1016/j.cbrev.2019.08.002>.
- BACHMANN, R. [2005]: Labour Market Dynamics in Germany: Hirings, Separations, and Job-to-job Transitions over the Business Cycle. SFB 649 Discussion Paper, Vol. 2005-045. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/25064/1/51227195X.PDF>.
- BALÁZS JUDITH–ERDÉLYI LEVENTE [2020]: Figyeljünk a fiatal munkavállalókra! MNB Szakmai cikkek, január 24. <https://www.mnb.hu/kiadvanyok/szakmai-cikkek/fenntarthato-novekedes/balazs-judith-erdelyi-levente-figyeljunk-a-fiatal-munkavallalokra>.

- BALL, C.–GROSHENNY, N.–KARAGEDIKLI, O.–OEZBILGIN, M.–ROBINSON, F. [2020]: Low wage growth and job-to-job transitions: Evidence from administrative data in New Zealand. CAMA Working Paper, No. 5. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3544444>.
- BÁRDITS ANNA–ADAMECZ ANNA–BISZTRAY MÁRTA–WEBER ANDREA–SZABÓ-MORVAI ÁGNES [2023]: Precautionary Fertility: Conceptions, Births, and Abortions around Employment Shocks. IZA Discussion Papers, No. 15990. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4381871>.
- BENEDETTO, G.–HALTIWANGER, J.–LANE, J.–MCKINNEY, K. [2007]: Using worker flows to measure firm dynamics. *Journal of Business and Economic Statistics*, Vol. 25. No. 3. 299–313. o. <https://doi.org/10.1198/073500106000000620>.
- BERSON, C.–DE PHILIPPIS, M.–VIVIANO, E. [2020]: Job-to-job flows and wage dynamics in France and Italy. *Bank of Italy Occasional Papers*, No. 563. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3659962>.
- BÍRÓ ANIKÓ–BISZTRAY MÁRTA–DA FONSECA, J. G.–MOLNÁR TÍMEA LAURA [2023]: Accident-Induced Absence from Work and Wage Ladders. IZA DP, No. 16312. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4509728>.
- CSERES-GERGELY ZSOMBOR [2011]: Munkapiaci áramlások, konzisztencia és gereblyézés. *Statistikai Szemle*, 89. évf. 5. sz. 481–500. o.
- DAVIS, S. J.–HALTIWANGER, J. [1992]: Gross Job Creation, Gross Job Destruction, and Employment Reallocation. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 107. No. 3. 819–863. o. <https://doi.org/10.2307/2118365>.
- DAVIS, S. J.–FABERMAN, R. J.–HALTIWANGER, J. [2006]: The Flow Approach to Labor Markets: New Data Sources and Micro–Macro Links. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 20. 3–26. o. <https://doi.org/10.1257/jep.20.3.3>.
- DAUTH, W.–EPPELSHEIMER, J. [2020]: Preparing the sample of integrated labour market biographies (SIAB) for scientific analysis: a guide. *Journal for Labour Market Research*, Vol. 54. No. 10. <https://doi.org/10.1186/s12651-020-00275-9>.
- ELEK PÉTER–SZABÓ PÉTER ANDRÁS [2013]: A közszférából történő munkaerő-kiáramlás elemzése Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 60. évf. 5. sz. 601–628. o.
- ELEK PÉTER–SCHARLE ÁGOTA–SZABÓ BÁLINT–SZABÓ PÉTER ANDRÁS [2009]: A feketefoglalkoztatás mértéke Magyarországon. Megjelent: *Semjén András–Tóth István János* (szerk.): *Rejtett gazdaság. Be nem jelentett foglalkoztatás és jövedelemeltitkolás – kormányzati lépések és a gazdasági szereplők válaszai*. KTI Könyvek, 11. sz. 84–102. o.
- ELSBY, M. W. L.–HOBIN, B.–SAHIN, A. [2013]: Unemployment Dynamics in the OECD. *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 95. No. 2. 530–548. o. https://doi.org/10.1162/rest_a_00277.
- FALLICK, B.–FLEISCHMAN, C. A. [2004]: Employer-to-employer Flows in the U.S. Labor Market: The Complete Picture of Gross Worker Flows. *FEDS Working Paper*, Vol. 34. <https://doi.org/10.2139/ssrn.594824>.
- FILEP-MOSBERGER PÁLMA–REIFF ÁDÁM [2022]: Income Tax Evasion Estimation in Hungary. *MNB Füzetek*, 4. sz. <https://www.mnb.hu/kiadvanyok/elemzesek-tanulmanyok-statisztikak/mnb-fuzetek/wp-2022-4-palma-filep-mosberger-adam-reiff-income-tax-evasion-estimation-in-hungary>.
- FOSTER, L.–GRIM, C.–HALTIWANGER, J. [2016]: Reallocation in the Great Recession. *Journal of Labor Economics*, Vol. 34. No. S1. Part 2. (January 2016.) S293–S331. o. <https://doi.org/10.1086/682397>.
- GARDA, P. [2016]: The Ins and Outs of Employment in 25 OECD Countries. *OECD Economics Department Working Papers*, No. 1350. OECD Publishing, Párizs, <https://doi.org/10.1787/3f9fa009-en>.

- HETHEY-MAIER, T.–SCHMIEDER, J. F. [2013]: Does the Use of Worker Flows Improve the Analysis of Establishment Turnover? Evidence from German Administrative Data. NBER Working Papers, 19730. <https://doi.org/10.3386/w19730>.
- HYATT, H.–MCENTARFER, E.–MCKINNEY, K.–TIBBETS, S.–WALTON, D. [2014]: Job-to-Job (J2J) Flows: New Labor Market Statistics from Linked Employer-Employee Data. US Census Bureau Center for Economic Studies Paper, No. CES-WP- 14-34. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2523490>.
- KARAGEDIKLI, Ö. [2018]: Job-to-job flows and inflation: Evidence from administrative data in New Zealand. Analytical Notes, No. AN2018/09. Reserve Bank of New Zealand, <https://www.rbnz.govt.nz/-/media/project/sites/rbnz/files/publications/analytical-notes/2018/an2018-09.pdf>.
- KÓNYA ISTVÁN [2021]: Munkaerőpiaci áramlások a Covid-válság idején. Munkaerőpiaci tükrök, 2020. ELKH KRTK, Budapest, 73–80. o. https://real.mtak.hu/136455/1/mt_2020_hun_73-80.pdf.
- KÓNYA ISTVÁN–KREKÓ JUDIT [2021]: Állásvesztés, munkahely- és foglalkozásváltás a járulékbévallások adatai alapján. Munkaerőpiaci tükrök, 2020. ELKH KRTK, Budapest, 87–96. o. https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2022/01/mt_2020_hun_87-96.pdf.
- KÖLLŐ JÁNOS [2013]: A közszféra bérszintje és a magánszektorból átlépők szelekciója 1997–2008 között. Közgazdasági Szemle, 60. évf. 5. sz. 523–554. o.
- KÖLLŐ JÁNOS [2022]: A kapcsolt adminisztratív paneladatok hasznáról a KRTK Adatbank Admin adatbázisainak példáján. Munkaerőpiaci tükrök, 2021. ELKH KRTK, 67–74. o. <https://adatbank.krtk.mta.hu/2020/02/>.
- KÖLLŐ JÁNOS–BOZA ISTVÁN–BALÁZSI LÁSZLÓ [2021]: Wage gains from foreign ownership: evidence from linked employer–employee data. Journal for Labour Market Research, Vol. 55. No. 3. <https://doi.org/10.1186/s12651-021-00286-0>.
- KSH [2024]: Helyzetkép, 2023. Munkaerőpiac. A nyugdíjasok foglalkoztatása. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, <https://www.ksh.hu/s/helyzetkep-2023/#/kiadvany/munkaeropic/a-nyugdijasok-foglalkoztatasa>.
- MÉRŐ BENCE–BORSOS ANDRÁS–HOSSZÚ ZSUZSANNA–OLÁH ZSOLT–VÁGÓ NIKOLETT [2023]: A high-resolution, data-driven agent-based model of the housing market. Journal of Economic Dynamics and Control, Vol. 155. 104738. <https://doi.org/10.1016/j.jedc.2023.104738>.
- NAKAMURA, A.–NAKAMURA, E.–PHONG, K.–STEINSSON, J. [2019]: New Evidence on the Cyclicity of Employer-to-Employer Flows from Canada. AEA Papers and Proceedings, Vol. 109. 456–460. o. <https://doi.org/10.1257/pandp.20191053>.
- PISSARIDES, C. A. [1994]: Search unemployment with on-the-job search. Review of Economic Studies, Vol. 61. 457–475. o. <https://doi.org/10.2307/2297899>.
- RENAN, E. [1943]: Notre chemin. Les plus beaux mots humains sur la vie „humaine”. Éditions Balzac, Párizs.
- SCHAFFNER, S. [2011]: Heterogeneity in the cyclical sensitivity of job-to-job flows. ZAF, Vol. 43. 263–275. o. <https://doi.org/10.1007/s12651-010-0045-3>.
- SHIMER, R. [2005]: The cyclicity of hires, separations, and job-to-job transitions. Federal Reserve Bank of St. Louis Review, Vol. 87. 493–508. o. <https://doi.org/10.20955/r.87.493-508>.
- SZABÓ LAJOS TAMÁS [2020]: The Effect of Public Work Programme in Hungary on Private Sector Wages. MNB WP, 7. sz. <https://www.mnb.hu/letoltes/mnb-wp-2020-7-final-1.pdf>.
- SZABÓ LAJOS TAMÁS [2022]: A közfoglalkoztatottak jellemzői. Közgazdasági Szemle, 69. évf. évf. 10. sz. 1114–1156. o. <https://doi.org/10.18414/ksz.2022.10.1114>.

- Tsou, M.-W.–Liu, J.-T. [2008]: Age-specific job flows and worker flows using a national dataset. *Economics Letters*, Vol. 99. 398–401. o. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2007.09.004>.
- VARGA JÚLIA–CSILLAG MÁRTON [2023]: A foglalkozási mobilitás változása Magyarországon két évtized adatai alapján. *Közgazdasági Szemle*, 70. évf. 12. sz. 1338–1360. o. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2023.12.1338>.

Függelék

Az adattisztítás lépései

A MÁK-tól kapott adatok nyers formában nem alkalmasak áramlások számítására. A járulékfizetési adatokban a megfigyelési egység egy adott járulékfizető munkában vagy (nem nyugdíjtípusú) ellátásban töltött időszaka munkahelyenként és ellátásonként. Az időszakok hossza különbözhet, leggyakrabban 2012 előtt 1 évesek, 2012-től 1 hónaposak. Ezek lehetnek párhuzamosak is, a járulékfizetők dolgozhatnak egyszerre akár több állásban, vagy vállalkoznak a főállás mellett, vagy a munka mellett még ellátásban részesülnek.

A rutinszerű változtatásokon (például duplikált megfigyelések törlése) túl jelentős átalakításokra is szükség volt. A folytonos időszakokról diszkrét időpontokra térünk át, valamint kiválasztottuk az elsődleges jogviszonyt járulékfizetőnként és hónaponként.

A diszkretizálás során referencia-időpontként minden hónap 15. napját választottuk. Azokat a megfigyeléseket tartottuk meg, ahol a jogviszony kezdő és záró dátumával behatárolt időszaka tartalmazta a referencianapot. Ez azt is jelenti, hogy az egy hónapnál rövidebb jogviszonyok (például egyszerűsített foglalkoztatás) kisebb valószínűséggel kerülnek be a vizsgált adatok közé. Mivel havi paneladatbázist akartunk létrehozni, ha egy jogviszony több hónapot ölelt át, akkor multiplikáltuk a megfigyelést.

Az elsődleges jogviszonyt más tanulmányokhoz hasonlóan (például *Dauth–Eppelsheimer* [2020]) a jövedelem nagysága alapján választjuk ki, azaz az egyén legfőbb jövedelemforrását jelentő jogviszonyt tartjuk meg. Azonosság esetén további szempontként az adott jogviszonyban eltöltött idő hosszát választjuk. Ha a rangsorolásban a jövedelmet és a hosszt felcserélnénk, akkor az áramlási mutatókra hasonló eredményeket kapnánk, viszont ebben az esetben gyakran előfordulna, hogy olyan jogviszonyokat tartunk meg, amelyekhez csekély vagy nulla jövedelem társul.

A járulékfizetők munkatörténetében – az első belépés és az utolsó kilépés között – előfordultak köztes, hiányzó időszakok. Ezeket pótoltuk, alapvetően azzal az egyszerűsítő feltevéssel éltünk, hogy a hiányzó időszakokra őket nem tekintjük foglalkoztatottnak. Kivétel, ha a munkavállaló legfeljebb egy év kihagyás után korábbi munkáltatójánál jelent meg újra, őket foglalkoztatottként imputáltuk. Emellett lehetséges, hogy a hiányzók egy része a rejtett gazdaságban dolgozott ebben az időszakban, de erről semmilyen információval nem rendelkezünk.

A munkaerő-áramlások szempontjából fontos, hogy a járulékfizetők körében ki az, aki foglalkoztatottként szerepel az adatbázisban, és ki az, aki nem. A MÁK által

közölt biztosítási jogviszonyokra *Elek és szerzőtársai* [2009] készítettek egy részletes besorolást. Ebből kiindulva képeztünk egy új, kétértékű változót a foglalkoztatotti státusra (*F1. táblázat*).

Elegendő információ hiányában a nem foglalkoztatottakat nem bontjuk tovább munkanélküli és inaktív státusra. Az adatbázisból csak a járulékfizetőknél lehet azonosítani a munkanélkülieket és inaktívakat, viszont az inaktívak nagy része nem járulékfizető. Emellett a regisztrált munkanélküliek közel fele (2010 és 2021 között átlagosan 47,9 százaléka) sem részesült ellátásban.

A bemutatott lépéseken keresztül kaptuk meg azt a tisztított adatbázist, amelyből már lehetséges a munkaerő-áramlások meghatározása havi frekvencián.

F1. táblázat

A biztosítási jogviszonyok kategorizálása munkaerőpiaci státus szerint

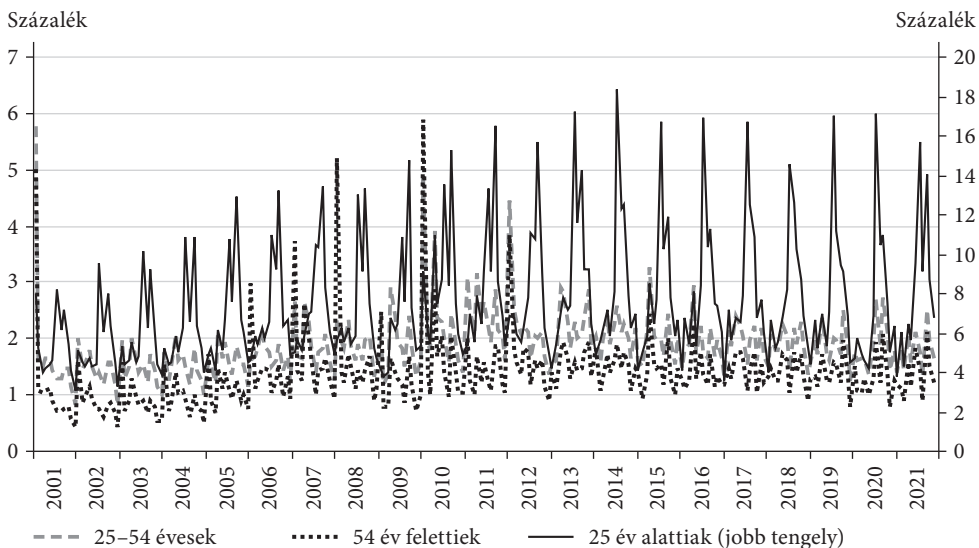
Jogviszony megnevezése	Státus
Munkaviszony	foglalkoztatott
Kiegészítő tevékenységet folytató nem minősülő egyéni vállalkozó	foglalkoztatott
Közfoglalkoztatott	foglalkoztatott
Kiegészítő tevékenységet folytató nem minősülő társas vállalkozó	foglalkoztatott
Megbízási jogviszony vagy munkavégzésre irányuló egyéb jogviszony	foglalkoztatott
Főállású kisadózó	foglalkoztatott
Közalkalmazotti jogviszony	foglalkoztatott
Közszolgálati jogviszony, főállású polgármesteri foglalkoztatási jogviszony	foglalkoztatott
Fegyveres szervek hivatásos vagy szerződéses állományú tagja, önkéntes tartalékos katona	foglalkoztatott
Egyéb (további 86 jogviszony)	foglalkoztatott
Munkanélküli-ellátásban részesülő személy	nem foglalkoztatott
Adómentes munkanélküliségi ellátásban részesülő személy	nem foglalkoztatott
Rehabilitációs járadékban részesülő személy	nem foglalkoztatott
Rehabilitációs ellátásban vagy munkanélküli járadékban részesülő személy	nem foglalkoztatott
Szolgálati idő szerzésére megállapodást kötött	nem foglalkoztatott
Gyed	nem foglalkoztatott
Gyermeknevelési támogatás	nem foglalkoztatott
Gyermekgondozási segély	nem foglalkoztatott
Ápolási díj	nem foglalkoztatott
Áthúzódó végkielégítés	nem foglalkoztatott
Biztosítás megszűnését követő pénzbeli ellátás	nem foglalkoztatott
Gyermekek otthongondozási díja	nem foglalkoztatott

Megjegyzés: a számos foglalkoztatotti jogviszony közül a leggyakoribbakat emeltük ki.

Forrás: *Elek és szerzőtársai* [2009] alapján saját csoportosítás.

F1. ábra

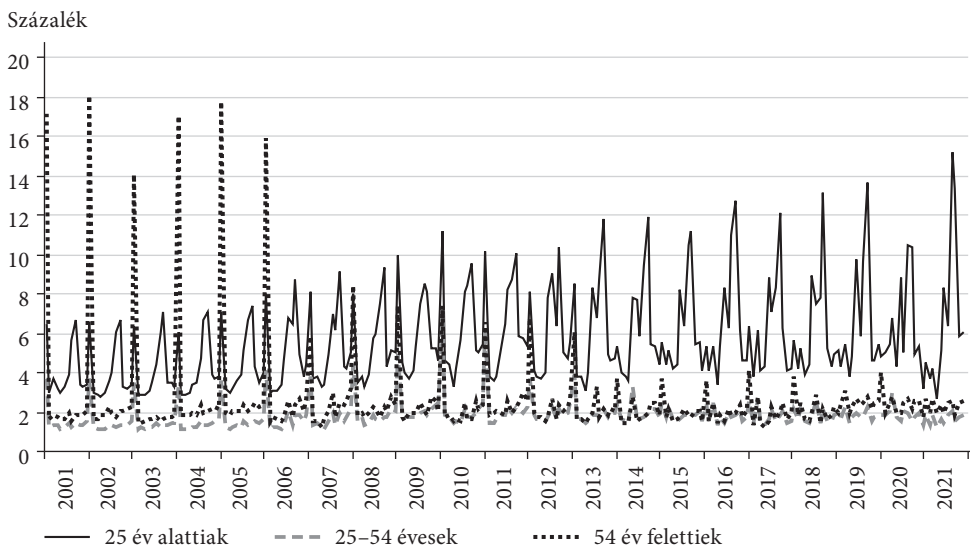
A foglalkoztatásba belépők aránya korcsoportonként a foglalkoztatottak százalékában

Forrás: MÁK alapján saját számítás.

F2. ábra

A foglalkoztatásból kilépők aránya korcsoportonként a foglalkoztatottak százalékában

Forrás: MÁK alapján saját számítás.

HORVÁTH ZSÓFIA–NESZVEDA GÁBOR

Új szempont a magyar felsőoktatási intézmények teljesítményének mérésében – az egyetemek online láthatósága

Az utóbbi években az online jelenlét szerepe nagymértékben felértékelődött a felsőoktatási intézmények életében, hiszen a célközönségük nagy része aktív felhasználója a különböző webes felületeknek. Ebből adódóan a nemzetközi szakirodalomban, valamint a felsőoktatási rangsorokban is egyre népszerűbbé vált az online intézményi teljesítmény mérése. A tanulmány célja, hogy átfogóan ismertesse a magyar felsőoktatási intézmények online platformjainak teljesítményét, és bemutasson egy a nemzetközi irodalomra építő szempontrendszert az intézményi teljesítmény mérésére. Megvizsgáltuk az egyetemi honlapok látogatottságát és külső hivatkozásait, valamint a közösségi média platformjain elért teljesítményt. Az adatok alapján tíz szempontból főkomponens-elemzéssel létrehoztunk egy, az összteljesítményt megragadó indexet és egy, az online téren belüli pozicionálást mutató indexet. Az eredményeink alapján erős korreláció tapasztalható az online teljesítményt megragadó mutatók, valamint a hagyományos rangsorok között. Továbbá megállapítottuk, hogy a magasabb hallgatói létszámú intézmények nagyságrendekkel jobban teljesítenek a vizsgált indikátorok szerint, ami igazolja a minta méretfüggőségét.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: I23.

A mai digitális világban igencsak felértékelődött az online jelenlét szerepe, amely a felsőoktatási piac keresleti és kínálati oldalát is kivétel nélkül érinti. Ez egyrészt tükröződik az egyetemek webes és a közösségi médiában való aktivitásán. Az intézmények célja a megfelelő márkakép fenntartása, az intézményi hírnév további építése, valamint a legjobb hallgatók bevonása és a versenytársak toborzási teljesítményének felülmúlása. Az online felületek erre azért alkalmasak, mert a hagyományos

* A C2258849 számú projekt a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a KDP-2023 pályázati program finanszírozásában valósult meg.

Horváth Zsófia az ELTE PhD-hallgatója, Neumann János Egyetem, MNB Intézet (e-mail: horvath.zsofia@nje.hu).

Neszveda Gábor, Neumann János Egyetem, MNB Intézet (e-mail: neszveda.gabor@nje.hu).

A kézirat első változata 2024. február 28-án érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2024.7-8.755>

kommunikációs csatornákkal ellentétben gyorsabb terjedési sebességet biztosítanak, illetve elérés tekintetében is nagyobb, potenciálisan akár globális célközönséget is lefedhetnek. Másrészt a hallgatói célközönség korosztályának körében is kifejezetten nagy népszerűségnek örvend az internetes használat. A 16–29 éves korosztály közel 97 százaléka minden nap több órán keresztül böngészik az interneten, amelynek nagy részét a közösségi média különböző felületei teszik ki (NMHH [2023]).

Az online platformokon nyújtott teljesítmény mérése nem számít újdonságnak a felsőoktatási intézmények rangsorolásában sem, hiszen számos nagy presztízsű nemzetközi rangsor beemeli a módszertanába ezen szempontokat is (SCImago, Webometrics, UniRank). Ez többnyire az intézményi honlapok domainminőségét, keresőmotorokban való megjelenését, valamint a közösségi média oldalainak népszerűségét foglalja magában. Ezenkívül pedig a nemzetközi szakirodalom egyaránt bővelkedik az egyetemek online kommunikációs teljesítményét összefoglaló tanulmányokban. A főként a közösségi média használatát elemző írások bizonyították, hogy az aktív online jelenlét pozitívan korrelál a felvételi jelentkezési számokkal (Rutter és szerzőtársai [2016]). A téma létjogosultságát tovább erősíti, hogy az egyes országok gazdaságpolitikája egyre inkább igényli, hogy egyetemei minél előkelőbb helyen szerepeljenek a különböző intézményi összehasonlításokban. Továbbá az online teljesítmény mérése hasznos szempont lehet a gazdaságpolitikai és intézményi döntéshozatal során.

A tanulmány fő célja, hogy átfogóan ismertesse a magyar felsőoktatási intézmények online platformjainak teljesítményét, és bemutasson egy, a nemzetközi irodalomra építő szempontrendszer az intézményi teljesítmény mérésére. Az itt közölt adatok értékes információként szolgálnak a hallgatók és intézmények számára, továbbá fontos indikátorok lehetnek az oktatáspolitikai döntések meghozatala során is. A cikk hátralevő részében bemutatjuk a hagyományos rangsorkészítési szempontokat, majd rátérünk az online platformokon nyújtott teljesítmény fontosságára és rangsorokba való beépítésére. Ezt követően ismertetjük a saját gyűjtésből származó, online megjelenési hatékonyságot tükröző adatok leíró statisztikáját. Végül pedig főkomponens-elemzéssel létrehozunk egy, az összteljesítményt megragadó indexet (első főkomponens) és egy, az online téren belüli helyzetet mutató indexet (második főkomponens). Tekintve, hogy a mintánk erősen méretfüggő, így korrigálunk erre a tényezőre is.

Hagyományos rangsorkészítési szempontok

A szakirodalomban nagyon sokféleképpen vizsgálják már az egyetemek teljesítményét. Számtalan módszertannal találkozhattunk, amelyek a felsőoktatási intézményeket próbálják valamilyen minőségi szempontrendszer szerint értékelni. Általában többféle komplex mérőszámot használnak, hiszen nincsen egy általános szabály arra vonatkozóan, hogy mitől jobb az egyik egyetem a másiknál. Számos különböző tényezőt megragadó és eltérő súlyozású módszertan látott már napvilágot, amelyek alapján rangsorolhatók a felsőoktatási intézmények.

A felsőoktatási intézmények teljesítményének értékelését tehát számos tényező befolyásolhatja, és – a célközönség heterogenitásából adódóan – ez egyéni preferenciáktól függően is változhat. A felvételiző hallgatók és családjaik számára kulcsfontosságú a megfelelő minőségű intézmény kiválasztása, ami fontos szerepet játszik a sikeres karrierpálya megkezdése során is (*Çakır és szerzőtársai* [2015]). Ugyanakkor nemcsak keresleti oldalról vannak minőségi elvárások, hanem az intézmények oldaláról is, hiszen számukra is kifejezetten fontos, hogy a piac miképpen ítéli meg őket. A felsőoktatás szerepe kiemelten fontos a gazdaságban is, hiszen a hatékonyan működő felsőoktatási rendszer támogatja annak működését. A téma fontosságát az is jelzi, hogy a gazdaságpolitika részéről egyre nagyobb az igény, hogy egy adott ország egyeteme minél előkelőbb helyen szerepeljen a nemzetközi összehasonlításokban. Ezenfelül a friss diplomás munkavállalókat kereső vállalatok is előszeretettel monitorozzák a különböző rangsorok alakulását, mivel a pályakezdők esetén az alma mater intézmény az elsődleges referencia (*Hazelkorn* [2007]). Ennek megfelelően az igények és a mérőszámokkal kapcsolatos elvárások is nagyon sokfélék lehetnek, ami a felsőoktatási rangsorok piacának széles palettáját, valamint erőteljes létjogosultságát is jelzi egyben (*Telcs és szerzőtársai* [2013]).

Az egyének és a különböző társadalmi rétegek oktatási kérdések iránti érdeklődése megnövelte az információigényt a felsőoktatási intézmények és rendszerek minőségével kapcsolatban, ami később elindította az intézményi rangsorok evolúcióját (*Docampo* [2013]). A felsőoktatási intézmények teljesítményének mérése egészen az 1870-es évekig nyúlik vissza, ugyanakkor az első jelentősebb listát a U.S. News készítette és jelentette meg 1983-ban az Egyesült Államokban. Később, az 1990-es évektől terjedtek csak el a nemzeti felsőoktatási rangsorok, a 2000-es évek elejétől pedig már egyre több globális rangsor készült, ami egyben a téma fontosságát is jelezte (*Török–Konka* [2020]). Magyarországon 2001-re vezethető vissza a rangsorolás kezdete, hiszen ekkor indult el az UnivPress-Felvi rangsora (*Fábri* [2016]).

Napjaink legismertebb nemzetközi egyetemi rangsorait a Quacquarelli Symonds (QS), a Times Higher Education (THE) és a Shanghai Ranking Consultancy (The Academic Ranking of World Universities; ARWU) készíti. A megnevezett rangsorok létjogosultsága megkérdőjelezhetetlen a felsőoktatási tudományterületeken, valamint az intézmények összehasonlítása során ezek a legfontosabb információs bázisok. Az említett rangsorok főként a kutatási tevékenységet, a tudományos művek idézettségét (impaktfaktor), az oktatás minőségét, valamint a nemzetközi jelenlétet veszik figyelembe különböző arányban (QS [2023], THE [2023a], ARWU [2023]). A felsőoktatási rangsorok térnyerése óta számos tanulmány foglalkozik azok módszertanával (*Fábri* [2016], *Csató* [2016], *Chatzimichael és szerzőtársai* [2017]). Az intézmények minőségének szubjektív megítélése miatt leginkább a kritikai vonal lelhető fel a tudományos írásokban, hiszen megannyi javaslatot közöltek a mérőszámok módosítására, átsúlyozására (*Johnes* [2018], *Safón* [2013]).

A felsőoktatási rangsorokban, valamint a témában íródott szakirodalmakban az egyik legáltalánosabb minőségi ismérv az intézményi tudományos teljesítmény. A publikációk száma, minősége, valamint azok idézettsége is egyaránt az intézmények kutatási teljesítményét mutatja. A tudományos teljesítmény visszatükrözi az

intézmény presztízsét, kutatásainak és kutatóinak színvonalát, megmutatva, hogy az intézmény milyen mértékben járul hozzá egy-egy szakterület fejlődéséhez (*Vernon és szerzőtársai* [2018], *Csóka és szerzőtársai* [2019]).

Az oktatókat persze nemcsak a tudományos publikációk alapján lehet értékelni, hanem az oktatás minősége is nagyon fontos, az intézmény minőségét mutató rangsorképző ismérv. Az oktatók kvalitása, a tantervek naprakészsége és relevanciája, a kurzusok színvonala, a különböző tanulási lehetőségek, valamint az egy tanárra jutó diákok száma is egyaránt jelentős egy intézmény értékelésénél (*Toutkoushian és szerzőtársai* [2003]). Az oktatás minőségének mérésére gyakran használják még a hallgatók véleményeit, a végzetek számát (hallgatók megtartása), az oktatók díjait és elismeréseit (például Nobel-díj) (*Pollitt* [1990]).

A felsőoktatási rangsorokban nemcsak az oktatói minőséget, hanem a hallgatókkal kapcsolatos mérhető információkat is figyelembe veszik. Nagyon fontos, minőséget meghatározó komponens az intézménybe érkező (túl)jelentkezések száma, illetve a hallgatók képzési ideje alatt nyújtott tanulmányi és tudományos teljesítménye (például tanulmányi átlag, tudományos díjak, versenyhelyezések). Ezenkívül több tanulmány foglalkozik a hallgatói preferencián alapuló rangsorokkal is, amelyek a hallgatók intézményválasztása alapján állítják fel a sorrendet (*Csató-Tóth* [2020], *Telcs és szerzőtársai* [2016], *Avery és szerzőtársai* [2013]). Egy egyetem sikerét továbbá nagyon jól megragadják a munkaerőpiacra kilépő hallgatók munkaerőpiaci lehetőségei. Az intézmények elhelyezkedési statisztikai értékes információt nyújtanak arról, hogy milyen minőségű pozíciókat töltenek be a frissdiplomások, mennyi időn belül sikerül állást találniuk, valamint milyen kezdő bér mellett sikerül elhelyezkedniük (*Török* [2008]).

A nemzetköziesedési mutatók is egyre nagyobb szerepet kapnak a felsőoktatás teljesítményének meghatározásában, mivel a globalizáció hatására egyre több külföldi hallgató tanul az egyetemeken rész- vagy teljes képzésben. A nemzetközi kapcsolatok, a külföldi oktatói jelenlét és a nemzetközi tanulmányi lehetőségek egyaránt széles körű lehetőségeket nyújtanak a hallgatók számára nemzetközi programok, kurzusok és ösztöndíjak, valamint kapcsolatépítés, nyelvi és kulturális fejlődés és karrierlehetőségek tekintetében is (*Roga és szerzőtársai* [2015]).

Az említett tényezőkön kívül az intézmény egyéb környezeti jellegzetességei is nagyban befolyásolják az egyetemek megítélését. Az infrastruktúra – beleértve a campus környezetét, a tanulási lehetőségeket, az oktatási eszközöket és a közösségi tereket – szintén fontos szempont lehet az intézményi minőségben.

Az egyetemi minőséget meghatározó tényezők listája végtelen hosszúságú lehetne, hiszen a témában jártas szakemberek próbálnak minél több lehetséges és számszerűsíthető adattal javítani a rangsorolási módszertanokon. Egyes rangsorok pénzügyi szempontok szerint is vizsgálják az egyetemek minőségét, hiszen fontos tényező a bevételük mértéke és összetétele, illetve a gazdasági hatékonyságuk is. A hallgatók nézőpontjából pedig elengedhetetlen szempont az egyetemi képzések ára, beleértve a szállásköltségeket, a tananyagok költségeit és az egyéb megélhetési költségeket (*Telcs és szerzőtársai* [2013]). Ezenfelül sok esetben számításba veszik az egyetemek méretét (amely a hallgatók vagy az oktatók számával mérhető), jóléti szempontokat, valamint a kulturális és sportolási lehetőségeket is. Továbbá többen igyekeznek

fenntarthatósági tényezőket is figyelembe venni. Ez mérhető minőségi szempontként jelenik meg például a THE Impact Rankingsben (*THE* [2023b]), valamint már létezik olyan lista is, amely kifejezetten csak fenntarthatósági szempontok alapján rangsorolja az intézményeket (*Green Metric* [2023]).

A felsőoktatási intézmények minőségét tehát számtalan különböző indikátorral lehetne meghatározni, így szinte lehetetlen egyértelműen, objektív módon leírni a legfontosabb minőséget kifejező tényezőket (*Kovács* [2020]). Ezért több szempontrendszer szerint is érdemes körbejárni a témát.

Az online kommunikációs teljesítmény fontossága

A mai digitális világban felértékelődött az online megjelenések szerepe, így a cégek, intézmények és magánszemélyek túlnyomó többsége már elérhető valamilyen digitális platformon keresztül. Az online világban való megjelenések alól a felsőoktatási intézmények sem kivételek, a nemzetközi és hazai egyetemek szinte kivétel nélkül megtalálhatók különböző internetes platformokon. A hallgatói célközönség korosztályának körében is kifejezetten nagy népszerűségnek örvend az internethasználat. A Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság 2022. év végi felmérése alapján Magyarországon a 16–29 éves korosztály közel 97 százaléka minden nap böngészik az online térben, és átlagosan 4,6 órán keresztül használja aktívan az internetet (*NMHH* [2023]).

Az internetes technológia megjelenése az 1990-es évek végén és a 2000-es évek elején új teret nyitott az egyetemi marketing számára. Az évezred elejére gyakorlatilag már minden nagyobb egyetemnek volt saját honlapja (*Gomes–Murphy* [2003]). Ezt követően pedig a felsőoktatási intézmények digitális megjelenése egy exponenciális fejlődési pályát írt le. Ahogy az online platformok használata egyre inkább elterjedt a mindennapi életben, a digitális megjelenés is egyre nagyobb szerepet kapott a felsőoktatási intézmények életében. A webes eszközök napjainkban pedig már szerves részét alkotják a felsőoktatási intézmények kommunikációs és oktatási stratégiájának.

A közösségi média megjelenésével pedig egy újabb szakaszba lépett át a digitális marketing. A platformok fejlesztésének korai szakaszában a felsőoktatási intézmények nem igazán használták ki ezeket a felületeket. Több intézmény úgy gondolta, hogy a közösségi média nem alkalmas marketingtevékenységre (*Ganster–Schumacher* [2009]). Nem tartották megfelelőnek céljaik elérésére, így meg sem jelentek felhasználóként az oldalakon. Ahogy bebizonyosodott a közösségi média társadalmi és információs ereje és értéke, egyre több egyetem kezdett regisztrálni a platformokra (*Raineri és szerzőtársai* [2015]). Attól függetlenül, hogy a szakirodalomban továbbra sincs egyetértés a közösségi média felsőoktatási intézmények marketingjére gyakorolt hatására vonatkozóan, kétségtelen, hogy elengedhetetlen része lett az egyetemek online kommunikációjának. Manapság a legtöbb felsőoktatási intézmény rendelkezik közösségimédia-profilokkal (Facebook, Instagram, YouTube stb.), amelyeken aktívan tesz közzé különböző szöveges, képi és videós bejegyzéseket. Az intézmények aktív

közösségimédia-marketingjének oka pedig nem más, mint a márkaimázs fenntartása és az intézményi hírnév további építése egy széles közönség előtt (*Dahl és szerzőtársai* [2015], *Bélanger és szerzőtársai* [2014]).

Az online felületek a hagyományos kommunikációs csatornákkal ellentétben gyorsabb terjedési sebességet biztosítanak, illetve elérés tekintetében nagyobb, potenciálisan akár globális célközönséget is lefedhetnek (*Hakala és szerzőtársai* [2017]). Ezen online felületek további előnye, hogy mindenki számára egyszerűen, minimális vagy nulla belépési költség mellett elérhetők (*Giandomenico és szerzőtársai* [2021]). A kedvező megjelenési feltételek, valamint a folyamatosan erősödő verseny következtében kialakuló digitalizációs kényszer és a felsőoktatási piac globalizálódása növelte a felsőoktatással szemben támasztott kommunikációs követelményeket.

Erre válaszul egyre több felsőoktatási intézmény kezdte el kommunikációs tevékenységét ezekre az online platformokra helyezni, hiszen tisztában vannak az internetben és különösképpen a közösségi médiában rejlő marketing- és márkacélpotenciállal. *Casidy* [2013] még empirikus eredményekkel is bizonyította, hogy a világos márkacélpotenciállal rendelkező egyetemek rengeteget profitálnak. Az erőteljesebb online jelenlét tovább fokozta a versenyt a felsőoktatási piacon a legjobb hallgatókért. Az intézmények a nagyobb láthatóság érdekében igyekeznek minél jobb minőségű és minél nagyobb számú online tartalommal megjeleníteni a különböző platformokon. A nagyobb láthatóság pedig lehetővé teszi a széles körű márkaismeret és az intézményi értékrend terjesztését (*Pringle–Fritz* [2019]).

Az egyetemi márkacélpotenciállal rendelkező felsőoktatási intézmények kiemelten figyelnek a megfelelő márkacélpotenciállal rendelkező felépítésére és közvetítésére. Emiatt fontos egy olyan átfogó és integrált kommunikációs stratégia létrehozása, amellyel az intézmények rendszeresen és hatékonyan tudnak hirdetni a hallgatók és egyéb érdekelt felek számára (*Wilkins–Huisman* [2015]). A felsőoktatási intézmények ezen márkacélpotenciállal rendelkezésükkel tudják megerősíteni és hitelesíteni a saját egyéni egyetemi értékeiket (*Chapleo* [2011], *Schultz–Hatch* [2008]). Amikor egy szolgáltatási ágazatról, például a felsőoktatásról van szó, sokan úgy gondolják, hogy maga a szervezet képviseli a márka értékét is (*Berry* [2000], *Curtis és szerzőtársai* [2009]). A szervezeti jövőkép, imázs és kultúra dinamikus változása miatt így a felsőoktatási intézmények márkacélpotenciállal rendelkezésükkel folyamatosan átalakul (*Gabbott–Jevons* [2009], *Gioia és szerzőtársai* [2000], *Hatch–Schultz* [2002], *Lury* [2004], *Lund* [2019]).

Az intézmények megítélését tehát nagymértékben befolyásolja, hogy milyen képet mutatnak magukról. Ezt pedig az online kommunikációs csatornájukon keresztül tudják a legkönnyebben megtenni, így ez tekinthető az egyik legfontosabb befolyásoló tényezőnek. *Bulotaite* [2003] szerint a felsőoktatási intézmények nevei egyből különböző asszociációkat és érzelmeket váltanak ki az emberekből. Ebből adódóan az egyetemek egyik fontos feladata, hogy ezeket az általános benyomásokat az előnyükre fordítsák a megfelelő kommunikációs eszközök segítségével. A megkülönböztető pozitív márkacélpotenciállal rendelkező felsőoktatási intézmények számára a pozitív márkacélpotenciállal rendelkező felsőoktatási szektorban (*Aaker* [2004], *Hemsley–Brown–Goonawardana* [2007]). Ez a szektor továbbá abszolút egyedinek tekinthető a márkacélpotenciállal rendelkező felsőoktatási szektorban. Más vásárlási döntésektől eltérően a diplomát szerző hallgató hosszú időre szóló kapcsolatba kerül

az egyetemmel, mivel az intézmény nevét a sajátjával kapcsolják majd össze a karrierpályája kezdetén és akár a későbbiek során is (*Rutter és szerzőtársai* [2016]).

Ezenkívül kiemelt fontosságú, hogy az intézményről szóló kommunikációk hitelesek és megbízhatók legyenek. Az egyetemi üzeneteknek meg kell ragadniuk az intézmények valódi mögöttes értékét, és tükrözniük kell az általuk létrehozott intézmény kulturális környezetét (például kutatásintenzív, hallgatóközpontú, karrierközpontú, innovatív stb.). Ezáltal a hallgatókban kialakul a bizalom az intézmények iránt, ami szintén tovább növeli azok presztízsértékét (*Carvalho-de Oliveira Mota* [2010], *Gibbs-Beckett* [2015], *Schlesinger és szerzőtársai* [2017]).

Az online teljesítmény beépítése a rangsorokba

Az online platformokon nyújtott teljesítmény mérése nem számít újdonságnak a felsőoktatási intézmények rangsorolásában sem, hiszen szempontjait számos nagy presztízsű nemzetközi rangsor (UniRank, SCImago, Webometrics) is beemeli a módszertanába. A 21. század új digitális lehetőségeit felismerve tehát többen is vizsgálják az online jelenlét minőségét. Az internet megjelenése számtalan lehetőséget nyitott meg a felsőoktatási intézmények számára, hiszen a megfelelő online kommunikációs stratégia több esetben is komparatív előnyhöz vezethet. Az online teljesítményt vizsgáló, jelenleg elérhető rangsorok az alábbi szempontokat veszik főként figyelembe:

- *a honlap látogatottsága*: az intézményi weboldalak bármely aloldalára érkező összes és egyedi felhasználói kattintások száma (ez utóbbi azt mutatja, hogy hány fő kattintott);

- *a honlap nagysága*: az intézményi weboldal aloldalainak száma, avagy a honlap domainjéhez kapcsolódó egyedi linkek száma;

- *a honlap hivatkozottsága*: az intézményi domainre mutató külső linkek száma, amely más weboldalakon, közösségimédia-felületeken, hírekben, blogokon, tudományos írásokban is megjelenhet;

- *a domain minősége*: az intézményi weboldal relevanciája és erőssége a többi honlaphoz képest;

- *közösségimédia-teljesítmény*: az intézmény hivatalos közösségimédia-oldalainak (például Facebook, Instagram, YouTube) népszerűsége és aktivitása;

- *a közösségi média interakciói*: az intézmény célközönségétől érkező közösségimédia-oldalakra érkező visszajelzések száma (megosztások, kommentek, a tartalomra érkező reakciók).

Az online teljesítményt mérő rangsorok közül talán a legismertebb a Webometrics, amely abból a megfontolásból készült, hogy az akadémiai szakmai anyagok online megjelenését és hatékonyabb terjedését segítse elő. A felsőoktatási intézmények ezen csatornákon keresztül sikeresebbek lehetnek a tudásmegosztásban, hiszen nagyobb célközönséghez juthat el a tudományos tartalom. A több mint 31 000 felsőoktatási intézmény teljesítményét vizsgáló rangsor főleg az internetes tudományos tartalmak minősége és a hivatkozott linkek alapján értékeli az internetes láthatóságot. Ezáltal

nemcsak a hivatalosan dokumentált tudományos teljesítmény (például tudományos folyóiratokban való megjelenés) mérhető, hanem az informális tudományos kommunikáció is. Az összpontszám felét a háttérhivatkozások száma adja (hányan linkelik be platformjukra az egyetemek domainjeihez kapcsolódó különböző webes oldalakat), de többek között az is számít, hogy hány citációja van az intézmények írásainak a Google Scholarban, valamint hány publikáció jelenik meg a legnagyobb számban hivatkozott folyóiratokban. A Webometrics eredményei erős korrelációt mutatnak más nemzetközi rangsorok indikátoraival is (tudományos teljesítmény és oktatás minősége) (*Webometrics* [2023]).

A SCImago intézményi rangsora (SCImago Institutions Rankings, SIR) az akadémiai pályán jelen levő kutatóorientált intézmények teljesítményét méri. A rangsort egy összetett mutató alapján állítják fel, amely három különböző indikátorcsoportot egyesít. A SIR figyelembe veszi a kutatási teljesítményt, az innovációs eredményeket és az intézmények webes láthatósága alapján mért társadalmi hatást is. A felsőoktatási intézményeket is tartalmazó rangsorok adatbázisában 20 százalékos súllyal szerepelnek az említett webes láthatóságot mérő indikátorok. Ebbe a kategóriába beletartozik minden a PlumX Metricsben legalább egyszer említett megjelenés, valamint azon dokumentumok, amelyeknek legalább egy olvasója van a Mendeleyben. Többek között figyelembe veszik a blogokat, híreket, megjegyzéseket, valamint a közösségimédia-tartalmakat is (Twitter, Facebook, Reddit, Slideshare, Vimeo vagy YouTube). A SCImago ezen kategóriájában továbbá vizsgálják az intézmények webhelyére mutató külső hivatkozások számait is az Ahrefs adatbázisa alapján. Ezenkívül a webméret is fontos indikátora a rangsornak, hiszen figyelembe veszik az intézmény URL-jéhez társított oldalak számát, amelyet a Google adatbázisából kérnek le (*SCImago* [2023]).

Az UniRank nemzetközi felsőoktatási intézményi rangsor egy nem akadémiai teljesítményt rangsoroló egyetemi lista. A rangsor közel 14 000 felsőoktatási intézmény adatait tartalmazza 200 országból, és 4 fontos mutatón alapul. Az UniRank a legnagyobb súllyal a minőségi (kiszűrve minden alacsony minőségű/spamjellegű bejövő linket) domainek számát veszi figyelembe. Ezenkívül nézi a webhelyek SimilarWeb globális rangsorát is, amely az oldal havi egyedi látogatóinak és oldalmegetekintéseinek az asztali és mobilwebes forgalomra vonatkozó becslésein alapul. Az UniRank továbbá kétféle domainerősségi mutatót is számításba vesz a rangsorának felállításánál (*UniRank* [2023]).

A közösségi média térhódítását követően a különböző platformokon elért teljesítmény is szerves részét képezi az online teljesítmény mérésének. Ahogy említettük, a SCImago is figyelembe veszi a közösségi média adatait, valamint több rangsorkészítő külön listát szentel a témakörben mért teljesítménynek. Az UniRank például minden közösségimédia-felület esetében külön rangsorral rendelkezik. A Facebook-, Twitter- és Instagram-népszerűségi indexében az oldal követőinek száma alapján állítja fel a felsőoktatási intézmények sorrendjét, a YouTube esetén pedig a feliratkozók számát veszi figyelembe. Ezenkívül még méri az intézmények teljesítményét LinkedIn- és TikTok-oldaluk alapján is. Továbbá több, kisebb rangsor felállításával foglalkozó oldal (például az Edurank), valamint tudományos folyóiratcikk is vizsgálja

a felsőoktatási intézmények közösségimédia-teljesítményét (*Irfan és szerzőtársai* [2018], *Lund* [2019], *Rutter és szerzőtársai* [2016]).

A saját adatok bemutatása előtt érdemes megvizsgálni, hogy az említett nemzetközi rangsorokban különböző módszertanok alapján hogyan teljesítenek a magyar egyetemek. Az 1. táblázat szemlélteti a magyar felsőoktatási intézményeknek a fent bemutatott, online jelenlétet is mérő 2023-as rangsorokban elfoglalt helyeit. Tekintve, hogy nem minden rangsorba került fel az összes magyar egyetem, így a táblázatban csak azon intézményeket tüntettük fel, amelyek legalább két rangsorban is szerepeltek. Látható, hogy ugyan a pontos sorrend nem egyezik meg a különböző listák esetében, mégis felfedezhető némi pozitív korreláció. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem például két rangsorban is az első helyet foglalja el a hazai intézmények közül (UniRank és Webometrics), míg a SCImago intézményi listáján lecsúszott a hazai dobogóról, és a negyedik helyre került. A kisebb egyetemek pedig jellemzően a rangsorok végén helyezkednek el.

1. táblázat

A magyar felsőoktatási intézmények online teljesítményének megjelenése a 2023. évi nemzetközi rangsorokban

Egyetem	UniRank ^a	SCImago ^b	Webometrics ^c
Eötvös Loránd Tudományegyetem	1.	4.	1.
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem	2.	2.	3.
Szegedi Tudományegyetem	4.	3.	2.
Debreceni Egyetem	5.	5.	4.
Pécsi Tudományegyetem	6.	6.	5.
Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem	7.	8.	11.
Semmelweis Egyetem	8.	1.	6.
Budapesti Corvinus Egyetem	9.	11.	9.
Miskolci Egyetem	10.	13.	10.
Óbudai Egyetem	11.	12.	7.
Eszterházy Károly Egyetem	12.	14.	13.
Pázmány Péter Katolikus Egyetem	13.	10.	12.
Nemzeti Közszolgálati Egyetem	14.	15.	15.
Pannon Egyetem	15.	7.	8.
Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem	16.	–	23.
Budapesti Gazdasági Egyetem	17.	–	19.
Károli Gáspár Református Egyetem	18.	–	18.
Soproni Egyetem	19.	–	16.
Budapesti Metropolitan Egyetem	20.	–	25.
Moholy-Nagy Művészeti Egyetem	21.	–	20.
Magyar Képzőművészeti Egyetem	22.	–	24.

Az 1. táblázat folytatása

Egyetem	UniRank ^a	SCImago ^b	Webometrics ^c
Nyíregyházi Egyetem	23.	–	22.
Kodolányi János Egyetem	24.	–	27.
Andrássy Universitát Budapest	25.	–	28.
Neumann János Egyetem	26.	–	43.
Dunaújvárosi Egyetem	27.	–	30.
Széchenyi István Egyetem	28.	16.	17.
International Business School	29.	–	26.
Színház- és Filmművészeti Egyetem	30.	–	29.
Eötvös József Főiskola	31.	–	32.
Eduvus Egyetem	32.	–	31.
Milton Friedman Egyetem	33.	–	38.
Gábor Dénes Főiskola	34.	–	47.
Magyar Táncművészeti Egyetem	35.	–	39.
Wesley János Lelkészképző Főiskola	36.	–	33.
Tomori Pál Főiskola	37.	–	44.
Debreceni Református Hittudományi Egyetem	38.	–	34.
Wekerle Sándor Üzleti Főiskola	39.	–	40.
Állatorvostudományi Egyetem	–	9.	14.

^a UniRank: hivatkozó domainek (55 százalék), SimilarWeb globális rangsor (35 százalék), domainerősség (Moz) (5 százalék), domainerősség (Majestic) (5 százalék).

^b SCImago: Altmetrics (PlumX, Mendeley) (10 százalék), webméret (5 százalék), külső linkek (Ahrefs) (5 százalék), egyéb, nem online (80 százalék).

^c Webometrics: külső hivatkozások (Ahrefs Majestic) (50 százalék), kiemelt publikációk száma (40 százalék), hivatkozottság (Google Scholar) (10 százalék).

Forrás: UniRank, SCImago, Webometrics.

Az UniRank az országos rangsorokon kívül készít nemzetközi listákat is. Európa legjobb 200 felsőoktatási intézménye közé bekerült két magyar egyetem is: az Eötvös Loránd Tudományegyetem, valamint a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem. Ugyanakkor a világszintű közösségimédia-rangsorok (Facebook, Instagram, YouTube, Twitter) legjobb 200-as listájára egyik hazai egyetem se tudott felkerülni.

Ily módon tehát az online megjelenés és a közösségi médiában való jelenlét is fontos szempont a felsőoktatási rangsorolásban. A téma vizsgálata hasznos információkat nyújthat az intézményi teljesítményekről, így ezen szempontrendszer alapján is érdemes kiértékelni és rangsorolni a felsőoktatási intézményeket. Azért is fontos mérni az online kommunikációs teljesítményt az egyetemek esetében, mert ezen számok visszatükrözik a célközönség validációját az intézmény tevékenységeivel kapcsolatban. A téma létjogosultságát tovább erősíti, hogy gazdaságpolitikai szempontból is egyre nagyobb az igény, hogy egy adott ország egyetemei minél előkelőbb helyen szerepeljenek a különböző

intézményi összehasonlításokban. Továbbá az online teljesítmény mérése hasznos szempont lehet a gazdaságpolitikai és intézményi döntéshozatal során is.

Fontos megjegyezni, hogy a felsoroltak csak a rangsorolás egy részét képezik, és nem mutatják a felsőoktatási intézmények teljes körű teljesítményét és minőségét. Az online megjelenés csak egyetlen szempontot jelent, amelyet érdemes figyelembe venni a felsőoktatási intézmények rangsorolásánál. Az ilyen jellegű adatokkal szemben a legtöbbször hangoztatott kritika az, hogy a nem akadémiai teljesítményt mérő mutatók nem tükrözik megfelelően az oktatás és a kutatás minőségét egy adott felsőoktatási intézményben (*Webometrics* [2023]). Ezzel egyidejűleg az sem állítható, hogy egy aktívabb online megjelenés jobb intézményi minőséget is jelent.

További kritika szokott lenni a hasonló típusú rangsorokkal szemben a manipulálhatóság. Minden rangsor (beleértve a hagyományosakat is) ösztönzőket teremt arra, hogy az értékeltek megpróbálják javítani a helyezésüket, ami azt is eredményezheti, hogy a rangsorban található, minőséget tükröző tényezők kerülnek be az intézmény célfüggvényébe az oktatás minőségi fejlesztése helyett. Az online teljesítményt mérő minőségi mutatóknál további probléma, hogy az eredmények informatikai manipulációval is valamelyest befolyásolhatók.

Ugyanakkor az empirikusan is bizonyított, hogy számos előnye van a kiemelkedő online teljesítménynek. *Rutter és szerzőtársai* [2016] kimutatta, hogy a közösségi média pozitívan korrelál a hallgatói jelentkezési számokkal. A brit felsőoktatási intézmények Facebook-, valamint Twitter-adatait megvizsgálva a szerzők megállapították, hogy a követők számának és a felhasználói interakcióknak a növekedése részben hozzájárulhat a toborzási teljesítmény fellendüléséhez is. Az ok-okozati kapcsolat ugyanakkor még nem egyértelműen kimutatható a tanulmányban.

Adatok

A felsőoktatási intézmények online kommunikációs minőségét tükröző adatait három főbb csoportra osztottuk a tanulmányban. Megvizsgáltuk az egyetemi honlapok látogatottsági adatait, ezen weboldalak külső hivatkozásait, valamint a közösségimédia-platformokon elért teljesítményt is. Minden kategória esetében elemeztük a nyers adatokat, valamint a hallgatói létszám figyelembevételével kezeltük a méretfüggőségéből fakadó problémákat is. Ezt követően megvizsgáltuk a kategóriák különböző változói, valamint a nemzetközi rangsorok közötti korrelációt, vagyis a köztük levő kapcsolatok erősségét és irányát. Végül a tíz szempontból az adatok alapján főkomponens-elemzéssel létrehoztunk egy, az összteljesítményt megragadó indexet (első főkomponens) és egy, az online téren belüli pozicionálást mutató indexet (második főkomponens).

A változók többségében figyelembe tudtunk venni minden, az intézmények online platformjainak fennállása óta mérhető teljesítményt. Ugyanakkor az adatok gyűjtése során további cél volt, hogy általános, az oktatási időszakra vonatkozó következtetéseket tudjunk levonni. Ennek érdekében több indikátor esetében az időszakos teljesítményeket is megnéztük, és kizártuk az egyetemi működés szempontjából kevésbé aktív nyári hónapokat, valamint a magyarországi központi felsőoktatási felvételi

eljárési időszakot is (december–február 15.), amely során pedig a normál intézményi működéshez képest jóval több tartalom jelenik meg a felvételi kampány miatt. Ezen alapelvek alapján ki tudtuk zárni a szélsőséges értékeket, és egy általános képet kaptunk az egyetemek online kommunikációs erejéről. A feltételeknek megfelelően a felsőoktatási intézmények általános online teljesítményét 2022 őszi hónapjaira (szeptember, október, november) vizsgáltuk meg. Ehhez az időszakhoz igazítva gyűjtöttük ki a további minőséget mutató változókat is. A következőkben a 2022. november 30-án – azaz a vizsgált időszak utolsó napján – legyűjtött adatok pedig az intézmények kumulált teljesítményét tükrözik.

Tekintve a vizsgált időperiódust, az adatbázis összeállításánál figyelembe vettünk minden olyan Magyarországon akkreditált felsőoktatási intézményt, amelynek képzésére lehetett a Felvi.hu honlapon jelentkezni a 2022-es általános felvételi eljárási időszakban. A megadott kritériumnak összesen 51 felsőoktatási intézmény felelt meg (részletesen lásd a *Függelék F1. táblázatát*), így ezen egyetemek intézményi szintű teljesítményével foglalkoztunk tanulmányunkban.

Webes látogatottsági adatok

A közösségi média egyre növekvő népszerűségétől függetlenül még mindig a felsőoktatási intézmények hivatalos weboldalán található meg a célközönség által keresett legtöbb információ. Így az online teljesítményt az egyetemi weboldalak hatékonysága alapján is vizsgáltuk. Nem volt célunk a weboldalak tartalmi minőségét mérni, így a felületeken fellelhető szöveges vagy képi elemeket nem vizsgáltuk. A platformokról elérhető adatok közül a webhelyek forgalmát számszerűsítő indikátorok ragadják meg legjobban az online kommunikációs teljesítményt, így elemzésünket ezen adatok bemutatásával kezdjük. A honlap-látogatottság tehát nagyon egyszerűen megfogalmazva azt mutatja, hogy a vizsgált időszakban hányan tekintették meg az adott intézmény hivatalos weboldalának bármely aloldalát.

Az adatokat az UniRank által is használt SimilarWeb oldalról töltöttük le. Figyelembe vettük a webhelyek forgalmát mutató látogatói (összes kattintás), valamint egyéni felhasználói (weboldalt látogató felhasználók száma) adatokat. A vizsgált időperiódus a már említett 2022. szeptember 1. és 2022. november 30. közötti időszak. Tehát a 2022–2023. tanév őszi félévének felvételi kampányidőszakától tisztított, kumulált webhelyforgalmi adatok elemzése látható a következőkben. A SimilarWeb adatbázisa az 5000 alatti látogatottsággal rendelkező honlapokról nem közöl pontos adatokat, így a hat legkisebb forgalmú weboldal esetében ezzel az 5000 fős küszöbértékkel számoltunk a továbbiakban.

Az adatsort továbbá megvizsgáltuk intézményi méret szerint is, amit az egyetemek hallgatói létszámával ragadtunk meg. Az Oktatási Hivatal oldalán a legfrissebb elérhető, intézményi méretet tükröző adatok a 2020–2021. tanévből valók, így az erre az időszakra vonatkozó hallgatói létszámmal számoltunk. A minta egészét tekintve az egy évvel korábbi adatok aligha okoznak bármilyen torzítást a statisztikákban, hiszen az elmúlt tanévekben a hallgatói létszámok nagyságrendjükben jelentős mértékben

nem változtak. A méretet továbbá jól mutatná az intézményben végzett hallgatók száma is, ugyanakkor erre sajnos nincsen minden egyetem esetében elérhető információ. Egy hallgatóra jutó adatokkal is lehetett volna számolni, ugyanakkor ez a mutató torzított és egyben nagyon zajos képet adna az online teljesítményről a nagyon kis egyetemek kapcsán, valamint a két intézményi csoport bemutatásának a cikk szempontjából nagyobb az információtartalma, hiszen a kisebb és nagyobb egyetemek közötti nagyságrendbeli különbség szemléletesen bemutatható.

A látogatottsági adatok sokaságára elkészített leíró statisztika alapján a 2. táblázat néhány fontos jellemzőre hívja fel a figyelmet.

2. táblázat

A magyar felsőoktatási intézmények háromhavi weboldal-látogatottsága (2022. ősz)

	Látogatottság (fő)	Egyedi látogatottság (fő)	Látogatottság		Egyedi látogatottság	
			hallgatók száma		hallgatók száma	
			> 1500	< 1500	> 1500	< 1500
Átlag	1 166 668	249 150	2 321 608	56 149	484 648	22 709
Szórás	2 130 286	444 653	2 593 309	59 337	545 972	22 016
Medián	144 113	53 382	1 251 354	32 620	256 494	15 560
90. percentilis	3 670 000	1 074 057	6 565 200	155 690	1 208 690	51 747
10. percentilis	5 000	5 000	179 908	5 000	61 521	5 000

Forrás: SimilarWeb, Oktatási Hivatal.

Először is, érdemes szemügyre venni a nyers adatok átlagbeli különbségét. Az átlagos látogatottság nagyságrendekkel magasabb, mint az átlagos egyedi látogatottság, ami arra utal, hogy a felhasználók többször is visszatérnek ugyanazon oldalakra. Ez azzal is magyarázható, hogy több felsőoktatási intézmény a honlapján osztja meg a legfontosabb információkat (például tantárgyi és képzési információk, pályázati felhívások) és belépési felületeket (például Neptun vagy Moodle) a hallgatókkal, így érdemes külön vizsgálni a kétféle látogatottsági adatot. A magas szórásértékek alapján pedig elmondható, hogy igencsak nagy különbségek vannak az egyetemek között a honlapforgalom tekintetében. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem teljesített a legjobban a vizsgált időszakban mindkét látogatottsági kategóriában (látogatottság: 9,6 millió; egyedi látogatottság: 2,2 millió), a Szegedi Tudományegyetem pedig a második helyet foglalta el a 7,1 milliós és 1,3 milliós forgalmával. Ahogy már említettük, honlapforgalom esetében hat olyan magyar felsőoktatási intézmény is volt 2022 őszén (Evangélikus Hittudományi Egyetem, Sárospataki Református Teológiai Akadémia, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, Budapest Kortárstánc Főiskola, Veszprémi Érseki Főiskola), amelyek 5000 fős látogatottság alatt maradtak mindkét kategóriában.

A mediánértékek nagyságrendekkel alacsonyabbak az átlagokhoz képest, ami azt mutatja, hogy az adatok eloszlása jobbra ferde, vagyis sok, kis látogatottságú, illetve kevés nagy látogatottságú oldal van a mintában. A percentilisadatokból

megfigyelhető, hogy a legnépszerűbb oldalak webes forgalma több százszorosa az adatsor alsó 10 százalékának, ami szintén jól tükrözi az adatok heterogenitását.

A felsőoktatási intézmények hallgatói létszáma szerinti statisztika feltüntetésével az volt a célunk, hogy megvizsgáljuk a minta méretfüggőségét. Ennek szemléltetésére a hallgatók számának mediánjával (1502) dolgoztunk, és e szerint két különböző csoportot hoztunk létre. Az 1500 főnél több hallgatóval rendelkező, valamint az 1500 főnél kevesebb aktuális hallgatói létszámú felsőoktatási intézményeket vizsgáltuk tovább. A két csoport látogatottsági adataiban fellelhető különbségek pedig egyértelműen azt támasztják alá, hogy az intézményi méret (jelen esetben ezt a hallgatók száma mutatja) jelentősen befolyásolja a weblapforgalmi adatokat. A látogatottsági adatok átlaga és mediánja körülbelül 40-szer nagyobb a több hallgatóval rendelkező intézmények esetében, míg az egyedi látogatottsági adatok esetében ez valamelyest kisebb, ugyanakkor mégis jelentős (több mint 15-szeres) különbség mutatkozik meg. További érdekesség, hogy mindkét kategória esetében nagyobb látogatottság tapasztalható a nagyobb egyetemek alsó 10 százalékában, mint a kevesebb hallgatóval rendelkező intézmények 90. percentilisénél.

Külső hivatkozások

A felsőoktatási intézmények weblapjainak teljesítményét nemcsak látogatottsági számokkal, hanem külső hivatkozásokkal kapcsolatos adatokkal is mérhetjük. Ezek a háttérhivatkozások olyan szöveges linkek, képek, videók vagy más multimédiás elemek, amelyek a vizsgált felsőoktatási intézmény honlapjának domainjére mutatnak. A weboldalak esetében azért előnyös, ha vannak megjelenített külső hivatkozások, mert ezek (főleg a megbízható weboldalokról származók) emelik a honlapok hitelességét, növelik a keresőmotoros találatok esélyét, valamint segítik a látogatókat abban, hogy további információkat tudjanak meg az adott egyetem tevékenységéről.

A webes láthatósági adatokat a SCImago intézményi rangsorában is használt Ahrefs adatbázisából töltöttük le. A gyűjtésben megtalálható az egyéb webhelyekről származó, adott egyetemi oldalra mutató összes link darabszáma (avagy háttérhivatkozások), valamint a honlapokra mutató egyedi domainek száma is (avagy hivatkozó weblapok). Ez utóbbi abban különbözik a háttérhivatkozások számától, hogy az adott domain alatt megjelenő hivatkozásokat csak egyszer veszi figyelembe. Tehát például, ha egy egyetem öt aloldalának linkje megjelenik az Oktatási Hivatal honlapján, akkor az a háttérhivatkozások számát öttel, míg a hivatkozó weblapok számát csak eggyel növeli. A háttérhivatkozásoknak nemcsak a mennyiségét, hanem a minőségét is vizsgáltuk. Az egyetemi weboldalak külső hivatkozási profiljának (a teljes webhelyre mutató domainek mennyisége és minősége) erősségét egy 100 pontos skálán határozza meg az adatszolgáltató, amelyet a többi weboldal teljesítményének figyelembevételével számítanak ki. Tehát egy oldal domainerőssége változatlan számú háttérhivatkozás ellenére is csökkenhet, amennyiben az Ahrefs adatbázisában szereplő egyéb oldalak relatíve erősödtek e tekintetben. Ez a minőségi ismérv nemcsak a hivatkozó oldalak domainerősségét veszi figyelembe, hanem

azt is, hogy ezek a hivatkozó honlapok hány másik webhelyre mutatnak a felületeiken (Ahrefs [2023]). Az adatok a vizsgált időszak végén, 2022. november 30-án mutatják az egyetemek háttérhivatkozásaira vonatkozó teljesítményét, összhangban az adatbázis további változóival.

Azért is nagyon fontos az említett hivatkozó weblapok, valamint a domainminőség vizsgálata, mert a háttérhivatkozások túlzott mértékű változékonysága miatt nem kapnánk érdemi információt a mutató kizárólagos vizsgálatával. Míg a háttérhivatkozások esetében akár napi szintű nagyságrendbeli változásokat is észleltünk, addig a másik két mutató értékei stabilan alakultak az év során. Ennek valószínűleg az lehet az oka, hogy az online térben temérdek adat és honlap jelenik meg és tűnik el, emiatt nagyon volatilisak lesznek a háttérhivatkozási számok. Ugyanakkor a hivatkozó weblapok és a domainminőségek stabilitása arra utal, hogy a háttérhivatkozásokban megmutatózó kilengéseket néhány extrém sok hivatkozással ellátott weblap felbukkanása vagy a világhálóról való lekerülése okozza.

A 3. táblázatban látható leíró statisztika részletesen bemutatja az intézményi külső hivatkozások jellegzetességeit.

3. táblázat

Magyar felsőoktatási intézményi weboldalak külső hivatkozásai (2022. november 30.)

	Háttérhivatkozások száma	Hivatkozó weblapok száma	Domainminőség	Hivatkozó weblapok		Domainminőség	
				hallgatók száma		hallgatók száma	
				> 1500	< 1500	> 1500	< 1500
Átlag	119 005	715	51	1163	284	65	38
Szórás	215 578	1045	19	1312	373	11	14
Medián	17 000	311	52	697	182	67	37
90. percentilis	427 000	1500	75	3140	823	77	55
10. percentilis	203	20	27	79	13	51	25

Forrás: Ahrefs, Oktatási Hivatal.

Megfigyelhető, hogy a háttérhivatkozások átlagos számához képest a szórás nagyon magas; ez azt jelenti, hogy az adatok nagyon heterogének, és van néhány különösen alacsony és magas érték is. A medián alacsony értéke pedig azt jelzi, hogy a magyar felsőoktatási intézmények többségének átlag alatti háttérhivatkozásai vannak; a sokaág több mint felének kevesebb mint 17 000 háttérhivatkozása volt a vizsgált 2022. november 30-i napon. A vizsgált weboldalak csupán 10 százalékának van több mint 427 000 háttérhivatkozása, valamint a jelen kategóriában legrosszabbul teljesítő egyetemek (alsó 10 százalék) honlapjainak kevesebb mint 203 háttérhivatkozása van.

A láthatóságot sokkal jobban mutató hivatkozó weboldalak számáról a háttérhivatkozásokhoz hasonlóan elmondható, hogy nagyon szóródnak. A magyar felsőoktatási intézmények honlapjaira átlagosan 715 weboldal hivatkozik, ugyanakkor az egyetemek felére kevesebb mint 311 külső weblap hivatkozik. A kategóriában

legjobban teljesítő felső 10 százaléknak több mint 1500 hivatkozó weboldala van, közülük az Eötvös Loránd Tudományegyetem (~5100), a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (~4000), valamint a Budapesti Corvinus Egyetem (~3300) került az első három közé.

A domainminőség esetén már egy szimmetrikus eloszlás rajzolható ki, hiszen az átlag (51) és a medián (52) értéke egymáshoz nagyon közeli. Ugyanakkor az is elmondható, hogy a kategória 100-as skálájához képest elég magas a minta szórása (19). A magyar egyetemek domainminőségben legerősebb 10 százaléka minimum 75 pontot kapott az említett 100 pontos skálán, ami egyébként más tematikájú oldalakkal összehasonlítva is nagyon jónak számít. Ebben a kategóriában a legjobban teljesítő intézmények az Eötvös Loránd Tudományegyetem (80), a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (80), valamint a Szegedi Tudományegyetem (78). Ehhez képest nagyon szélsőséges érték mutatkozik meg a minta másik felében, hiszen a 10. percentilis pontszáma 27, ami azt jelenti, hogy a weboldalak alsó 10 százalékának 27 vagy alacsonyabb pontszámú domainminősége volt a vizsgált időpontban.

A méretfüggőség a külső hivatkozások vizsgálata során is fontos vizsgálandó tényező. Megfigyelhető, hogy a nagyobb intézményekre általában több külső honlap hivatkozik, amit az átlag- (1163 és 284), valamint a medián- (697 és 182) adatok is egyértelműen tükröznek. A domain minőségében is szignifikáns különbség mutatkozik a különböző méretű egyetemek között. Az 1500-nál több hallgatóval rendelkező intézmények weboldalminősége nagyságrendekkel jobb a kisebb versenytársaihoz képest, ami az adott 100-as skálán igencsak nagy jelentőségű. A két csoport legjobban teljesítő 10 százaléka között ugyancsak jelentős különbségek vannak, hiszen a kisebb weboldalak 90. percentilisének értéke elmarad a másik csoport átlagos és mediánminőségétől egyaránt.

Közösségi média

A harmadik, egyben utolsó általunk vizsgált kör nem más, mint a magyar felsőoktatási intézmények körében egyre népszerűbb közösségi média. A felsőoktatási intézmények között a hallgatókért folyó egyre erősebb versenyre, valamint a közösségi média társadalmi és információs erejének felismerésére válaszul a magyar egyetemek ezekre a felületekre is kiterjesztették online kommunikációjukat. Ez a tendencia olyan erősnek bizonyult, hogy már találhatunk olyan intézményeket is, amelyek a közösségi médián keresztül zajló kommunikációjukra helyezik a legnagyobb hangsúlyt, nemcsak az online, de a telekommunikációval és nyomtatott anyagokkal szemben is. Ezek a felületek a hagyományos kommunikációs csatornákkal ellentétben nagyobb terjedési sebességet biztosítanak, illetve elérés tekintetében is nagyobb, potenciálisan akár globális célközönséget is elérhetnek. A nagyobb láthatóság pedig az egyetemi brand széles körű ismeretét, az egyetem népszerűségének további építését és az intézményi információk és értékrend terjesztését segíti elő.

Általánosságban elmondható a legtöbb magyar felsőoktatási intézményről, hogy jelen vannak a közösségi média legismertebb platformjainak (Facebook, Instagram,

YouTube, Twitter, LinkedIn, TikTok stb.) valamelyikén. Ezen oldalak előnye a fentebb bemutatott weboldalakhoz képest, hogy úgynevezett egyenrangú felek közötti (*peer-to-peer, P2P*) kommunikációban működnek. Ez egy olyan modellt jelöl, amelyben mindkét fél egyformán kezdeményezhet kommunikációs folyamatot. A felhasználók bevonására és az általuk generált tartalmakra összpontosít (üzenetek, bejegyzésekre érkezett interakciók száma) ahelyett, hogy csak az információk egyoldalú átadására adna lehetőséget.

A közösségi média kommunikációs ereje az egyetemi oldalak követőtáborának méretével, a bejegyzések számával, valamint az azokra érkező interakciókkal [például: kedvelés (*like*), megosztás, komment] mérhető a legjobban. Az oldalkövetések az intézmény hírnevét és márkáértékét tükrözik, valamint a vele kapcsolatos felhasználói érdeklődést jelzik. Az interakciók segítségével pedig a felhasználók kifejezhetik a különböző felsőoktatási intézmények által megosztott információkkal kapcsolatos érzéseiket, gondolataikat. Ez alapján elmondható, hogy mindez a posztok tartalmi minőségéről is nyújt egy képet (*Rutter és szerzőtársai [2016]*). A felsőoktatási intézmények számára továbbá azért is nagyon fontos a közösségi média platformjain való megjelenés, mert célközönségük egészen nagy százaléka megtalálható az említett oldalakon, így megjelenésükkel számos potenciális hallgatót tudnak elérni.

A magyar felsőoktatási intézmények közösségimédia-oldalait elemezve elmondható, hogy a Facebookot használják a legaktívabban a vizsgált egyetemek. Tekintettel ezen tényre, valamint arra, hogy Magyarországon a Facebook a második legnépszerűbb internetes oldal, valamint első a közösségimédia-platformok között (*SimilarWeb [2023]*), az intézmények facebookos teljesítményét vizsgáljuk a legátfogóbban a közösségimédia-felületek közül. Az adatok gyűjtésénél az említett 51 magyar felsőoktatási intézmény 3 hónapos facebookos számait vettük figyelembe. A korábban említett 3 hónapos adatgyűjtési időszak (2022. szeptember 1. és 2022. november 30. között) abszolút összeegyeztethető a nemzetközi példákkal is. Például *Pringle–Fritz [2019]* az általuk használt Netlytic szöveg- és közösségimédia-elemző programmal kapcsolatos tapasztalatok alapján állapították meg az adatok vizsgálatára optimális időintervallumot, amely szintén 3 hónapos volt.

A nemzetközi szakirodalmat tovább követve (*Brech és szerzőtársai [2017]*, *Lund [2019]*) minden egyetem esetében csak a központi Facebook-oldal adatait vettük figyelembe. Ugyan az egyetemek különböző karainak (például Gazdaságtudományi vagy Természettudományi), illetve egyéb aegységeinek (sportkör, alumnioldal, egyetemi könyvtár stb.) több intézmény esetén is van önálló Facebook-oldala, viszont az egységesség hiánya miatt ezeket nem lehet megfelelő módon beépíteni a vizsgált adatok közé. Az egyetemek főoldalai szólítják meg a célközönség legnagyobb részét, hiszen a további oldalak tartalmilag túl fókuszáltak, így a követőtábor is sokkal homogénebb, és nem tudja lefedni az egyetem teljes célközönségét. Ezenkívül nagy eséllyel átfedés is van a fő- és aloldalak követői között.

A 4. táblázat leíró statisztikái alapján elmondható, hogy a magyar felsőoktatási intézmények facebookos számai nagyon heterogének. A vizsgált 3 hónapos időszak alatt az egyetemek átlagosan 98 bejegyzést osztottak meg az idővonalukon. A teljes időszak alatt átlagosan 4037 interakció érkezett az intézmények posztjaira.

Facebook-interakciók alatt a különböző bejegyzésekre adható reakciókat („tetszik”, „imádom”, „vicces”, „húha”, „szomorú”, „dühítő”), hozzászólásokat, valamint tartalommegosztásokat kell érteni. Az átlagnál alacsonyabb medián a posztok (73), valamint az interakciók (2244) esetében azt jelzik, hogy a sokaság eloszlása jobbra ferde. Ez azt jelenti, hogy a legjobban teljesítő egyetemek kiugró értékekkel rendelkeznek, és sok átlag alatt teljesítő intézmény van a mintában, amit a percentilisadatok is kellemképpen alátámasztanak. A vizsgált időszakban a legaktívabban posztoló egyetem a Pécsi Tudományegyetem volt 325 bejegyzéssel, míg a legtöbb interakciót (20 618) a Semmelweis Egyetem gyűjtötte be.

4. táblázat

Magyar felsőoktatási intézmények háromhavi teljesítménye a Facebookon, 2022. ősz

	Posztok	Inter- akciók		Követők száma	Posztonkénti átlagos interakciók	A követők száma		Posztonkénti átlagos interakció	
						hallgatók száma		hallgatók száma	
						> 1500	< 1500	> 1500	< 1500
Átlag	96	4 037	13 109	36	19 774	6 701	45	27	
Szórás	78	5 117	12 236	33	12 543	7 828	39	24	
Medián	73	2 244	8 988	27	13 476	3 556	36	22	
90. percentilis	229	13 724	29 582	61	30 833	18 079	75	38	
10. percentilis	13	257	1 443	13	6 793	1 064	14	10	

Forrás: Facebook, Oktatási Hivatal.

A posztonkénti átlagos interakciók száma a Facebook-tartalmak népszerűségét mutató mérőszámként értelmezhető. Átlagosan 36 interakció érkezik a mintában szereplő magyar felsőoktatási intézmények bejegyzéseire. Akadnak a mintában olyan egyetemek is, amelyek átlagosan több mint 100 interakciót generálnak posztonként. A dobogó felső fokán a Semmelweis Egyetem áll 204 interakcióval, a Magyar Táncművészeti Egyetem a második 134 interakcióval, míg a Budapesti Corvinus Egyetem a harmadik 90 posztonkénti átlagos interakcióval. Átlagosan 13 109 követőjük volt 2022. november végén a magyar felsőoktatási intézményeknek, ami közel másfélszer nagyobb a mediánhoz képest. A legnépszerűbb egyetemek felső 10 százaléka több mint 29 500 fős követőtábor tudhat magáénak, közülük a Debreceni Egyetem emelkedik ki a maga 56 398 követőjével.

A Facebook-adatok esetében is igencsak szembeűnő, hogy az intézmények teljesítménye méretfüggő. Ismételten a hallgatók számának mediánja alapján alakítottunk ki két intézményi csoportot, és vizsgáltuk, hogy van-e különbség a különböző méretű intézmények kommunikációs számai között. A követőtábor nagysága például abszolút jól szemlélteti a méretből adódó különbségeket. A nagyobb hallgatói létszámú egyetemek átlagosan közel háromszor több követőt tudhatnak magukénak a Facebook-oldalukon, ami az intézmények népszerűségét, valamint a hallgatók főbb kommunikációs csatornába történő sikeres integrálódását is tükrözheti. Az viszont

korántsem arany szabály, hogy minél kisebb az intézmény, annál kevesebben követik a Facebook-oldalán. A kisebb (kevesebb mint 1500 hallgatója van) egyetemek felső 10 százalékának követőtábor (18 079) 35 százalékkal magasabb, mint a nagyobb intézmények mediánja (13 476). A kisebb méretű egyetemek közül kiemelkedő a Színház- és Filmművészeti Egyetem és a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, amelyeknek 28 557 és 25 314 követője volt a vizsgált időszakban 418 és 820 fős hallgatói létszám mellett. A posztonkénti átlagos interakciók száma is méretfüggőségről árulkodik. Alapvetően minden vizsgált statisztikai mutató alapján jobban teljesítenek az 1500 hallgatónál nagyobb hallgatói közösségű intézmények – több mint másfélszeres szorzó van a két kategória számai között. Viszont akadnak a kisebb intézmények között is kiugró értékek. A kisebb művészeti egyetemek teljesítményét erősítve első helyen áll a Magyar Táncművészeti Egyetem, a már említett 134 interakcióval.

Magyarországon a Facebook mellett szintén nagyon népszerű internetes felület az Instagram, valamint a YouTube. Az Y és Z generáció körében gyakran használt Instagram a SimilarWeb látogatottsági rangsora alapján a 12., míg a videómegosztó felület a 3. helyen áll Magyarországon az összes internetes oldal között. E felületek kommunikációs erejét az UniRank közösségimédia-rangsoraihoz hasonló módon a felsőoktatási intézmények fő oldalainak követőtáborával mértük. A közösségimédia-felület esetében az Instagram-követők számát, míg a YouTube esetén a csatornára feliratkozók létszámát vettük figyelembe. A mintában három intézmény (Sárospataki Református Teológiai Akadémia, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Brenner János Hittudományi Főiskola) nem rendelkezett Instagram-oldallal, illetve egy főiskolának nem volt YouTube-csatornája (Veszprémi Érseki Főiskola), így azokat nem vettük figyelembe az adatok feldolgozásánál.

Az utóbbi években egyre nagyobb felhasználói bázisra tett szert a rövid videók megosztására szakosodott TikTok, valamint a szakmai tartalmakat népszerűsítő LinkedIn közösségimédia-felület. Ezen oldalak vizsgálata is érdekes lenne a kutatás szempontjából, hiszen a célközönség nagy részét lefedik az aktív felhasználók. Ugyanakkor az intézmények többnyire nem rendelkeznek az említett közösségimédia-felületekkel, így jelen tanulmányban nem tudtuk vizsgálni ezt a teljesítményt.

Az 5. táblázat jól mutatja, hogy a két vizsgált platform követőinek és feliratkozóinak száma jóval alacsonyabb a Facebook-eléréseknél, ami tovább erősíti azt a megállapítást, hogy a közösségimédia-felületek között a Facebook a magyar felsőoktatási intézmények elsődleges online kommunikációs eszköze. Átlagosan 3128 Instagram-követője, valamint 2029 YouTube-feliratkozója volt az egyetemeknek a vizsgált időszakban. A szórás mindkét platform esetében igen magas, ami a minta heterogenitását jelzi. Instagram-kategóriában a Semmelweis Egyetem, az Eötvös Loránd Tudományegyetem és a Budapesti Corvinus Egyetem a legjobban teljesítő, hiszen 12 011, 9552 és 9117 követővel rendelkeztek a vizsgált időszak végén. A YouTube-feliratkozások esetén kifejezetten alacsony, 550 főt mutat a medián értéke, ami azt jelzi, hogy a minta felénél ennél alacsonyabb feliratkozások mérhetőek. A videómegosztó platform esetén a Pécsi Tudományegyetem (17 200), a Semmelweis Egyetem (13 400), valamint a Nemzeti Közszolgálati Egyetem (11 400) foglalja el a dobogó három helyét.

5. táblázat

Magyar felsőoktatási intézmények egyéb közösségimédia-elérése, 2022. november 30.

	Facebook- követők	Instagram- követők	YouTube- feliratkozók	Az Instagram- követők száma		YouTube- feliratkozók száma	
				hallgatók száma	hallgatók száma	hallgatók száma	hallgatók száma
	száma			> 1500	< 1500	> 1500	< 1500
Átlag	13 109	3128	2029	4588	140	3367	690
Szórás	12 236	3124	3673	3184	2175	4633	1532
Medián	8 988	1934	550	3339	465	1010	166
90. percentilis	29 582	7684	6911	8862	4557	9996	1706
10. percentilis	1 443	231	62	1466	174	316	15

Forrás: Facebook, Instagram, YouTube, Oktatási Hivatal.

A korábbi adatokhoz hasonlóan az Instagram és a YouTube esetében is jobban teljesítenek a nagyobb felsőoktatási intézmények. Megfigyelhető, hogy a nagyobb hallgatói közösségű egyetemeknek átlagosan háromszor nagyobb internetes tábora van Instagramon, valamint ötször nagyobb YouTube-on. Ez a különbség különösen érezhető a részminták alsó és felső 10 százaléka, valamint mediánja esetében is.

Az online teljesítménymutatók közötti korreláció

A 6. táblázatban a vizsgált magyar felsőoktatási intézmények online láthatósági adatai, valamint a hagyományos rangsorok Spearman-rangkorrelációs mátrixa látható. Fontos megjegyezni, hogy a rangsorok esetében az országos inverz sorrendekkel számoltunk. Ez abból adódik, hogy az online kommunikációs teljesítményt tükröző nyers adatok minél magasabb értéke mutatja a kedvezőbb teljesítményt. Míg a rangsorok esetében alapvetően egy kisebb szám jelentené azt, hogy jobban teljesített az adott intézmény, és előkelőbb helyet foglal el a listában. A rangsorok átkódolásával már megfelelően értelmezhető a pozitív kapcsolat az adatsorok között. Továbbá fontos kiegészítésként elmondani, hogy a táblázat csak a változók közötti kapcsolatot mutatja, és ok-okozati összefüggéseket nem lehet levonni az értékeiből.

Az eredményeket megvizsgálva megállapítható, hogy erős pozitív korreláció tapasztalható a változók között. A közösségimédia-teljesítményt megragadó változók közül az Instagram-követők száma mutatja a legerősebb pozitív irányú kapcsolatot az online teljesítményt tükröző többi vizsgált indikátorral. A közösségimédia-adatok továbbá egészen erősen korrelálnak a hagyományos rangsorban elfoglalt helyezésekkel is. A legerősebb kapcsolat ebben az esetben is az Instagram-követők számával mutatkozott. Nagy meglepetés volt számunkra, hogy a Facebook-követők számával mutatkozott relatíve az egyik leggyengébb rangsoros (UniRank és Webometrics)

6. táblázat
A magyar felsőoktatási intézmények online teljesítményét mérő számok Spearman-rangkorrelációs mátrixa

	Facebook- posztok	Facebook- interakciók	Facebook- követők	Instagram- követők	YouTube- feliratkozók	Hátér- hivat- kozások weblapok	Hivat- kozó weblapok	Domain- látoga- tottság	Egyedi látoga- tottság	A hallgatók száma	Uni- Rank	Webo- metrics	
Facebook- posztok	1,00												
Facebook- interakciók	0,90	1,00											
Facebook- követők	0,68	0,72	1,00										
Instagram- követők	0,68	0,72	0,78	1,00									
YouTube- feliratkozók	0,68	0,73	0,73	0,87	1,00								
Hátérhivatkozások	0,43	0,39	0,55	0,53	0,47	1,00							
Hivatkozó weblapok	0,46	0,42	0,56	0,57	0,53	0,85	1,00						
Domainminőség	0,66	0,66	0,71	0,78	0,75	0,66	0,74	1,00					
Látogatottság	0,67	0,65	0,75	0,75	0,74	0,57	0,64	0,86	1,00				
Egyedi látogatottság	0,69	0,68	0,77	0,80	0,78	0,60	0,67	0,88	0,99	1,00			
A hallgatók száma	0,73	0,73	0,79	0,70	0,72	0,61	0,60	0,83	0,91	0,91	1,00		
UniRank	0,67	0,71	0,59	0,73	0,74	0,54	0,52	0,93	0,90	0,91	0,84	1,00	
Webometrics	0,74	0,76	0,73	0,80	0,77	0,61	0,66	0,89	0,89	0,91	0,85	0,93	1,00

Forrás: Ahrefs, SimilarWeb, Facebook, Instagram, YouTube, Oktatási Hivatal, Google, UniRank, Webometrics.

7. táblázat

A magyar felsőoktatási intézmények online teljesítményét mérő számok (standardizált és logaritmizált adatok) korrelációs mátrixa

	Facebook- posztok	Facebook- interakciók	Facebook- interakciók követők	Facebook- interakciók követők	Instagram- követők	Instagram- követők	YouTube- feliratkozók	YouTube- feliratkozók	Háttér- hivatkozások	Háttér- hivatkozások	Hivat- kozó weblapok	Hivat- kozó weblapok	Domain- minőség	Látoga- tottság	Látoga- tottság	Egyedi látoga- tottság	Hallgatók száma	Uni- Rank	Webometrics
Facebook-posztok	1,00																		
Facebook-interakciók	0,90	1,00																	
Facebook-követők	0,63	0,68	1,00																
Instagram-követők	0,67	0,71	0,80	1,00															
YouTube-feliratkozók	0,63	0,69	0,67	0,85	1,00														
Háttérhivatkozások	0,43	0,39	0,52	0,52	0,34	1,00													
Hivatkozó weblapok	0,44	0,39	0,51	0,52	0,40	0,88	1,00												
Domainminőség	0,61	0,58	0,68	0,74	0,65	0,72	0,77	1,00											
Látogatottság	0,65	0,63	0,75	0,73	0,68	0,60	0,64	0,81	1,00										
Egyedi látogatottság	0,65	0,63	0,75	0,75	0,71	0,61	0,66	0,81	0,99	1,00									
Hallgatók száma	0,70	0,70	0,79	0,71	0,65	0,60	0,57	0,79	0,93	0,92	1,00								
UniRank	0,54	0,56	0,48	0,58	0,61	0,52	0,54	0,79	0,85	0,88	0,80	1,00							
Webometrics	0,60	0,64	0,52	0,62	0,64	0,49	0,52	0,83	0,88	0,91	0,85	0,94	1,00						

Forrás: Ahrefs, SimilarWeb, Facebook, Instagram, YouTube, Oktatási Hivatal, Google, UniRank, Webometrics.

kapcsolat a közösségimédia-mutatók közül. Ugyanakkor elmondható, hogy ez az érték is erős pozitív korrelációt mutat.

A weblapokkal kapcsolatos változók esetében szintén kivétel nélkül pozitív kapcsolat figyelhető meg (figyelembe véve azt a tényt, hogy a rangsorok fordítottan vannak skálázva). A háttérhivatkozások, a hivatkozó weblapok száma és a közösségi média mutatói között gyenge kapcsolat van, ugyanakkor a domainminőség már jobban együtt mozog a táblázatban megtalálható értékekkel. A weboldal-látogatottsági adatok pedig kifejezetten erős kapcsolatot mutatnak a hagyományos rangsorokkal, 0,89-nél magasabb értékekkel a legkiemelkedőbbek a teljes mezőnyben.

A hallgatók számának korrelációs értékei szintén értékes információt adnak a minták méretfüggőségéről. A hallgatók száma nagyon erős pozitív kapcsolatot mutat a látogatottsági adatokkal (0,91 mindkét kategória esetén), valamint a Facebook-követők számával, míg a leggyengébb korreláció a hivatkozó weblapok esetén figyelhető meg.

Az online jelenlét csökkenő határhasznú, így a nyers adatok logaritmizálására is szükség van a továbbiakban. A standardizált és logaritmizált adatok közötti korrelációt is megvizsgáltuk (7. táblázat), a vizsgálat eredményei nagyon szorosan együtt mozognak a Spearman-rangkorreláció számaival.

Eredmények

Főkomponens-elemzés

Bár számos olyan indikátort mutattunk be, amelyek megfelelő képet adnak a felsőoktatási intézmények online platformokon nyújtott teljesítményéről, mégis elmondható, hogy ezek a mutatók hasonló információkat ragadnak meg. Ezt a megállapítást a változók közötti erős korreláció is mutatja. A főkomponens-elemzés segítségével a változók erejét úgynevezett komponensekbe lehet tömöríteni. A módszer lényege, hogy egy többváltozós adathalmaz – melynek változói kölcsönös kapcsolatban állnak egymással – dimenzióit lecsökkenti, a változók teljes varianciájának a lehető legmagasabb szinten tartásával. Tehát a főkomponens-elemzés egy olyan statisztikai eljárás, amely lineáris transzformáció segítségével több változót alakít át az eredetinel kisebb számú, új független változókká, és ez lényeges információvesztés nélkül történik. A főkomponens-elemzést standardizált, valamint standardizált és logaritmizált adatokra is elvégeztük a robusztusság érdekében.

A főkomponens-elemzés esetén mindig az első főkomponens tartalmazza a legtöbb információt, a standardizált adatok esetében a teljes variancia 57,4, míg a standardizált és logaritmizált adatbázis esetén a 67,7 százalékát magyarázza. Ebből adódóan az első főkomponensre tekinthetünk egyfajta olyan rangsormutatóként is, amely jól jellemzi az összes változóban rejlő információkat. Az első főkomponensek indokátorsúlyozását a 8. táblázat tartalmazza. Bár többnyire hasonló súlyokkal kerültek a változók a főkomponensbe mindkét esetben, mégis elmondható, hogy a látogatottsági, valamint a közösségimédia-követési adatokat a legnagyobb mértékben beszámították, míg a háttérhivatkozások száma volt a legkevésbé hangsúlyos.

Ugyanakkor tekintve, hogy az indikátorsúlyok kivétel nélkül messze vannak a 0-tól, egyik hatása sem elhanyagolható. A pozitív értékek pedig azt mutatják, hogy bármely indikátor javulása esetén nő az első főkomponens értéke.

8. táblázat

A magyar felsőoktatási intézmények online kommunikációs indikátoraira vonatkozó első főkomponenssúlyok

Indikátor	Főkomponenssúlyok	
	standardizált adatok	standardizált és logaritmizált adatok
Egyedi látogatottság	0,88	0,92
Instagram-követők	0,85	0,84
Látogatottság	0,84	0,91
Domainminőség	0,83	0,88
Facebook-követők	0,79	0,85
Hivatkozó weblapok	0,73	0,74
Facebook-posztok	0,69	0,79
YouTube-feliratkozók	0,68	0,76
Facebook-interakciók	0,67	0,80
A háttérhivatkozások száma	0,56	0,71

Forrás: Ahrefs, SimilarWeb, Facebook, Instagram, YouTube.

A magyar felsőoktatási intézmények online platformokon nyújtott összteljesítményét megragadó index szerinti sorrendet és az első főkomponensek értékeit a 9. táblázat mutatja. A vizsgált egyetemek élemezőnyének összetétele változatlan marad a különböző eljárások esetén is, egyedül a Semmelweis Egyetem (SOTE) ugrik jelentősen hátra (a 2. helyről a 7. helyre) a rangsorban, ha az adatokat logaritmizáljuk is. Ez összhangban van azzal, hogy a SOTE kiemelkedően jól teljesített a közösségi médiában a többi kategóriához képest, ezt a kiugró eredményt simította a logaritmizálás. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) főkomponensei pedig a legmagasabb értékeket mutatják, ami egyben azt is jelenti, hogy az online platformokon nyújtott teljesítmények összehasonlításában az ELTE bizonyult robusztusan a legjobbnak.

A továbbiakban a magasabb magyarázó erő miatt kizárólag a standardizált és logaritmizált adatokat vizsgáljuk. Az 1. ábra a mintában szereplő felsőoktatási intézmények online platformokon nyújtott teljesítményét mutatja két dimenzió szerint. A méretfüggőség szemléltetésére ez esetben is két egyenlő csoportra osztottuk az intézményeket. A hallgatói létszám mediánja szerint csoportosítottuk, valamint ábrázoltuk az 1500 főnél kisebb és nagyobb hallgatói közösséggel rendelkező intézményeket. A vízszintes tengelyen láthatók az első főkomponens szerinti eredmények (összteljesítmény indexe). Minél nagyobb egy intézmény értéke ebben a dimenzióban, annál jobban teljesít a vizsgált indikátorok összesítésében. Jól látható, hogy a nagyobb egyetemek összességében eredményesebbek az online kommunikációban a kisebb méretű magyar intézményekhez képest. A függőleges

9. táblázat

A magyar felsőoktatási intézmények online platformokon nyújtott összteljesítményét megragadó index szerinti egyetemi sorrend és az első főkomponensértékek

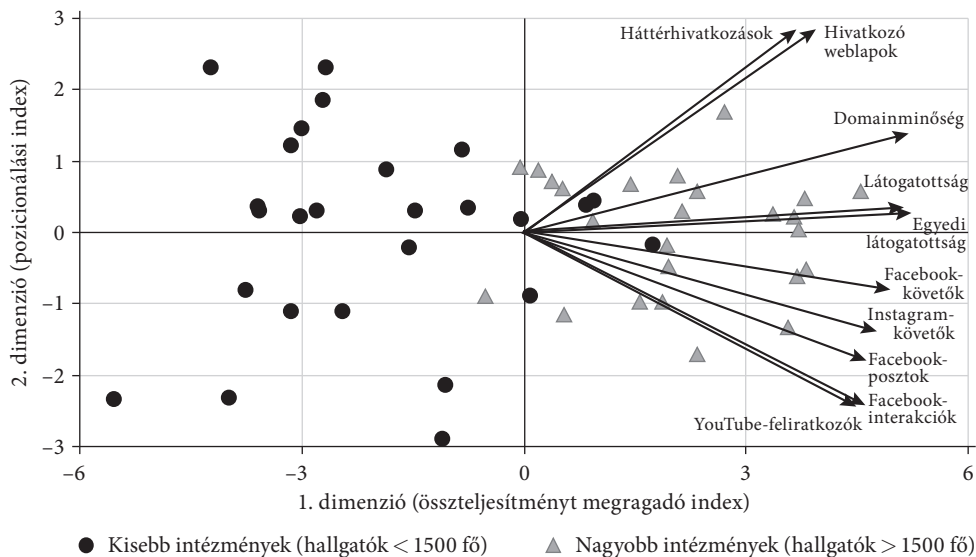
Intézmény	Összteljesítmény indexe szerinti sorrend	Első főkomponens- érték	Össztel- jesítmény indexe szerinti sorrend	Első főkomponens- érték
	standardizált adatok		standardizált és logaritmizált adatok	
Eötvös Loránd Tudományegyetem	1.	7,78	1.	4,56
Semmelweis Egyetem	2.	4,83	7.	3,56
Pécsi Tudományegyetem	3.	4,53	2.	3,81
Szegedi Tudományegyetem	4.	4,46	3.	3,78
Debreceni Egyetem	5.	4,36	4.	3,71
Nemzeti Közszoigálati Egyetem	6.	3,91	5.	3,69
Budapesti Corvinus Egyetem	7.	3,90	6.	3,65

Forrás: Ahrefs, SimilarWeb, Facebook, Instagram, YouTube.

tengelyen pedig a második főkomponens értékei tekinthetők meg (a pontos értéket lásd a *Függelék F2. táblázatában*). Az e dimenzió szerinti teljesítmény úgy értelmezhető, hogy megmutatja az intézmények önmagukhoz viszonyított teljesítményét két, a főkomponens-elemzés által javasolt összetevő szerint. A tengely negatív oldalán azok az intézmények állnak, amelyek jobban teljesítenek a közösségi médiában (Facebook-interakciók, YouTube-feliratkozók, Facebook-posztok, Instagram-, valamint Facebook-követők), míg a pozitív tartományban azok az egyetemek helyezkednek el, amelyek inkább a honlapjukkal (egyedi látogatottság, látogatottság, hivatkozó weblapok, hivatkozásszám és domainminőség) érnek el kedvezőbb számokat. Tehát például egy intézménynek minél nagyobb a második dimenzió szerinti értéke, annál jobban teljesít a weboldal-kategóriában a közösségi médiához képest, és megfordítva. Ezen eredmények kifejezetten hasznosak lehetnek a felsőoktatási intézmények számára, hiszen megmutatják, hogy hogyan teljesítenek az online világban a versenytársaikhoz képest. Továbbá megállapítható az is a pozicionálási index (második dimenzió) alapján, hogy melyik kategóriában (weboldal vagy közösségi média) kell fejlődnie az adott intézménynek.

1. ábra

A magyar felsőoktatási intézmények online kommunikációs indikátoraira vonatkozó főkomponensek (standardizált és logaritmizált adatok)

Forrás: Ahrefs, SimilarWeb, Facebook, Instagram, YouTube.

Az online teljesítmény méretfüggősége

Az adatok méretfüggősége miatt a főkomponens-elemzés esetén is megvizsgáltuk a kapcsolatot a hallgatók száma, valamint a magyar felsőoktatási intézmények online platformokon nyújtott összteljesítményét megragadó index között. A 2. ábra és a 10. táblázat szemlélteti, hogy a különböző méretű felsőoktatási intézmények hogyan teljesítenek a főkomponens-elemzés első dimenziójában. Egy intézménynek minél nagyobb az első főkomponensértéke, annál jobban teljesít összességében az online platformokon. Az adatok közötti pozitív kapcsolat a minta méretfüggőségével kapcsolatos hipotézist tovább erősíti, amit a szignifikáns magyarázó változó pozitív értéke mutat.

10. táblázat

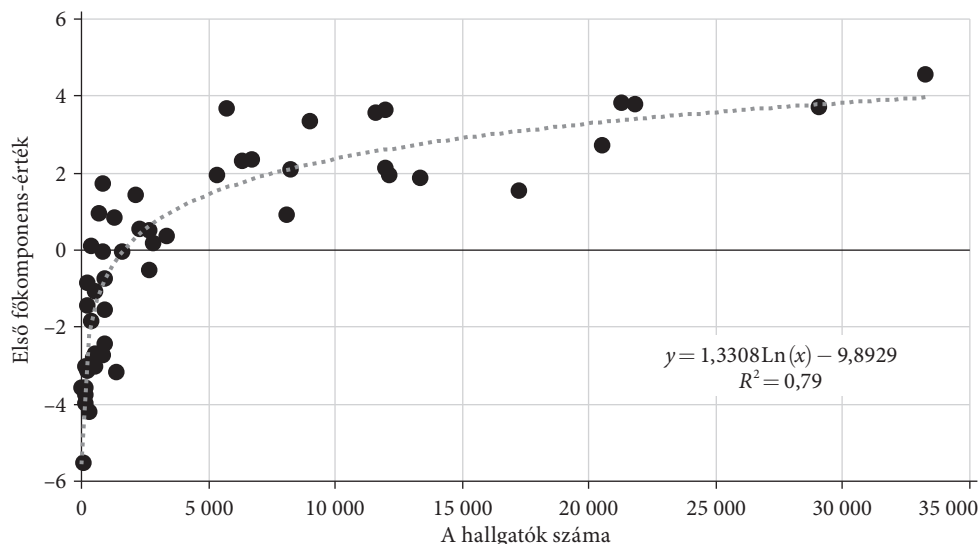
A magyar felsőoktatási intézmények online kommunikációs indikátoraira vonatkozó első főkomponens és az intézményi méret közötti kapcsolatot jellemző értékek (standardizált és logaritmizált adatok)

	Koefficiens	Standard hiba	<i>t</i> -érték	<i>p</i> -érték
Konstans	-9,8929	0,7579	-13,0531	0,0000
Ln (hallgatók száma)	1,3308	0,0990	13,4376	0,0000

Forrás: Ahrefs, SimilarWeb, Facebook, Instagram, YouTube.

2. ábra

A magyar felsőoktatási intézmények online kommunikációs indikátoraira vonatkozó első főkomponensértékek és intézményi méret közötti kapcsolat (standardizált és logaritmizált adatok)

Forrás: Ahrefs, SimilarWeb, Facebook, Instagram, YouTube.

Marconi–Ritzen [2015] nemzetközi vizsgálatának módszertanához hasonló módon az összeteljesítményt megragadó mutatókat regresszáltuk az intézményi méretre, amelynek hibatagjaiból létrehozunk egy új változót, hogy kizárjuk a két változó közötti endogén korrelációt. A bemutatott logaritmikus regresszió hibatagjai tehát olyan indexnek tekinthetők, amelyek méretre kontrollálva megmutatják, hogy a vizsgált felsőoktatási intézmények összességében hogyan teljesítenek az online térben. Lefuttattunk egy normál, valamint négyzetes, egyetemi méretet is figyelembe vevő lineáris regressziót is, ugyanakkor ezek magyarázó ereje (R^2) sokkal alacsonyabbnak bizonyult a logaritmikus regresszióhoz képest. Ha az egyetemek hallgatóinak számát, azaz az intézményi méretet is figyelembe vesszük, akkor valamelyest módosul a korábban bemutatott intézményi sorrend. A 11. táblázat mutatja, hogy a Nemzetközi Közszolgálati Egyetem (NKE) az egyedüli élmezőnyben maradó, míg a többi ranghelyre új intézmények kerültek fel. A méretre való korrekciót követően az NKE mellé felkerült a dobogóra a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, valamint a Magyar Képzőművészeti Egyetem is. Amennyiben csak a nagyobb egyetemek (hallgatók száma > 1500 fő) esetén vizsgáljuk a mérettel korrigált összeteljesítmény szerinti sorrendet, úgy az NKE mellé a Miskolci Egyetem, valamint az Állatorvos-tudományi Egyetem kerül be az élmezőnybe.

11. táblázat

A magyar felsőoktatási intézmények online platformokon nyújtott összteljesítményét megragadó index szerinti, mérettel korrigált egyetemi sorrend (standardizált és logaritmizált adatok)

Sorrend	Intézmény	
	teljes minta	nagyobb intézmények (hallgatók száma > 1500 fő)
1.	Moholy-Nagy Művészeti Egyetem	Nemzeti Közszolgálati Egyetem
2.	Magyar Képzőművészeti Egyetem	Miskolci Egyetem
3.	Nemzeti Közszolgálati Egyetem	Állatorvos-tudományi Egyetem
4.	Budapest Kortárstánc Főiskola	Budapesti Corvinus Egyetem
5.	Színház- és Filmművészeti Egyetem	Semmelweis Egyetem

Forrás: Ahrefs, SimilarWeb, Facebook, Instagram, YouTube.

Konklúzió

A nemzetközi felsőoktatási rangsorokban, valamint a nemzetközi szakirodalomban már egyre elterjedtebb a felsőoktatási intézmények online platformokon nyújtott teljesítményének vizsgálata, ugyanakkor a magyar egyetemekre vonatkozóan még hasonló hazai felmérés nem történt korábban. Tanulmányunk éppen ezt a tudományos rést töltötte be azzal, hogy részletesen bemutatta és elemezte az online teljesítményt megragadó indikátorokat. Megállapítottuk, hogy van létjogosultsága a téma mélyebb vizsgálatának, hiszen az online jelenlét keresleti (a célközönség egyre aktívabb internet-használata) és kínálati (egyetemi hírnév további építése) oldalról is egyaránt fontos. A szakirodalmi példákon és felsőoktatási rangsorok módszertanán keresztül megmutattuk, hogy az intézményi honlapok hivatkozottságát és látogatottságát, valamint a közösségimédia-oldalak népszerűségét megragadó mutatókkal hogyan jellemezhető az egyetemek online kommunikációs teljesítménye.

A változók és a bemutatott nemzetközi felsőoktatási rangsorok között erős korrelációt tapasztaltunk, ami azt jelzi, hogy a magasabbra minősített intézmények az általunk vizsgált indikátorok szerint is jobban teljesítenek. Továbbá erős korrelációt mértünk a vizsgált online teljesítményt tükröző indikátorok között is, így feltelettük, hogy azok hasonló információt ragadnak meg. Főkomponens-elemzés segítségével egy mutatóba tömörítettük a változókat, és felállítottuk a magyar felsőoktatási intézmények online platformokon nyújtott összteljesítményét megragadó indexet és egy az online téren belüli pozicionálást mutató indexet. Az eredményeket külön elemeztük kisebb és nagyobb felsőoktatási intézményekre is, mert a megközelítésünk erősen méretfüggő.

A bemutatott eredmények hasznos viszonyítási alapok lehetnek a magyar felsőoktatási intézmények számára, hiszen ezek alapján képet kapnak az online térben nyújtott teljesítményükről országos összehasonlításban is. Tanulásgként szolgálhatnak az eredmények, hiszen felhívják a figyelmet arra, hogy melyik online teljesítményt

megragadó mutatóban van tér az intézményi fejlődésre. Ezenkívül a felsőoktatási intézmények online felületeken nyújtott teljesítményének monitorozása azért is fontos, hogy az egyetemek naprakész információt kapjanak a saját intézményi teljesítményükről. A különböző, online jelenléte is figyelembe vevő rangsorok többnyire csak évente frissülnek, így ritkán értesülünk az intézmények pozíciójáról. Továbbá a különböző indikátorokban való tudatos fejlődés a rangsorokban való előremenetelt is gítheti.

Hivatkozások

- AAKER, A. D. [2004]: Leveraging the corporate brand. *California Management Review*, Vol. 46. No. 3. 6–18. o. <https://doi.org/10.1177/000812560404600301>.
- AHREFS [2023]: Backlink Checker. Ahrefs, <https://ahrefs.com/backlink-checker>.
- ARWU [2023]: Shanghai Ranking's Academic Ranking of World Universities Methodology 2023. *Academic Ranking of World Universities*. <https://www.shanghairanking.com/methodology/arwu/2023>.
- AVERY, N. C.–GLICKMAN, E. M.–HOXBY, C.–METRICK, A. [2013]: A Revealed Preference Ranking of U.S. Colleges and Universities. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 128. No. 1. 425–467. o. <https://doi.org/10.1093/qje/qjs043>.
- BÉLANGER, C. H.–BALI, S.–LONGDEN, B. [2014]: How Canadian universities use social media to brand themselves. *Tertiary Education and Management*, Vol. 20. No. 1. 14–29. o. <https://doi.org/10.1080/13583883.2013.852237>.
- BERRY, L. L. [2000]: Cultivating service brand equity. *Journal of the Academy of Marketing Science*, Vol. 28. 128–137. o. <https://doi.org/10.1177/0092070300281012>.
- BRECH, F. M.–MESSER, U.–VANDER SCHEE, B. A.–RAUSCHNABEL, P. A.–IVENS, B. S. [2017]: Engaging fans and the community in social media: interaction with institutions of higher education on Facebook. *Journal of Marketing for Higher Education*, Vol. 27. No. 1. 112–130. o.
- BULOITAITE, N. [2003]: University heritage – an institutional tool for branding and marketing. *Higher Education in Europe*, Vol. 28. No. 4. 449–454. o. <https://doi.org/10.1080/0379772032000170417>.
- ÇAKIR, M. P.–ACARTÜRK, C.–ALAŞEHİR, O.–ÇİLİNGİR, C. [2015]: A comparative analysis of global and national university ranking systems. *Scientometrics*, Vol. 103. 813–848. o. <https://doi.org/10.1007/s11192-015-1586-6>.
- CARVALHO, S. W.–DE OLIVEIRA MOTA, M. [2010]: The role of trust in creating value and student loyalty in relational exchanges between higher education institutions and their students. *Journal of Marketing for Higher Education*, Vol. 20. No. 1. 145–165. o. <https://doi.org/10.1080/08841241003788201>.
- CASIDY, R. [2013]: The role of brand orientation in the higher education sector: A student-perceived paradigm. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, Vol. 25. No. 5. 803–820. o. <https://doi.org/10.1108/apjml-06-2013-0069>.
- CHAPLEO, C. [2011]: Exploring rationales for branding a university: Should we be seeking to measure branding in UK universities? *Journal of Brand Management*, Vol. 18. 411–422. o. <https://doi.org/10.1057/bm.2010.53>.
- CHATZIMICHAEL, K.–KALAITZIDAKIS, P.–TZOUVELEKAS, V. [2017]: Measuring the publishing productivity of economics departments in Europe. *Scientometrics*, Vol. 113. 889–908. o. <https://doi.org/10.1007/s11192-017-2509-5>.

- CURTIS, T.–ABRATT, R.–MINOR, W. [2009]: Corporate brand management in higher education: the case of ERAU. *Journal of Product & Brand Management*, Vol. 18. No. 6. 404–413. o. <https://doi.org/10.1108/10610420910989721>.
- CSATÓ LÁSZLÓ [2016]: Felsőoktatási rangsorok jelentkezői preferenciák alapján. *Közgazdasági Szemle*, 63. évf. 1. sz. 27–61. o. <https://doi.org/10.18414/ksz.2016.1.27>.
- CSATÓ LÁSZLÓ–TÓTH CSABA [2020]: University rankings from the revealed preferences of the applicants. *European Journal of Operational Research*, Vol. 286. No. 1. 309–320. o. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2020.03.008>.
- CSÓKA IMOLA–NESZVEDA GÁBOR–SEBESTYÉN GÉZA [2019]: Tudományos teljesítmény mérése a magyar felsőoktatás gazdasági képzéseiben. *Közgazdasági Szemle*, 66. évf. 4. sz. 751–770. o. <https://doi.org/10.18414/ksz.2019.7-8.751>.
- DAHL, S.–EAGLE, L.–LOW, D. [2015]: Integrated marketing communications and social marketing: Together for the common good? *Journal of Social Marketing*, Vol. 5. No. 3. 226–240. o. <https://doi.org/10.1108/jsocm-07-2012-0031>.
- DOCAMPO, D. [2013]: Reproducibility of the Shanghai academic ranking of world universities results. *Scientometrics*, Vol. 94. 567–587. o. <https://doi.org/10.1007/s1192-012-0801-y>.
- FÁBRI GYÖRGY [2016]: Az egyetem értéke. Felsőoktatási rangsorok és az egyetemi teljesítmény. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- GABBOTT, M.–JEVONS, C. [2009]: Brand community in search of theory: An endless spiral of ambiguity. *Marketing Theory*, Vol. 9. No. 1. 119–122. o. <https://doi.org/10.1177/1470593108100066>.
- GANSTER, L.–SCHUMACHER, B. [2009]: Expanding beyond our library walls: Building an active online community through Facebook. *Journal of Web Librarianship*, Vol. 3. No. 2. 111–128. o. <https://doi.org/10.1080/19322900902820929>.
- GIANDOMENICO, D. D.–SIT, J.–ISHIZAKA, A.–NUNAN, D. [2021]: Fake news, social media and marketing: A systematic review. *Journal of Business Research*, Vol. 124. 329–341. o. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.11.037>.
- GIBBS, P.–BECKETT, L. [2015]: Do higher education institutes communicate trust well? *Journal of Marketing for Higher Education*, Vol. 25. No. 2. 155–170. o. <https://doi.org/10.1080/08841241.2015.1059918>.
- GIOIA, D. A.–SCHULTZ, M.–CORLEY, K. G. [2000]: Organizational Identity, Image, and Adaptive Instability. *Academy of Management Review*, Vol. 25. No. 1. 63–81. o. <https://doi.org/10.5465/amr.2000.2791603>.
- GOMES, L.–MURPHY, J. [2003]: An exploratory study of marketing international education online. *International Journal of Educational Management*, Vol. 1 No. 3. 116–125. o. <https://doi.org/10.1108/09513540310467787>.
- GREEN METRIC [2023]: Methodology. UI Green Metrics, <https://greenmetric.ui.ac.id/about/methodology>.
- HAKALA, H.–NIEMI, L.–KOHTAMÄKI, M. [2017]: Online brand community practices and the construction of brand legitimacy. *Marketing Theory*, Vol. 17. No. 4. 537–558. o. <https://doi.org/10.1177/1470593117705695>.
- HATCH, M. J.–SCHULTZ, M. [2002]: The Dynamics of Organizational Identity. *Human Relations*, Vol. 55. No. 8. 989–1018. o. <https://doi.org/10.1177/0018726702055008181>.
- HAZELKORN, E. [2007]: The Impact of League Tables and Ranking Systems on Higher Education Decision Making. *Higher Education Management and Policy*, Vol. 19. No. 2. 1–24. o. <https://doi.org/10.1787/hemp-v19-art12-en>.

- HEMSLEY-BROWN, J.–GOONAWARDANA, S. [2007]: Brand harmonization in the international higher education market. *Journal of Business Research*, Vol. 60. No. 9. 942–948. o. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2007.01.019>.
- IRFAN, A.–RASLI, A.–SULAIMAN, Z. A.–SAMI, A.–QURESHI, M. I. [2018]: Use of social media sites by Malaysian universities and its impact on university ranking. *International Journal of Engineering & Technology*, Vol. 7. No. 4. 67–71. o.
- JOHNES, J. [2018]: University rankings: What do they really show? *Scientometrics*, Vol. 115. 585–606. o. <https://doi.org/10.1007/s11192-018-2666-1>.
- KOVÁCS ERZSÉBET [2020]: Amit elrejtenek a felsőoktatási intézmények rangsorai. *Szigma*, 51. évf. 2. sz. 95–113. o.
- LUND, B. [2019]: Universities engaging social media users: an investigation of quantitative relationships between universities' Facebook followers/interactions and university attributes. *Journal of Marketing for Higher Education*, Vol. 29. No. 2. 251–267. o. <https://doi.org/10.1080/08841241.2019.1641875>.
- LURY, C. [2004]: *Brands: The logos of the global cultural economy*. Routledge, London–New York. <https://doi.org/10.4324/9780203495025>.
- MARCONI, G.–RITZEN, J. [2015]: Determinants of international university rankings scores. *Applied Economics*, Vol. 47. No. 57. 6211–6227. o.
- NMHH [2023]: Eredmények táblázatos formában – internetes felmérés, 2022. Nemzeti Média-és Hírközlési Hatóság, Budapest, https://nmhh.hu/cikk/237505/Eredmenyek_tablazatos_formaban__internetes_felmeres_2022.
- POLLITT, C. [1990]: Measuring University Performance: Never Mind the Quality, Never Mind the Width? *Higher Education Quarterly*, Vol. 44. No. 1. 60–81. o. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2273.1990.tb01525.x>.
- PRINGLE, J.–FRITZ, S. [2019]: The university brand and social media: using data analytics to assess brand authenticity. *Journal of Marketing for Higher Education*, Vol. 29. No. 1. 19–44. o. <https://doi.org/10.1080/08841241.2018.1486345>.
- QS [2023]: QS World University Rankings methodology 2024. Quacquarelli Symonds. <https://www.topuniversities.com/qs-world-university-rankings/methodology>.
- RAINERI, E.–FUDGE, T.–HALL, L. [2015]: Are Universities Unsocial with Social Media? Megjelent: *Wadhwa, M.–Harper, A.* (szerk.): *Technology, Innovation, and Enterprise Transformation*. IGI Global, Hershey, PA, 164–179. o. <https://doi.org/10.4018/978-1-4666-6473-9.ch008>.
- ROGA, R.–LAPIŃA, I.–MÜÜRSEPP, P. [2015]: Internationalization of higher education: analysis of factors influencing foreign students' choice of higher education institution. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, Vol. 213. 925–930. o. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.11.506>.
- RUTTER, R.–ROPER, S.–FIONA, L. [2016]: Social media interaction, the university brand and recruitment performance. *Journal of Business Research*, Vol. 69. No. 8. 3096–3104. o. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2016.01.025>.
- SAFÓN, V. [2013]: What do global university rankings really measure? The search for the X factor and the X entity. *Scientometrics*, Vol. 97. 223–244. o. <https://doi.org/10.1007/s11192-013-0986-8>.
- SCHLESINGER, W.–CERVERA, A.–PÉREZ-CABAÑERO, C. [2017]: Sticking with your university: the importance of satisfaction, trust, image, and shared values. *Studies in Higher Education*, Vol. 42. No. 12. 2178–2194. o. <https://doi.org/10.1080/03075079.2015.1136613>.

- SCHULTZ, M. J.–HATCH, M. [2008]: Taking brand initiative. How companies can align strategy, culture, and identity through corporate branding. Jossey-Bass, San Francisco, CA.
- SCIMAGO [2023]: SCImago Ranking Methodology. Scimago Institutions Ranking, <https://www.scimagoir.com/methodology.php>.
- SIMILARWEB [2023]: Top Website Ranking. SimilarWeb, <https://www.similarweb.com/top-websites/hungary/>.
- TELCS ANDRÁS–KOSZTYÁN ZSOLT TIBOR–TÖRÖK ÁDÁM [2013]: Hallgatói preferenciasorrendek készítése az egyetemi jelentkezések alapján. *Közgazdasági Szemle*, 60. évf. 3. sz. 290–317. o.
- TELCS ANDRÁS–KOSZTYÁN ZSOLT TIBOR–TÖRÖK ÁDÁM [2016]: Unbiased one-dimensional university ranking – application-based preference ordering. *Journal of Applied Statistics*, Vol. 43. No. 1. 212–228. o. <https://doi.org/10.1080/02664763.2014.998180>.
- THE [2023a]: World University Rankings 2023: methodology. The Times Higher Education, <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/world-university-rankings-2023-methodology>.
- THE [2023b]: Impact Rankings 2023. The Times Higher Education, <https://www.timeshighereducation.com/impactrankings>.
- TOUTKOUSHIAN, R. K.–PORTER, S. R.–DANIELSON, C.–HOLLIS, P. R. [2003]: Using Publications Counts to Measure an Institution’s Research Productivity. *Research in Higher Education*, Vol. 44. 121–148. o. <https://doi.org/10.1023/a:1022070227966>.
- TÖRÖK ÁDÁM [2008]: A mezőny és tükörképei. Megjegyzések a magyar felsőoktatási rangsorok hasznáról és korlátairól. *Közgazdasági Szemle*, 55. évf. 10. sz. 874–890. o.
- TÖRÖK ÁDÁM–KONKA BOGLÁRKA [2020]: A felsőoktatási rangsorkészítés tíz szakmai problémája. Módszertankritikai megjegyzések. *Statisztikai Szemle*, 98. évf. 8. sz. 909–929. o. <https://doi.org/10.20311/stat2020.8.hu0909>.
- UNIRANK [2023]: World Universities Search Engine. uniRank, <https://www.4icu.org/>.
- VERNON, M. M.–BALAS, E. A.–MOMANI, S. [2018]: Are university rankings useful to improve research? A systematic review. *PLoS ONE*, Vol. 13. No. 3. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0193762>.
- WEBOMETRICS [2023]: Webometrics Methodology. <https://www.webometrics.info/en/Methodology>.
- WILKINS, S.–HUISMAN, J. [2015]: Factors affecting university image formation among prospective higher education students: the case of international branch campuses. *Studies in Higher Education*, Vol. 40. No. 7. 1256–1272. o. <https://doi.org/10.1080/03075079.2014.881347>.

Függelék

Fl. táblázat

A vizsgált felsőoktatási intézmények listája (standardizált adatsor)

Intézmény	Első főkomponens- szerinti sorrend	Első főkomponens- értékek	Második főkomponens- értékek
Állatorvos-tudományi Egyetem	21.	-0,25	-0,41
Andrássy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem	33.	-1,36	-0,47
Apor Vilmos Katolikus Főiskola	36.	-1,87	0,00
Brenner János Hittudományi Főiskola	44.	-2,22	-0,01
Budapest Kortárs tánc Főiskola	50.	-2,45	-0,32
Budapesti Corvinus Egyetem	7.	3,90	0,38
Budapesti Gazdasági Egyetem	16.	0,67	0,25
Budapesti Metropolitan Egyetem	11.	1,37	-0,58
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem	8.	3,17	-3,84
Debreceni Egyetem	5.	4,36	-0,21
Debreceni Református Hittudományi Egyetem	42.	-2,04	-0,45
Dunaújvárosi Egyetem	32.	-1,33	-0,35
Edutus Egyetem	34.	-1,39	0,09
Eötvös József Főiskola	38.	-1,90	-0,15
Eötvös Loránd Tudományegyetem	1.	7,78	-3,65
Eszterházy Károly Katolikus Egyetem	10.	1,71	2,68
Evangélikus Hittudományi Egyetem	35.	-1,76	-0,38
Gábor Dénes Főiskola	41.	-2,00	-0,15
Gál Ferenc Egyetem	45.	-2,24	-0,08
IBS Nemzetközi Üzleti Főiskola	20.	-0,23	0,04
Károli Gáspár Református Egyetem	14.	0,84	-1,65
Kodolányi János Egyetem	28.	-0,92	-0,30
Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem	22.	-0,30	0,84
Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem	13.	0,86	1,23
Magyar Képzőművészeti Egyetem	19.	-0,20	0,07
Magyar Táncművészeti Egyetem	24.	-0,42	1,64
Magyar Testnevelési és Sporttudományi Egyetem	25.	-0,44	0,78
Milton Friedman Egyetem	40.	-1,97	0,06

Az F1. táblázat folytatása

Intézmény	Első főkomponens- szerinti sorrend	Első főkomponens- értékek	Második főkomponens- értékek
Miskolci Egyetem	9.	2,97	0,19
Moholy-Nagy Művészeti Egyetem	17.	0,63	0,74
Nemzeti Közszerzői Egyetem	6.	3,91	2,59
Neumann János Egyetem	29.	-0,95	-0,39
Nyíregyházi Egyetem	23.	-0,41	-1,71
Óbudai Egyetem	15.	0,78	-0,26
Pannon Egyetem	18.	0,59	0,72
Pázmány Péter Katolikus Egyetem	26.	-0,56	-0,03
Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola	48.	-2,42	-0,30
Pécsi Tudományegyetem	3.	4,53	1,88
Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola	37.	-1,88	-0,20
Sárospataki Református Teológiai Akadémia	39.	-1,95	-0,31
Semmelweis Egyetem	2.	4,83	2,86
Soproni Egyetem	31.	-1,32	0,06
Széchenyi István Egyetem	12.	1,00	1,01
Szegedi Tudományegyetem	4.	4,46	-1,58
Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola	43.	-2,04	-0,67
Színház- és Filmművészeti Egyetem	27.	-0,73	0,54
Tokaj-Hegyalja Egyetem	30.	-1,08	1,13
Tomori Pál Főiskola	49.	-2,42	-0,34
Veszprémi Érseki Főiskola	51.	-2,68	-0,14
Wekerle Sándor Üzleti Főiskola	46.	-2,30	-0,38
Wesley János Lelkészképző Főiskola	47.	-2,33	-0,45

F2. táblázat

A vizsgált felsőoktatási intézmények listája (logaritmizált és standardizált adatsor)

Intézmény	Első főkomponens- szerinti sorrend	Első főkomponens- értékek	Második főkomponens- értékek
Állatorvos-tudományi Egyetem	19.	1,43	0,67
Andrássy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem	32.	-0,83	1,16
Apor Vilmos Katolikus Főiskola	36.	-1,55	-0,21
Brenner János Hittudományi Főiskola	49.	-3,98	-2,33
Budapest Kortárs tánc Főiskola	46.	-3,56	0,29
Budapesti Corvinus Egyetem	6.	3,65	0,22
Budapesti Gazdasági Egyetem	18.	1,56	-0,97
Budapesti Metropolitan Egyetem	10.	2,34	0,58
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem	9.	2,72	1,70
Debreceni Egyetem	4.	3,71	0,05
Debreceni Református Hittudományi Egyetem	39.	-2,68	2,31
Dunaújvárosi Egyetem	29.	-0,05	0,92
Edutus Egyetem	31.	-0,75	0,33
Eötvös József Főiskola	37.	-1,84	0,88
Eötvös Loránd Tudományegyetem	1.	4,56	0,57
Eszterházy Károly Katolikus Egyetem	11.	2,34	-1,72
Evangélikus Hittudományi Egyetem	42.	-3,00	1,46
Gábor Dénes Főiskola	40.	-2,71	1,85
Gál Ferenc Egyetem	45.	-3,15	-1,12
IBS Nemzetközi Üzleti Főiskola	22.	0,85	0,38
Károli Gáspár Református Egyetem	13.	2,08	0,79
Kodolányi János Egyetem	24.	0,51	0,62
Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem	28.	-0,02	0,19
Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem	16.	1,88	-0,97
Magyar Képzőművészeti Egyetem	20.	0,95	0,43
Magyar Táncművészeti Egyetem	34.	-1,08	-2,91
Magyar Testnevelési és Sporttudományi Egyetem	23.	0,54	-1,15
Milton Friedman Egyetem	38.	-2,44	-1,12
Miskolci Egyetem	8.	3,36	0,26
Moholy-Nagy Művészeti Egyetem	17.	1,74	-0,17

Az F2. táblázat folytatása

Intézmény	Első főkomponens- szerinti sorrend	Első főkomponens- értékek	Második főkomponens- értékek
Nemzeti Közszerológati Egyetem	5.	3,69	-0,61
Neumann János Egyetem	26.	0,19	0,88
Nyíregyházi Egyetem	25.	0,38	0,72
Óbudai Egyetem	12.	2,13	0,31
Pannon Egyetem	14.	1,96	-0,48
Pázmány Péter Katolikus Egyetem	21.	0,92	0,16
Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola	47.	-3,59	0,36
Pécsi Tudományegyetem	2.	3,81	-0,52
Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola	35.	-1,45	0,30
Sárospataki Református Teológiai Akadémia	44.	-3,14	1,21
Semmelweis Egyetem	7.	3,56	-1,33
Soproni Egyetem	30.	-0,53	-0,90
Széchenyi István Egyetem	15.	1,94	-0,17
Szegedi Tudományegyetem	3.	3,78	0,48
Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola	48.	-3,74	-0,81
Színház- és Filmművészeti Egyetem	27.	0,10	-0,90
Tokaj-Hegyalja Egyetem	33.	-1,05	-2,15
Tomori Pál Főiskola	43.	-3,02	0,21
Veszprémi Érseki Főiskola	51.	-5,53	-2,34
Wekerle Sándor Üzleti Főiskola	41.	-2,79	0,30
Wesley János Lelkészsképző Főiskola	50.	-4,21	2,30

KISS LÁSZLÓ MARCELL–CSATÓ LÁSZLÓ–
SZÁDOCZKI ZSOMBOR

A labdarúgó-világbajnokság kvóta- elosztása páros összehasonlításokkal

A labdarúgó-világbajnokság selejtezőit a Nemzetközi Labdarúgó-szövetség (FIFA) hat regionális konföderációja szervezi, amelyek mindegyikéből előre adott számú válogatott jut ki a világbajnokságra. Tanulmányunkban egy, a konföderációk múltbeli teljesítményének összehasonlításán alapuló kvótaelosztást javasolunk. A bemutatott módszertan a hivatalos FIFA-világranglista kontinensek összehasonlítására való kiterjesztésén alapszik. Ennek során számos elméleti és gyakorlati kihívást megválaszolunk, és többféle modellváltozatot is bemutatunk. Az eredmények azt sugallják, hogy a FIFA által 2026-ra alkalmazott kvótaelosztás nem tükrözi a kontinensek közötti tényleges erőviszonyokat. Több európai és dél-amerikai csapatnak kellene részt vennie a jövőbeli világbajnokságokon, valamint az észak- és közép-amerikai, Karibi-térség magasabb kvótát érdemelne, mint az ázsiai. Mindez felhívja a figyelmet egy átlátható, legalább részben teljesítményalapú kvótakiosztás szükségességére.*
Journal of Economic Literature (JEL) kód: C44, D71, Z20.

„És felelvén Jézus, monda nékik: Adjátok meg a mi a Császáré, a Császárnak, és a mi az Istené, az Istennek. És elálmélkodának ő rajta.”

(Márk evangéliuma 12:17)

* Hálások vagyunk *Gyimesi András* és a két anonim bíráló értékes megjegyzéseikért. A kutatást a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal FK 145838 számú pályázata támogatta. A tanulmány *Kiss László Marcell* 2023-ban a Budapesti Corvinus Egyetem Tudományos Diákköri Konferenciáján előadott dolgozatának továbbfejlesztése.

Kiss László Marcell, Budapesti Corvinus Egyetem (e-mail: kissmarci00@gmail.com).

Csató László, HUN-REN SZTAKI Mérnöki és Üzleti Intelligencia Kutatólaboratórium Operációkutatás és Döntési Rendszerek Kutatócsoport; BCE Operáció és Döntés Intézet Operációkutatás és Aktuáriustudományok Tanszék (e-mail: laszlo.csato@sztaki.hun-ren.hu).

Szádoczki Zsombor, HUN-REN SZTAKI Mérnöki és Üzleti Intelligencia Kutatólaboratórium; BCE Operáció és Döntés Intézet Operációkutatás és Aktuáriustudományok Tanszék (e-mail: zsombor.szadoczki@sztaki.hun-ren.hu).

A kézirat első változata 2024. február 8-án érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2024.7-8.791>

Bevezetés

A legtöbb sportversenyen korlátozott az indulók száma. Ugyanakkor, amennyiben nincs objektív mércéje a teljesítménynek (mint például a szintidő), a kvalifikációt jelentő kvóták kiosztása a legkevésbé sem triviális feladat. Kutatásunk célja a kvóta-kiosztási probléma megoldása egy, a csapatok különböző halmazai közötti, páronkénti összehasonlításon alapuló megközelítés segítségével.

A módszertan bemutatásához a labdarúgó-világbajnokságot választottuk esettanulmányként. A négyévente megrendezésre kerülő torna az egyik legnépszerűbb sportesemény a világon. A 2022-es világbajnokság eseménysorozata közel ötmilliárd embert ért el valamilyen formában, és 93,6 millió bejegyzést generált a közösségi média platformjain, összesen 262 milliárd kumulatív eléréssel (FIFA [2023]). A világbajnokság számos látogatót vonz a világ minden tájáról, ami mind a rendező országban, mind a szomszédos országokban erőteljes keresletet generál a turisztikai szolgáltatásokat nyújtók számára (Mancini és szerzőtársai [2022]).

A világbajnokság selejtezőit a Nemzetközi Labdarúgó-szövetség (FIFA) hat konföderációjában játsszák: AFC (Ázsia), CAF (Afrika), CONCACAF (Észak- és Közép-Amerika és a Karibi-térség), CONMEBOL (Dél-Amerika), OFC (Óceánia) és UEFA (Európa). A FIFA minden világbajnokság előtt meghatározza, hogy az egyes konföderációk mekkora kvótával rendelkeznek, azaz hány válogatottat küldhetnek a világbajnokságra. A kvótaelosztási szabály azonban ismeretlen (Stone–Rod [2016]), ráadásul több szempontból igazságtalan (Csató [2023b]). A kérdés a közelmúltban különösen nagy figyelmet kapott, ugyanis 2026-tól a korábbi 32 csapat helyett 48 csapat vehet részt az eseményen (Krumer–Moreno–Ternero [2023]).

A jelen tanulmányban javasolt elosztási módszertan e hat konföderáció rangsorolására támaszkodik. Kiindulópontként a hivatalos FIFA-világranglista számítási képletét használjuk, amelyet a nemzeti válogatottak erősségének mérésére alkalmaznak. Ezt a rangsorolási módszert terjesztjük ki úgy, hogy értékelni tudjuk az egyes konföderációk korábbi labdarúgó-világbajnokságokon nyújtott teljesítményét. Bár azt gondolhatnánk, egy ilyen kiterjesztés szinte triviális, számos tényezőt kell figyelembe venni, amint azt a későbbiekben részletezzük.

Kvótaelosztási módszerünk alapján megállapítható, hogy több európai és dél-amerikai csapatnak kellene részt vennie a 2026-os világbajnokságon, mint amennyit a FIFA engedélyez. Ezenkívül a CONCACAF-kvótának magasabbnak kellene lennie, mint az AFC-kvótának, ami szöges ellentétben áll a korábbi évtizedek politikájával.

A javasolt módszertan lehetővé teszi a világbajnoki kvóták kontinensek közötti transzparens elosztását. Mivel módszerünk a hivatalos FIFA-világranglista kiterjesztésén alapul, könnyebben elfogadható lehet az érdekelt felek számára, mint Krumer–Moreno–Ternero [2023] méltányos elosztási eljárásokon alapuló megközelítése.

Tanulmányunk az alábbi felépítést követi. Rövid irodalomáttekintést követően bemutatjuk a felhasznált adatokat, majd a módszertant ismertetjük. Végül az eredmények tárgyalását követően kutatásunk fő tanulságait foglaljuk össze.

Szakirodalmi áttekintés

Bár a szűkös erőforrások elosztása a közgazdaságtan egyik alapvető problémája, meglepően kevés tanulmány foglalkozik a labdarúgó-világbajnokság kvótáinak allokációjával. *Stone–Rod* [2016] szerint a kvalifikáció jelenlegi rendszere sem nem biztosítja a legjobb 32 válogatott részvételét, sem más észszerű mérőszám (például a konföderációhoz tartozó csapatok száma) alapján nem osztja el igazságosan a világbajnoki helyeket. *Csató* [2023b] jelentős különbségeket talált a kontinensek válogatottjainak kijutási esélyei között: egy dél-amerikai csapat (Peru) például megháromszorozhatta volna a 2018-as kvalifikációs esélyeit, ha Ázsiában versenyzett volna. Ezzel analóg módon Ausztrália (a kétezres évek elején történő) átlépése az óceániaiból az ázsiai zónába mintegy 65 százalékkal növelte a 2018-as világbajnokságon való részvételének valószínűségét.

A 32-ről 48 csapatosra történő bővítés kapcsán *Krumer–Moreno–Ternero* [2023] a méltányos elosztás eszközeivel vizsgálta a további 16 kvóta allokációját. A szerzők a kontinensek „követeléseit” a FIFA világranglistája és a World Football Elo Ratings (<http://eloratings.net/>) alapján állapították meg. Fontos különbség az imént említett tanulmány és a jelen kutatás között, hogy míg az előbbiben használt ranglisták a nemzeti válogatottak összes hivatalos mérkőzésének eredményein alapulnak, az általunk javasolt megközelítés kizárólag a világbajnokságokon és az interkontinentális pótszelejtezőkön lejátszott mérkőzéseket veszi figyelembe. Tehát sem a barátságos, sem a kontinenseken belüli mérkőzések nem befolyásolják az eredményeinket.

Elosztási szabályunk a hivatalos FIFA-világranglista módszertanából indul ki. A FIFA-világranglista számítási elve 2018 óta az Élő-féle megközelítést használja (*FIFA* [2018]). Az Élő-pontrendszert egy magyar származású amerikai fizikus, Élő Árpád dolgozta ki sakkozók rangsorolására, a témában írt könyve 1978-ban jelent meg (*Elo* [1978]). *Gomes de Pinho Zanco és szerzőtársai* [2024] sztochasztikus módszerekkel átfogóan elemzik az Élő-algoritmust. A 2018-as reform a korábbi FIFA-világranglista számos gyengeségét korrigálta, amelyeket *Cea és szerzőtársai* [2020], *Csató* [2021], illetve *Lasek és szerzőtársai* [2016] foglalnak össze. *Szczecinski–Roatis* [2022] azonban még mindig azonosít néhány lehetőséget az előrejelző képesség javítására.

Örvendetes módon bővül a sportban felmerülő problémákat módszertani, statisztikai eszközökkel vizsgáló hazai tanulmányok száma is. *Fűrész–Rappai* [2018] koncentrációs mutatószámokat használ a sportbajnokságokon belüli erőviszonyok modellezésére. *Dobránszky–Sziklai* [2020] két egyéni teljesítménysport, az úszás és a fedett pályás futás versenyformátumát hasonlítja össze Monte-Carlo-szimulációk segítségével. *Braun–Gyimesi* [2021] 21 európai labdarúgóliga historikus adatai alapján számszerűsíti az első osztály előnyét a másodosztállyal szemben. *Petróczy* [2021] páros összehasonlításokon alapuló eljárásokat javasol a Forma-1 nemzetközi autóverseny bevételeinek elosztására. *Braun és szerzőtársai* [2022] az európai labdarúgás legnagyobb presztízsű kupasorozata, az UEFA Bajnokok Ligája esetén vizsgálja a mérkőzések szorosságát, illetve a legsikeresebb csapatok összetételének változását. Végül, de nem utolsósorban, a *Csató* [2023a] monográfia a sportversenyek lebonyolításának tudományos szempontú elemzésére vállalkozik, operációkutatási fókusszal.

Felhasznált adatok

Adatbázisunk alapját az 1954-es kiírás óta az összes labdarúgó-világbajnokságon és interkontinentális pótselejtezőn lejátszott mérkőzés képezi. Két interkontinentális pótselejtezőt figyelmen kívül hagytunk, mert a politika erősen befolyásolta azok kimenetelét (*Csató és szerzőtársai* [2024]). Az 1954 és 2022 közötti világbajnokságok versenyformátumait *Lapré–Palazzolo* [2023] 1. táblázata ismerteti. Minden országot ahhoz a konföderációhoz soroltunk, amelynek a mérkőzés időpontjában tagja volt. Ez elsősorban Ausztrália esetében lényeges, amely a 2006-os világbajnokságig az OFC-ben szerepelt, azóta viszont az AFC-ben versenyez.

A konföderációk közötti erőviszonyok meghatározásához csak azokat a mérkőzéseket használjuk fel, amelyeket két különböző konföderációból származó válogatott játszott egymással.

A múltbeli világbajnokságokon és interkontinentális pótselejtezőkön legfeljebb egy óceániai csapat játszott, ez az ország pedig 1986 és 2006 között – egy kiírás kivételével – Ausztrália volt, ezért az OFC értékelése csak nehezen, számos finomítással lenne kivitelezhető. Emiatt úgy döntöttünk, hogy a 2026-os világbajnokságra meghatározott 4/3-os szinten rögzítjük az OFC helyeinek számát. Ugyanakkor *Krumer–Moreno–Ternero* [2023] szerint nem indokolt ilyen magas kvótaszám.

A FIFA világranglistája az oda-vissza vágós selejtezőket két külön mérkőzésként kezeli annak ellenére, hogy a kvalifikációt a két mérkőzés összesített eredménye határozza meg. Ezért a továbbiakban mi is ezzel a megoldással élünk.

A csoportmérkőzések utolsó fordulójának figyelmen kívül hagyása

A csoportkör utolsó fordulójában a már biztosan továbbjutó csapatok nincsenek különösebben motiválva a győzelemre, és más tényezőket is figyelembe vehetnek, például pihentethetik legjobb játékosaikat (*Chater és szerzőtársai* [2021]). Ezek a mérkőzések lehetőséget kínálnak az összejátszásra (*Guyon* [2020]) vagy taktikázásra is (például szándékos vereség azért, hogy az egyenes kieséses szakaszban könnyebb ágra kerüljenek). Illusztrációként vegyük a 2022-es világbajnokság D csoportját. Itt Franciaország az első két fordulóban legyőzte Ausztráliát és Dániát, ami biztosította számára a továbbjutást a legjobb 16 közé. Ezek után annak ellenére is megnyerte a csoportot, hogy a harmadik fordulóban kikapott Tunéziától.

Az 1974-es, 1978-as és 1982-es világbajnokságokon megrendezett második csoportkör kisebb mértékben szenved ettől az ösztönzési problémától, mivel 1974-ben és 1978-ban a két csoportgyőztes jutott a döntőbe, a két második helyezett pedig a bronzéremért játszhatott, míg 1982-ben csak a négy csoportgyőztes jutott az elődöntőbe.

Ezért a csoportkör utolsó fordulójában játszott mérkőzéseket – az esetleges második csoportkör kivételével – figyelmen kívül hagyjuk.

Leíró statisztikák

Az 1. táblázat az adatbázisunkban szereplő, különböző konföderációk közötti mérkőzések számát mutatja be. A világbajnoki mérkőzéseket a Football – FIFA World Cup, 1930–2022 című honlapról¹ gyűjtöttük össze, az interkontinentális pótsejtezőket pedig kézzel adtuk hozzá. A 451 kontinensközi mérkőzés 81 százalékán szerepelt európai csapat, a mérkőzések több mint egyharmadát dél-amerikai csapat játszotta európai ellen. Ezzel szemben a CAF és a CONCACAF, valamint az AFC és a CONCACAF között kevesebb mint 10 mérkőzés volt (az interkontinentális pótsejtezőkben további két oda-vissza vágós összecsapás szerepel az utóbbi két régió között).

1. táblázat

A konföderációk egymás elleni mérkőzéseinek gyakorisága

A mérkőzés típusa	A mérkőzés éve*																		Σ
	54	58	62	66	70	74	78	82	86	90	94	98	02	06	10	14	18	22	
AFC–CAF	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	2	2	3	2	3	14
AFC–CONCACAF	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2	1	0	0	1	1	7
AFC–CONMEBOL	0	0	0	1	1	0	0	0	2	1	1	1	1	0	4	2	2	5	21
AFC–UEFA	2	0	0	2	1	0	2	2	2	3	3	5	9	4	4	3	6	6	54
CAF–CONCACAF	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	2	2	0	0	6
CAF–CONMEBOL	0	0	0	0	1	0	0	1	1	2	2	2	2	2	4	1	1	0	19
CAF–UEFA	0	0	0	0	1	2	1	3	4	4	4	9	9	6	6	6	7	12	74
CONCACAF–CONMEBOL	1	0	1	0	0	0	0	0	1	1	2	1	1	2	2	3	2	1	18
CONCACAF–UEFA	1	2	1	2	3	2	1	4	5	4	4	4	4	5	4	7	4	7	64
CONMEBOL–UEFA	7	9	11	9	7	13	11	9	10	9	8	12	11	8	9	12	11	8	174
Pótsejtező (1 mérkőzés)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Pótsejtező (2 mérkőzés)	0	0	6	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	0	12
Σ	11	11	19	14	14	17	17	19	25	24	25	36	41	32	38	40	37	44	464

* A labdarúgó-világbajnokságok éveit az utolsó két számjeggyel rövidítjük.

Megjegyzés: az első csoportkör utolsó fordulójában játszott mérkőzések nem szerepelnek a táblázatban.

A kvótaelosztások történelme

A 2. táblázat a hat kontinens számára kiosztott kvóták számát mutatja a 32 csapatos világbajnokságokon. Az elosztás 2006 és 2022 között lényegében állandó volt – a rendező országnak juttatott automatikus kvótát kivéve. Megfigyelhető, hogy a 2026-os

¹ https://www.kaggle.com/datasets/piterfm/fifa-football-world-cup?select=matches_1930_2022.csv.

2. táblázat

Kvótaelosztások a legalább 32 csapatos világbajnokságokon

Konföderáció	1998	2002	2006	2010	2014	2018	2022	2026
AFC	3,5	2,5+2	4,5	4,5	4,5	4,5	4,5+1	8,33
CAF	5	5	5	5+1	5	5	5	9,33
CONCACAF	3	3	3,5	3,5	3,5	3,5	3,5	3,67+3
CONMEBOL	5	4,5	4,5	4,5	4,5+1	4,5	4,5	6,33
OFC	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	1,33
UEFA	14+1	14,5	13+1	13	13	13+1	13	16
Összesen	32	32	32	32	32	32	32	48

Megjegyzés: a törtszámok az interkontinentális pótszelejtezőn keresztül elérhető helyeket jelentik. A + jel utáni érték a házigazdát (házigazdákat) jelöli.

bővítés abszolút értékben elsősorban az ázsiai és afrikai konföderációknak kedvezett, míg Európát és Dél-Amerikát relatív értelemben kedvezőtlenül érintette a változtatás.

Módszertan

A módszertan kidolgozása során a lehető legnagyobb mértékben követni kívántuk a hivatalos FIFA-világranglista számítási képletét (FIFA [2018]). Ez azonban a nemzeti válogatottak erejének mérésére készült, ezért bizonyos pontokon módosítást igényel.

A FIFA-világranglista számítási szabálya

A FIFA-világranglista 2018 óta Élő-alapú pontszámítást használ (FIFA [2018]). Az i -edik csapat $R_i^{(0)}$ pontszáma $R_i^{(1)}$ értékre frissül a j -edik csapat elleni mérkőzés után, mégpedig a következőképpen:

$$R_i^{(1)} = R_i^{(0)} + \Delta R_i = R_i^{(0)} + I(W - W_{ij}^E), \quad (1)$$

ahol I a mérkőzés súlya, W a mérkőzés tényleges, W_{ij}^E pedig a várható eredménye.

A mérkőzések fontosságát tekintve adatbázisunkban a FIFA [2018] kategóriáit használva háromféle mérkőzéstípus van: a) $I = 25$ a világbajnokság selejtezőmérkőzései; b) $I = 50$ a világbajnokság mérkőzései a nyolcaddöntőig; c) $I = 60$ a világbajnokság mérkőzései a negyeddöntőtől kezdve. A második csoportkörben játszott mérkőzések súlyát 1974-ben és 1978-ban 60-nak, 1982-ben 50-nek választottuk. Egy mérkőzés kimenetele győzelem ($W = 1$), döntetlen ($W = 0,5$) vagy vereség ($W = 0$) lehet. A büntetőpárbajban eldőlt mérkőzések a vesztes csapat számára döntetlenként ($W = 0,5$), a győztes csapat számára pedig „fél” győzelemként ($W = 0,75$) kerülnek elszámolásra.

W_{ij}^E a (2) képlet alapján határozható meg, ahol R_i és R_j a két csapat Élő-pontszáma:

$$W_{ij}^E = \frac{1}{1 + 10^{-\frac{(R_i - R_j)}{600}}}. \quad (2)$$

Vegyük észre, hogy $W_{ji}^E = 1 - W_{ij}^E$. Továbbá $W_{ij}^E > 0,5$ akkor és csak akkor, ha $R_i > R_j$, tehát a döntetlen a gyengébb csapat számára előnyös, az erősebb számára viszont kedvezőtlen.

Létezik egy további speciális szabály is: a csapatok pontszáma a világbajnokság egyenes kieséses szakaszában nem csökkenhet. Az (1) képlet önmagában biztosítaná, hogy az összes csapat Élő-pontszámának összege nem változik, mivel $\Delta R_i + \Delta R_j = 0$. A büntetőpárbajban eldölt mérkőzések speciális kezelése és az egyenes kieséses szakaszban történő pontvesztés tilalma azonban állandó „inflációt” jelent a pontszámokban.

A FIFA-pontszámok online kalkulátora elérhető például a Calculation of the rating number in the FIFA Ranking című oldalon, ahonnan a megfelelő Excel-megoldás is letölthető.²

A frissítés gyakorisága

A konföderációk teljesítményének értékelésekor az azonos régióhoz tartozó csapatok között nem teszünk különbséget, egy adott pillanatban mindegyik ugyanazzal az Élő-pontszámmal rendelkezik. Amikor két különböző konföderációból származó válogatott találkozik egymással, a mérkőzés értékelését a konföderáció Élő-pontszáma alapján végezzük el, és a mérkőzés kimenetele is a teljes konföderáció Élő-pontszámát módosítja.

Egy adott válogatott nagyon ritkán játszik két mérkőzést három napnál rövidebb idő alatt, és természetesen sohasem játszhat egy időpontban két mérkőzést. Ha azonban a csapatok halmazával dolgozunk, akkor előfordulhat, hogy ugyanazon konföderáció két tagja (például Argentína és Brazília) ugyanazon a napon vagy akár egy időben játszik különböző ellenfelek ellen. A mérkőzések sorrendje viszont hatással van az Élő-pontszámokra (Csató és szerzőtársai [2024]).

A mérkőzések sorrendjének kezelésére három lehetőséget vizsgálunk:

1. *Fordulók közötti frissítés* • A kontinensek Élő-pontszámait a csoportkör(ök) minden fordulójának kezdetén, valamint minden egyenes kieséses forduló elején rögzítjük. Az interkontinentális pótselejtezőt extrafordulónak tekintjük. A ΔR frissítéseket a forduló összes releváns mérkőzésén meghatározzuk, majd ezeket összeadjuk, hogy megkapjuk az új Élő-pontszámokat, amelyeket a következő forduló elején írnak jóvá. A frissítések maximális száma egy világbajnokságon megegyezik az egy csapat által játszható mérkőzések maximális számával, ami az 1998 és 2022 közötti világbajnokságok esetében hét. Ezt nevezzük *fordulónkénti* frissítési gyakoriságnak.

² https://hermann-baum.de/excel/WorldCup/en/FIFA_Ranking.php.

2. *Szakaszok közötti frissítés* • A kontinensek Élő-pontszámai a csoportkör(ök) kezdetén, valamint minden egyenes kieséses forduló elején rögzítésre kerülnek. Az interkontinentális selejtezőt extraszakasznak vesszük. A ΔR frissítéseket a szakasz összes releváns mérkőzésére vonatkozóan meghatározzuk, ezeket összeadjuk, majd a következő szakasz elején frissítjük az Élő-pontszámokat. Egy világbajnokságon a frissítések maximális száma megegyezik a kieséses fordulók és a csoportkörök számával, ami az 1998 és 2022 közötti világbajnokságok esetében öt. Ebben az esetben *szakaszonkénti frissítésről* beszélünk.

3. *Tornák közötti frissítés* • A kontinensek Élő-pontszámait az interkontinentális selejtezők kezdetén rögzítjük. A ΔR frissítéseket az adott világbajnokság végéig minden releváns mérkőzésre vonatkozóan meghatározzuk és összeadjuk, hogy megkapjuk az új Élő-értékeket, amelyeket a következő világbajnokság selejtezőinek elején frissítünk. Egy kiírás során a frissítések száma egy. Ezt a típusú frissítési gyakorlatot *négyévesnek* nevezzük.

A legjobb csapatok kiemelése

Ha egy konföderációban vannak olyan válogatottak, amelyek szinte mindig kijutottak a világbajnokságra, kérdésessé válik, hogy ezen országok teljesítményét milyen mértékben kell figyelembe venni a kontinens által megérdemelt kvótaszám meghatározásánál. Vegyük példaként Brazíliát, amely 1954 óta mind a 18 tornára kijutott. A kvalifikáció szempontjából tehát Brazília semmiképpen nem „marginális” ország, így a CONMEBOL kvótaszámának növelése nem javítaná érdemben Brazília kvalifikációs esélyeit. Tehát Brazília jó szereplése teljesen lényegtelen, amikor arról döntünk, hogy a dél-amerikai kontinens 5, 6 vagy éppen 7 helyet kapjon. Ellenkező példaként vegyük Hollandiát, amely 1954 óta csak kilenc világbajnokságon (50 százalék) vett részt. Ugyanakkor háromszor játszott döntőt és ötször elődöntőt, azaz az UEFA kvótáinak növelése egy versenyképes válogatott kvalifikációjához vezethet.

Ideális esetben az elosztási szabályt azon „marginális” csapatok teljesítménye alapján kellene meghatározni, amelyek kvalifikációs esélyét jelentős mértékben befolyásolja a kontinentális kvóta nagysága. A leggyengébb csapatok eleve hiányoznak az adatbázisunkból, mivel a selejtezőtornákon kiesnek. Az előző bekezdésben említett problémát orvosolandó, a legtöbbször részt vevő erős csapatokat egy „kiemelt” halmozban, egyfajta „extra” kontinensként kezeljük.

Két kiemelt országcsoportot határoztunk meg az 1954 és 2022 közötti 18 világbajnokságon történő szereplések száma alapján.

A K1 kiemelt csoport négy országot tartalmaz:

- Anglia (UEFA, 15/18),
- Argentína (CONMEBOL, 16/18),
- Brazília (CONMEBOL, 18/18),
- Németország/NSZK (UEFA, 18/18).

A K2 kiemelt csoport a K1-ben levő országokon felül további négy országot tartalmaz:

- Franciaország (UEFA, 13/18),
- Mexikó (CONCACAF, 15/18),
- Olaszország (UEFA, 15/18),
- Spanyolország (UEFA, 14/18).

Egyetlen másik ország sem szerepelt 12-nél több világbajnokságon.

A kiemelt halmazt a többi konföderációval analóg módon kezeljük. A kiemelt halmazba tartozó országok közötti mérkőzéseket nem vesszük figyelembe; például nyolc kiemelt ország esetén az Argentína–Spanyolország mérkőzés eredménye egyáltalán nem számít. A többi válogatott kiemelt csapatok elleni eredményei viszont hatással vannak az Élő-pontszámokra. A szétosztandó kvóták számát a kiemelték számával (0/4/8) csökkentjük, de ezeket a helyeket a végén hozzáadjuk a megfelelő konföderációéhoz. Például, ha a CONMEBOL x helyet kap a K1 vagy K2 kiemelés esetén, akkor a CONMEBOL kvótája végül $x + 2$ lesz, mivel mindkét kiemelt halmazban két dél-amerikai nemzet szerepel.

Az elosztási szabály

Bármelyik két szereplő (csapat vagy jelen esetben konföderáció) esetén a (2) egyenlet megadja, hogy az egyik szereplő hányszor jobb a másikinál. Pontosabban, az i -edik és a j -edik szereplő esetén az $a_{ij} = W_{ij}^E / W_{ji}^E$ arány fejezi ki azt, hogy hányszor valószínűbb az i -edik szereplő győzelme a j -edik szereplő győzelménél. Ez az arány teljesíti a tranzitivitás tulajdonságát (*Csató és szerzőtársai* [2024] 1. tétel).

A rendelkezésre álló kvóták száma ($48 - 4/3$, mivel az OFC-kvóta 4/3-ban van rögzítve) a tranzitivitás miatt könnyen felosztható a páros összehasonlítások alapján. Egy k -edik kontinenst tetszőlegesen választva az i -edik kontinensnek járó kvóták száma a következőképpen számítható ki:

$$q_i = \frac{a_{ik}}{\sum_{j=1}^n a_{jk}} \times \left(48 - \frac{4}{3} - |S| \right) + |S_i|, \quad (3)$$

ahol $|S|$ a kiemelt országok száma, míg $|S_i|$ az i -edik kontinensről származó kiemelték száma. A tranzitivitásnak köszönhetően q_i független a k -edik választásától.

A kvótakiosztást egy példával illusztráljuk.

1. PÉLDA • Vegyük a 2002-es világbajnokságig lejátszott összes mérkőzést (beleértve a 2002-es világbajnokságot is), és dolgozzunk a K2-es kiemelt halmazzal, valamint fordulónkénti frissítéssel. Ekkor az AFC, CAF, CONCACAF, CONMEBOL és UEFA konföderációk Élő-pontjai a 2002-es torna végén rendre 1576,56, 1734,71, 1574,12, 1590,36 és 1806,89. Ezek az értékek függetlenek a konföderációkhoz rendelt egységes kezdeti Élő-pontszámoktól, mivel csak az Élő-pontok felhalmozódó különbsége van hatással az erőviszonyokra.

3. táblázat

A konföderációk egymás elleni eredményei

a) NINCS KIEMELÉS

	AFC	CAF	CONC	CONM	UEFA	Σ
AFC	0 (0)	6 (5)	2 (3)	3 (4)	9 (12)	20 (24)
CAF	5 (5)	0 (0)	2 (2)	2 (2)	16 (19)	25 (28)
CONCACAF	6 (3)	2 (2)	2 (0)	4 (4)	10 (16)	24 (25)
CONMEBOL	17 (4)	15 (2)	14 (4)	15 (1)	77 (31)	138 (42)
UEFA	41 (12)	41 (19)	38 (16)	68 (31)	173 (30)	361 (108)
Σ	69 (24)	64 (28)	58 (25)	92 (42)	285 (108)	568 (129)

b) K1 KIEMELÉS

	AFC	CAF	CONC	CONM	UEFA	K1	Σ
AFC	0 (0)	6 (5)	2 (3)	2 (4)	8 (12)	2 (0)	20 (24)
CAF	5 (5)	0 (0)	2 (2)	1 (2)	15 (16)	2 (3)	25 (28)
CONCACAF	6 (3)	2 (2)	2 (0)	4 (3)	9 (14)	1 (3)	24 (25)
CONMEBOL	9 (4)	6 (2)	4 (3)	2 (0)	18 (14)	2 (3)	41 (26)
UEFA	36 (12)	34 (16)	29 (14)	28 (14)	110 (14)	42 (26)	279 (96)
K1	13 (0)	16 (3)	19 (3)	21 (3)	86 (26)	24 (5)	179 (40)
Σ	69 (24)	64 (28)	58 (25)	58 (26)	246 (96)	73 (40)	568 (129)

c) K2 KIEMELÉS

	AFC	CAF	CONC	CONM	UEFA	K2	Σ
AFC	0 (0)	6 (5)	2 (3)	2 (4)	6 (10)	4 (2)	20 (25)
CAF	5 (5)	0 (0)	1 (0)	1 (2)	12 (16)	6 (5)	25 (28)
CONCACAF	3 (3)	1 (0)	0 (0)	2 (1)	3 (7)	2 (4)	11 (15)
CONMEBOL	9 (4)	6 (2)	4 (1)	2 (0)	15 (6)	5 (13)	41 (26)
UEFA	28 (10)	25 (16)	16 (7)	19 (6)	56 (9)	49 (27)	193 (75)
K2	24 (2)	26 (5)	16 (4)	32 (13)	107 (27)	73 (15)	278 (66)
Σ	69 (25)	64 (28)	39 (15)	58 (26)	199 (75)	139 (66)	568 (129)

A K1 kiemelt halmazban Anglia (UEFA), Argentína (CONMEBOL), Brazília (CONMEBOL), Németország (UEFA) szerepel. A K2 kiemelt halmazban Anglia (UEFA), Argentína (CONMEBOL), Brazília (CONMEBOL), Franciaország (UEFA), Mexikó (CONCACAF), Németország (UEFA), Olaszország (UEFA), Spanyolország (UEFA) szerepel. A CONC a CONCACAF-ot, a CONM a CONMEBOL-t rövidíti.

A cellák a sorban szereplő konföderáció által megnyert mérkőzések számát mutatják az oszlopban lévő konföderációval szemben. Zárójelben a döntetlenek száma szerepel. A büntetőpárbajban eldöntött mérkőzések egyszerű győzelemként vagy vereségként vannak feltüntetve. Az oda-vissza vágós selejtezőket két mérkőzésként számoljuk a FIFA-világranglistával összhangban. A (első) csoportkör utolsó fordulójában lejátszott mérkőzések eredményei nem szerepelnek.

Legyen k most az AFC konföderáció. Ekkor a CAF által megérdemelt kvóták száma

$$\frac{1 + 10^{(1576,56-1734,71)/600}}{1 + 10^{-(1576,56-1734,71)/600}} = 1 + 10^{(1734,71-1576,56)/600} \approx 1,83\text{-szorososa az AFC által kiérdemelt}$$

kvóták számának. A CONCACAF, a CONMEBOL és az UEFA esetében a megfelelő arányok rendre 0,99, 1,05 és 2,42. Az AFC-nek járó kvóták száma ekkor (3) alapján

$$q_{AFC} = \frac{48 - 4/3 - 8}{1 + 1,83 + 0,99 + 1,05 + 2,42} \approx 5,3.$$

Hasonlóan, az UEFA által megérdemelt kvóták száma

$$q_{UEFA} = (48 - 4/3 - 8) \frac{2,42}{1 + 1,83 + 0,99 + 1,05 + 2,42} + 5 \approx 17,82,$$

mivel a K2 kiemelés öt UEFA-oroszgot tartalmaz.

Egy konföderáció maximális kvótaszáma

Az imént vázolt elosztási szabály nem tartalmaz semmilyen megkötést az elosztás egyenlőtlenségére vonatkozóan, azaz egy adott konföderáció nulla és az összes rendelkezésre álló kvótaszám között tetszőleges nagyságú kvótát kaphat. Ez első-sorban a CONMEBOL esetében jelenthet problémát, amely a 3. táblázat szerint a legerősebb kontinens, viszont csak 10 tagországgal rendelkezik. Mivel az elosztásnak biztosítania kell, hogy a CONMEBOL kvalifikációs tornáján is megmaradjon a verseny, 8-ban maximáltuk a kontinens kvótaszámát. Ez lehetővé tehet egy olyan konstrukciót, amelyben a hét legjobb dél-amerikai ország közvetlenül kijut a világbajnokságra, a következő két ország pedig egy-egy interkontinentális pótselejtezős helyet kap.

Eredmények

Az adatbázisunkban szereplő mérkőzések kimeneteleit a 3. táblázat foglalja össze. A várakozásoknak megfelelően két kiemelkedő konföderációt láthatunk, amelyek (a döntetleneket leszámítva) a mérkőzéseik több mint felét megnyerték: a CONMEBOL-t (60 százalék) és az UEFA-t (55,88 százalék). Ez azonban megváltozik, ha a legsikeresebb országokat leválasztjuk ezekről a kontinensekről: a CONMEBOL statisztikája mind a négycsapatos, mind a nyolccsapatos kiemelés esetén negatívvá válik, míg az UEFA egyenlege a nyolccsapatos kiemelés esetén fordul negatívba. Nem meglepő módon, mind a K1 (71,03 százalék), mind a K2 (66,67 százalék) halmazhoz tartozó kiemelt válogatottak a mérkőzéseik tekintélyes részét megnyerték.

A fordulónkénti frissítési gyakorisággal számolt Élő-pontszámokat és a nyolc csapatot tartalmazó K2 kiemelést vesszük alapmodellnek. A fordulónkénti frissítési gyakoriság minimalizálja az Élő-pont változása nélkül lejátszott mérkőzések számát. A K2 halmaz kiemelése – ahogy azt az előző bekezdésben láttuk – jól tompítja az UEFA azon jellemzőjét, hogy néhány erős csapat nagymértékben javítja a konföderáció átlagos teljesítményét.

Az alapmodell eredményeit a 4. táblázat foglalja össze. A táblázat hipotetikus historikus kvótaelosztásokat is bemutat, azaz olyan elosztásokat, amelyek az előző nyolc világbajnokság befejezése után lettek volna indokoltak.

4. táblázat

Az alapmodell eredményei (fordulónkénti frissítés, K2 kiemelés)

Konföderáció	Utolsó figyelembe vett világbajnokság								Hivatalos elosztás
	1994	1998	2002	2006	2010	2014	2018	2022	
AFC	3,69	<u>2,81</u>	5,30	5,83	5,19	3,88	3,48	4,48	8,33
CAF	6,59	6,18	9,72	7,16	6,19	5,54	<u>3,96</u>	7,43	9,33
CONCACAF	5,38	<u>3,97</u>	6,25	6,26	5,32	7,24	4,81	5,33	3,67 + 3
CONMEBOL	<u>7,10</u>	7,37	7,59	8	8	8	8	8	6,33
UEFA	23,91	26,34	<u>17,82</u>	19,42	21,98	22,01	26,43	21,43	16

A K2 kiemelt halmazban Anglia (UEFA), Argentína (CONMEBOL), Brazília (CONMEBOL), Franciaország (UEFA), Mexikó (CONCACAF), Németország (UEFA), Olaszország (UEFA), Spanyolország (UEFA) szerepel. A CONMEBOL kvótáját 8-ban maximáltuk. Az (első) csoportkör utolsó fordulóját figyelmen kívül hagytuk. Minden konföderáció esetén megjelöltük a megérdemelt kvóták maximumát (dólttel) és minimumát (aláhúzással).

A 4. táblázat alapján a CONMEBOL legalább 7, az UEFA pedig legalább 18 kvótát érdemel. Mindkét szám magasabb, mint a 2026-os világbajnokságon számukra biztosított helyek száma (6,33, illetve 16). A CONCACAF erősebbnek tűnik az AFC-nél, bárhogyan is választjuk meg a minta hosszát – ez a tény sem tükröződik a hivatalos kvótaelosztásban. A CAF teljesítménye a leginkább ingadozó, de – a FIFA politikájával összhangban – robusztusan magasabb részesedésre jogosult, mint az AFC.

A 4. táblázat azt is megmutatja, hogy a minta hossza erőteljes hatást gyakorol a kvóták javasolt elosztására (ez a hatás még erősebb akkor, ha ritkább Élő-frissítést alkalmazunk). Az ingadozás elsősorban a kontinensek változó teljesítményének köszönhető, azonban a variabilitás különböző módosításokkal mérsékelhető. A hivatalos FIFA-világranglistához képest jóval több lejátszott mérkőzés miatt felmerülhet a mérkőzések súlyának (*I*) csökkentése, de nem állt szándékunkban önkényesen módosítani a hivatalos képletet. Egy másik megoldás lehet, ha a kvóták egy részét valamilyen *status quo* alapján rögzítjük, és csak a maradékot osztjuk ki a teljesítmény alapján. Kiindulhatnánk például a 2006 és 2022 között használt 31 (és egy, a házigazda számára fenntartott) kvóta elosztásából (2. táblázat), és csak az addicionális 16 helyet oszthatnánk szét a kontinensek között.

Az 5. táblázat a 2026-os világbajnokságra vonatkozó kvótakiosztást vizsgálja az összes, 2022-ig rendelkezésre álló mérkőzés eredménye alapján. A CONMEBOL kvótaszámát minden esetben korlátozza a maximális kvótaszámra vonatkozó szabály. Mind a legerősebb nemzetek elkülönítése, mind az Élő-frissítések gyakoriságának megválasztása jelentősen befolyásolja az eredményeket. Az UEFA esetében a ritkább frissítések kisebb, az összes többi kontinens esetében nagyobb kvótát implikálnak. A kiemelés hatásai kevésbé egyértelműek. A kiemelés nélküli esetről a K1 kiemelésre váltva az UEFA kvótái jelentősen növekednek, ami annak köszönhető, hogy Európában Anglia és Németország nélkül is magas a versenyképes nemzetek száma, és a két legjobb dél-amerikai csapat kiemelése javítja a mérlegüket. A K1 és K2 kiemelés között az UEFA részesedése viszont kissé csökken, mivel újabb három sikeres európai válogatott kerül át a kiemelt halmazba.

5. táblázat

A különböző modellváltozatok eredményei a 2026-os kvótaelosztás szempontjából

Konföderáció	Frissítés								
	fordu- lónkénti	szaka- szon- kénti	négy- éven- kénti	fordu- lónkénti	szaka- szon- kénti	négy- éven- kénti	fordu- lónkénti	szaka- szon- kénti	négy- éven- kénti
	nincs kiemelés			K1 kiemelés			K2 kiemelés		
AFC	4,77	5,30	5,89	3,82	4,10	4,54	4,48	4,89	5,34
CAF	7,60	7,52	8,39	6,40	6,16	6,65	7,43	7,13	7,60
CONCACAF	6,21	6,65	8,07	5,26	5,65	6,68	5,33	5,36	5,50
CONMEBOL	8	8	8	8	8	8	8	8	8
OFC	1,33	1,33	1,33	1,33	1,33	1,33	1,33	1,33	1,33
UEFA	20,09	19,19	16,31	23,19	22,75	20,80	21,43	21,29	20,23

A K1-es kiemelt halmazban Anglia (UEFA), Argentína (CONMEBOL), Brazília (CONMEBOL), Németország (UEFA) szerepel. A K2-es kiemelt halmazban Anglia (UEFA), Argentína (CONMEBOL), Brazília (CONMEBOL), Franciaország (UEFA), Mexikó (CONCACAF), Németország (UEFA), Olaszország (UEFA), Spanyolország (UEFA) szerepel. A CONMEBOL kvótáját 8-ban maximáltuk. Az OFC kvótája 1,33-ban van rögzítve, ami a FIFA hivatalos kvótaelosztásából származik. Az (első) csoportkör utolsó fordulóját figyelmen kívül hagytuk.

Eredményeinket érdemes összevetni a hasonló célkitűzéssel íródott *Krumer–Moreno-Ternero* [2023] tanulmány megállapításaival, bár tanulmányukban a szerzők is több különböző módszerrel dolgoztak. Továbbá jelen kutatás fontos újdonsága a megérdemelt kvótaszámok „evolúciójának” feltárása, ami az említett cikkből hiányzik. Összegezve két fő különbséget látunk:

- *Krumer–Moreno-Ternero* [2023] nem javasol ilyen magas kvótát Dél-Amerikának;
- *Krumer–Moreno-Ternero* [2023] szerint az AFC a FIFA politikájának megfelelően több kvótára jogosult, mint a CONCACAF, míg a mi megközelítésünkkel fordított erőviszony rajzolódik ki.

Az UEFA magasabb kvótaszámára vonatkozó javaslatunk ugyanakkor összhangban van *Krumer–Moreno–Ternero* [2023] megállapításával.

Az eltéréseket nyilvánvalóan a két tanulmány különböző módszertani megközelítése okozza. *Krumer–Moreno–Ternero* [2023] elsősorban a FIFA-világranglistából és a World Football Elo Ratings pontszámaiból indul ki; egészen pontosan az ezeken a ranglistákon a legjobb 48 közé sorolt országok számát (valamint az 1–31. és a 32–48. helyezett csapatok átlagos éves számát) használja fel. A megközelítés ugyanakkor hallgatólagosan feltételezi, hogy mindkét mérőszám megbízható rangsort ad legalább a legjobb 48 csapatról, ami nem feltétlenül teljesül (*Csató és szerzőtársai* [2024]).

Azokban az esetekben, amikor az általunk bemutatott eredmények, valamint *Krumer–Moreno–Ternero* [2023] némileg más szempontú megközelítése ugyanabba az irányba mutat (például az UEFA-nak további kvótákat kellene kapnia), a javaslatok mindenképp megfontolásra érdemesek a döntéshozók számára.

Összegzés

A labdarúgó-világbajnokság 48 csapatosra bővítése által ösztönözve tanulmányunk olyan elosztási módszertant javasol, amely alkalmas a világbajnoki kvóták kontinensek közötti transzparens allokációjára. Megközelítésünk a hivatalos FIFA-világranglista módszertanát veszi alapul, és ezt terjeszti ki az egyes kontinensek teljesítményének összehasonlítására a világbajnokságokon és interkontinentális selejtezőkön 1954 óta játszott mérkőzések alapján. A felmerülő elméleti és gyakorlati problémákra válaszolva különböző modellváltozatokat mutatunk be az Élő-pontszámok frissítési gyakorisága, a minta hossza és a kiemelt csapatok halmazának megválasztása szerint. Az eredmények azt sugallják, hogy több európai és dél-amerikai csapatnak kellene részt vennie a jövőbeli világbajnokságokon. Továbbá a FIFA politikájával ellentétben, a CONCACAF több kvótát érdemelne, mint az AFC.

A javasolt módszertan több irányba is továbbfejleszthető. A kontinensek teljesítményének számszerűsítésekor a hivatalos FIFA-világranglista számítási képletéből indultunk ki, amely nem veszi figyelembe a hazai pálya jól ismert és széles körben elfogadott előnyét. Szintén nem tartalmaz korrekciót a lejátszott mérkőzések száma szerint, pedig ez is indokolható lenne. A teljesítményalapú kvótaelosztás kombinálható egy kompenzációs mechanizmussal, amely a még fejlődő vagy üzletileg ígéretes kontinenseknek kedvez. Ezek és más további módosítások újabb kutatások témái lehetnek.

Véleményünk szerint a FIFA hitelességének fenntartása szempontjából elengedhetetlen egy igazságosabb és átláthatóbb kvótakiosztási módszer alkalmazása. Remélhetően a közeljövőben elmozdulást tapasztalhatunk egy jól meghatározott szabályok által működő rendszer irányába. Nem kell messzire menni a jó példáért: modellként szolgálhatnak az európai labdarúgókupa-sorozatok (UEFA Bajnokok Ligája, UEFA Európa Liga, UEFA Európa Konferencia Liga), ahol a nemzeti szövetségeknek biztosított helyek száma az UEFA országgrangsorától függ (*Csató* [2022]). A FIFA-világranglista közelmúltbeli módosítása (*FIFA* [2018]), amely

kiküszöbölte a korábbi formula fő gyengeségeit (*Cea és szerzőtársai* [2020], *Csató* [2021], *Lasek és szerzőtársai* [2016]), azt mutatja, hogy a FIFA hajlandó korrigálni az általa használt szabályokat.

Hivatkozások

- BRAUN ERIK–GYIMESI ANDRÁS [2021]: Van-e esélyük a feljutó csapatoknak a bennmaradásra? Az európai labdarúgó-bajnokságok összehasonlítása az első osztály előnye alapján. *Közgazdasági Szemle*, 68. évf. 7–8. sz. 863–889. o. <http://doi.org/10.18414/KSZ.2021.7-8.863>.
- BRAUN ERIK–GYIMESI ANDRÁS–MURAI GÁBOR [2022]: A Bajnokok Ligája mérkőzéseinek vonzereje – győzelmi esélyek és központi csapatok. *Statistikai Szemle*, 100. évf. 2. sz. 234–265. o. <https://doi.org/10.20311/stat2022.3.hu0234>.
- CEA, S.–DURÁN, G.–GUAJARDO, M.–SAURÉ, D.–SIEBERT, J.–ZAMORANO, G. [2020]: An analytics approach to the FIFA ranking procedure and the World Cup final draw. *Annals of Operations Research*, Vol. 286. No. 1–2. 119–146. o. <https://doi.org/10.1007/s10479-019-03261-8>.
- CHATER, M.–ARRONDEL, L.–GAYANT, J.-P.–LASLIER, J.-F. [2021]: Fixing match-fixing: Optimal schedules to promote competitiveness. *European Journal of Operational Research*, Vol. 294. No. 2. 673–683. o. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2021.02.006>.
- CSATÓ LÁSZLÓ [2021]: Tournament Design: How Operations Research Can Improve Sports Rules. *Palgrave Pivots in Sports Economics*. Palgrave Macmillan, Cham, <https://doi.org/10.1007/978-3-030-59844-0>.
- CSATÓ LÁSZLÓ [2022]: UEFA against the champions? An evaluation of the recent reform of the Champions League qualification. *Journal of Sports Economics*, Vol. 23. No. 8. 991–1016. o. <https://doi.org/10.1177/152700252211074700>.
- CSATÓ LÁSZLÓ [2023a]: *Paradoxonok a sportversenyek szabályaiban*. Typotex Kiadó, Budapest.
- CSATÓ LÁSZLÓ [2023b]: Quantifying the unfairness of the 2018 FIFA World Cup qualification. *International Journal of Sports Science & Coaching*, Vol. 18. No. 1. 183–196. o. <https://doi.org/10.1177/174795412111073455>.
- CSATÓ LÁSZLÓ–KISS LÁSZLÓ MARCELL–SZÁDOCKI ZSOMBOR [2024]: The allocation of FIFA World Cup slots based on the ranking of confederations. *Műhelytanulmány*, <https://doi.org/10.48550/arXiv.2310.19100>.
- DOBRÁNSZKY BLANKA–SZIKLAI BALÁZS RÓBERT [2020]: Az időn múlik? Egyéni teljesítménysportok hatékonyságvizsgálata Monte Carlo szimuláció segítségével. *Sigma*, 51. évf. 4. sz. 383–400. o.
- ELO, A. [1978]: *The Rating of Chess Players, Past and Present*. Arco, New York.
- FIFA [2018]: Revision of the FIFA/Coca-Cola World Ranking. FIFA, <https://img.fifa.com/image/upload/edbm045h0udbwkqew35a.pdf>.
- FIFA [2023]: One Month On: 5 billion engaged with the FIFA World Cup Qatar 2022™. *INSIDEFIFA*, január 18. <https://www.fifa.com/tournaments/mens/worldcup/qatar2022/news/one-month-on-5-billion-engaged-with-the-fifa-world-cup-qatar-2022-tm>.
- FŰRÉSZ DIÁNA IVETT–RAPPAI GÁBOR [2018]: Koncentrációs mérőszámok „sportos” szerepkörben. *Statistikai Szemle*, 96. évf. 10. sz. 949–972. o. <https://doi.org/10.20311/stat2018.10.hu0949>.

- GOMES DE PINHO ZANCO, D.–SZCZECINSKI, L.–KUHN, E. V.–SEARA, R. [2024]: Stochastic analysis of the Elo rating algorithm in round-robin tournaments. *Digital Signal Processing*, Vol. 145. 104313. <https://doi.org/10.1016/j.dsp.2023.104313>.
- GUYON, J. [2020]: Risk of collusion: Will groups of 3 ruin the FIFA World Cup? *Journal of Sports Analytics*, Vol. 6. No. 4. 259–279. o. <https://doi.org/10.3233/JSA-200414>.
- KRUMER, A.–MORENO-TERNERO, J. [2023]: The allocation of additional slots for the FIFA World Cup. *Journal of Sports Economics*, Vol. 24. No. 7. 831–850. o. <https://doi.org/10.1177/15270025231160757>.
- LAPRÉ, M. A.–PALAZZOLO, E. M. [2023]: The evolution of seeding systems and the impact of imbalanced groups in FIFA Men's World Cup tournaments 1954–2022. *Journal of Quantitative Analysis in Sports*, Vol. 19. No. 4. 317–332. o. <https://doi.org/10.1515/jqas-2022-0087>.
- LASEK, J.–SZLÁVIK, ZOLTÁN–GAGOLEWSKI, M.–BHULAI, S. [2016]: How to improve a team's position in the FIFA ranking? A simulation study. *Journal of Applied Statistics*, Vol. 43. No. 7. 1349–1368. o. <https://doi.org/10.1080/02664763.2015.1100593>.
- MANCINI, S.–TRIKI, C.–PIYA, S. [2022]: Optimal selection of touristic packages based on user preferences during sports mega-events. *European Journal of Operational Research*, Vol. 302. No. 3. 819–830. o. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2022.01.031>.
- PETRÓCZY DÓRA GRÉTA [2021]: Teljesítményalapú pénzfelosztás a Forma–1-ben páros összehasonlításokkal. *Szigma*, 52. évf. 1. sz. 63–76. o.
- STONE, C.–ROD, M. [2016]: Unfair play in World Cup qualification? An analysis of the 1998–2010 FIFA World Cup performances and the bias in the allocation of tournament berths. *Soccer & Society*, Vol. 17. No. 1. 40–57. o. <https://doi.org/10.1080/14660970.2014.891985>.
- SZCZECINSKI, L.–ROATIS, I.-I. [2022]: FIFA ranking: Evaluation and path forward. *Journal of Sports Analytics*, Vol. 8. No. 4. 231–250. o. <https://doi.org/10.3233/jsa-200619>.

BOD PÉTER ÁKOS–NESZMÉLYI GYÖRGY IVÁN

A nyugat-balkáni térség és az euróövezet „nem szokványos” kiterjesztése

Az elmúlt időszakban a figyelem homlokterébe került a nyugat-balkáni térség. Az uniós intézmények és a tagállami vezetők deklarációja szerint a tagságra aspiráló hat nyugat-balkáni ország (Szerbia, Bosznia-Hercegovina, Montenegró, Észak-Macedónia, Koszovó, Albánia) EU-taggá válása nem szorulhat háttérbe az Ukrajna megtámadását követően kialakult geopolitikai helyzetben. Ezek az államok azonban még messze vannak a tagság politikai, intézményi és gazdasági feltételeinek, az EU-normáknak a teljesítésétől, így attól is, hogy tagként idővel bekerülhessenek az euróövezetbe. Az eddig alkalmazott integrációs folyamat (az áruk és szolgáltatások egységes piacának megteremtése, a tényezőpiacok harmonizálása és megnyitása, majd a közös valuta használata) nem alkalmazható konzisztensen az itt tárgyalt országcsoporthoz. Politikai és gazdasági érdekek fűződnek ahhoz, hogy az euróhasználat rendezett formát öltjön, és ezek az országok akár a teljes jogú EU-tagságot megelőzően az euróövezet intézményi rendjébe kerüljenek. A csatlakozási folyamatnak itt javasolt szakaszolása eltér a korábbi bővítések menetrendjétől, de segít fenntartani az integrálódási lendületet a térségben, az EU normáinak maradéktalan érvényesítése mellett.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: E63, E65, F15, F45, P24, R5.

Bevezetés

2023. január elsejével Horvátország lett az euróövezet huszadik tagállama. Románia és Bulgária a valutacsere előrehaladott előkészületi szakaszában van, noha a külső turbulenciák és a belső gazdasági problémák elnyújtják a folyamatot. Ugyanakkor az európai közös fizetőeszköz több balkáni, mediterrán ország gazdaságában nem hivatalosan, ám ténylegesen régóta jelen van, nagymértékben átvéve a pénzfunkciókat.

* Köszönetet mondunk a fogalomhasználatot illető lektori megjegyzésekért és javaslatokért.

Bod Péter Ákos az MTA doktora, professor emeritus, Budapesti Corvinus Egyetem (e-mail: petera.bod@uni-corvinus.hu).

Neszmélyi György Iván egyetemi tanár, Milton Friedman Egyetem Nemzetközi és Politikai Tanulmányok Tanszék (e-mail: Neszmelyi.Gyorgy@uni-milton.hu).

A kézirat első változata 2024. május 5-én érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2024.7-8.807>

Bosznia-Hercegovina szorosan az euróhoz köti a fizetőeszközét, Montenegró pedig egyoldalú lépéssel már bevezette az eurót. Az euróövezeten kívüli euróhasználat (euroizálás) tehát mind jogi, mind főleg gyakorlati értelemben realitás.¹

Az euró gyakorlati elterjedése az euróátvételt illetően derogációval élő tagországokban is zajlik, így Magyarországon is. Hazánk – Csehországgal, Lengyelországgal együtt a térségben – nem kapott kimaradási lehetőséget (*opt-out*), így az 1990-es évek elején megalkotott maastrichti csatlakozási feltételek mellett válhatunk az euróövezet tagjává. Jelenleg a magyar kormánynak nincs belépési céldátuma, az euró viszont kezdetől fogva jelen volt a magyar gazdaságban is, a forintárfolyamnak utóbbi években tapasztalható gyengülése és volatilitása, vásárlóerejének komoly romlása nyomán pedig még hangsúlyosabbá vált az euró használata a gazdasági ügyletekben, az üzleti és a lakossági megtakarításokban. Az euró *de jure* átvétele sokat vitatott, kommentált ügy, de nem itteni témánk: a hazánkat is magában foglaló uniós országcsoporthoz monetáris rezsimeiről és középtávú kilátásairól nemrég már készült összehasonlító elemzés (Bod és szerzőtársai [2021]).

Ugyanakkor jelentősen más a nem uniós balkáni országok jogi, intézményi helyzete és gazdasági-pénzügyi valósága. A jelenhez elvezető társadalmi-gazdasági fejlődési útjuk eleve sok vonatkozásban eltér a kelet-közép-európai pályától. De mára sok vonatkozásban más lett az Európai Unió (EU) intézményi rendje is, mint amelyhez a 2004-ben és azt követően felvett országoknak annak idején igazodniuk kellett.

A balkáni térség monetáris viszonyai sajátosak, a lényegi eltérések részletes vizsgálatot indokolnak. Az euró használatát tekintve nagyon eltérő helyzetű és geopolitikai kilátású országokról van szó. Bosznia-Hercegovina vagy Montenegró ügye igencsak más, mint Törökországé, amelynek gazdasága szintén erős spontán euróhasználaton ment át, ám EU-taggá válása bizonytalan és távoli folyamat, így nem tárgya a jelen munkának. Az előbbi országok viszont strukturált párbeszédet folytatnak az EU-csatlakozásról, a nagy témakörökről, amelyek egyike a monetáris unióban való valamikori részvétel. Ám már a jelenre is igaz a megállapítás, hogy az üzleti és lakossági tranzakciók széles körében, sőt domináns módon használnak eurót a balkáni térségben. Megint mások viszont Georgia (Grúzia), Ukrajna, Moldova pénzügyi, gazdasági jellemzői – tanulmányunk nem tárgyalja ezeket. Vizsgálatunk a nyugat-balkáni térséget állítja a középpontba a spontán euróhasználat jelensége kapcsán.

Az uniós bővítés eddigi gyakorlata, jogi-intézményi keretei alapján felvázolható a teljes jogú tagsághoz, majd további lépésként az euróövezeti tagsághoz elvezető pálya. Tanulmányunkban viszont mérlegre tesszük azokat a gazdaságelméleti és

¹ A saját hivatalos fizetőeszközön túli egyéb valuta használatának témája leginkább az amerikai dollár latin-amerikai esetei kapcsán került be a közgazdasági diskurzusba dollarizálás vagy dollarizáció (*dollarization*) néven, ennek európai megfelelőjeként pedig euroizálás vagy euroizáció elnevezéssel. Nyelvérzékünket okkal sértik ezek a szakmai terminusok; jobban hangzik az euróhasználat/dollárhasználat kifejezés a szóban forgó kulcsvaluták mindennapos használatának leírására. A kulcsvaluták hivatalossá tétele (eltérése vagy *de jure* átvétele) azonban több és más, mint az a gyakori jelenség, hogy közismert, erős pénzt széles körben használnak, amit a hatóságok tudomásul vesznek; a párhuzamos valuta intézményesítésének megnevezésére mi is az euroizálás kifejezést használjuk.

szakpolitikai érveket, amelyek alapján az eddigi és a folyamatban levő euróátvételtől eltérő pálya mellett lehet érvelni, tekintettel a markáns regionális sajátosságokra. E térségi sajátosságokkal részletesen foglalkozunk.

Az eddigi gyakorlat alapján kézenfekvő kiinduló hipotézisnek tekinthetjük, hogy az EU-tagság és annak folyamánként az euróövezeti tagság elnyerése a fennálló szabályrend szerint megy végbe a vizsgált térség államai esetében is. Ugyanakkor az EU-hoz és az euróövezethez való csatlakozás menetének eddig nem alkalmazott módját is érdemes számításba venni, tekintettel a sajátos monetáris adottságokra és körülményekre. Bár a strukturált csatlakozási tárgyalásban részt vevőknél nem várható, hogy még tagjelöltként – Montenegró mintájára – egyoldalúan áttérjenek az euróra *de jure* is, ám a továbbiakban felmutatunk mind gazdaságtelméleti, mind pedig gyakorlatias, üzleti érveket, amelyek amellettszólnak, hogy a Gazdasági és Monetáris Unió harmadik szakasza, azaz az euró átvétele időben lerövidüljön, sőt akár a teljes jogú uniós tagság elnyerésénél korábban megtörténjen.

A saját fizetőeszköz másodlagos szerepe, akár teljes hiánya olyan sajátosság, amely érdemi különbség a kelet-közép-európai térség országaihoz képest, amelyek legalább formailag szuverén monetáris rendszer működtetése mellett teljesítették az uniós tagsághoz szükséges jogi-gazdasági-intézményi előfeltételeket. Közülük egyesek az uniós tagság elnyerését követően azonnal elindították a *de jure* euróátvétel folyamatát, mások saját valutájuk és monetáris rendszerük hosszabb ideig történő fenntartására rendezkedtek be, noha az utóbbi két évtized tapasztalatai alapján az önálló monetáris politika aligha tekinthető a gazdasági fejlődés biztosítékának, ráadásul ez az eszköz válságok idején nem használható eredményesen (Gyórfy [2023]). A nyugat-balkáni pénzügyi viszonyok viszont a később bemutatott előzmények és jelenlegi körülmények miatt nem is tennék lehetővé a kelet-közép-európai bővítési pálya másolását.

Szólhat tehát az alaphipotézis mellett az eddigi gyakorlat, a fennálló szabályrend és az azt alátámasztó korábbi integrációs szakirodalmi tételek sokasága, ám mindezekon túlléphet az élet. Amennyiben a bővítési folyamat nagyon elhúzódik, a *de facto* euróhasználatnak olyan magas foka következhet be, amely kész helyzet elé állíthatja mind a tagjelöltet, mind az uniós közösséget. Megtörténhet az euróhasználat földrajzi kibővülése spontán folyamatok következményeként, mielőtt a *de facto* euroizált állam a taggá válás bonyolult folyamatának végére érne, és megszerezne valamennyi tagállam hozzájárulását. Addig azonban tagállami státus híján nem lenne közvetlen beleszólása az Európai Unió gazdaságpolitikai, monetáris politikai ügyeibe.

Ugyanez megfordítva is igaz: amíg a teljes jogú csatlakozás meg nem történik, addig az Unió intézményei – így az Európai Központi Bank (EKB) – csak korlátozottan befolyásolhatják jogszerű keretek között az érintett országok monetáris viszonyait, pénzügypolitikáját. Az EU központi bankjának és más szabályozó és felügyeleti testületeinek, intézményeinek szerepe különösen a hosszabb távú folyamatok alakításában lehetne fontos, amelyeket illetően a helyi politikusok, még ha teljesen demokratikus módon kerülnek is hivatalba, hajlamosak rövid időhorizonton gondolkodni (Benczes [2022]). Különösen a pénzhasználati, elszámolási, bankfelügyeleti, pénzmosás és

korruptió elleni vonatkozásokban lenne erős uniós érdek a még nem teljesen felkészült tagjelölteknek az adminisztratív-jogi integrálása, akár még „idő előtt”, azaz akkor is, ha az érintett országok még nem tekinthetők éretteknek az összes csatlakozási feltétel (így a koppenhágai kritériumok²) teljesítése szempontjából.

A régió pénzügyi-gazdasági helyzete sajátos, de a párhuzamos valuták használata jól ismert jelenség. A *de facto* és *de jure* dollarizálás (euroizálás) szakirodalma alapján lehet bizonyos következtetéseket levonni az európai peremvidék államai előtt álló monetáris politikai választások indokairól, opcióiról és következményeiről. A fizetőeszköz megválasztása érinti a monetáris szuverenitást, így az arról való döntésnek erős a politikai töltete, ezért a gazdaságelméleti vonatkozásokon túl az intézményi-politikai-társadalmi tényezők kritikus fontosságát el kell fogadnunk a tényleges lehetőségek értékelése és a javaslatétel során. A jelen munka részletesen kitér az érintett országok makrogazdasági viszonyain túl a történeti előzményekre, az egymáshoz sokban hasonló, ám nagy eltéréseket is mutató fejlődési folyamatokra. Az utóbbi EU-bővítések tapasztalatai szerint roppant fontos, hogy az uniós intézmények vegyék tekintetbe a lényegi sajátosságokat, az erre vonatkozó javaslatainkat a zárófejezetben foglaljuk össze.

A valamikori délszláv különút máig kiható örökségei

Kiindulásként szükséges rámutatni a gazdasági nyitásnak arra a sajátos kifejlődési útjára, amelynek a gyökerei az itt tárgyalt térségben – Albánia kivételével – az egykori közös jugoszláv múltba, a két világrendszer határmezsgyéjén egyensúlyozó délszláv állam idejére nyúlnak vissza. A továbbiakban az akkori viszonyokkal, a politikai kontextussal részletesen foglalkozunk, de már itt meg kell említenünk azt a kelet–nyugati gazdasági, munkaügyi és pénzügyi kapcsolatrendszert, amelynek keretében az 1970-es évektől az egykori Nyugat-Németországba, Ausztriába és más nyugati országokba jelentős számban érkeztek jugoszláviai vendégmunkások. A gazdasági motívumú vándormozgások, a keresetek hazautalásai nyomán legális és kiterjedt szerepet kaptak a helyi fizetőeszköz mellett és azon túl a „keményvaluták”, leginkább a német márka.

Az egykori jugoszláv állam feldarabolódása az 1990-es években sok tekintetben merőben új helyzetet eredményezett. A függetlenségüket szinte váratlan gyorsasággal elnyerő, kiharcoló országok gazdasági kitettsége azonban tovább

² Az Európai Unióról szóló szerződés állapítja meg azokat a feltételeket (49. cikk) és elveket (6. cikk 1. bekezdése), amelyeknek minden, az Európai Unióhoz csatlakozni kívánó országnak meg kell felelnie.

A csatlakozási ismérveket (más néven koppenhágai kritériumokat) az Európai Tanács 1993-as koppenhágai ülésén állapították meg, és az 1995-ös madridi ülésén megerősítették. Ezek a következők: a demokráciát, a jogállam és az emberi jogok érvényesülését garantáló intézmények stabilitása, a kisebbségi jogok tiszteletben tartása és védelme; az EU alkalmassága a bővítésre; működő piacgazdaság és képesség az Unión belüli versenyviszonyokkal és piaci erőkkel való megbirkózásra; a tagsággal járó kötelezettségek teljesítésére – és ennek részeként – az uniós jogot képező szabályok, standardok és szakpolitikák (a közösségi vívmányok) hatékony végrehajtására való képesség; valamint a politikai, gazdasági és monetáris unió célkitűzéseinek vállalása (*Eur-Lex* [2014]).

fokozódott, bár eltérő mértékben. Az évekig tartó ellenségeskedés, sőt háború, különösen Bosznia-Hercegovinában, politikai instabilitást és súlyos gazdasági visszaesést okozott. A régió országai között történelmi, vallási okokból nehezen feloldható ellentétek húzódnak, amelyek kihatnak a gazdasági, pénzügyi kapcsolatokra. Ezek miatt a gravitációs modellekhez képest túlsúlyos lett a nyugat-európai reláció a földrajzi szomszédok kárára.³

Emellett egészen sajátos valutaviszonyok jöttek létre. Így Bosznia-Hercegovina saját központi bankjának (CBBH) 1997-es létrehozása idején még négy fizetési eszközben zajlottak az ügyletek (bosnyák dinár, jugoszláv dinár, horvát kuna, német márka). Ilyen előzmények és a helyi ellentmondásos viszonyok ismeretében nem volt logikátlan az egyébként különös döntés, amely egyoldalúan bevezette a konvertibilis márkát (BAM). A sajátos fizetőeszközt 1:1 arányban rögzítették a német márka értékéhez, majd az euróhoz annak 1999. januári bevezetésekor, a márka/euró árfolyamnak megfelelő (1,95583) kurzus szerint, és azt tartósan fenn is lehetett tartani (BIS [2003]).

A gazdasági-pénzügyi folyamatok áttekintésekor ma sem kerülhető el a térségi konfliktusok számbavétele. Koszovó ügye a legexponáltabb. Említeni kell Észak-Macedóniát, amelynek uniós törekvéseit a névhasználat miatt Görögország egészen a 2018-ban aláírt kétoldalú megállapodásig blokkolta; addig Macedónia Volt Jugoszláv Köztársaság (*Former Yugoslav Republic of Macedonia, FYROM*) néven említették nemzetközi dokumentumokban (Ármás [2018]). Azóta Észak-macedóniai Köztársaság (*Republika Severna Makedonija*) az állam neve, amelynek ugyanakkor a névvita lezárását követően is maradtak történelmi és etnikai eredetű problémái Bulgáriával és Albániával. Bosznia-Hercegovina pedig a daytoni békeszerződést (1995) követően sajátos, két részből álló kváziszövetségi államként próbál működni. Ám annak a Szerb Köztársaság (*Republika Srpska*) nevű entitása sokkal inkább Szerbia (*Republika Srbija*) felé, mint a horvát és bosnyák többségű Bosznia-hercegovinai Föderáció (*Federacija Bosne i Hercegovine*) entitás irányában orientálódik.

Az összes érintett ország törekszik az EU-tagság megszerzésére, ebben mondhatni egységesek. Ám ha a teljes euroatlanti integrációs folyamatot tekintjük, akkor már korántsem egységes a kép. Montenegró, Észak-Macedónia és Albánia a NATO tagjai. Bosznia-Hercegovina, illetve Szerbia nem is törekszik a NATO-tagságra, sőt a jelenlegi szerb kormány kifejezetten baráti viszonyt ápol Oroszországgal. Koszovó szeretne csatlakozni a NATO-hoz, de Szerbiával való viszonya rendezetlen, és több NATO- (és EU-) tag nem ismeri el önálló államalakulatnak, így tagsága aligha kerül belátható időn belül napirendre (Fekő [2022]).

A térség országai hasonló gazdasági problémákkal néznek szembe, noha különböző mértékben. A délszláv háborúk és a nagyjából egyidejűleg zajló volt jugoszláv

³ A nyugat-balkáni térség országai, nem lévén tagjai az EU-nak, valamint az előzmények miatt is, a kelet-közép-európai térséghez képest sokkal kevesebb tőkét tudtak bevonni, így a külső nyitottság szokásos mércéi (export/GDP, import/GDP) mára már jóval elmaradnak az utóbbiak szintjétől, amint azt a két évtizedes EU-tagsággal foglalkozó szlovák jegybanki tanulmány kifejti (Gertler és szerzőtársai [2023]). Ugyanakkor a pénzügyi nyitottság a vázolt történelmi út nyomán sokkal korábban kifejlődött a Balkánon, és azzal együtt a párhuzamos valuták kifejlett alkalmazása is.

I. táblázat
A Nyugat-balkáni térség csatlakozási folyamata

Ország	Tagsági kérelem benyújtása	Stabilizációs és társulási megállapodás	Unió tagjelölti státus	Csatlakozási konferenciák megkezdése	Helyzetkép, illetve a soron következő lépések
Albánia	2009. április 24.	2009. április 1.	2014. június 24.	2022. július 19.	Amint a jogállamiság és a közigazgatási reformok értékelése és jóváhagyása megtörtént, az ütemterv szerint az 1. klaszterről szóló tárgyalások megkezdődhetnek
Bosznia-Hercegovina	2016. február 15.	2015. január 1.	2022. december 15.	2023. március	A csatlakozási tárgyalások keretrendszerének előkészítése
Észak-Macedónia	2004. március 22.	2004. április 1.	2005. december 17.	2012. július 21.	Az átvilágítási megbeszélések 2023-ban befejeződtek. A jogállamiság és a közigazgatási reformok értékelését és jóváhagyását követően az ütemterv szerint az 1. klaszterről szóló tárgyalások megkezdődhetnek
Koszovó	2022. december 15.	2016. április 1.	–	–	A 2023-ban az EU által életbe léptetett korlátozó intézkedések (együttműködés, finanszírozás) ideiglenesek, és amint a helyi hatóságok részéről a megfelelő deszkalációs lépések megtörténnek, illetve a Szerbia irányában vállalt kötelezettségek teljesítése megtörténik, akkor ezeket a korlátozásokat feloldják. A csatlakozás folyamata és következő lépései nem egyértelműek
Montenegró	2008. december 15.	2010. május 1.	2010. december 17.	2012. december 18.	2012-től kezdődően valamennyi tárgyalási fejezet megnyitották, ezek közül három ideiglenes lezárása megtörtént. A jogállamiságról szóló fejezet esetében viszont további ideiglenes lezárására nem kerülhet sor
Szerbia	2009. december 22.	2013. szeptember 1.	2012. március 1.	2014. január 21.	2014-től kezdődően 22 tárgyalási fejezet került megnyitásra, amelyek közül kettőt zártak le ideiglenesen. A további tárgyalások ütemét a jogállamiságról szóló fejezetek, továbbá a Koszovóval kapcsolatos viszony normalizálása határozza meg

Az 1. táblázat folytatása

Ország	Tagsági kérelem benyújtása	Stabilizációs és társulási megállapodás	Unió tagjelölti státus	Csatlakozási konferenciák megkezdése	Helyzetkép, illetve a soron következő lépések
TÁJÉKOZTATÓ ADATOK					
Georgia (Grúzia)	2022. március 3.	társulási: 2016. július 1.	2023. december 12.	-	A tagjelölti státus megadását megelőzően, 2023 novemberében egy kilenc lépésből álló ütemtervet határoztak meg, ennek mentén halad majd a csatlakozási folyamat
Horvátország	2003. február 21.	2005. február 1.	2004. június 18.	2005. október 4.	Teljes jogú EU-tagság: 2013. július 1. Az euróövezetbe csatlakozott: 2023. január 1.
Moldova	2022. március	társulási: 2014. augusztus 30.	2022. június	-	Az átvilágítás folyamata 2024 januárjában megkezdődött. A csatlakozási tárgyalások keretrendszerének meghatározása akkor történik meg, amikor Moldova teljesítette az ennek előfeltételeként 2023 novemberében előírt három ajánlást
Ukrajna	2022. február 28.	társulási: 2017. szeptember 1.	2022. június 23.	-	Az átvilágítás folyamata 2024 januárjában megkezdődött. A csatlakozási tárgyalások keretrendszerének meghatározása akkor történik meg, amikor Ukrajna teljesítette az ennek előfeltételeként 2023 novemberében előírt négy ajánlást

Forrás: *Európai Tanács* [é. n.], *Steinbach* [2024] 6–8 o., *Eur-lex* [2014].

dezintegrációs folyamat miatt a függetlenné vált volt tagköztársaságok gazdasági szintje a megrázkódtatásokkal teli 1990-es évtized végén az 1970-es évek átlagára esett vissza. A nagy visszaesés Szlovéniát kevésbé viselte meg, Horvátországnak is sikerült idővel jórészt feldolgozni a sokkot. A többi állam esetében viszont a súlyos örökség a mai napig jelen van versenyképességi gondok, a külföldi befektetések alacsony szintje, jogbiztonsági problémák (korrupció, szervezett bűnözés), valamint a nagyfokú kivándorlás, agyelszívás formájában, ha nem is azonos mértékben (Ármás-Németh [2021]).

Témánk szempontjából lényeges, hogy Szlovénia és Horvátország ma már nemcsak EU-tagállamok, hanem egyben az euróövezet tagjai is. Horvátország 2013. évi EU-csatlakozása azonban szakaszhatár: az EU bővítési folyamata bizonytalansági tényezőkkel terhelt szakaszba került.

Bár az uniós intézményektől és a tagországi fővárosokból nem érkeznek a nyugat-balkáni térség csatlakozását kategorikusan ellenző hangok, a geopolitikai helyzet jelentősen megváltozott az Ukrajnát ért 2022-es orosz támadással. Az uniós intézmények és a tagállamok többsége Ukrajna lehetőségek szerinti gyorsított uniós csatlakozását preferálják, hogy a hadban álló országnak világos perspektívát adjanak. Emiatt úgy tűnhet, hogy a balkáni bővítési folyamat kikerült volna a figyelem középpontjából. Ez azért lenne gond, mivel a térség egésze a gazdasági fejlettséget, a politikai rendszer és a társadalmi rend stabilitását tekintve nincs hátrébb, mint Ukrajna vagy Moldova, eközben nyilvánvaló uniós érdek, hogy a Balkán-félszigeten létrejöjjön az EU földrajzi kontinuitása.⁴

A politikai klíma gyorsan változik, ennek ellenére e helyütt abból indulunk ki, hogy a nyugat-balkáni térség taggá válási folyamata haladni fog, mind az európai közöségnek, mind a tagságra aspirálóknak a szándékai alapján.

A korábbi EU-bővítésekhez képest ugyanakkor bonyolultabbak a geopolitikai viszonyok. Ebben az összefüggésben értelmezendő az az alaphipotézis, amely szerint a csatlakozásra váró balkáni országok az eddigiek szerinti pályát járják be, ideértve azt is, hogy a teljes jogú tagság elnyerését követően teljesíteniük kell a maastrichti kritériumokat az euróra való áttéréshez. Ám pontosan a helyzet különlegességei miatt igényel vizsgálatot az alternatív hipotézis, amelynek értelmében a kifejtett *de facto* euroizáltság olyan érdemi sajátosság, amely a monetáris unióhoz való eljutás eddig nem alkalmazott pályáját indokolja.

E hipotézisek vizsgálatánál a szakirodalmi források, szakmai vélemények elemzése mellett kitérünk a térség különleges monetáris viszonyaira és üzleti gyakorlatára. Ezek alapján lehet állást foglalni a hipotézisek ügyében és ajánlást tenni a még képlékeny állapotban levő csatlakozási folyamat döntéshozói számára.

⁴ Másfelől éppen Ukrajna roppant sajátos helyzete – mely nem tárgya ennek a munkának – annak bemutatását is indokoltá tette, hogy a nyugat-balkáni tagjelöltekhez képest, sőt a korábban csatlakozott kelet-közép-európai országok csatlakozáskori viszonyaihoz képest a gazdasági-termelékenységi-technológiai és intézményi mutatókat tekintve Ukrajna nem „outlier” a legtöbb vonatkozásban (Grieveson és szerzőtársai [2023]). Ennek részben a potenciális jövőbeli anyagi támogatás mértéke és főként a tagság elnyerése esetén az integrálódás sikere miatt van nagy jelentősége.

A valutahasználat politikai gazdaságtani és monetáris politikai vonatkozásai

Minden szuverén ország szükségszerűen szembetalálkozik egy alapvető monetáris politikai döntési kérdéssel: milyen legyen a valutarendszere.

Az egyik sarokmegoldás a rögzített árfolyamrendszer, amelynek esetében egy horgonyvalutához kötik a nemzeti fizetőeszköz árfolyamát. A rögzítés lehet kemény (*hard peg*), akár törvénybe foglalt valutatanács (*currency board arrangement, CBA*), amely eliminálja a horgonnyal szembeni – de nem a más valutákhoz viszonyított – árfolyamkockázatot. A rögzítés sajátos esete a nemzeti valuta teljes feladása: a horgonyvalutára vagy pedig – ez az euróövezet esete – egy közös valutára való áttérés.

A rögzített (fix) árfolyamrendszer kereskedelmi, üzleti előnyei közismertek, ám a rögzítés akár pénzügyi krízishelyzeteket is előidézhet. Ahogyan Lámfalussy Sándor megfogalmazta a fejlődő világ tapasztalatai alapján:

„A tartós[nak szánt] árfolyamrögzítés lehetővé teszi a túlzó mértékű tőkeimportot, mert a külföldi pénztulajdonosokban és a hazai pénzügyi intézetekben egyaránt a biztonság hamis érzését kelti – ezt az 1998-as orosz válság, azt követően több harmadik világbeli krach megmutatta.” (Lámfalussy [2008])

A másik sarokmegoldás a szabad lebegés: az árfolyamot a pénzügyi piacok keresleti és kínálati tényezői alakítják a monetáris hatóságok közvetlen beavatkozása nélkül. A lebegés, vagyis az, hogy nincs tartós rögzítés, elvileg mozgásteret nyit a hatóságok számára, hogy a kamatszintet szükség szerint mozgassák. A kicsi és nyitott gazdaságokban azonban zavarokat és komoly károkat okozhat a valuta hirtelen és nagyméretű fel- vagy leértékelődése. A leértékelődés inflációgerjesztő hatása miatt kényszerpályára kerülhet a gazdaságpolitika. Megszívlelendő Lámfalussy illúzióromboló megállapítása: a szabadon lebegő árfolyamrendszerek esetében a siker a kivétel, nem a szabály (Lámfalussy [2008] 136–137. o.). De a kemény rögzítés, a valutatanács sikeréhez is sajátos feltételek szükségesek; Lámfalussy úgy látta, hogy a Szovjetunióból kilépő Észtország 1991-ben jól döntött, hogy a német márkát választotta horgonynak, viszont számos ázsiai ország nagy bajba került a jenhez vagy az amerikai dollárhoz való kötődéssel.

A referenciavaluta meghatározása a sikeres rögzítés kritikus szempontja, de végső soron az ország jogi-politikai-pénzügyi intézményrendszerének a minősége a siker fő tényezője. Ugyanerre a következtetésre jutnak azok is, akik egyébként a rugalmas árfolyamrendszert javasolják. A feltörekvő piacok (*emerging markets*) pénzügyi zavaraival foglalkozó hatalmas nemzetközi irodalom központi tétele, hogy a hitelesség – vagy másképpen a „jó kormányzat” – a kulcsmagyarázat. Ugyanakkor szintén nagy irodalma van a globális tőkepiacok zavarainak és tökéletlenségeinek, különösen annak bőséges dokumentálása alapján, hogy egy ország kerülhet pénzügyi válságba „jó kormány” és erős fundamentumok mellett is, mégpedig tőkepiaci fertőzés, piaci pánik következtében (Calvo–Mendoza [2000]).

A két sarokmegoldás (szabad lebegés, illetve kemény rögzítés) közötti átmeneti árfolyamrezsimek sem mentesek komoly kockázatoktól. Márpedig az ilyen köztes

rezsim – az európai árfolyam-mechanizmus-2 (ERM2) – az euróövezetbe való bekezdés szabálykönyv szerinti útjának fontos szakasza.

A különféle kockázatoktól és a gazdaságpolitikai hibázási lehetőségektől tehát nem lehet megszabadulni, bármilyen árfolyamrezsimet választ is az adott ország az euróövezetig elvezető (hosszú évekig is eltartó) útja során. Ezért is fogalmazódott meg gazdaságelméleti érvek alapján az ajánlás a kétezres évek elején az akkor még az EU-tagság előtt álló kelet-közép-európai országok számára: a kisebb méretűek az ERM-ben időzés helyett térjenek át a valutatanács rendszerére, vagy akár válasszák az egyoldalú euroizálást (*von Hagen–Zhou* [2005]). A méret lényeges: e logika szerint a nagyobb piacméretű – és így feltehetően kevésbé nyitott – tagállamoknak a lebegő árfolyamrendszer és az inflációs célt követő rendszer kombinációja lenne jó, amíg nem tudják teljesíteni az euróra való áttérés minden feltételét. A kisebb piacméretű országoknak eszerint a legjobb az euróval szembeni árfolyamkockázat mielőbbi és teljes felszámolása; és ne feledjük, hogy a kelet-közép-európai térség legtöbb országa Lengyelország kivételével nem éri el az EU összesített GDP-jének 2 százalékát. Ez igaz a nyugat-balkáni térség államaira is.

Figyelemre méltó epizód volt az, amikor az Európai Bizottság akkori pénzügyi biztosa – az árfolyamrezsim megválasztásának pénzügyi elméleti érveire nem reflektálva – egyértelműen elvetette az egyoldalú euroizálást, deklarálva azt, hogy az új tagok (akkor nyolc egykori tervgazdaság és két mediterrán ország) csakis ugyanolyan feltételek mellett térhetnek át az euróra, mint a régi tagok (*Solbes* [2004]).⁵

A valutatanács-megoldást, bár nem kedvelte, elfogadta a Bizottság. Ezzel szemben az olyan egyoldalú euroizálást, mint amely mellett Montenegró döntött (nem nagyon lévén más értelmes megoldása), az EU intézményei nem tűrték volna el az akkori tagjelöltektől. Solbes érvelése mögött az a megfontolás is meghúzódhatott, hogy az euróövezetbe bekerüléssel nemcsak a közös európai valuta átvétele jár, hanem a döntési folyamatban való részvétel, a szavazati jog gyakorlása is. Ezt a jogot viszont valóban csak felkészült és stabil tagállamnak szabad megadni. Fontos azonban az időfaktor is: a pénzügyi biztos a korábbi bővítési mintához való ragaszkodást az „euróklub” akkori szakaszában képviselte; azóta az euróövezet monetáris hatósága, az Eurórendszer (*Eurosystem*) taglétszáma megnőtt, döntéshozatali szabályrendje is változott, és most sem tekinthető lezártnak.

Az EU fokozatos, lassú intézményi változásaihoz mérve a kétezres évek elejétől gyorsan lépett fel egy új fejlemény: az euróövezeten kívül maradt országokban jelentős spon-tán euróhasználat ment végbe. A jelenség oka, hogy az EU keleti peremvidékén az euró párhuzamos valutaként régóta jelen van az üzleti és társadalmi életben. Az eurónak

⁵ „Szeretném hangsúlyozni, hogy az euró átvételét szándékozó új tagállamoknak a Szerződés által meghatározott ugyanazon feltételeket kell teljesíteniük, mint a jelenlegi euróövezeti tagoknak. Az euróövezet jelenlegi és jövőbeli tagjai azonos elbánásának elvét teljes mértékben be fogjuk tartani. [...] Az intézményes út kizárja azt a lehetőséget, hogy egy ország a taggá válásakor azonnal átvegye az eurót, vagy pedig az uniós tagság előtt egyoldalúan bevezesse az eurót (euroizáljon, ahogy néha mondják). Emögött egyszerűen az a logika, hogy ha egy tagország áttér az euróra, akkor »hanggal és szavazati joggal« csatlakozik az euróövezeti klubhoz, és a döntés joga nyilvánvalóan a klubé, amely döntést a Szerződés által kifejtett kritériumok alapján kell meghozni.” (*Solbes* [2004] 17. o., elhangzott 2003-ban.)

adott országon belüli tényleges súlyaránya kihat a gazdaságpolitikai döntéshozatalra, a monetáris közvetítő csatornák hatékonyságára, miként a háztartások viselkedésére és a mindennapi pénzügyi gyakorlatra is. Az pedig, hogy egy országban a gazdasági szereplők tartozásai és követelései között érdemi arányban euró található, továbbá az ügyletek jelentős részét euróban bonyolítják le, olyan körülmény, ami tovább gyengíti, sőt illuzórikussá teszi az önálló pénzpoltika megtartása melletti érvelést.

Az eurónak az euróövezeten kívüli párhuzamosvaluta-szerepe egyáltalán nem egyedi jelenség; spontán dollárizálódás néven jól ismert jelenségről van szó. Mint ahogy az a jól alátámasztott monetáris politikai javaslat sem új, amely szerint a dollár/euró kiterjedt köznapi használatának állapotában levő fejlődő/felemelkedő országok számára egészében véve előnyös lenne az egyoldalú *de jure* áttérés (Mendoza [2002], Buiter–Grafe [2002]).

A nemzeti valuta feladása, egy „keményvaluta” egyoldalú átvétele enyhítheti a feltörekvő piacokon bekövetkező válságoknak az irodalomban taglalt mindkét fajtáját. A dollárra/euróra való áttéréssel, a saját fizetőeszköztől való megszabadulással az adott állam egyszerűen túllép a gyenge hitelességű monetáris és árfolyam-politika miatti kockázatokon. Másodrészt pedig csökken a hirtelen és váratlan külső tőke-mozgásoknak, spekulációs támadásoknak való kitettség.

Mi áll a veszteségoldalon? Az önálló kamatpolitika és az árfolyam-manipulálási önállóság feladása valójában nem tényleges veszteség, még ha ezt a helyi monetáris hatóságok nem szívesen vallják is be: nemcsak erős pénz lép a gyengébb helyébe, hanem hitelesebb intézmény váltja fel a kisebb tekintélyű helyi intézményt. Ami tényleges veszteség, az a kamara haszna (*seigniorage*): az országon belül kötelezően elfogadandó fizetőeszköz esetén a pénzkibocsátó hatóság bevétele. De ha már korábban is előrehaladott volt a spontán valutahelyettesítés, akkor a teljes valutacserével a *seigniorage*-nak amúgy is csak egy része vész oda, hiszen a helyi fiat pénz a gazdaságban cirkuláló pénzmennyiségen addig is osztozott más valutával (Genberg [2002]).

A dollarizálás/euroizálás általános mértékén túl annak is van jelentősége, hogy a párhuzamos valuta milyen arányt tesz ki a gazdasági szereplők aktívái és passzívái között. Az EU keleti peremvidékére vonatkozó felmérések gyakori megállapítása, hogy az országok egy meghatározott körében – ez vonatkozott Magyarországra is a 2010-es évek elejéig – a keményvaluták aránya nagyobb volt a tartozások között (ez az úgynevezett *liability substitution* jelensége), mint az aktívoldalón (Ritzberger-Grünwald [2013]). A kelet-közép-európai térségben a jelenség alapvetően a mérsékeltebb kamatozású euró- (svájcifrank-, dollár-) alapú banki hitelezés elterjedése nyomán alakult ki, még a 2008 előtti években.

Azóta a hiteloldali helyettesítés visszaszorult, míg a betétek között jelentős a nem hazai deviza hányada. E vonatkozásban is nagyok a régiók és országok közötti eltérések. Csehországban csekély a párhuzamos fizetőeszköz elterjedtsége, a magyar és lengyel esetben (a devizahitelezés felfutásának éveiben) a tartozások oldalán jelent meg erősebben a jelenség; a bolgár, horvát, macedón, bosnyák, szerb viszonyok között a lakossági és az üzleti szereplőknél egyaránt nagymértékű volt és maradt a deviza – mind a betétek (követelés), mind pedig a hitelek (tartozások) oldalán (Ritzberger-Grünwald [2013] 3. fejezet).

Ami az euroizálódás köznapi megjelenési formáit illeti, az Osztrák Nemzeti Bank által többször elvégzett térségi felmérések azt jelzik, hogy a nyugat-balkáni térség országaiban régóta sokkal gyakoribb az eurókészpénz tartása, mint a kelet-közép-európai térségben, és a motívumok is eltérnek (*Scheiber–Stix* [2009]). A kelet-közép-európai országokban az euróbankjegyeket leginkább az euróövezeti utazásokkal kapcsolatban tartják, míg a déli térségben a jóval nagyobb „zsebben tartott” készpénzállományt részben ügyleti, részben megtakarítási motívumok indokolják. A vendégmunkások hazautalásai és az euró általános elfogadottsága következtében a mindennapi vásárlást meghaladó méretű tranzakcióknál mind a lakossági körben, mind a vállalati szektorban domináns az euró használata.

A háztartási és üzleti szektor követeléseire és tartozásaira kiterjedő euróhasználat nagyban kihat a gazdasági szereplők viselkedésére és a monetáris hatóságok mozgásterére. A szektorok szintjén – noha nem minden egyes háztartás, vállalat esetén – jelentős mértékű természetes fedezet (*hedging*) áll fenn, ami jórészt közömbösíti a helyi, hivatalos valuta esetleges kilengésének jövedelmi és költség hatásait. Másfelől a párhuzamos valutahasználat következtében a hazai hivatalos fizetőeszközre irányuló szokásos jegybanki intervenció hatékonysága gyenge. Ilyen piaci és intézményi állapotok között még kevesebb érdemi (azaz nem szimbolikus vagy ideológiai) érv szól a nemzeti fizetőeszköz és általánosabban a nemzeti monetáris szuverenitás fenntartása mellett, amely az európai félperiférián egyébként is illuzórikusnak mondható (*Bod* [2013]).

A balkáni térségben elterjedt valutahelyettesítésből adódóan tehát számos olyan viselkedési sajátosság és szabályozási korlát és gyengesség adódik, amelyek miatt az euróátvétel korábbi kelet-közép-európai tapasztalatai csak részben relevánsak. A gazdasági tényeket illető érdemi eltérések miatt viszont jogos újfajta módon tekinteni az olyan szakpolitikai kérdésekre, mint hogy milyen intézményi keret és milyen ütemezés javasolható a jelenlegi és a potenciális tagjelölt államok *de jure* euróátvétele ügyében.

A nyugat-balkáni régió helyzete és fejlődési sajátosságai: hasonlóságok, eltérések

A térség Nyugat-Balkán régióként az európai uniós politikai terminológiában 1998-ban jelent meg, majd állandósult földrajzi-politikai kategóriaként, felölelve a volt Jugoszlávia tagállamait – Szlovénia kivételével, de odaértve Albániát. Idővel ez a lehatárolás megváltozott, hiszen már 2011-től megjelentek olyan elemzések is, amelyek Horvátországot sem sorolták a Nyugat-Balkánhoz (*Faragó és szerzőtársai* [2012]). Tanulmányunkban az újabb szóhasználatnak megfelelő nyugat-balkáni régiót, annak az *1. táblázatban* foglalt hat országát vizsgáljuk. A már EU- és euróövezeti tag Horvátország és Szlovénia esetére referencijelleggel utalunk, vizsgálatunk tehát a térség azon országaira összpontosult, amelyek még nem tagjai az Európai Uniónak, és így definíció szerint az euróövezetnek sem. Megjegyzendő: a volt Jugoszlávia itt tárgyalt utódállamai az egykori délszláv államon belül is a közepesen vagy kevésbé fejlett tagköztársaságok közé tartoztak.

Fontos megemlíteni, hogy Jugoszlávia politikai és gazdasági fejlődési útja a szocialista időszakban számottevően eltért a többi európai szocialista országétól. Bár politikai szempontból a jugoszláv kommunista párt primátusa ugyanúgy megkérdőjelezhetetlen volt, mint más szocialista országok állampártjaié, az ottani helyzet egy olyan eltérést mutatott, amely vizsgálataink szempontjából igen lényeges, mivel érinti a jelenlegi euroizációs folyamat hátterét, markáns különbséget mutat a nem euróövezeti visegrádi hármak előéletével összehasonlítva.

Ez pedig: Jugoszlávia állampolgárai szabadon utazhattak a nyugati országokba, nem csupán turistaként, hanem munkavállalóként is. Már az 1970–1980-as években jelentős számban telepedtek le Ausztriában, az akkori Nyugat-Németországban, illetve más nyugati országokban a jugoszláv vendégmunkások.⁶ Ez a fajta migráció akkor teljesen legális keretek között zajlott. Különösen Jugoszlávia kevésbé fejlett régióiból, például Bosznia-Hercegovinából mentek nagyobb számban külföldre munkát vállalni.⁷ A jugoszláv állam nem akadályozta a gazdasági migrálást, sőt bátorította, részben annak tudatában, hogy a vendégmunkások hazahozzák, hazautalják megtakarításukat, azt odahaza fektetik be akár ingatlanba, akár vállalkozásokba (Vidovic–Mara [2015]).

Mindezen túl Jugoszláviába már az 1970-es évektől kezdődően jelentős mennyiségű külföldi működőtőke is áramlott. Az 1990-es években kitört és évekig elhúzódó jugoszláv belháborúk következményeként további tíz-, illetve százezrek hagyták el a térséget, és telepedtek le Európa más országaiban. A Német Szövetségi Bank adatai szerint 1992-ben 417 ezer fő (volt) jugoszláv vendégmunkás dolgozott és teljesített abban az évben összesen 700 millió német márka összegű hazautalást Németországból (Oser [1995]). A régióban lezajlott háborús évek, politikai és gazdasági válságok hatására a kivándorlási folyamat egészen az utóbbi évekig nem szűnt meg. Ennek egyik sajátos következménye, hogy az említett volt jugoszláv államok GDP-jében mindmáig jelentős, mintegy 10 százalékos részarányra tehető a külföldön élő diaszpórák hazautalása (Csernik–Varga [2023]).

A vendégmunkás-jelenség, a bérjövedelem repatriálása Magyarországon vagy más európai szocialista országban abban az időben ismeretlen vagy elhanyagolható nagyságrendű volt. A volt jugoszláv államok és a mai Európai Unió bizonyos országai között viszont sokkal korábban visszanyúló és a társadalom széles rétegeit érintő gazdasági-pénzügyi kapcsolódás jött létre, illetve működik mindmáig. Ez az egyik, ha nem fő oka annak, hogy ezekben az országokban amint korábban a nyugatnémet márka, úgy ma az euró úgyszólván második valutaként működik. Montenegró, Koszovó esete annyiban más, hogy a *de facto* eurohasználatból egyoldalú döntéssel *de jure* euroizálás lett.

⁶ Rieder [2024] szerint csupán a müncheni munkaügyi központban 106 462 jugoszláv származású vendégmunkást regisztráltak 1970-ben.

⁷ Vidovic–Mara [2015] utal rá, hogy bár a munkavállalók hazautalásai régóta számottevő bevételi forrást jelentenek Horvátországban is, viszonylag szerények a régió más országaihoz képest. Horvátországban 2000 és 2008 között folyamatosan nőtt a hazautalások összege, a rá következő két évben 1,2 milliárd dollár körüli szinten stagnált, majd 1,5 milliárd dollárra emelkedett, ami 2014-ben – Horvátország első teljes EU-ban töltött évében – a GDP 2,6 százalékát tette ki. (Mindez komoly összeg, hiszen az EU-transzferek nagyságrendjének felel meg.)

Az euró mint párhuzamos fizetőeszköz masszív jelenléte tehát olyan sajátosság, amely fennáll a későbbiekben is, és sajátos körülményként veendő figyelembe az uniós csatlakozási folyamatban.

A volt jugoszláv térség számára súlyos megpróbáltatásokkal teli 1990-es évtizedet követően, a 2001–2008 közötti időszakban általánosan javult a makrogazdasági teljesítmény minden nyugat-balkáni ország, különösen a kevésbé fejlettek körében. A GDP növekedése, az infláció csökkenése, a külkereskedelem gyors növekedése, a jelentős működőtőke-beáramlás együtt járt a piacgazdasági átmenettel kapcsolatos gazdasági reform végrehajtásával.⁸ A 2008–2009. évi gazdasági válság által felszínre hozott gazdasági, strukturális és társadalmi probléma megjelent a külkereskedelmi mérleg és a folyó fizetési mérleg nagy hiányában és a munkanélküliségi rátában. A szolgáltatási szféra (pénzügyi, távközlési ágazat, kiskereskedelem, ingatlanügyek stb.) viszonylag gyors bővülése elsősorban a hazai piacot szolgálta, a külső versenyképesség javítására legfeljebb közvetett hatással lehetett (*Uvalić–Cvijanović* [2018]).

Horvátország 2013. évi csatlakozását követően az EU bővülésének folyamata sokáig lelassulni látszott. Különös módon az Ukrajnában dúló háború lendítette ki a holtpontról. Jelenleg összesen kilenc ország szeretne csatlakozni az EU-hoz. Közülük Ukrajna, Moldova, Georgia, illetve Törökország tagjelöltége nem tárgya tanulmányunknak. Tanulmányunk középpontjában a fennmaradó hat ország áll (Koszovót is beleértve). A nyugat-balkáni térség négy országával (Szerbia, Montenegró, Észak-Macedónia és Albánia) már nem sokkal a kelet-közép-európai bővítés megtörténte után megkezdődtek a csatlakozási tárgyalások. Bosznia-Hercegovina 2016-ban nyújtotta be csatlakozási kérelmét, majd az EU 2022 decemberében adta meg a tagjelölti státust. Koszovó helyzete a legbonyolultabb, bár az ország 2022-ben szintén benyújtotta csatlakozási kérelmét, de az az akadály, hogy viszonya Szerbiával rendezetlen, valamint számos EU-tagállam nem ismeri el önálló államként, belátható időn belül aligha hárul el (*BMAW* [2024]). Ezért az a helyi politikai döntés, hogy a valamikor német márkára alapozott belső pénzforgalmi gyakorlatot egyoldalú euroizálással váltják fel, nem érintette érdemben a tárgyalások menetét.

Endrődi-Kovács [2016] számos gazdasági és társadalmi tényezőt említ, amelyek miatt a nyugat-balkáni államok (az akkor frissen csatlakozott Horvátországot is beleértve) nem mondhatók teljesen integrációéretteknek; szerzőtársával később ezt nemcsak megerősítik, hanem további kutatásuk eredményeként egy új komplex indikátort is kidolgoztak (*Tankovsky–Endrődi-Kovács* [2023]). Ugyanakkor Ukrajna példáján is jól látható, hogy a gazdasági és más kritériumokhoz viszonyítva az európai biztonságpolitikai érdekek felülértékelődnek; ez a szempont elősegítheti a csatlakozási folyamat felgyorsulását. Ezt támasztja alá egyebek között a bővítési kérdésekben korábban merev francia álláspont átértékelődése is, annak felismerése nyomán, hogy az európai egység a jelenlegi háborús helyzetben és gazdasági sokkok mellett sokkal

⁸ Reformokon elsősorban a korábban egységes Jugoszlávia tagállamainak az önállósodását és a piacgazdasági működési rendre való áttérést kell érteni. Ekkor Szlovénia kivételével még nem volt szó az EU-hoz való csatlakozásról. Horvátország is csupán 2003-ban nyújtotta be a csatlakozási kérelmét.

törékenyebb, mint volt korábban; ez a helyzet egyben lehetőség is az integráció felgyorsítására (*Miszlivetz* [2023]).⁹

Fontos tény, hogy valamennyi nyugat-balkáni országnak szabadkereskedelmi megállapodása van az Európai Unióval. Ám Szerbia Oroszországgal és az Egyesült Államokkal is kötött ilyen megállapodást, és Kínával is tervez. Törökországgal az összes nyugat-balkáni országnak van szabadkereskedelmi megállapodása. Ugyanakkor a külső partnerekkel kötött megállapodások ellenére az EU a legnagyobb import- és exportpartner – Koszovó és Montenegró kivételével – a térség számára (*Vulović* [2023]).¹⁰

Pozitívum, hogy a koronavírus-járvány lecsengését követően, 2022-ben nőtt a foglalkoztatottság is a régióban, miközben ezekben az országokban – különösen a fiatalok körében – magas, átlagosan 20-30 százalék közötti a munkanélküliség. Ugyanakkor a régóta jellemző elvándorlási folyamat minden bizonnyal folytatódik (*Csernik-Varga* [2023]).

Míndezért – és az uniós csatlakozás ígérete perspektívájából nézve – érthető, hogy a szóban forgó országok miért nem erőltetik a saját valuta szélesebb körű vagy kizárólagos használatát. Hiszen a spontán euróhasználatnak a fentiekben vázolt folyamata önmagában, az uniós csatlakozás után pedig előbb-utóbb magától is elvezet a formálisan létező, de egyre kevésbé használt nemzeti valuták megszűnéséhez.

Az viszont nagyon is lényeges különbség, hogy mindez a „montenegrói minta” alapján történik-e, avagy ezeknek az országoknak a gazdasági alkalmasság minősülnek a maastrichti kritériumok tartós teljesítésére, így nemcsak az euró mint pénznem tényleges használóivá, hanem az euróövezet teljes jogú tagjaivá válnak. A csatlakozási szerződés aláírásával ezek az országok is – akárcsak minden új csatlakozó 1999 után – ez utóbbira, azaz az integrációs menetrend teljesítésére vállaltak kötelezettséget, ez tehát a hivatalos ütemterv. Ám kérdés, hogy a tényleges euróövezeti csatlakozásig tartó – ma még ismeretlen hosszúságú – időszak során mindvégig funkcionálnak-e a helyi valuták, vagy pedig akár előnyös okokból, akár egyoldalú politikai döntéssel már korábban ráállnak az euró egyszerre tényleges és hivatalos használatára. Ha az utóbbi forgatókönyv következik be, mint Montenegró esetében, akkor az ERM2-ben való részvétel a korábbiaktól eltérően értelmezendő, de nyilvánvalóan a makrogazdasági (maastrichti típusú) feltételeknek – *mutatis mutandis* – ez esetben is meg kell felelniük.

A folyamatot gyorsítja, hogy a digitális fizetések egyre elterjedtebbé válnak a Nyugat-Balkánon is. Ahogy a gazdaságok egyre digitálisabbá válnak, a digitális fizetések felhasználási aránya – átutalás digitális fizetési eszközökön vagy csatornán, például elektronikus bankon keresztül történő átutalások, hitel- és betéti kártyák, elektronikus pénz (e-pénz), QR-kód – egyre növekszik az elmúlt néhány évben a Nyugat-Balkánon is, nem utolsósorban a jogszabályi környezet reformjai és a piac hatására

⁹ Macron elnök 2023-ban úgy nyilatkozott, hogy a bővítéspolitikai túlzott technikai követelményeknek való megfelelés helyett egy rugalmasabb rendszert képzelt el a Nyugat-Balkán tagjelöltjeinek számára (*Miszlivetz* [2023]).

¹⁰ Montenegró fő külkereskedelmi partnerei: Szerbia (24,59 százalék), Svájc (11,53 százalék), Bosznia-Hercegovina (7,65 százalék) (2021-ben – *WITS* [2024]). *Koszovónak* Észak-Macedónia (15,9 százalék), Albánia (13,3 százalék), míg Németország csupán a harmadik (11,7 százalék) (2024. márciusi adatok – *Trading Economics* [2024]).

(*Világbank* [2023]). Mindehhez hozzátartozik, hogy az Európai Uniónak is a nemzetközi fizetési rendszerek bizonyos területein tovább kell lépnie. Az egységes piac létrehozása óta eltelt mintegy három évtized és a 25 évvel ezelőtt bevezetett közös európai valuta ellenére például jelenleg nincs olyan európai digitális fizetési mód, amely az összes euróövezeti tagállamot lefedné (*Letta* [2024]).

Fontos azt is megjegyezni, hogy a vizsgált országok az egykori jugoszláv gazdaság egy-egy darabját örökölték, így hosszú időt vett igénybe, amíg ezek a „töredékgazdaságok” többé-kevésbé egységes és működőképes nemzetgazdaságokká alakultak. Ahogy az egykori Szovjetunió volt köztársaságai között is erős volt a gazdasági összefonódás (*Almásy* [2003]), a volt jugoszláv köztársaságok, különösen a kevésbé fejlettek esetében is fennállt, hogy nem csupán gazdasági modernizációra van (volt) szükség, hanem strukturális gazdasági reformokra is.

Sigér [2006] szerint a Nyugat-Balkán európai integrációs folyamatának lényeges jellemzője, hogy a térségben az Európai Unió nem szerepel olyan biztos horgonyként az átalakulásban – legfőképpen a csatlakozási horizont hiánya miatt –, mint a kelet-közép-európai országokban. A gazdasági kapcsolatok ugyanakkor a csatlakozás konkrét menetrendje nélkül is egyre szorosabbak lesznek, és ezt követi a pénzhasználat is.

Ebbe az irányba mutat az Európai Bizottság által 2023 novemberében nyilvánosságra hozott nyugat-balkáni növekedési terv (*New Growth Plan for the Western Balkans*), amely az EU közös piacával való harmonizáció folyamata mellett egy közös regionális piac kialakítását is szorgalmazza (a nyugat-balkáni hatok között), amely potenciálisan 10 százalékkal növelheti az érintett országok gazdasági teljesítményét (*Miszlivetz* [2024]). Az említett, összesen hatmilliárd euró összegű terv hét kiemelt intézkedéscsomagot tartalmaz a következő területeken: az áruk szabad mozgása, a szolgáltatások és a munkavállalók szabad mozgása, hozzáférés az egységes eurófizetési térséghez (*Single Euro Payments Area, SEPA*), a közúti szállítás elősegítése, az energiapiacok integrációja és szén-dioxid-mentesítése, a digitális egységes piac és az ipari ellátási láncba történt integráció (*DG NEAR* [2024]).

Azt is meg kell említenünk, hogy a régió országainak európai kilátásai távolról sem egységesek: ott is ellentmondásos a folyamat, ahol megindultak a csatlakozási tárgyalások (Szerbia, Montenegró) – a korábban vártnál várhatóan hosszabban elnyúló folyamatnak ígérkezik. Montenegró és Szerbia korábban ígéretet kapott arra, hogy 2025-re az EU tagállamai lehetnek (*Csernik-Varga* [2023]), ennek azonban – e sorok írásakor – kicsi az esélye. A haladást nem csupán a jogharmonizációs folyamat elhúzódása, hanem olyan tényezők is lassítják, mint az orosz¹¹ és újabban a kínai¹² befolyás.

¹¹ Oroszországnak nincs a Balkánra vonatkozó egységes regionális politikája, általános vezérlő elvei a gazdasági térnyerés, kétoldalú kapcsolatépítés és státuszépítés, amellyel célja, hogy megakadályozza és lassítsa a térség euroatlanti, főként NATO-közeledését. Befolyásszerző törekvéseinek egyik súlypontja az energiapolitikai terület, emellett a biztonságpolitikai/katonai együttműködés, valamint a kulturális kooperáció. Utóbbit a térség államainak többségében jellemző pánszláv testvériség, valamint néhány országban az ortodox vallási közösség is erősíti (*Vincze* [2019]).

¹² Kína az Egy övezet egy út kezdeményezés (*The Belt and Road Initiative, BRI*) keretében a Nyugat-Balkán térségben elsősorban az infrastruktúra-fejlesztés, a bányászat és az energiaszektor területén aktív (*Vulović* [2023]).

Az előbbi hatása, hogy például Szerbia soha nem csatlakozott az EU szankcióihoz, és szemmel láthatóan igyekszik egyensúlyozni az EU és Oroszország között. Ráadásul a szerb jegybank adatai szerint a kínai működőtőke-befektetések dinamikus növekedést mutatnak az utóbbi évtizedben, 2022-re megközelítve az EU-ból származó befektetések mintegy másfél milliárd eurós összegét (*Vulović* [2023]).

Bosznia-Hercegovina 2022 decemberében megkapta az uniós tagjelölti státust. Ugyanakkor az ország belpolitikai szempontból korábban sem volt egységes, az utóbbi időben pedig a két entitás közti széthúzás egyre markánsabb. Bár Bosznia-Hercegovina célja továbbra is az európai integráció, a boszniai szerb köztársaság egyre inkább Szerbiához igazodik (az orosz kapcsolódással együtt), míg a horvát és bosnyák többségű másik entitás esetében erősödni látszik a török (és részben más iszlám ország, például szaúdi és iráni) befolyás is (*Kővágó* [2012]).

Albánia ma a Nyugat-Balkán gazdaságilag viszonylag sikeres országává vált. Gazdasága a koronavírus-járvány után, 2021-ben erőteljes fellendülésbe kezdett, amely folytatódott, 2024-ben a GDP-növekedés várhatóan 3,3 százalékos lesz (*Hackett* [2024]). Montenegró gazdasági növekedése – a *Világbank* [2023] elemzése szerint – szintén erősnek mondható, és a becslések szerint 2023-ban 4,8 százalék körül alakul. Ugyanakkor felmerül egy kínai hitelből épített autópálya-szakasz kérdése (*Spirk* [2023]), amely kapcsán a hitelek visszafizetése főként a 2024 és 2027 közötti időszakban lesz esedékes, ami pedig körültekintő költségvetést tesz szükségessé – együtt az adósságkezelés jól megtervezett és a költségvetési helyzetet szem előtt tartó politikákkal (*Világbank* [2023]).

A nyugat-balkáni országok gazdasági növekedési kilátásait mutatja a 2. táblázat. Az előrejelzések szerint a 2023. évi lassulást 2024-ben érzékelhető mértékű gazdasági növekedés követheti, elérve átlagosan a 3 százalékot, sőt 2025-re a 3,3 százalékot. Ennek azonban feltétele az, hogy az Európai Unióban – amely a térség fő kereskedelmi partnere – szintén pozitív gazdasági folyamatok menjenek végbe, beleértve az előző évben meglódult infláció csökkenését (*Világbank* [2023]).

Az *OECD* [2021] a régióra vonatkozó versenyképességi jelentése szerint az utóbbi évtized mérsékelt gazdasági növekedése számos olyan mögöttes strukturális kihívást tükröz, amelyek aláássák a termelékenységet és a tőkefelhalmozást. A kimutatható előrelépés ellenére az üzleti környezetben továbbra is probléma a korrupció, a szerződések gyenge és bizonytalan végrehajtása, a hosszadalmas és költséges engedélyezési eljárások. Hasonlóképpen több ország esetében is gond a kevésbé hatékony mezőgazdasági ágazat, nehéz feladat annak fenntartható, környezetbarát irányú fejlesztése (*Muchiri és szerzőtársai* [2022], *Trendov-Vasa* [2015]). A mikro- és kisvállalkozások – különösen az induló vállalkozások – jelentős akadályokba ütköznek a finanszírozás megszerzésében. Az infrastruktúra hiányosságai különösen Albániában és Koszovóban akadályozzák a globális értékláncokba való integrációt (*OECD* [2021]), fontos feladat a fő logisztikai útvonalak mellett az alsóbbrendű közlekedési infrastruktúra fejlesztése is, ami elősegítené a kistelepülések bekapcsolását az országos gazdasági és infrastrukturális hálózatokba (*Áldorfai és szerzőtársai* [2022]).

Láthatóan a térség nemzetgazdaságai nagyon sok kihívással szembesülnek. Az *OECD* [2023] megállapítja, hogy bár az egy főre jutó bruttó hazai termék (GDP) 79

2. táblázat

A nyugat-balkáni térség országainak gazdasági növekedése és növekedési kilátásai, 2020–2025

	2020	2021	2022	2023 ^e	2024 ^f	2025 ^f
REÁL-GDP (százalék)						
Albánia	-3,3	8,9	4,8	3,6	3,2	3,2
Bosznia-Hercegovina	-3,0	7,4	3,9	2,2	2,8	3,4
Koszovó	-5,3	10,7	5,2	3,2	3,9	4,0
Észak-Macedónia	-4,7	3,9	2,1	1,8	2,5	2,9
Montenegró	-15,3	13,0	6,4	4,8	3,2	3,1
Szerbia	-0,9	7,5	2,3	2,0	3,0	3,8
Nyugat-balkáni „hatok”	-3,0	7,8	3,3	2,5	3,0	3,3
A REÁL-GDP ÖSSZETEVŐI (százalék)						
Fogyasztás			3,6	1,3	2,0	2,6
Beruházás			2,4	0,4	0,6	1,2
Nettó export			-2,7	0,7	0,4	-0,3
– export			7,7	2,9	2,7	3,5
– import			10,4	2,2	2,3	3,8
Fogyasztói árinfláció (CPI) (százalék, az időszak átlaga)	1,0	3,2	11,8	9,1	4,1	2,7
KÜLGAZDASÁG (a GDP százaléká)						
Áruexport	21,4	25,3	28,5	27,8	28,0	28,2
Külkereskedelmi egyensúly	-19,5	-16,9	-18,8	-16,1	-15,8	-15,6
A folyó fizetési mérleg egyensúlya	-8,6	-5,9	-7,8	-5,8	-5,7	-5,7
Működőtőke-beruházások (FDI)	5,3	5,8	6,9	5,9	5,7	5,6
Külső adósság	88,9	83,9	77,3	73,1	71,6	70,2
ÁLLAMI SZEKTOR (a GDP százaléká)						
Állami bevételek	34,7	36,0	34,9	36,0	35,5	35,7
Állami kiadások	42,5	38,9	37,6	38,1	37,9	37,8
Költségvetési egyensúly	-7,9	-29,0	-2,7	-2,2	-2,4	-2,0
Államadósság, illetve államilag garantált adósságok	60,2	56,6	50,6	48,5	49,0	47,9

^e Becslés.

^f Előrejelzés.

Források: Világbank [2023] 5. o. 1.1. táblázat alapján (az érintett országok statisztikai hivatalainak, pénzügyminisztériumainak, illetve központi bankjainak adatai, továbbá a Világbank munkatársainak becslései alapján).

százalékkal nőtt a megelőző két évtizedben, a nyugat-balkáni gazdaságok csak mérsékelt eredményeket értek el a köztük és az uniós átlag közötti szakadék felszámolásában. Az egy főre jutó regionális GDP az EU átlagának mindössze 38 százaléka. Igaz, ez szerény, de folyamatos javulást jelent az uniós szint öt évvel korábbi 35 százalékaéhoz, illetve a megelőző 10 évvel korábbi 32 százalékaéhoz képest (OECD [2023]).

Figyelemre méltó jelenség, hogy az Európai Unióhoz 2004-ben csatlakozó tagokkal összehasonlítva a Nyugat-Balkán öt országának (Szerbia, Montenegró, Bosznia-Hercegovina, Albánia és Horvátország) jóval alacsonyabb a külgazdasági nyitottsága, azaz a külkereskedelmi forgalmuk és a GDP-jük hányadosa. Míg a kelet-közép-európai térség tagállamai körében (legyenek nem euróövezeti tagok vagy eurót használók) máig számottevően emelkedik a nyitottság mutatója, leszámítva a 2008–2009. évi válság miatti visszaesést, a vizsgált nyugat-balkáni országok mutatója az előbbiekhöz képest inkább – jóval alacsonyabb szinten – stagnál. Mindez áll a vizsgálatban szereplő, ma már EU-tag és euróövezeti tag Horvátországra is (Gertler és szerzőtársai [2023]).

Ugyanakkor az itt vizsgált monetáris témakört illetően fontos szempont az, hogy a termelési tényezők piacai a nyugat-balkáni térségben sajátos formában, de régóta igen nyitottak. A helyi munkaerő nagy hányada tartósan vagy átmeneti jelleggel euróövezeti gazdaságban dolgozik. Ami a tőke piacát illeti, az említett országokban a bankok, pénzügyi vállalkozások nagy hányada külföldi tulajdonú, eurótermékekkel gazdálkodik, és az ügyletek zöme – a korábban bemutatottak szerint – vagy euróban, vagy ahhoz kötött fizetőeszközben zajlik.

Ez a térségi sajátosság újabb érv amellet, hogy az integrációs folyamatban helyes lenne eltérni attól a korábbi paradigmától, amely a belső piaci jogharmonizációval és kohézióval kezdi a csatlakozási folyamatot, majd a politikai ismérvek teljesülését és a teljes jogú tagságot elérve nyitja meg az utat a szabad munkaerő-áramlás előtt, végül a nominális konvergencia (maastrichti) szabályainak teljesülése esetén teszi lehetővé (és egyben kötelezővé) a közös európai valuta használatát. Munkánk kiinduló hipotézisével szemben a következőkben az elvi megfontolások és gyakorlati szempontok alapján vázoljuk a monetáris politikai váltás másik, a térséghez jobban illő útját.

Az euroizálás folyamata az uniós tagságig, illetve az euró átvételéhez vezető út

A nyugat-balkáni térség országainak uniós integrációja – reálisan megfontolva – csak hosszabb távon képzelhető el, amint ez kiderül az Európai Bizottságnak az érintett országok integrációérettségi szintjéről, felkészültségéről 2023-ban készített jelentéséből (3. táblázat). Az ötfokozatú skálán a minősített szempontok átlagos értéke szerint Montenegró (3,11) áll az első helyen, ezenkívül Szerbia és Észak-Macedónia (3,06, illetve 3,04) éri el a közepes szintet, a többi ország mutatója közepes alatti.

3. táblázat

A tagjelölt országok felkészültségi foka a 2023-as bizottsági jelentések szerint¹³

Klaszter	Albánia	Bosznia- Hercegovina	Koszovó	Montenegró	Észak- Macedónia	Szerbia
1. KLASZTER: Alapok	2,82	1,61	1,82	3,07	3,00	2,79
5. fejezet: Közbeszerzés	3,00	2,00	2,50	3,50	3,00	3,00
18. fejezet: Statisztikák	3,00	1,00	2,00	3,00	3,00	3,00
23. fejezet: Igazságszolgáltatás és alapvető jogok	2,50	2,00	1,50	3,00	2,50	2,00
24. fejezet: Igazságosság, szabadság és biztonság	2,50	2,00	1,50	3,00	3,00	2,00
32. fejezet: Pénzügyi ellenőrzés	3,00	2,00	2,00	3,00	3,00	3,00
Közigazgatási reform	3,00	1,00	2,00	3,00	3,00	3,00
Gazdasági kritériumok	2,75	1,25	1,25	3,00	3,50	3,50
A demokratikus intézmények működése	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
2. KLASZTER: Belső piac	2,61	1,94	2,39	3,11	2,89	3,22
3. KLASZTER: Versenyképesség és befogadó növekedés	2,94	1,50	2,13	3,19	3,31	3,44
4. KLASZTER: Zöldmenetrend és fenntartható konnektivitás	2,38	1,63	1,50	3,25	3,00	3,00
5. KLASZTER: Erőforrások, mezőgazdaság és kohézió	2,40	1,20	1,63	2,60	2,80	2,60
6. KLASZTER: Külkapcsolatok	2,74	2,00	1,00	4,00	3,50	3,00
Az összes fejezet és értékelt részterület átlaga	2,75	1,64	1,96	3,11	3,04	3,06

1 – a tagságra való felkészültség korai szintje, 2 – bizonyos szint, 3 – közepes szint, 4 – jó szint, 5 – előrehaladott szint.

Forrás: Mihajlović–Macek [2024] (8. o. 1. táblázat) számításai az Európai Bizottság 2023. évi jelentései alapján.

¹³ Az értékeléseket a Bizottság éves felkészültségi értékelésének konvertálásával számszerűsítették. Ez 1-től 5-ig terjedő értékelési skálát tartalmazott, a következő fokozatokkal: 1. = „Az előkészítés korai szakasza”; 2. = „Bizonyos szintű felkészültség”; 3. = „Közepesen felkészült”; 4. = „Jó felkészültségi szint”; 5 = „Haladó”. Ez magában foglalja a 33 fejezet és az Alapok két részterületének (azaz a közigazgatási reform és a gazdasági kritériumok) minősítését. A pontszámok kiszámítása után a hivatkozott szerzők fejezetenként és részterületenként összesítették, majd elosztották az összesített számmal, ami alapján kiszámították a végső pontszámot. A Bizottság értékeléseinek egy másik alternatíváját a brüsszeli Európai Politikai Tanulmányok Központja (*Centre for European Policy Studies, CEPPI*) számította ki (i. m.). A hivatkozott szerzők megjegyzik, hogy a módszertani különbségek miatt a CEPS egyes eredményei kissé eltérnek, de az összkép változatlan.

Az elfogadott indikátorok szerint tehát a vizsgált országok jelenleg sem politikai, sem gazdasági tekintetben nem érettek a csatlakozásra, az uniós joganyag maradéktalan átvétele és alkalmazása még hosszú éveket vesz igénybe. Azt, hogy a folyamat rögzös, a 20 évvel ezelőtt csatlakozott kelet-közép-európai országok is megtapasztalhatták. A balkáni térségben erős a várakozás – a csalódás és az abból adódó gyengülő elköteleződés viszont még inkább megnyújtaná a teljes jogú tagság elnyeréséig tartó, amúgy is hosszú időtávot. Azzal pedig kitolódna a közös fizetőeszközzre való jogszerű áttérés.

Am ezen a ponton – a régióknak a korábbiakban tárgyalt sajátosságai miatt, különösen pedig a monetáris szuverenitás vizsgált korlátjaira tekintettel – alternatív megoldásként adódik a spontán euróhasználat hivatalossá tétele már a csatlakozási folyamat lezárulása előtt, nem szokványos intézményi-jogi megoldásokkal. Azon túl, hogy erős monetáris politikai érvek szólnak a gazdasági-társadalmi szempontból még nem kellően integrált nyugat-balkáni térség pénzügyi konvergenciájának felgyorsítása mellett, amitől kereskedelemteremtő hatás és a tőkevonzó képesség növelése várható, nyomós geopolitikai érvek is felhozhatók. A régió belüli befolyásteremtésre az Európai Unió kívülről van szándék: erőteljes a kínai gazdasági térfoglalás, miközben az EU az elfogadott menetrend és bővítési normák keretein belül nem ígérhet gyors haladást (Steinbach [2024]). Ebben a befolyásolási versenyben előadódhat, hogy a régió bizonyos országai geopolitikai okokból vagy azonnali gazdasági előnyöket remélve teret nyitnak a keleti befolyásnak. Ezért a térség európai perspektíváját megerősíthetné a gyorsított eljárású euroizálás, amely a jelenlegi „jóindulatú közömbösség” hozzáállását váltaná fel.

Az integrációs folyamat lépésekre bontása nem új gondolat; az árupiaci szabályok egységesítésével nem szükséges megvárni a *de jure* tagsági viszony elnyerését (Várhelyi [2024]).¹⁴

Összegzés

A nyugat-balkáni térség országainak a jelenhez elvezető történelmi útját és a mára létrejött gazdasági, pénzügyi, politikai viszonyait áttekintve, valamint figyelembe véve a térség geopolitikai körülményeit, arra a következtetésre jutunk, hogy az uniós bővítés eddig alkalmazott paradigmájától szükséges eltérni.

Immár több bővítési ciklus során érvényesült az a több évtizeddel ezelőtti gazdaságfejlődési logika, amely szerint az integrációs folyamatban az áruk és szolgáltatások egységes piacának megteremtését követi a tényezőpiacok (munkaerőpiac, pénzügyi piacok) liberalizálása és megnyitása; ez vonatkozott egyebek között a kelet-közép-európai térség országaira is. Ezt az integrációs logikát és a rá épülő tagfelvételi

¹⁴ Várhelyi Olivér az EU 2023. évi bővítésügyi jelentésének európai parlamenti vitáján a következőket mondta: „Fokozatosan szeretnénk integrálni a Nyugat-Balkánt az EU egységes piacába, még azelőtt, hogy elérnék a teljes jogú EU-tagságot. Másodsor, célunk a nyugat-balkáni régió belüli gazdasági integráció fellendítése az uniós szabályokon és szabványokon alapuló közös regionális piac révén.” (Várhelyi [2024] 3. o.)

menetrendet azonban olyan kifejtett vagy átalakuló piacgazdaságokra alkalmazták, amelyek a saját fizetőeszköz és a gazdasági szuverenitás egyéb kellei birtokában készültek fel a csatlakozásra, a közösségi vívmányok (*acquis communautaire*) átvételére, a főbb tárgyalási fejezetekre bontott harmonizálási teendők elvégzésére, majd immár tagként – derogációt kérve vagy a nélkül – idővel átveszik a közös európai valutát. Az eddig követett bevett gyakorlat és a mögöttes gazdaságelméleti-gazdaságfejlesztési paradigma azonban nem alkalmazható konzisztensen az itt tárgyalt nyugat-balkáni országcsoportha. A korai munkaerőpiaci nyitottság, a térség gazdaságainak előrehaladott spontán euroizáltsága és eközben a jogállamisági és intézményi-politikai konvergencia terén fennálló elmaradásuk mind olyan adottság, amely a korábbi bevett gyakorlattól eltérő ütemezést indokol.

Az ütemezés, szakaszolás felülvizsgálatára látszik is hajlandóság az uniós intézmények részéről az itt tárgyalt nyugat-balkáni országcsoporth esetében. Bizonyosan a korábbi menetrend és döntési séma felülvizsgálatára lesz szükség az uniós tagságra aspiráló keleti országok (Ukrajna, Georgia, Moldova) esetében is, amelyek nem tárgyai a jelen elemzésnek.

Vizsgálataink megerősítik, hogy a nyugat-balkáni térség országainak fejlődését és az uniós keretekhez való konvergálódását nem mozdítaná elő az eddig alkalmazott euroizálási folyamat, amely a monetáris szuverenitás formai megtartása mellett hosszabb időtávon látja megvalósíthatónak az intézményi és reálkonvergenciát, és majd a teljes jogú uniós tagság elnyerését követően irányozza elő a Gazdasági és Monetáris Unió harmadik szakaszába lépést, vagyis az euróövezethez való csatlakozást. A párhuzamos valuták meglétére, a spontán dollár/euró használat viszonyaira vonatkozó szakirodalmi ajánlásokon túl erős geopolitikai érvek is szólnak egy másfajta euróövezeti csatlakozási pálya meghatározása mellett. Az érintett országok, valamint az EU részéről is politikai és gazdasági érdekek fűződnek ahhoz, hogy ezek az országok akár „idő előtt”, a teljes jogú EU-tagságot megelőzően az euróövezet *de jure* tagjaivá válhassanak, de mindenképpen intézményes kereteken belülre kerüljenek a pénzforgalmat, a pénzhasználatot és a bankfelügyeletet tekintve.

A monetáris szempontok megtárgyalása, a vonatkozó fejezet lezárása és az euró tényleges domináns szerepének hivatalossá tétele olyan menetrend, amely eltérne a korábbi bővítések mintázatától, de igazodna a gazdasági realitásokhoz, és segíthetné fenntartani az integrálódási lendületet az elemzett térségben. Az erre kész tagjelölt ország a pénzügyi rendszerének, fizetési rendjének, a pénzmosás elleni szabályozásának, bankfelügyeleti tevékenységének uniós szintre emelésével úgy nyerne jogot a *de jure* euroizáltságra, hogy a monetáris európai uniós normák maradéktalanul érvényesülnének. Ezzel a tagjelölt még nem nyer beleszólást a közös európai monetáris politika alakításába, nem lévén még teljes jogú tag, de szakpolitikai szinten a nemzeti hatóságok részesei lehetnének az euróövezet szakmai fórumainak.

Hivatkozások

- ÁLDORFAI GYÖRGY–NAGY HENRIETTA–TÓTH TAMÁS [2022]: A területi egységek összetett teljesítményértékelése. *Területi Statisztika*, 62. évf. 4. sz. 405–434. o. <https://doi.org/10.15196/TS620402>.
- ALMÁSY SÁNDOR [2003]: A független Ukrajna gazdaságának történelmi-politikai háttere. *Gazdaság és Társadalom*, 1. sz. 110–134. o. http://publicatio.uni-sopron.hu/976/1/GT_2003_1_07_Almasypdf.
- ÁRMÁS JULIANNA [2018]: Vége a görög–macedón névvitanak? Macedónia Észak-Macedóniá-ként folytatja. *Biztonságpolitika.hu*, július 4. <https://biztonsagpolitika.hu/elemlzesek/vege-a-gorog-macedon-nevvitanak-macedonia-eszak-macedoniakent-folytatja>.
- ÁRMÁS JULIANNA–NÉMETH FERENC [2021]: Nyugat-balkáni politikai-gazdasági körkép és a magyar gazdasági jelenlét. *KKI Elemzések*, No. 41. https://doi.org/10.47683/KKI_Elemzések.KE-2021.41.
- BENCZES ISTVÁN [2022]: Taking back control over the economy: From economic populism to the economic consequences of populism. *European Policy Analysis*, Vol. 8. No. 1. 109–123. o. <https://doi.org/10.1002/epa2.1134>.
- BIS [2003]: Regional currency areas and the use of foreign currencies. *BIS Papers*, No. 17. <https://www.bis.org/publ/bppdf/bispap17.pdf>.
- BMAW [2024]: EU enlargement. Federal Ministry of Labour and Economy, Republic of Austria. <https://www.bmaw.gv.at/en/Topics/Europe-and-EU/EU-enlargement.html>.
- BOD PÉTER ÁKOS [2013]: The Illusion of Monetary Sovereignty. Megjelent: *Hieronymi, O.–Stephanou, C.* (szerk.): *International Debt. Economic, Financial, Monetary, Political and Regulatory Aspects*. Palgrave–Macmillan, 109–126. o.
- BOD PÉTER ÁKOS–PÓCSIK ORSOLYA–NESZMÉLYI GYÖRGY IVÁN [2021]: Political and policy dilemmas of euro adoption in CEE countries: What next when crisis hits? *European Policy Analysis*, Vol. 21. No. 7. 470–485. o. <https://doi.org/10.1002/epa2.1111>.
- BUITER, W.–GRAFE, C. [2002]: Anchor, float or abandon ship: Exchange rate regimes for the accession countries, *EIB Papers*, Vol. 7. No. 2. 51–71. o. <https://hdl.handle.net/10419/44812>.
- CALVO, G.–MENDOZA, E. G. [2000]: Rational Contagion and the Globalization of Securities Markets. *Journal of International Economics*, Vol. 51. No. 1. 79–113. o. [https://doi.org/10.1016/s0022-1996\(99\)00038-0](https://doi.org/10.1016/s0022-1996(99)00038-0).
- CSERNIK-VARGA ADRIENN [2023]: Balkáni állapotok: már az elvándoroltak sem pörgetik a GDP-t. *Economx*, január 18. <https://www.economx.hu/magyar-gazdasag/nyugat-balkan-elvandorlas-energiavalsag-integracio-europai-unio-felzarkozas-oroszorszag-valsag.766166.html>.
- DG NEAR [2024]: New Growth Plan for the Western Balkans. European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/new-growth-plan-western-balkans_en.
- ENDRŐDI-KOVÁCS VIKTÓRIA [2016]: A nyugat-balkáni államok gazdasága. *Mediterrán és Balkán Fórum*, 10. évf. 1–2. sz. 61–80. o. https://epa.oszk.hu/02000/02090/00025/pdf/EPA02090_mediterran_2016_01-02_061-080.pdf.
- EUR-LEX [2024]: Csatlakozási kritériumok (koppenhágai kritériumok). *Eur-Lex* (Az Európai Unió hivatalos portáljához tartozó weboldal). <https://eur-lex.europa.eu/HU/legal-content/glossary/accession-criteria-copenhagen-criteria.html>.
- EURÓPAI TANÁCS [é. n.]: Az EU bővítési politikája. *Európai Tanács és az Európai Unió Tanácsa*, Brüsszel, <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/enlargement/>.

- EUR-LEX [2014]: Társulási megállapodás egyrészről az Európai Unió, az Európai Atomenergia-közösség és tagállamaik, másrészről a Moldovai Köztársaság között. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex%3A22014A0830%2801%29>.
- FARAGÓ LÁSZLÓ–HAJDÚ ZOLTÁN–RÁCZ SZILÁRD [2012]: Államosodás – városhálózat – tér szerkezet. *Magyar Tudomány*, 4. sz. 389–406. o. <http://www.matud.iif.hu/2012/04/02.htm>.
- FEKŐ ÁDÁM [2022]: Koszovó gyorsított NATO-tagságot szeretne, a boszniai szerbek elnöke megérti Putyint. *Azonnali.hu*; március 2. https://azonnali.hu/cikk/20220302_koszovo-gyorsított-nato-tagsagot-szeretne-kapni-az-ukrajnai-esemenyek-miatt.
- GENBERG, H. [2002]: Currency Substitution in Anticipation of EU Accession. HEI Working Paper, No. 6. https://repec.graduateinstitute.ch/pdfs/Working_papers/HEIWP08-2002.pdf.
- GERTLER, P.–MARTIN, R.–ZEMAN, J. [2023]: The Economic Benefits of Slovakia’s EU Membership. *Narodná Banka Slovenská (NBS) Policy Briefs Series*, No. 7. <https://nbs.sk/dokument/e92e9fc8-d7c5-48e0-9e7d-e13c247240d9/stiahnut?force=false>.
- GRIEVESON, R.–KOSMEHL, M.–WEISS, S. [2023]: Outlier or not? The Ukrainian economy’s preparedness for EU accession. *Bertelsmann Stiftung*, 1–59. o. <https://doi.org/10.11586/2023087>.
- GYÓRFFY DÓRA [2023]: Az euró be(nem)vezetése Magyarországon – az önálló monetáris politika mérlege. Megjelent: *Ádám Zoltán–Németh András Olivér* (szerk.): *Gazdasági rendszerek és rendszerváltozások. Tanulmányok Bod Péter Ákos tiszteletére*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 177–188. o.
- HACKETT, P. [2024]: Bővítésre várva: Albánia. *Euronews*, február 21. <https://hu.euronews.com/business/2024/02/21/bovitesre-varva-albania>.
- KÖVÁGÓ ÁGNES [2012]: A török befolyás növekedése a Nyugat-Balkánon – mítosz vagy valóság? *Nemzet és Biztonság*, 3. sz. 35–48. o. <https://www.nemzetesbiztonsag.hu/letoltes.php?letolt=543>.
- LÁMFALUSSY SÁNDOR [2008]: *Pénzügyi válságok a fejlődő világban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- LETTA, E. [2024]: More than a market. Speed, Security, Solidarity. Empowering the Single Market to deliver a sustainable future and prosperity for all EU Citizens. 2024. április, 146 o. <https://www.consilium.europa.eu/media/ny3j24sm/much-more-than-a-market-report-by-enrico-letta.pdf>.
- MENDOZA, E. G. [2002]: Why Should Emerging Economies Give Up National Currencies: A Case for ‘Institutions Substitution’. *NBER Working Paper*, No. 8950. <https://doi.org/10.3386/w8950>.
- MIHAJLOVIĆ, M.–MACEK, L. [2024]: New Growth Plan for the Western Balkans. Brief. Jacques Delors Institute, március, https://institutdelors.eu/wp-content/uploads/2024/03/PB_240318_New_Growth_Plan_Macek_EN.pdf.
- MISZLIVETZ ÁRON [2023]: A nyugat-balkáni bővítés francia szemmel. *Ludovika.hu*, október 31. <https://www.ludovika.hu/blogok/ot-perc-europa-blog/2023/10/31/a-nyugat-balkani-bovites-francia-szemmel/>.
- MISZLIVETZ ÁRON [2024]: A Nyugat-Balkán bővítése mint európai uniós stratégiai cél. *Ludovika.hu*, február 23. <https://www.ludovika.hu/blogok/ot-perc-europa-blog/2024/02/23/a-nyugat-balkan-bovites-mint-europai-unios-strategiai-cel/>.
- MUCHIRI, M. K.–ERDEI-GALLY SZILVIA–FEKETE-FARKAS MÁRIA–LAKNER ZOLTÁN [2022]: Bibliometric Analysis of Green Finance and Climate Change in Post-Paris Agreement Era. *Journal of Risk Financial Management*, Vol. 15. 561. <https://doi.org/10.3390/jrfm15120561>.

- OECD [2021]: Competitiveness in South East Europe 2021. A Policy Outlook. Competitiveness and Private Sector Development. OECD Publishing, Párizs, <https://doi.org/10.1787/dcbc2ea9-en>.
- OECD [2023]: Economic Convergence Scoreboard for the Western Balkans. OECD, <https://www.oecd.org/south-east-europe/ECS-Policy-Paper-2%20web-1.pdf>.
- OSER, U. [1995]: Remittances of guest workers to their home countries: An econometric analysis. Diskussionspapier, No. 25. Universität Konstanz, <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/92439/1/717201082.pdf>.
- RIEDER, M. [2024]: Gastarbeiter (guest workers). Historisches Lexikon Bayerns, [https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/EN:Gastarbeiter_\(guest_workers\)](https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/EN:Gastarbeiter_(guest_workers)).
- RITZBERGER-GRÜNWALD, D. [2013]: The impact of external shocks on inflation dynamics in CESEE. BIS Papers, No. 70. 161–170. o. <https://www.bis.org/publ/bppdf/bispap70s.pdf>.
- SCHEIBER, T.–STIX, H. [2009]: Euroization in Central, Eastern and Southeastern Europe – New Evidence on its Extent and Some Evidence on its Causes. Österreichische Nationalbank Working Paper, No. 159.
- SIGÉR FRUZZSINA [2006]: Európaizáció a Nyugat-Balkánon. Külgazdaság, 50. évf. 11–12. sz. 62–82. o. https://kulgzdasag.eu/api/uploads/05_siger_fruzsina_9fe406919f.pdf.
- SOLBES, P. [2004]: Some thoughts on monetary strategy. Megjelent: *Szapáry György–Hagen, J. von* (szerk.): Monetary Strategies for Joining the Euro. Edward Elgar, Cheltenham (UK)–Northampton (MA), 15–32. o.
- SPIRK JÓZSEF [2023]: Kínai kölcsönből kínai cég épített autópályát Montenegróban, megreccsent a költségvetés. 24.hu, szeptember 14. <https://24.hu/kulfold/2023/09/14/montenegro-kinali-kolcson-kinali-ceg-autopalya/>.
- STEINBACH, A. [2024]: The Rocky Road to EU Accession for Western Balkan Countries: Obstacles and Lessons from the Eastern Partnership. Bruegel, Working Paper, 08/2024. <https://www.bruegel.org/sites/default/files/2024-03/WP%20Western%20Balkans%20270324%23.pdf>.
- TANKOVSKY OLEG–ENDRÓDI-KOVÁCS VIKTÓRIA [2023]: A Nyugat-Balkán európai integrációja: üzleti lehetőség vagy gazdasági kihívás? Külgazdaság, 67. évf. 5–6. sz. 3–30. o. <https://doi.org/10.47630/KULG.2023.67.5-6.3>.
- TRADING ECONOMICS [2024]: Kosovo Exports. <https://tradingeconomics.com/kosovo/exports>.
- TRENDOV, M. N.–VASA LÁSZLÓ [2015]: Pathway to EU integration. Rural Development Policies of the Western Balkan Countries. Case study of Macedonia, Montenegro and Serbia. KKI Studies, T-2015. https://kki.hu/assets/upload/5_KKI-Studies_Balkan_NT-LV_20150618.pdf.
- UVALIĆ, M.–CVIJANOVIĆ, V. [2018]: Towards a Sustainable Economic Growth and Development in the Western Balkans. The Friedrich-Ebert-Stiftung, Zágráb, <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/kroatien/14688.pdf>.
- VÁRHELYI, OLIVÉR [2024]: Commissioner Várhelyi presented the 2023 Enlargement Report during the European Parliament debate on Commission statement – EU enlargement policy 2023. Európai Bizottság, Brüsszel, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_23_5655.
- VIDOVIC, H.–MARA, I. [2015]: Free movement of workers, transitional arrangements and potential mobility from Croatia. The Vienna Institute for International Economic Studies, március, <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=13999&langId=en>.

- VILÁGBANK [2023]: Western Balkans Regular Economic Report. Toward Sustainable Growth. The World Bank, No. 24. Fall, <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099101623051741490/pdf/P50064801939bc0a00a0d2077a3883b52c9.pdf>.
- VINCZE DALMA [2019]: Nyugat-Balkán és a nagyhatalmak kapcsolatai. Megjelent: *Koller Boglárka–Ördögh Tibor (szerk.)* [2019]: Európaizáció a Nyugat-Balkánon. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 109–124. o. https://www.academia.edu/39499129/Eur%C3%B3paiz%C3%A1ci%C3%B3_a_Nyugat_Balk%C3%A1non.
- VON HAGEN, J.–ZHOU, J. [2005]: The Choice of Exchange Rate Regimes: An Empirical Analysis for Transition Economies. *Economics of Transition*, Vol. 13. No. 4. 679–703. o. <https://doi.org/10.1111/j.0967-0750.2005.00237.x>.
- VULOVIĆ, M. [2023]: Economic Relations between the Western Balkans and Non-EU Countries. How the EU can respond to challenges concerning direct investment, trade and energy security. *Stiftung Wissenschaft und Politik, SWAP Comment*, No. 36. <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2023C36/>.
- WITS [2024]: Montenegro külkereskedelme. *World Intergrated Trade Solution* (frissítve: 2024. május 3.). <https://wits.worldbank.org/CountrySnapshot/en/MNT>.

SIMONOVITS ANDRÁS

A népességöregedés kihívásai és újraelosztás a nyugdíjrendszerben

A gyors népességöregedés miatt a magyar tb-nyugdíjrendszer fenntartása lényeges változtatásokat igényel. Kézenfekvő, hogy a járulékkulcs és az általános nyugdíjkorhatár emelésén túl csökkenteni kell a nyugdíjak relatív szintjét, különösen a magasakét. A kiigazítást megnehezíti, hogy ez erősítené a degresszivitást, és a már megállapított nyugdíjak reálértéke az alaptörvény szerint nem csökkenthető.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: H55.

Bevezetés

Gyakran felvetődik a kérdés, hogy mennyire válik fenntarthatatlanná a magyar tb-nyugdíjrendszer a népesség gyors öregedése miatt. A válasz, amelyet itt kifejtünk: ez a nyugdíjrendszert érő kihívás, bár nem kezelhetetlen, de nehezen kezelhető. Az OECD [2024] alapján az 1. ábrán bemutatjuk a jelenlegi nyugdíjrendszer fenntartásának költségvetési terheit, pontosabban a GDP százalékában kifejezett adósságállomány-pályát három forgatókönyv mellett: a költségvetés elsődleges hiánya *a*) változatlan marad, *b*) eltűnik, *c*) pozitívvá válik: a GDP 1,3 százaléka 2024-től kezdve 2060-ig. Az *a*) forgatókönyv esetén az államadósság a GDP 200 százalékára emelkedik, a *b*) esetben megáll 100 százalék fölött, míg a *c*) esetben a GDP 50 százalékára esik vissza. Érdemes az elsődleges egyenleg feketedobozát kinyitni és realisabb nyugdíjreformokat bevezetni.

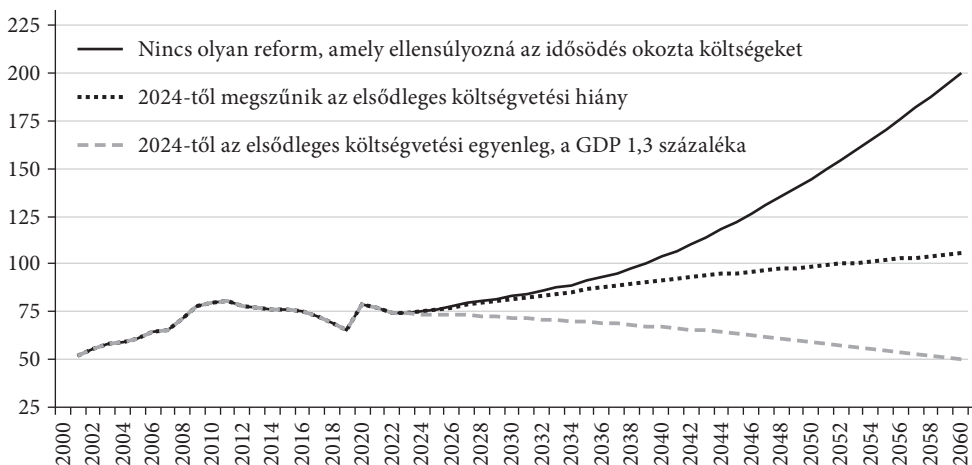
További két ábrát idézünk az OECD-jelentésből. A 2. ábrán az látható, hogy Szlovénia mellett Magyarország az egyetlen, ahol a kormányzat nem tervezi a makrohelyettesítési mutató (átlagos bruttó nyugdíj/átlagos bruttó bér) csökkentését: 40 százalék körül stabilizálja, miközben a magyarhoz hasonló lengyel arányt 2070-re

* Köszönetemet fejezem ki Tóth G. Csabának, hogy rendelkezésemre bocsátotta az 5. táblázatban felhasznált korosztályi mátrixot, és Banyár Józsefnek egy előző változat gondos javításáért.

1. ábra

A nyugdíjterhek hatása az államadósságra, három egyenleg mellett, 2024–2060

A GDP százalékában

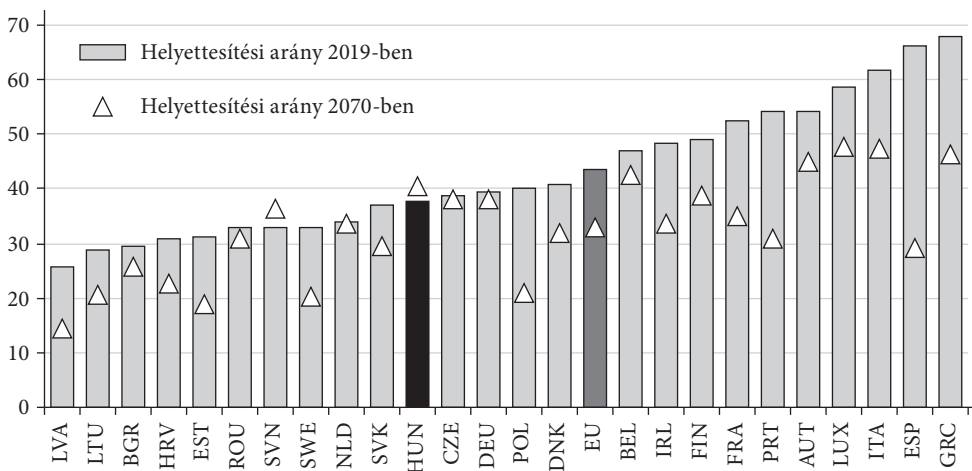

Forrás: OECD [2024] 51. o. 2.24. ábra.

2. ábra

Jelenlegi és előrebecsült makrohelyettesítési arányok, OECD-országok

Százalék

Ország rövidítések: AUT: Ausztria, BEL: Belgium, BGR: Bulgária, CZE: Csehország, DEU: Németország, DNK: Dánia, ESP: Spanyolország, EST: Észtország, FIN: Finnország, FRA: Franciaország, GRC: Görögország, HRV: Horvátország, HUN: Magyarország, IRL: Írország, ITA: Olaszország, LTU: Litvánia, LUX: Luxemburg, LVA: Lettország, NLD: Hollandia, POL: Lengyelország, PRT: Portugália, ROU: Románia, SVK: Szlovákia, SVN: Szlovénia, SWE: Svédország

Megjegyzés: a helyettesítési arány az átlagos nyugdíj és az átlagos kereset aránya bruttó értékben.

Forrás: OECD [2024] 2.27. ábra.

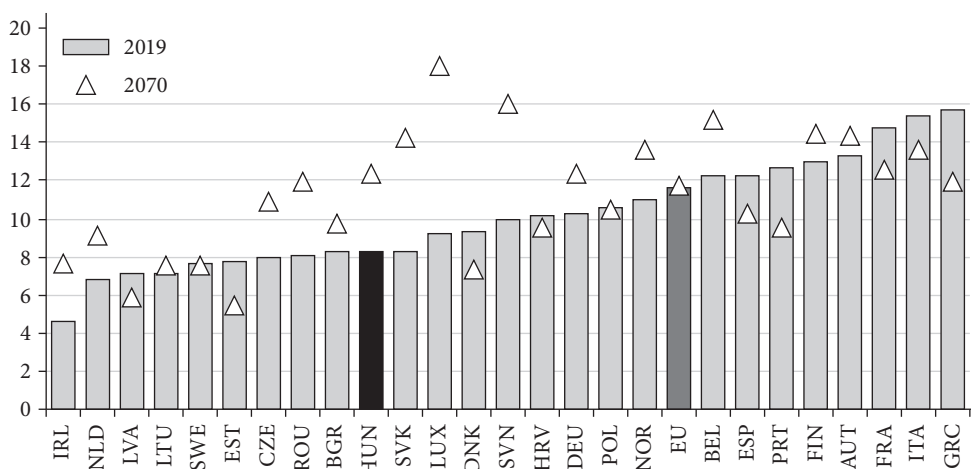
az ottani kormány megfelezné. (Nem szabad elfelejteni, hogy e mutató számos hatás eredményeként adódik, és nem túl megbízható.)

A 3. ábrán bemutatjuk az EU-országok nyugdíjkiadásainak jelenlegi és várható súlyát a GDP-ben, növekvő sorrendben. Figyelemre méltó a számok szórása 5 és 15 százalék között (a legkisebb értékek mögött jelentős magánpillér rejlik, például az ír 4 százalék, a legnagyobbak viszont túl korai nyugdíjba vonulásra és túl bőkezű helyettesítésre utalnak: az olasz 14 százalék).

3. ábra

Az EU-országok nyugdíjkiadásainak jelenlegi és várható súlya a GDP-ben, 2019, 2070

Százalék

Megjegyzés: az országrövidítéseket lásd a 2. ábra alatt.

Forrás: OECD [2024] 2.28 ábra.

Az egyensúlyi járulékkulcs az időskori rendszerfüggőségi hányados (nyugdíjasok száma/dolgozók száma) és az átlagos helyettesítési arány (átlagos bruttó nyugdíj/ átlagos bruttó bér) szorzata [lásd később a (2) képletet]. Ha azt gondoljuk, hogy a járulékkulcsot már nem lehet tovább emelni, és a népességöregedés miatt a korhatár emelésével nem lehet hathatósan korlátozni az időskori függőségi hányados emelkedését, akkor valóban a helyettesítést kell csökkenteni. Kérdés, hogy a termelékenység és a reálbérek növekedése elegendő-e ahhoz, hogy a nyugdíjak relatív szintje, különösen a legalacsonyabb jövedelmeké, ne zuhanjon túlságosan mélyre.

Kitérő: A *World Bank* [1994] nyomán elterjedt az a nézet, hogy a tb-nyugdíjrendszer magánosítása enyhíti, sőt megoldja a nyugdíjrendszer gondjait. Azóta elméletileg és gyakorlatilag is kiderült, hogy ez nem olyan egyszerű (például *Beattie–McGillivray* [1995], *Simonovits* [2002], *Banyár* [2011], *Barr* [2023]), sőt jelen cikk szerint a magánnyugdíjrendszerrel ellentétben éppen a tb-rendszerbeli újraelosztás fokozása az egyik megoldási eszköz.

További bonyodalom, hogy a már megállapított nyugdíjak értékét ritkán csökkentik, tehát az induló nyugdíjakat – különösen a magasakat – legalábbis relatív

értelemben csökkenteni kell. Ennek elemzéséhez egy nagyon egyszerű modellpárt állítok fel. Az első modellben a nyugdíjasokat nem különböztetjük meg életkoruk szerint, a másodikban viszont megkülönböztetjük. Ez utóbbiban a népesség tízéves korcsoportokra van tagolva. A magyar népesség korosztály-összetételének időbeli változását figyelembe véve a fenti kérdések vizsgálhatók, és értelmes – ha nem is tényleges – bér- és nyugdíjadatakra támaszkodva a problémák nagyságrendje érzékeltethető.

A két modellben alkalmazott hét forgatókönyv fő jellemzői az 1. táblázatban láthatók. A négy ismérv (állandó reálértékű nyugdíj, fix járulékkulcs, keresetarányos nyugdíj és a bérindexálás súlya) jelentése eléggé közismert, a szövegben a részletek kiderülnek.

1. táblázat

Hét forgatókönyv jellemzői

Forgatókönyv	Állandó reálértékű nyugdíj	Fix járulékkulcs	Keresetarányos (induló) nyugdíj	Bérindex súlya
1.	nincs	igen	igen	–
2.	nincs	igen	nem ^a	–
3.	nincs	igen	nem ^b	–
4.	van	nem	igen	0
5.	van	nem	igen	1
6.	van	nem	igen	0,5
7.	van	nem	nem	0

^a A minimális nyugdíj relatív értékének megőrzése.

^b A maximális nyugdíj reálértékének megőrzése.

Röviden utalok a szakirodalmi előzményekre. *Diamond–Ország* [2004] az amerikai tb-nyugdíjrendszer fenntarthatóságát elemezve konkrét számításokat végzett arról, hogy hogyan lehetne kezelni a rendszer problémáit a nyugdíjrendszeren belüli újraelosztás fokozásával (vö. *Simonovits* [2004] és a *Függelék A* részét). *Bajkó és szerzőtársai* [2015] a népesség-előrejelzésre, *Freudenberg és szerzőtársai* [2016] a reformokra összpontosítva, alaposan körüljárta a magyar nyugdíjrendszer fenntarthatósági problémáit, de nem foglalkoztak az újraelosztás kérdésével. A legkorszerűbb elméleti modellezési eszközöket alkalmazva, *Major–Varga* [2013] és *Varga* [2014] a munkakínálat és a megtakarítások rugalmasságát és a külgazdasági hatásokat is figyelembe véve vizsgálta a népességöregedés hatását.

Gál–Radó [2019] bemutatta, hogyan enyhítheti az effektív korhatár (a korcentrum, azaz az adott évben nyugdíjba vonulók életkorának átlaga) emelése az öregedő társadalom nyugdíjrendszerére nehezedő nyomást. *Kindermann–Pueschel* [2021] a foglalkoztatástól függő alapnyugdíjjal tenné degresszívvé a nyugdíjrendszert, a jövedelem-újraelosztáson túl kárpótlást nyújtva a kisebb kereset-rövidebb élettartam miatti méltánytalanságért is (vö. *Simonovits–Lackó* [2021]). *Oblath–Simonovits*

[2023] részletesen elemezte, hogyan torzítja a túlbecsült kereseti statisztika a magyar nyugdíjrendszer évjáratí arányait. *Reiff-Simonovits* [2023] a magyar nyugdíjrendszer egyenlőtlenségeit vizsgálva megállapította, hogy mind a korosztályon belüli, mind a korosztályok közötti egyenlőtlenség jelentősen nőtt, s ez nem kívánatos. *Simonovits* [2023] ugyan javasolta méltányossági szempontból a degresszió fokozását, de nem foglalkozott a hosszabb távú kérdésekkel.

A cikk hátralévő részének a szerkezete a következő. Először egybeolvasztjuk az induló és a már megállapított nyugdíjakat, majd megkülönböztetjük őket. Végül ismertetjük a következtetéseinket. A *Függelék A*) része az Egyesült Államok tb-nyugdíjrendszerének fenntarthatóvá tételét elemzi, a *B*) rész a magyar foglalkoztatottsági statisztikából közöl adatokat.

Bérindexált nyugdíjak

A számítás kerete

A nyugdíjrendszer szempontjából a népességöregedés egy olyan folyamat, amelynek során egyre több nyugdíjas jut minden dolgozóra. Legyen t nemnegatív egész szám a naptári év indexe, legyen P_t^* és M_t^* az adott évben a nyugdíjas- és a dolgozókoriak létszáma, valamint a $p_t^* = P_t^*/M_t^*$ hányados az úgynevezett *demográfiai időskori függőségi hányados*. Az előrejelzéshez a 65 éves nyugdíjkorhatárral választjuk el a két kategóriát (2. táblázat). Általánosabban feltehetjük, hogy a két kategóriát elhatároló életkor a várható élettartammal párhuzamosan növekszik, de ez nem változtat azon, hogy a kritikus érték (2,1) alatti termékenységi arány (egy nőre jutó születésszám) miatt a p_t^* arány az idő haladtával nőni fog.

2. táblázat

Népességöregedés Magyarországon

Évtized	Munkaképesek (15–64 évesek, millió fő)	Nyugdíjaskorúak (65+ évesek, millió fő)	Demográfiai függőségi hányados (százalék)
t	M_t^*	P_t^*	p_t^*
2022	6,3	2,0	31,7
2040	5,3	2,3	43,4
2050	5,0	2,6	52,0

Ezek a népesedési számok nyilvánvalóan csak óvatosan használhatók, mert a 15 és 25 év közötti korosztály zöme tanul, és a 60–64 éves korosztály tagjainak jelentős hányada már nyugdíjban van. A 6,3 millió fő helyett realisabb 4,4 millió fővel számolni (M_t), a 2 millió fő viszont csak az öregségi nyugdíjasokat reprezentálja, teljes értékű nyugdíjakat tekintve számolva célszerű lenne 2,2 millió fővel számolni (P_t). Ekkor a *rendszerfüggőségi* hányados $2,2/4,4 = 0,5$ -re növekedik. Ezt lefelé kerekítve, $p_t = 1,6p_t^*$ -os korrekcióval számolunk ebben a szakaszban.

Jó közelítéssel a nyugdíjrendszer pillanatnyi egyensúlyi feltétele a járulékbévételek és nyugdíjkiadások egyenlősége. Képletben:

$$\tau_t^* M_t w_t = P_t b_t, \quad (1)$$

ahol τ_t^* az egyensúlyi járulékkulcs, w_t a szuperbruttó átlagkereset, b_t az átlagnyugdíj, hányadosuk az úgynevezett *bruttó makrohelyettesítési arány*: $\beta_t = b_t/w_t$. Ha az adó- és a járulékkulcsok gyorsan emelkednek (2010 óta csökkentek), akkor nem lehet eltekinteni a bruttó és a nettó helyettesítés közötti olló nyílásától, de ezzel egyelőre nem foglalkozunk.

Az egyenlet átrendezésével az egyensúlyi járulékkulcsra a következő egyenletet kapjuk:

$$\tau_t^* = \frac{P_t b_t}{M_t w_t} = p_t \beta_t. \quad (2)$$

A cikkben a keresetarányokat és a nyugdíjkorhatárt állandónak vesszük, de a népességöregedés miatt vagy az átlagos helyettesítési arányt kell csökkenteni, vagy a járulékkulcsot kell növelni, mindkét esetben mérlegelve az újraelosztás fokozását. Végig reálváltozókkal dolgozunk.

A nyugdíjak arányos változtatása

Állandó járulékkulcs esetén a helyettesítési arány fordítottan arányos a függőségi hányadossal:

$$\beta_t = \frac{\tau_0}{P_t}, \quad t = 0, 1, 2, 3, \dots$$

Az 1. FORGATÓKÖNYVBEN keresetarányos nyugdíjakat vizsgálunk. Nagy- és kisbetűvel jelölve az egyéni és az átlagos nyugdíj-bér párokat:

$$B_t = \beta_t W_t \quad \text{és} \quad b_t = \beta_t w_t.$$

Legyen a G átlagos reálbér egységnyi időszakra (itt egy évtizedre) jutó, időben változatlan növekedési együtthatója: $w_t = G w_{t-1}$. Ekkor az átlagnyugdíj időfüggése:

$$b_t = \beta_t G^t. \quad (3)$$

Ha a reálbérek elég gyorsan emelkednek: $G = 1,02^{10}$, akkor (2)–(3) hatására a 2. táblázatban közölt népességöregedés és a foglalkoztatási korrekció mellett az átlagos nyugdíj reálértéke 3 évtizeden keresztül közelítőleg állandó marad (3. táblázat). A modell demográfiai részéhez hasonlóan elnagyolta a pénzügyi rész. Például a 18 százalékos bruttó nyugdíjjárulékkulcs szerint befizetendő járulékok 2023-ban már csak az összes nyugdíjkiadásnak a 75 százalékát adták, tehát az egyensúlyi járulékkulcs 24 százalék lett volna, mi viszont 20 százalékkal kalkuláltunk. (Kényelmi okokból az időindex hol 0-tól 3-ig, hol 2020-tól 2050-ig változik!)

3. táblázat

A nyugdíjak arányos változtatásának hatása, 2020–2050

Évtized	Időskori rendszer- függőségi hányados	Szuperbruttó helyettesítési arány	Átlagnyugdíj*
t	p_t	$\beta_t = b_t/w_t$	b_t
2020	0,480	0,417	0,417
2030	0,592	0,338	0,412
2040	0,704	0,284	0,422
2050	0,816	0,245	0,444

* Átlagnyugdíj a 2020-as átlagos szuperbruttó kereset arányában.

Ez elméletileg jó kiindulópont, de a gyakorlatban elfogadhatatlan, mert a nyugdíjasok szuperbruttó jövedelmének pótlása egyre kisebb: 42-ről 25 százalékra süllyed. Ez a magasabb nyugdíjakkal még elviselhető, de az alacsonyabbakkal már nem.

A minimális nyugdíj relatív értékének megőrzése

A 2. FORGATÓKÖNYV az újraelosztási arány növelésével megőrzi a minimális időskori jövedelem átlagos keresetekhez viszonyított értékét – egyelőre nemcsak az induló, hanem a már megállapított nyugdíjaknál is. Például egyéni bérekre (W) és nyugdíjakra (B) a szabály:

$$B_t = \beta_t [\alpha_t W_t + (1 - \alpha_t) w_t], \quad (4)$$

ahol α_t a nyugdíjak keresetarányos részének a súlya, röviden: *arányossági együttható* a t -edik évtizedben, $1 - \alpha_t$ pedig a feltétel nélküli (alap)nyugdíj helyettesítési aránya. A $W_t = \omega w_t$ jelöléssel

$$B_t = \beta_t (\alpha_t \omega + 1 - \alpha_t) w_t. \quad (5)$$

Ha átlagot veszünk, akkor α_t értékétől és a keresetek eloszlásától függetlenül az átlagos helyettesítés β_t . A valóságban az újraelosztást egy legalább kétparaméteres (sávhatáros és együtthatós) degresszió valósítja meg (lásd *Simonovits* [2023]), de ettől az egyszerűség kedvéért eltekintünk. A következőkben ezt a hatást háromféle bértípusra – az átlag felére, az átlagra és az átlag kétszeresére – számoljuk ki.

Legyen az évtizedes reálbér-dinamika $w_t = w_0 G^t$. A $\beta_0/2 = \beta_t(1 - \alpha_t/2)$ összefüggés alapján az

$$\alpha_t = 2 - \frac{\beta_0}{\beta_t w_t} \quad (6)$$

képletet követjük.

A 3. táblázatból átvett $\beta_0 = 0,417$ értékkel számolva a 4. táblázatból látszik, hogy az átlagnyugdíj *reálértéke* (átmeneti gyenge csökkenés után) lassan növekszik,

a minimális nyugdíj az átlagkeresetekkel párhuzamosan emelkedik, a maximális nyugdíj pedig lassan csökken. Az induló nyugdíjak arányossági együtthatója zuhan, és ez alááshatja a járulékfizetési fegyelmet.

4. táblázat

A minimális nyugdíj relatív megőrzése fokozott újraelosztással, 2020–2050

Évtized	Átlagos nyugdíj	Arányossági együttható	Minimális nyugdíj	Maximális nyugdíj
t	B_t^{av}	α_t	B_t^{\min}	B_t^{\max}
2020	0,417	0,999	0,208	0,833
2030	0,412	0,766	0,254	0,727
2040	0,422	0,532	0,310	0,647
2050	0,444	0,299	0,378	0,577

A maximális nyugdíj értékmegőrzése

Ha túlzottnak találjuk a 2. FORGATÓKÖNYV újraelosztását, akkor válasszuk a 3. FORGATÓKÖNYVET, amely lassítja a minimális nyugdíj emelkedését, és megállítja a maximális nyugdíj értékvesztését $2\beta_0 = \beta_t(1 + \alpha_t)w_t$ alapján, de megakadályozza a túlzott arányosságot (amikor $\alpha_t > 1$):

$$\alpha_t = \max\left[1, \frac{\beta_0}{\beta_t w_t} - 1\right] \quad \text{és} \quad B_t^{\max} = (1 + \alpha_t)\beta_t w_t = B_0^{\max}. \quad (7)$$

Az 5. táblázat mutatja be ezt a megoldást. A maximális nyugdíjak reálértékének majdnem teljes megőrzése miatt csak nagyon kicsit növekszik az újraelosztás, s ezért csak nagyon kicsit emelkedik a minimumnyugdíj.

5. táblázat

A maximális nyugdíjak értékmegőrzése

Évtized	Átlagos nyugdíj	Arányossági együttható	Minimális nyugdíj	Maximális nyugdíj
t	B_t^{av}	α_t	B_t^{\min}	B_t^{\max}
2020	0,417	1,000	0,208	0,833
2030	0,412	1,000	0,206	0,824
2040	0,422	0,976	0,216	0,834
2050	0,444	0,879	0,249	0,834

Valorizálás és indexálás

A számítás kerete

Most rátérhetünk az induló és a már megállapított nyugdíjak megkülönböztetésére, másképpen kifejezve: a valorizálásra és az indexálásra. Míg az induló nyugdíjak a legtöbb országban teljesen, addig a már megállapított nyugdíjak gyakran csak részben követik a reálbérek alakulását.

Az alternatív forgatókönyvek felvázolása előtt ismertetjük a közös keretet. Tízéves korosztályokkal dolgozunk, $n_{a,t}$ a t -edik évtized a -adik korosztályának létszáma, ahol a két határ $10a$ és $10a + 9$ év. Tóth G. Csaba bocsátotta rendelkezésemre a 6. táblázatot, amely a 2. táblázaténál jóval részletesebb korosztályi létszámra vonatkozó előrejelzést tartalmaz. Jóval alacsonyabb korhatárral, de elhanyagolva a tanulás, gyermeknevelés és munkanélküliség miatt kieső dolgozókorúakat, a két ellentétes irányú torzítás nagyjából kiegyenlíti egymást, legalábbis induláskor (*Simonovits* [2023]). A teljesség kedvéért feltüntetjük a mindenkori népesség átlagéletkorát (amely nem azonos a születéskor várható élettartammal!): ez ütemesen nő 43 évről 48 évre. Ennek képlete:

$$\bar{A}_t = 10 \frac{\sum_{a=0}^9 n_{a,t} (a + 0,5)}{\sum_{a=0}^9 n_{a,t}}. \quad (8)$$

6. táblázat

Korosztálydinamika, 2020–2050 (ezer fő)

Nemzedék/korosztály	2020	2030	2040	2050
GYERMEK				
0–9 év	920,8	897,0	812,7	773,9
10–19 év	982,3	927,4	905,0	821,1
DOLGOZÓ				
20–29 év	1166,2	1000,0	948,3	926,5
30–39 év	1264,6	1168,5	1005,9	955,5
40–49 év	1582,6	1259,5	1170,9	1013,0
50–59 év	1232,4	1517,0	1217,3	1139,5
NYUGDÍJAS				
60–69 év	1292,6	1082,8	1355,1	1099,0
70–79 év	858,5	980,4	858,2	1105,4
80–89 év	373,4	457,1	549,6	523,2
90– év	67,8	98,0	142,5	184,7
Összesen	9741,2	9387,6	8965,5	8541,9
Függőségi hányados (százalék)	49,4	52,9	66,9	72,2
Átlagéletkor (év)	42,9	44,5	47,3	48,3

Forrás: *Obádovics–Tóth* [2023] alapján.

Egyelőre csak keresetarányos induló nyugdíjakat mérlegelünk, azaz rögtön a korfüggő átlagokat vehetjük:

$$b_{6,t} = \beta_t w_t. \quad (9)$$

A t -edik évtized már megállapított nyugdíjai az előző évtized (induló vagy már megállapított) megfelelő nyugdíjainak indexálásával adódnak. Jelölje ι 0 és 1 közötti szám a bérindex súlyát, amely árindexálásnál 0, bérindexálásnál 1, és az úgynevezett svájci indexálásánál 1/2. Ekkor

$$b_{a,t} = b_{a,t-1} (w_t / w_{t-1})^\iota, \quad a = 7, 8, 9. \quad (10)$$

Még ha eltekintünk is a keresetek életkorfüggésétől, a nyugdíjrendszer mérlege most jóval bonyolultabb, mint az (1) egyenletben:

$$\sum_{a=6}^9 n_{a,t} b_{a,t} = \tau_t^* M_t w_t, \quad (11)$$

ahol $M_t = \sum_{a=2}^5 n_{a,t}$ a munkaképes népesség létszámát jelöli.

Önkényesen feltesszük, hogy a már megállapított 2020-as átlagnyugdíjak értéke független attól, hogy mikor állapították meg őket:

$$b_{7,0} = b_{8,0} = b_{9,0}.$$

A 2020-as induló nyugdíjak *Oblath–Simonovits* [2023] szerint jóval nagyobbak, mint az átlag, ezért némileg önkényesen $b_{6,0} = 1,05b_0$ -val számolunk, azaz a súlyozott nyugdíjátlaggal számolva:

$$P_0 b_0 = (P_0 - n_{6,0}) b_{7,0} + n_{6,0} b_{6,0},$$

azaz a legkorábban megállapított nyugdíjak átlagértéke:

$$b_{7,0} = \frac{P_0 b_0 - n_{6,0} b_{6,0}}{P_0 - n_{6,0}}. \quad (12)$$

A 6. táblázat létszámadatait használva újra kiszámoljuk a fenti forgatókönyveket.

Árindexálás

A 4. FORGATÓKÖNYVBEN a már megállapított nyugdíjakat befagyasztjuk, és az induló nyugdíjakat az átlagkeresetekkel párhuzamosan emeljük: $\iota = 0$, vállalva az egyensúlyi járulékkulcs emelkedését.

A további időszakokban ($t = 1, 2, 3$) egyéni és átlagértékre egyaránt a nyugdíj-dinamika:

$$B_{6,t} = B_{6,t-1} G \quad \text{és} \quad B_{a,t} = B_{a-1,t-1}, \quad a = 7, 8, 9, \quad t = 1, 2, 3, \quad (13)$$

valamint

$$b_{6,t} = b_{6,t-1} G \quad \text{és} \quad b_{a,t} = b_{a-1,t-1}, \quad a = 7, 8, 9, \quad t = 1, 2, 3. \quad (14)$$

A 7. táblázatban (11)–(14)-et követve a korfüggő átlagnyugdíjak időbeli alakulását mutatjuk be. Látható, hogyan nyílik az olló a legkorábban és az újabban megállapított nyugdíjak átlaga között, a 2020-as 10 százalékos rés (0,425/0,385) 2050-re már 81 százalékosra (0,77/0,425) tágul.

7. táblázat

Korfüggő átlagnyugdíjak (a 2020-as átlagbér arányában), árindexálás, 2020–2050

Életkor	Átlagnyugdíj			
	$b_{a,2020}$	$b_{a,2030}$	$b_{a,2040}$	$b_{a,2050}$
60	0,425	0,518	0,631	0,770
70	0,385	0,425	0,518	0,631
80	0,385	0,385	0,425	0,518
90	0,385	0,385	0,385	0,425

A 8. táblázat bemutatja, hogyan emelkedik az egyensúlyi járulékkulcs 20-ról 26 százalékra. Ezt lassíthatnánk, vagy akár ki is küszöbölhetnénk, hogyha a 60–69-es korosztályt kettévágnánk dolgozókra és nyugdíjasokra, de itt ettől a bonyodalomtól eltekintünk.

8. táblázat

Egyensúlyi járulékkulcs, árindexálás, 2020–2050

τ_{2020}	τ_{2030}	τ_{2040}	τ_{2050}
0,200	0,198	0,246	0,259

Az egymás követő korosztályok járadéka közötti hatalmas rés miatt muszáj a már megállapított nyugdíjak indexálásában legalább részben figyelembe venni a reálbér-növekedést.

Vegyes indexálás

Rátérünk a vegyes indexálás elemzésére, beleértve a tiszta bérindexálást is: $0 < \iota \leq 1$. A (14) helyett a további időszakokban ($t = 1, 2, 3$) átlagértékre a nyugdíjdinamika:

$$b_{6,t} = b_{6,t-1}G \quad \text{és} \quad b_{a,t} = b_{a-1,t-1}G^t, \quad a = 7, 8, 9, \quad t = 1, 2, 3. \quad (15)$$

Az 5. FORGATÓKÖNYVBEN a tiszta bérindexálást vizsgáljuk: $\iota = 1$. Látni fogjuk, hogy itt nem maradnak el a korábban megállapított nyugdíjak, de nagyon drága a rendszer.

A 9. táblázatból látható, hogy három évtized alatt megszűnik a korábbi nyugdíjak korfüggése. A 10. táblázatból látható, hogy az egyensúlyi járulékkulcs most nem 26, hanem 31 százalékra emelkedik.

9. táblázat

Korfüggő átlagnyugdíjak (a 2020-as átlagbér arányában), bérindexálás, 2020–2050

Életkor a	Átlagnyugdíj			
	$b_{a,2020}$	$b_{a,2030}$	$b_{a,2040}$	$b_{a,2050}$
60	0,425	0,518	0,631	0,770
70	0,385	0,518	0,631	0,770
80	0,385	0,469	0,631	0,770
90	0,385	0,469	0,571	0,770

10. táblázat

Egyensúlyi járulékkulcs, bérindexálás, 2020–2050

τ_{2020}	τ_{2030}	τ_{2040}	τ_{2050}
0,200	0,220	0,283	0,307

A 6. FORGATÓKÖNYVBEN megnézzük, az 50-50 százalékos vegyes indexálás mennyire csökkenti a korábbi nyugdíjak lemaradását az árindexáláshoz képest, illetve a járulékkulcs növekedését a tiszta bérindexáláshoz képest. A 11. táblázatból látható, hogy a vegyes indexálás csak lassítja, de nem szünteti meg a korábbi nyugdíjak relatív lemaradását az induló nyugdíjakhoz képest.

11. táblázat

Korfüggő átlagnyugdíjak (a 2020-as átlagbér arányában), vegyes indexálás, 2020–2050

Életkor a	Átlagnyugdíj			
	$b_{a,2020}$	$b_{a,2030}$	$b_{a,2040}$	$b_{a,2050}$
60	0,425	0,518	0,631	0,770
70	0,385	0,469	0,572	0,697
80	0,385	0,425	0,518	0,631
90	0,385	0,425	0,469	0,572

A 12. táblázat azt mutatja, hogy három évtized alatt az egyensúlyi járulékkulcs 20-ról most nem 31, hanem csak 28 százalékra emelkedik.

12. táblázat

Egyensúlyi járulékkulcs, vegyes indexálás, 2020–2050

τ_{2020}	τ_{2030}	τ_{2040}	τ_{2050}
0,200	0,208	0,263	0,281

Újraelosztó induló nyugdíjak

A 7. FORGATÓKÖNYVBEN visszatérünk az 1–3. FORGATÓKÖNYVEK degresszív nyugdíjához, itt azonban csak az induló nyugdíjakra szorítkozva. Egyéni bérekre (W_t) és induló nyugdíjakra ($B_{6,t}$) térve a szabály:

$$B_{6,t} = \beta_t [\alpha_t W_t + (1 - \alpha_t) w_t],$$

ahol α_t a keresetarányos rész súlya a t -edik évben. A $W_t = \omega w_t$ jelöléssel:

$$B_{6,t} = \beta_t [\alpha_t \omega + (1 - \alpha_t)] w_t. \tag{16}$$

Átlagra térve, az újraelosztás hatása eltűnik:

$$b_{6,t} = \beta_t w_t, \quad t = 1, 2, 3. \tag{17}$$

Megtartva a minimális induló nyugdíjak helyettesítési értékét (13. táblázat) és befigyeltve a már megállapított nyugdíjakat, a 7. és a 8. táblázathoz viszonyítva csökkentett átlagnyugdíjakat (14. táblázat) és egyensúlyi járulékkulcsokat (15. táblázat) kapunk. A megoldást csak az endogén arányossági együtthatóra és a három időszak három kitüntetett keresethez tartozó induló nyugdíjára írjuk fel. Meglepő, hogy az arányossági szorzó ilyen kevéssé marad el 1-től, emiatt a maximális induló nyugdíj viszonylag lassú növekedése is elfogadható.

13. táblázat

Az arányossági együttható és a kitüntetett induló nyugdíjak pályája, árindexálás, 2020–2050

Évtized	Arányossági együttható	Átlag	Minimális		Maximális
			induló nyugdíj		
t	α_t	$b_{60,t}$	$b_{60,t}^{\min}$	$b_{60,t}^{\max}$	
2030	0,959	0,498	0,259	0,974	
2040	0,917	0,583	0,316	1,118	
2050	0,872	0,683	0,385	1,278	

A már megállapított átlagnyugdíjak idő- és korfüggését a 14. táblázat mutatja be. Látszik, hogy az induló nyugdíjak keresetarányosságának óvatos csökkenése alig enyhíti a korábbi nyugdíjak relatív leértékelődését.

14. táblázat

Az átlagnyugdíj idő- és korfüggése, árindexálás, 2020–2050

Életkor	Átlagnyugdíj			
	$b_{a,2020}$	$b_{a,2030}$	$b_{a,2040}$	$b_{a,2050}$
60	0,425	0,498	0,583	0,683
70	0,385	0,425	0,498	0,583
80	0,385	0,385	0,425	0,498
90	0,385	0,385	0,385	0,425

A 15. táblázat bemutatja, hogyan lassul az egyensúlyi járulékkulcs emelkedése: 28 helyett 26 százalék a végérték.

15. táblázat

Egyensúlyi járulékkulcs, árindexálás, degresszió, 2020–2050

τ_{2020}	τ_{2030}	τ_{2040}	τ_{2050}
0,200	0,194	0,233	0,237

Következtetések

A tanulmányban egy viszonylag egyszerű modellpárt elemeztünk, amellyel a népességöregedés miatti csökkenő helyettesítést vagy növekvő járulékkulcsot követtük, és megvizsgáltuk, hogyan kellene az újraelosztást erősíteni. Az első modellben nem különböztettük meg az induló és a már megállapított nyugdíjakat, ezért lehetséges volt a 65 éves nyugdíjkorhatárral számolni. A járulékkulcsot rögzítve a népességöregedés miatt a helyettesítési arányt csökkentettük, miközben többféleképpen változtattuk az újraelosztást. A második modellben megkülönböztettük az induló és a már megállapított nyugdíjakat, tízéves korosztályokkal számolva, 65 helyett 60 éves korhatárral kellett számolnunk. Technikai okokból most megengedtük a járulékkulcs emelkedését is, ezért az újraelosztás kevésbé volt radikális.

Három irányban lehet továbbfejleszteni e modellcsaládot. 1. Az öt éves vagy akár éves korosztályok bevezetése. 2. Az induló és a már megállapított nyugdíjak számításában a demográfiai helyzet romlásának figyelembevétele; ezen belül további vizsgálatot igényel az induló nyugdíjak lassabb emelése és a már megállapított nyugdíjak ehhez való igazítása. 3. Azt a népességöregedési hatást, amelyet a várható élettartam emelkedése okoz, bizonyos korlátok között a nyugdíjkorhatár arányos emelésével semlegesíteni lehet.¹ De az elégtelen termékenység miatti népességöregedést csak a járulékkulcs emelésével és a degresszió erősítésével lehet kezelni.

Hivatkozások

- AYUSO, M.–BRAVO, J. M.–HOLZMANN, R. [2017]: Addressing Longevity Heterogeneity in Pension Scheme Design and Reform. *Journal of Finance and Economics*, Vol. 6. No. 1. 1–24. o. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2879785>.
- BAJKÓ ATTILA–MAKNICS ANITA–TÓTH KRISZTIÁN–VÉKÁS PÉTER [2015]: A magyar nyugdíjrendszer fenntarthatóságáról. *Közgazdasági Szemle*, 62. évf. 12. sz. 1229–1257. o.

¹ Az élettartamrés – az életpálya-jövedelem emelkedésével párhuzamosan változik a születéskor várható élettartam (például Ayuso és szerzőtársai [2017] és Simonovits–Lackó [2021]) – szélesedése azonban szűkíti ezt a lehetőséget.

- BANYÁR JÓZSEF [2011]: A nyugdíjreform miatti államháztartási hiány elszámolhatósága. A stabilitási és növekedési egyezmény egyes követelményeinek újragondolása. *Közgazdasági Szemle*, 58. évf. 7–8. sz. 666–688. o.
- BARR, N. [2023]: Individual funded pension accounts and the World Bank: evolving views. *Social Insurance, Theory and Practice*, Vol. 158. No. 3. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0053.8834>.
- BEATTIE, R.–MCGILLIVRAY, W. [1995]: A risky strategy: Reflections on the World Bank Report. “Averting the old age crisis.” *International Social Security Review*, Vol. 48. No. 3–4.
- DIAMOND, P.–ORSZAG, M. [2004]: *Saving Social Security: A Balanced Approach*. Brookings Institution Press, Washington, DC. (Magyarul ismerteti *Simonovits* [2004].)
- FREUDENBERG, CH.–BERKI TAMÁS–REIFF ÁDÁM [2016]: A long-term evaluation of recent Hungarian reforms. MNB Working Paper, No. 2. Magyar Nemzeti Bank, Budapest. <https://www.mnb.hu/letoltes/mnb-wp-2016-2-final.pdf>.
- GÁL RÓBERT IVÁN–RADÓ MÁRTA [2019]: Felkészülés a társadalom idősödésére. Esettanulmány a demográfiai jövőképeség tárgykörében. *Szociológiai Szemle*, 29. évf. 1. sz. 55–84. o. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2019.1.3>.
- HUSTON, B. F. [2022]: *Social Security: What would happen if the trust fund ran out?* Congressional Research Service Report.
- KINDERMANN, F.–PUESCHEL, V. [2021]: Progressive pensions as an incentive for labor force participation. CEPR Discussion Paper, No. 16380. <https://cepr.org/publications/dp16380>.
- MAJOR KLÁRA–VARGA GERGELY [2013]: Parametrikus nyugdíjreformok és életciklus munkakínálat. *Közgazdasági Szemle*, 60. évf. 11. sz. 1169–1207. o.
- OBÁDOVICS CSILLA–TÓTH G. CSABA [2023]: A magyarországi régiók népességének előreszámítása 2050-ig. *Statistikai Szemle*, 101. évf. 9. sz. 763–792. o. <https://doi.org/10.20311/stat2023.09.hu0763>.
- OBLATH GÁBOR–SIMONOVITS ANDRÁS [2023]: Keresetek, valorizáció és nyugdíjak – koncepcionális kérdések és statisztikai problémák. *Közgazdasági Szemle*, 70. évf. 9. sz. 929–963. o. <https://doi.org/10.18414/ksz.2023.9.929>.
- OECD [2024]: *Economic Survey, Hungary, 2024*. OECD, Párizs, https://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-surveys-hungary-2024_795451e5-en.
- REIFF ADÁM–SIMONOVITS ANDRÁS [2023]: Időskori társadalmi egyenlőtlenségek – Nyugdíj-egyenlőtlenségek Magyarországon. Megjelent: *Szabó-Morvai Ágnes–Pető Rita* (szerk.): *Munkapiaci tükör, 2022*. HUN-REN KRTK KTI, Budapest, 191–195. o. <https://real.mtak.hu/182599/1/Idoskori-tarsadalmi-egyenlotlenseg-E28093-nyugdij-egyenlotlensegek-Magyarorszagon.pdf>.
- SIMONOVITS ANDRÁS [2002]: *Nyugdíjrendszerek: tények és modellek*. Typotex, Budapest.
- SIMONOVITS ANDRÁS [2004]: Hogyan óvjuk meg az [amerikai] társadalombiztosítási nyugdíjrendszert? Magyar szemmel P. A. Diamond–P. R. Orszag könyvéről. *Közgazdasági Szemle*, 51. évf. 7–8. sz. 752–767. o.
- SIMONOVITS ANDRÁS [2023]: *A Rational Pension Reform Package, Hungary, 2025*. CERS-IE Working Paper, 2023/24.
- SIMONOVITS ANDRÁS–LACKÓ MÁRIA [2021]: A várható élettartam–jövedelem kapcsolat egyszerű ökonometriai becslése – újraelosztás a nyugdíjrendszerben. *Közgazdasági Szemle*, 68. évf. 11. sz. 1162–1170. o. <https://doi.org/10.18414/ksz.2021.11.1162>.
- SZABÓ-MORVAI ÁGNES–PETŐ RITA (szerk.) [2023]: *Munkapiaci tükör, 2022*. Társadalmi egyenlőtlenség és mobilitás. HUN-REN KRTK KTI, Budapest, <https://real.mtak.hu/182560/1/teljes-kotet.pdf>.

VARGA GERGELY [2014]: Demográfiai átmenet, gazdasági növekedés és a nyugdíjrendszer fenntarthatósága. *Közgazdasági Szemle*, 61. évf. 11. sz. 1279–1318. o.

WORLD BANK [1994]: Averting the old age crisis. Policies to protect the old and promote growth. World Bank, Washington, DC. <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/0-8213-2970-7>.

Függelék

A) Az Egyesült Államok tb-nyugdíjrendszerének fenntarthatósága

Az Egyesült Államok egymást követő kormányzatai egyelőre képtelenek voltak a szintén alapos reformra szoruló tb-nyugdíj megreformálására. *Huston* [2022] tanulmányát követve két táblázatban szemléljük a fenntarthatóságot megőrző lehetséges reformokat. A megértéshez tudnunk kell, hogy az amerikai tb-nyugdíjrendszer erősen degresszív, a degresszió mértékét az *F1. táblázat* mutatja be.

F1. táblázat

Kereset- és tb-nyugdíj-eloszlás (százalék)

Kereseti osztály	Bér	Nyugdíj/átlagbér	Helyettesítés
Alacsony	45	24,7	55
Közepes	100	40,7	44
Magas	160	53,8	34

Megjegyzés: a 2022. évi átlagbér 62,6 ezer dollár.

Forrás: *Huston* [2022] 49. lábjegyzet.

Jelenleg az éves hiány a kiadások 5 százaléka, s ezt egy tartalékalap fedezi. A tartalékalap 2005-ben még az éves kiadásoknak körülbelül a háromszorosára rúgott, ma már csak kétszerese, és várhatóan 2034-re ürül ki. Ekkor vagy a járadékokat kell hirtelen csökkenteni, vagy a járulékkulcsot kell hirtelen emelni, és folytonos változtatásokkal a rendszer 2096-ig karbantartható. Az *F2. táblázat* mutatja a két szélsőséges pálya elejét és végét.

F2. táblázat

A tervhez képest vagy nyugdíjcsökkentés, vagy járulékkulcs-növelés (százalék)

Év	Relatív nyugdíjcsökkentés	A járulékkulcs emelése
2034	100	12,4
2035	80	15,6
2096	74	16,7

Forrás: *Huston* [2022] 13. o.

B) Magyar foglalkoztatottsági adatok

Az *F3. táblázat* röviden bemutatja, hogyan változtak a magyar foglalkoztatottsági adatok az utóbbi időszakban. Számunkra itt az az érdekes, hogy 1999 óta – főleg a korhatáremelés miatt – mennyire nőtt meg a dolgozók aránya, és mennyire csökkent le a nyugdíjasoké (*F3. táblázat*). A gyermeknevelést 2022-ben már foglalkoztatásként vették számításba.

F3. táblázat

A 15–64 éves korú népesség létszámaránya munkapiaci kategóriánként, 1999, 2010, 2022 (százalék)

Kategória	1999	2010	2022
Dolgozik	54,7	56,0	72,1
Munkanélküli	7,0	10,5	4,5
Tanul	11,1	12,1	10,4
Nyugdíjas	15,9	9,4	3,1
Rokkant	2,9	5,3	3,2
Gyermeknevelés	4,3	4,0	–
Egyéb okok	4,2	2,7	6,6
Összesen	100	100	100

Forrás: Szabó-Morvai–Pető (szerk.) [2023] 253. o. 3.8. táblázat.

KOSZTOPULOSZ ANDREÁSZ–MÉREINÉ BERKI
BOGLÁRKA–MÁLOVICS GYÖRGY

Pénzügyi képességek és a mélyszegény, szegregált roma családok pénzügyi helyzete

A pénzügyi inklúzióra a döntéshozók sokszor a társadalmi integráció eszközeként tekintenek, az inklúzió egyik fontos eszközének pedig a pénzügyi tudatosság fejlesztését tartják. E logika szerint a társadalom szegregált, stigmatizált, mélyszegény rétegeiben a pénzügyi tudatosság fejlesztésén keresztül (is) támogatható a pénzügyi inklúzió, és így végső soron az érintettek jólléte. Tanulmányunkban ezen logikai lánc érvényességét vizsgáljuk egy hosszú távú együttműködési folyamatra építve, félig strukturált egyéni mélyinterjúkra és kvalitatív jellegű megfigyeléseinkre alapozva. Következtetésünk, hogy a fenti logikai lánc (pénzügyi tudatosság fejlesztése → pénzügyi inklúzió → jóllét) a középosztály perspektíváját tükrözi, s mint ilyen, meglehetősen provincionális, lévén az érintett közösségekben számos olyan megélhetési stratégia van jelen, amely a pénzügyi tudatosság konvencionális megközelítésmódjával nem mérhető és értelmezhető. Így az érintettek társadalmi integrációjának tényleges elősegítése érdekében érdemesebb a pénzügyi képességek megközelítése által hangsúlyozott speciális, elsősorban a szegregációhoz, szegénységhez és stigmatizációhoz kapcsolódó társadalmi átváltási tényezőkre koncentrálni.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: C93, D91, E26, G53, I31, I32.

Napjainkban a pénzügyi inklúzió (*financial inclusion*), illetve pénzügyi tudatosság (*financial literacy*) fogalmi népszerűek mind a kutatók (*Lusardi–Messy* [2023]), mind a szakpolitikai döntéshozók körében (*Demirgüç–Kunt–Singer* [2017]). A pénzügyi

* A kutatást a Szegedi Tudományegyetem Interdiszciplináris Kutatásfejlesztési és Innovációs Kiválósági Központ (IKIKK) Humán és Társadalomtudományi Klaszterének Digitális Társadalom Kompetenciaközpontja támogatta. A szerzők a Pénzügyi és számviteli kihívások a digitalizáció összefüggésében kutatócsoport tagjai. Málovics György munkáját a Függségi viszonyok morális dimenziói a finanszírozás korában című kutatás keretében az NKFIH támogatta (projektazonosító: K-143543).

Kosztopoulosz Andreász egyetemi docens, SZTE Gazdaságtudományi Kar Pénzügyek és Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Intézete (e-mail: koszti@eco.u-szeged.hu).

Méreiné Berki Boglárka egyetemi adjunktus, SZTE Gazdaságtudományi Kar Kutatóközpont (e-mail: mereine@gmail.com).

Málovics György egyetemi tanár, SZTE Gazdaságtudományi Kar Kutatóközpont (e-mail: malovics.gyorgy@eco.u-szeged.hu).

A kézirat első változata 2024. március 27-én érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2024.7-8.850>

inklúzióra és tudatosságra a döntéshozók sokszor a szegénység és kirekesztettség csökkentésének és az érintettek jóléte növelésének az eszközeként tekintenek (GPI [2016], *Ansar és szerzőtársai* [2023], *Jakovác–Németh* [2017]). Magyarországon A pénzügyi tudatosság fejlesztésének stratégiája címmel 2017-ben elfogadott, hét évre szóló program is megállapítja, hogy

„a pénzügyi tudatosság célirányos fejlesztése minden szereplő számára nyertes helyzetet eredményez, mivel [...] elősegíti a hátrányosabb társadalmi rétegek pénzügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférését” (*Kormany.hu* [2017]).

A stratégia kiemelt célcsoportként azonosítja a sérülékeny lakossági csoportokat, így a munkanélkülieket, az eladósodott, illetve a túlzott eladósodottság következtében fizetési nehézséggel küzdő embereket, az elmaradott térségben élőket és az alacsony jövedelműeket. A stratégiához illeszkedően több olyan konkrét program is elindult, amely a pénzügyi tudatosság fejlesztésének hagyományos eszköztárát igyekszik alkalmazni olyan speciális helyzetű részcsoportok körében, mint például a mélyszegénységben élő roma közösségek.¹

Magyarországon a szegénység nem kizárólag etnikai jellegű, mégis halmozottan érinti a roma lakosságot (*Tóth és szerzőtársai* [2017]). Az előző bekezdésben bemutatott oksági lánc érvényessége ugyanakkor a hazai mélyszegény, roma lakosság esetében empirikusan nem igazolt. Sőt a mélyszegény roma lakosság „túlélési stratégiáira” (például *Messing–Molnár* [2011], *Várad* [2004], *Virág* [2010]), valamint társadalmi kapcsolataira (tőkéjére) (*Méreiné Berki és szerzőtársai* [2017]), illetve a mélyszegény roma lakosok pénzügyi túlélési stratégiáira vonatkozó kutatások (*Gosztanyi* [2017]) azt sugallják, hogy a helyzet lényegesen bonyolultabb: a mélyszegény, stigmatizált, gyakran intézményi értelemben és területileg is szegregáltan élők jóléte nem magyarázható sem egyes (pénzügyi) eszközök pusztá rendelkezésre állásával (elvi elérhetőségével), sem pedig egyes individuális szinten meglévő (pénzügyi) tudáselemekkel, hanem abban a társadalmi és az ezzel szoros összefüggésben lévő személyes tényezők döntő szerepet játszanak.

A stigmatizált, mélyszegény léthez, illetve területi szegregációhoz is számos speciális túlélési stratégia tartozik, amelyek háttérben többféle tényező is tetten érhető. A szegregált lakókörnyezet (szegregátum) erőteljes szocializációs terepként funkcionál az ott élők számára (*Ladányi–Szelényi* [2004]). A szegregátumban élők élethelyzete jellemzően rosszabb a többségi társadalomhoz képest (*Wilson* [1987], [1991], *Massey–España* [1987], *Massey–Denton* [1998]), ami jelentősen csökkenti az integrációs lehetőségeiket. Idekapcsolódhatnak a rosszabb munkalehetőségek (*Kemény és szerzőtársai* [2004], *Bereményi–Carrasco* [2015], *O’Nions* [2010], *Van Baar* [2012], *Messing–Bereményi* [2017]), a jó minőségű piaci, illetve közszolgáltatásokhoz (például oktatáshoz, lásd *Kertesi–Kézdi* [2009]) való hozzáférés hiánya vagy éppen az ott élők többségének fundamentális problémát jelentő (*Málovics és szerzőtársai* [2019b]) koncentrált bűnözés megjelenése (*Silverman és szerzőtársai* [2006]).

¹ Például az Erste Bank által működtetett, a Pénzügyi Kultúra Nagykövete díjjal is elismert Financial Literacy Programban az átlag alatti pénzügyi műveltségű – elsősorban roma, értelmi fogyatékkal élő, mélyszegény vagy drogfüggő – fiatalok részesülnek pénzügyi edukációban (*Kovács–Sütő* [2020]).

Mindez azt jelenti, hogy a szegregált létnek fontos szerepe van a szegénység, a stigmatizáció és ezzel összefüggésben egyes „negatív társadalmi minták” fenntartásában (Wilson [1987], Ellen–Turner [1997], Galster [2002], Bolt és szerzőtársai [2010], Tunstall–Lupton [2010], Osterling [2007]). E „negatív társadalmi minták”, amelyek szegregátumbeli, sokszor koncentrált tényleges jelenléte maguk az érintettek számára is komoly gondot jelent (Málovics és szerzőtársai [2019b]), a történeti (generációkon átívelő – lásd például Kertesi [2000]), társadalmi és területi kirekesztettségre, megfosztottságra adott válaszreakciókként értelmezhető, amelyek eredményeképpen a szegregált, stigmatizált, mélyszegény lét egyfajta „etnikai börtönként” képes működni (Wacquant [2001], [2008]). A szegregátumokat a formális intézményrendszer is hajlamos „büntetett zónaként” (Pétonnet [1982], Wacquant [2007]), „határon túli területként” (Harper és szerzőtársai [2009]), „underclass körzetként” (Ricketts–Sawhill [1988]) kezelni. A szegregált közösségek erre gyakran reagálnak bizalmatlansággal a formális intézményrendszerrel kapcsolatban (Méreiné Berki és szerzőtársai [2021]). E megkülönböztetés olyan pszichológiai hatásokkal is járhat, mint a büntudat, szégyenérzet, önbecsülés alacsonyabb szintje (Pétonnet [1982]). A szegregált lét szimbolikusan is lealacsonyítja az érintetteket (Bourdieu [1993]).

Mindezek mellett fontos megjegyezni, hogy a szegregált léthez kapcsolódhatnak fontos lehetőségek és erőforrások is, mint például a javak kölcsönös megosztása (reciprocitás); egy védett környezet biztosítása, ahol nem sérül az ott élők önbecsülése (Farkas [2018], Wacquant [2001], Olt [2016], Tóth és szerzőtársai [2017], Méreiné Berki és szerzőtársai [2017], [2021], Durst [2002], [2019], Messing [2006]); konkrét piaci erőforrások: például az olcsó lakhatás (Lees [2008]); illetve különféle segítő hálózatok intenzívebb jelenléte (Atkinson–Kintrea [2001], Olt [2016], Clough Marinaro [2017]). Összegzésképpen elmondható, hogy a területi szegregációhoz egyszerre kapcsolódhat erőforrás, biztonság, de ugyanakkor esélytelenség a szegénységi csapda megtörésére (Méreiné Berki [2021]).

A mélyszegény, stigmatizált és szegregált élet tehát számos strukturális jellegű korlátozó tényezőt jelent az érintettek számára. A hazai mélyszegény, stigmatizált, szegregált körülmények közt élő roma lakosok (családok) pénzügyi helyzetének és pénzügyi helyzetük jóllétükkel kapcsolatos összefüggéseinek a megértése érdekében ezért koncepcionális keretül nem a pénzügyi tudatosság, hanem az ennél lényegesen szélesebb információs bázisra támaszkodó pénzügyi képességek (*financial capability*) fogalmát használjuk. Míg a pénzügyi tudatosság az egyéni tényezőkre koncentrálna a pénzügyi viselkedés vizsgálata (és megváltoztatása) esetében, addig a pénzügyi képességek fogalma szerint mind a pénzügyi viselkedésformák, mind pedig a meghatározó háttértényezők tekintetében a személyiség, a körülmények, valamint a korábbi tapasztalatok egyaránt fontosak lehetnek (Kempson és szerzőtársai [2005]).

Kutatási kérdéseink az alábbiak voltak.

– Milyen főbb tényezők, mechanizmusok alakítják a mélyszegény, stigmatizált, gyakran szegregált körülmények közt élő hazai roma emberek, háztartások, közösségek pénzügyi képességeit?

– Mennyiben lehetnek hasznosak a pénzügyi inklúzió, pénzügyi tudatosság és pénzügyi képességek fogalmai a hazai mélyszegény, stigmatizált, sokszor szegregált

körülmények közt élő roma emberek/háztartások/közösségek esetében mint a jóllét növelését megalapozó pénzügyi szakpolitikák elemei?

Kutatási kérdéseink megválaszolásának empirikus alapját egy kvalitatív kutatás képezi, amelynek során egy hosszú távú együttműködésre és az ennek kapcsán meglévő kutatói beágyazottságra és személyes kapcsolódásokra építve félig strukturált egyéni mélyinterjúkat folytattunk egy hazai nagyváros szegregátumaiban élő vagy onnan a közelmúltban kiköltözött emberekkel.

Tanulmányunkat a főbb elméleti fogalmak és ezek viszonyának bemutatásával kezdjük. Ezután ismertetjük empirikus kutatásunk módszertanát és eredményeit, mielőtt diszkutáló jelleggel reflektálunk kutatási kérdéseinkre. Tanulmányunkat a következtetéseinkkel zárjuk.

Pénzügyi inklúzió, pénzügyi tudatosság és pénzügyi képességek – a koncepciók viszonya

A pénzügyi szolgáltatásokra rendszerint olyan alapvető eszközökként tekintünk, amelyek segítségével a háztartások meg tudják valósítani mindennapi pénzügyi céljaikat (Gosztonyi–Havran [2022]), és hozzájárulnak az egyének jóllétének növekedéséhez (Storchi–Johnson [2016], Demirgüç–Kunt és szerzőtársai [2022], Lusardi–Messy [2023]). Sarma [2012] meghatározásában a pénzügyi inklúzió az a folyamat, amely biztosítja a formális pénzügyi rendszer szolgáltatásainak rendelkezésre állását (*availability*), könnyű hozzáférhetőségét (*accessibility*) és igénybevételét (*usage*). A Világbank értelmezésében egy inkluzív pénzügyi rendszerben az egyének számára hozzáférhetők a nekik megfelelő² pénzügyi szolgáltatások, és az egyének hatékonyan képesek azokat felhasználni pénzügyi biztonságos kezelésére, megtakarítások készítésére, ezáltal a pénzügyi jóllétük növelésére (Demirgüç–Kunt és szerzőtársai [2022]).

A 2000-es évek derekától átfogó szakpolitikai célként jelenik meg a pénzügyi inklúzió előmozdítása a világ fejlettebb és kevésbé fejlett részein. Ennek hátterében az a várakozás áll, hogy a pénzügyi inklúzió egyfelől hozzájárul a gazdasági növekedéshez, másfelől képes csökkenteni a szegénységet, az egyenlőtlenséget és kiszolgáltatottságot, azaz egyfajta társadalmi integrációs mechanizmust is jelenthet (Demirgüç–Kunt–Singer [2017]).

A pénzügyi rendszer inkluzivitása a pénzügyi lefedettséggel mérhető: a felnőtt lakosság³ azon tagjainak részarányán keresztül ragadható meg, akik formális pénzügyi szolgáltatásokat vesznek igénybe. Eszerint inkluzív pénzügyi rendszerről akkor beszélünk, ha a lakosság és a vállalkozások jelentős arányban használják a pénzügyi szolgáltatásokat (World Bank [2014]). A pénzügyi lefedettség egyik legalapvetőbb mérőszáma, hogy a felnőtt lakosság milyen arányban rendelkezik bankszámlával.

² „Megfelelőnek” tekinthető a szolgáltatás, ha felelősségteljesen és fenntartható módon nyújtják egy körültekintően szabályozott környezetben (Demirgüç–Kunt és szerzőtársai [2022]).

³ A pénzügyi lefedettség tágabb értelemben kiterjedhet a vállalkozások körére is (World Bank [2014]).

A Findex adatbázis (amely a pénzügyi inklúzióra közel 300 indikátort mér világszinten) elérhető legfrissebb adatai szerint 2021-ben a világ felnőtt népességének 76 százaléka rendelkezett bankszámlával,⁴ mely érték igen nagy szóródást mutat az egyes országok között. Az inklúzió Magyarországon összességében viszonylag magas szintű: a 15 év feletti népesség 88 százaléka rendelkezik bankszámlával, amivel az ország a felső harmadhoz tartozik (Findex-adatbázis, 2021). Az inklúzió mértéke ugyanakkor alacsonyabb az alsóbb jövedelmi osztályokban (81 százalék), a munkapiacról kiesők között (79 százalék) és az alacsony iskolai végzettségűek körében (72 százalék). Mindez arra mutat rá, hogy az inklúzió érdemi növelése mindenekelőtt ezen csoportok nagyobb arányú bevonásával lenne elérhető (*Ansar és szerzőtársai* [2023]).

A pénzügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés javításával kapcsolatban ez idáig elsősorban az intézményesült pénzügyi szolgáltatások hozzáférhetőségét és minőségét (beleértve a digitalizáció nyújtotta új lehetőségeket, a pénzügyi szektor szabályozását és ezzel összefüggésben a fogyasztóvédelmet), illetve az egyéneknek az igénybevételre vonatkozó (a pénzügyi tudatosságát és az azt fejlesztő programokon alapuló) képességét vizsgálták (*Word Bank* [2014], *GPMI* [2016]). Az utóbbi, azaz a pénzügyi tudatosság fejlesztése kapta talán a legnagyobb figyelmet a kutatók, a gyakorlati szakemberek és a politikai döntéshozók körében (*Miller és szerzőtársai* [2014], *OECD* [2015], *Ansar és szerzőtársai* [2023]), és Magyarországon is ez a kiemelt téma (*Jakovác–Németh* [2017], *Kormany.hu* [2017], *Kovács és szerzőtársai* [2021], *Kovács–Nagy* [2022], *Hergár és szerzőtársai* [2024]).

A pénzügyi tudatosság a hivatalos OECD-ajánlás szerint:

„a szükséges pénzügyi tájékozottság, tudás, képességek, attitűdök és magatartás kombinációja annak érdekében, hogy az egyén megfelelő pénzügyi döntéseket hozhasson, és így végül is biztosíthassa önmaga számára pénzügyi jóllétét” (*OECD* [2022] 6. o.).

Az OECD általánosan használt módszertanában a pénzügyi tudatosság mérése során a pénzügyi tudást és készségeket (például számolási készség pénzügyi fogalmakkal), a pénzügyi viselkedést, magatartást (például a számlák időben fizetése) és a hosszú távú célokat előtérbe helyező attitűdöt értjük (*OECD* [2022]).⁵ A legfrissebb adatok szerint Magyarországon a pénzügyi tudatosság pontszáma (58) összességében a felmérésben részt vevő OECD-országok átlaga (63) alatt van (*OECD* [2023]). A három összetevő közül a tudásszint értéke meghaladja az OECD-átlag értékét, a pénzügyi magatartást jellemző komponens jelentős mértékben elmarad az OECD-átlagtól, az attitűdöt leíró indikátor értéke pedig némileg alulmúlja azt (*OECD* [2023]). A magyar eredmények a válaszadók hátrányosabb helyzetű csoportjaiban (alacsony iskolai végzettségűek, munkanélküliek, alacsony jövedelműek) már egyértelműen az OECD azonos részcsoporthoz mért átlaga alatt maradnak mindegyik kategóriában (*OECD* [2023]).

⁴ A bankszámla fogalmába beleértik a kereskedelmi bankokon kívül a más külön szabályozás alá tartozó pénzügyi intézménynél vezetett számlát is, többek között a hitelszövetkezetek, mikrofinanszírozást nyújtó különböző intézmények, de a postahivatalok vagy mobiltelefon-szolgáltatók által vezetett átutalási számlákat is.

⁵ A legfrissebb módszertani ajánlás már kiterjed a digitális pénzügyi műveltség felmérésére is (*OECD* [2022]).

A pénzügyi tudatosságtól eltérő, tágabb tartalommal jelenik meg a szakirodalomban a pénzügyi képességek fogalma, mely az utóbbi években a nemzetközi kutatásokban egyre nagyobb hangsúlyt kap (*Xiao és szerzőtársai* [2022]). A fogalom a hazai diskurzusból szinte teljesen hiányzik, csak *Husz–Szántó* [2011] említi meg, méghozzá a képességszemlélet perspektívájából, ami egy markáns irányzatként azonosítható a nemzetközi publikációkban is. Kutatásunk során ezt a megközelítést választottuk elméleti keretnek.

A 2000-es évek első évtizedében elsősorban a viselkedési közgazdaságtan eredményeinek beépítésével egészült ki az egyéni racionalitásból kiinduló pénzügyi tudatosság fogalma (*de Meza és szerzőtársai* [2008]), a vizsgálat részévé téve, hogy miként befolyásolják az egyén pénzügyi döntéseit az olyan személyes jellemzők, mint az önkontrollal kapcsolatos problémák vagy a halogatás. Arra vonatkozóan is szaporodnak az empirikus eredmények, hogy a pénzügyi tudatosság háttérben álló egyéni jellemzők önmagukban nem magyarázzák a pénzügyi döntéseket. *Collins és szerzőtársai* [2009] szerint az emberek sok esetben még akkor is nagyon jól tudnak gazdálkodni szerény, rendszertelen és kiszámíthatatlan jövedelmükkel, ha nem vesznek igénybe formális pénzügyi szolgáltatásokat. Ez azt is jelentheti, hogy a pénzügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés alacsonyabb szintje nem feltétlenül jár együtt a korlátozott pénzügyi képességekkel, ezért a pénzügyi képességek mérése teljesen eltérő módszertant kíván meg, mint a pénzügyi tudatosságé (*Kempson és szerzőtársai* [2013]). Tehát a tényleges pénzügyi képességekre számos külső tényező is hat: többek között a történeti, társadalmi, kulturális, politikai vagy akár a pénzügyi környezet (*Storchi–Johnson* [2016]).

E megközelítésben a pénzügyi képesség a következőképpen definiálható:

„A pénzügyi képesség a hozzáállás, a tudás, a készségek és az énhatékonyság⁶ szükséges kombinációja az egyén számára az életkörülményeihez leginkább illeszkedő pénzügyi döntések meghozatalához és megvalósításához az adott környezetben, amely részben, de nem kizárólagosan magában foglalja a megfelelő pénzügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférést is.” (*Storchi–Johnson* [2016] 4. o.)

A pénzügyi képesség szempontjából a végső cél hasonló a pénzügyi tudatosság, illetve a pénzügyi inklúzió esetén megfogalmazott célkitűzéshez: ez a pénzügyi jóllét (*financial well-being*) előmozdítása, amely az általános értelemben vett jóllét részeként értelmezhető (*Storchi–Johnson* [2016], *Xiao és szerzőtársai* [2022], *Lusardi–Messy* [2023], *OECD* [2023]). A pénzügyi képesség a rendelkezésre álló pénzügyi és gazdasági stratégiák, illetve szolgáltatások összessége, amelyek közül az emberek választhatnak, továbbá ezek különböző lehetséges felhasználási módjai, amelyek révén az általuk értékesnek tartott életcéljaik elérését előmozdíthatják (*Storchi–Johnson* [2016]).

A definíció tükrében a pénzügyi képesség három szempontból is mélyebb és átfogóbb fogalom a pénzügyi tudatosságnál (*Storchi–Johnson* [2016]). Először is, noha az

⁶ Az énhatékonyság az egyénnek a feladatok elvégzésére és a célok elérésére való képességébe vetett hite (*Bandura* [1977]).

elsajátított ismeretek és a megszerzett készségek alapul szolgálnak az egyén cselekvési képességének kialakításához, a cselekvéshez szükséges szándék vagy motiváció erejét vagy gyengeségét és a cselekvés útjában álló akadályokat nem képesek magyarázni. A pénzügyi képesség szempontjából ugyanis az attitűd és az énhatékonyság is kulcsfontosságú társadalom-lélektani tényezők, amelyek alapvetően azzal függnek össze, hogy egy személy miként ítéli meg a pénzzel való tervszerű gazdálkodás értékét (attitűd), illetve hisz-e vagy bízik-e abban, hogy képes lesz a pénzzel való tervszerű gazdálkodásra (énhatékonyság). A pénzügyi képesség fogalma szerint tehát az egyéneknek készségekkel és ismeretekkel kell rendelkezniük, miközben képesnek kell lenniük arra is, hogy mindezt a hozzáállásuk és az énhatékonyságuk révén a gyakorlatba is átültessék.

Másodszor, a pénzügyi képesség dinamikus fogalom, mivel a pénzügyi döntéseknek a lehető legjobban meg kell felelniük a változó élethelyzeteknek, ezért a pénzügyi képességek különböző helyzetben lévő emberek számára más-más pénzügyi gyakorlatokat jelenthetnek, sőt ugyanazon emberek számára is eltérhetnek életük különböző szakaszaiban.

Harmadszor, a fogalom bevonja a külső környezetet is, lehetővé téve az olyan külső struktúrák (formális és informális gazdaság, történeti, társadalmi, kulturális, politikai és fizikai tényezők) figyelembevételét, amelyek segítik vagy megakadályozzák az egyéneket abban, hogy pénzügyi képességüket gyakorolják.

A pénzügyi képesség tehát nemcsak azt jelenti, hogy mit tudunk, hanem azt is, hogy van-e hajlandóságunk, bizalmunk és lehetőségünk cselekedni.

A pénzügyi képesség tehát többdimenziós fogalom mind a viselkedésformák, mind a meghatározó háttértényezők tekintetében: a személyiség, a körülmények, valamint a korábbi tapasztalatok egyaránt fontosak lehetnek (*Kempson és szerzőtársai* [2005]), azaz az egyéni pénzügyi képességeket tágabb összefüggésben kell vizsgálni, amelyben az egyén pénzügyi döntései függhetnek a társadalmi háttértől, a kulturális környezettől is (*Atkinson–Kempson* [2008]). Ebből az is következik, hogy a pénzügyi képesség nem mérhető egyetlen indikátorral, hanem a pénzkezelés megvalósult gyakorlatán keresztül ragadható meg (*Bay és szerzőtársai* [2014]).

Pénzügyi inklúzió, pénzügyi tudatosság, pénzügyi képességek a mélyszegény, stigmatizált, szegregált roma közösségek esetében

A pénzügyi képesség vizsgálata tehát elválaszthatatlan a társadalmi tényezőktől, és különösen igaz ez, amikor marginális helyzetű, rendkívül kiszolgáltatott, sérülékeny, stigmatizált és szegregált társadalmi csoportokat vizsgálunk. Nincs tudomásunk olyan magyarországi felmérésről, amely a mélyszegény, stigmatizált, sokszor szegregáltan élő roma lakosság pénzügyi inklúzióját, pénzügyi tudatosságát vagy pénzügyi képességeit vizsgálta volna. Ugyanakkor – bár triviálisnak hangzó, de tanulmányunk szempontjából lényeges megállapítás – a hazai mélyszegénységben élő, stigmatizált (roma) közösség pénzügyi tudatosságot mérő pontszámai vélhetően mindhárom kategóriában igen alacsony szintről tanúskodnának: ezt valószínűsítik az

iskolázottság alacsony szintjével összefüggésben a számolási, szövegértési képességek terén tapasztalható lemaradás (*Kertesi–Kézdi [2009]*), az ismeretek hiánya, a mának élés gyakran tapasztalt attitűdje és a szakirodalomban is dokumentált hitelcsapdák (*Gosztonyi–Havran [2022]*) is. Utalhatnak erre továbbá a válaszadók hátrányosabb helyzetű csoportjainak (alacsony iskolai végzettségűek, munkanélküliek, alacsony jövedelműek) a pénzügyi tudatosság három területén az *OECD [2023]* felmérésében mért – nemzetközi összehasonlításban is – alacsony értékei.

A szakirodalomban egyetlen olyan, tudományos szakfolyóiratban publikált kutatást találunk (*Gosztonyi [2017]*), amely a magyarországi roma lakosságra vonatkozóan kifejezetten a pénzügyi döntéseket, „a kistelepülésen élő, alacsony jövedelmű háztartások pénzügyi túlélési stratégiáját” vizsgálja. Irányultságában a pénzügyi képességek elemzéséhez áll közelebb, lévén

„rendszerszemléletben helyezi el és elemzi a családok formális és informális pénzgazdálkodását, megtakarításait és hiteltranzakcióit. A pénzügyi túlélési stratégia rendszere épít az elemek egymással való kölcsönös összefüggéseinek feltárására, így elméleti keretet biztosít arra, hogy az eddig külön-külön elemzett részeket rendszerszemléletben vizsgálhassuk.” (*Gosztonyi [2017]* 4. o.)

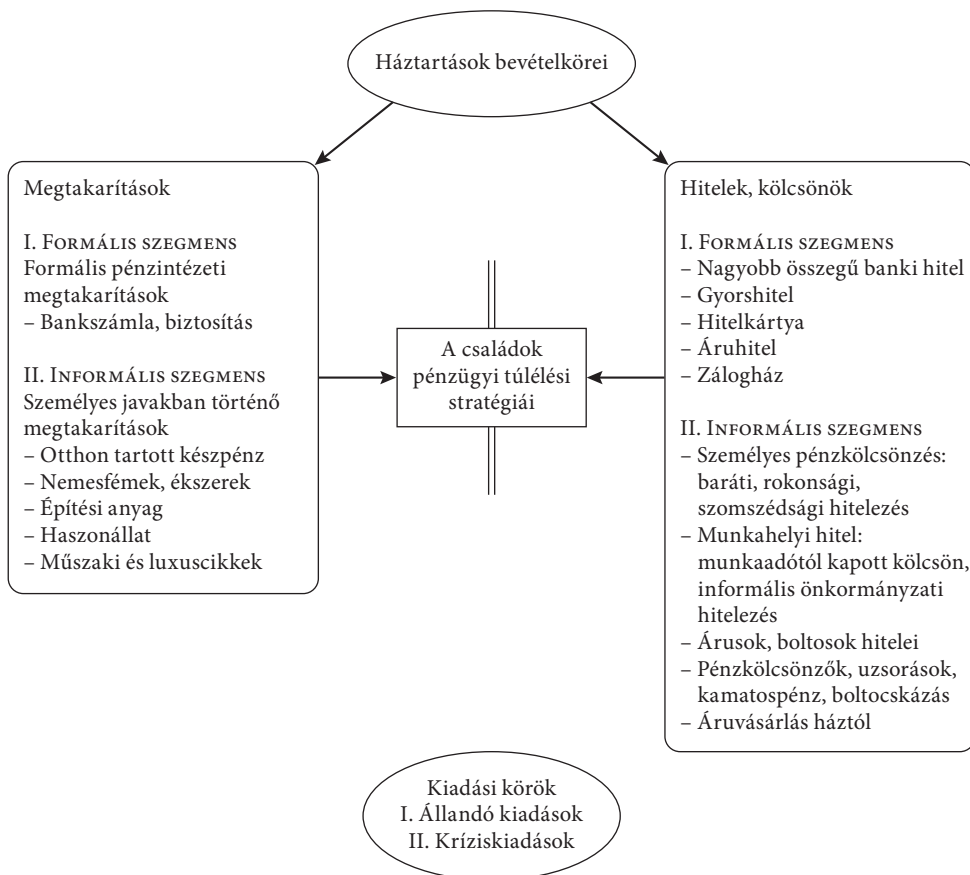
A kutatás elméleti keretként a *filléres gazdaság* fogalmát használja.

A tanulmány témánk szempontjából fontos eredménye a pénzügyi túlélési stratégiák rendszerének megalkotása és e modell tesztelése egy 1000 fős borsodi faluban akciókutatási folyamat során gyűjtött kvantitatív (kérdőíves) adatokon (*1. ábra*).

A modell az alacsony jövedelmű háztartások esetében azok interperszonális kapcsolódásain, társadalmi viszonyain keresztül írja le gazdálkodásuk – elsősorban pénzmozgásaik – főbb jellemzőit. A sokaság esetében hiányoznak a nemzetközi szakirodalomból ismert közösségi alapú megtakarítási és hitelezési intézmények, gyakorlatok. Az informális és formális hitelezési intézmények kivétel nélkül jelen vannak a vizsgált közösségben, és ezek kölcsönös függésben állnak egymással: az érintettek sok esetben egymással párhuzamosan, egy időben több pénzügyi technikát és intézményt is használnak, eltérő intenzitással – annak érdekében, hogy gazdálkodásukat biztosítani tudják. Míg a közösségen belül a magasabb jövedelmű, magas iskolázottságú, nem roma családoknak van nagyobb esélyük arra, hogy hozzáférjenek a formális intézmények használatához, az alacsony jövedelmű, alacsony iskolai végzettségű és főként roma családok gyakorlatilag kirekesztődnek a formális intézményekből, ők csupán az erős függőségi viszonyokon alapuló hitelezési formákat tudják igénybe venni.

1. ábra

A pénzügyi túlélési stratégiák rendszere

Forrás: Gosztonyi [2017] 21. o.

Kutatási kérdés, módszertan, elemzési keret

Ahogy Gosztonyi [2017] rámutat, az interperszonális kapcsolódások és társadalmi viszonyok kulcsfontosságú tényezők a mélyszegény roma emberek/közösségek pénzügyi, gazdálkodási helyzete, döntései kapcsán, és a pénzügyi tragédiák mellett olyan stratégiák is jelen vannak, amelyek a hagyományos pénzügyi tudatosság módszerével nem mérhetők, nemigen értelmezhetők. Ehelyett a pénzügyi képességekre vonatkozóan lehet célszerű ezek vizsgálata a Bevezetőben ismertetett két kutatási kérdésünkre kapott válaszok alapján.

A kutatás módszertana

Kutatásunk során kvalitatív módszereket alkalmaztunk, egy részvételi akciókutatás (*participatory action research*) elveit követő, hosszabb távú együttműködés keretében. A részvételi akciókutatás a kutatók és közösségek hosszú távú együttműködése, amely megalapozott és az érintett közösségek számára releváns tudást hoz létre (Coghlan–Brydon–Miller [2015]).

E módszertani választásnak több oka is van. Már önmagában a kutatás feltáró jellege is indokolja a kvalitatív megközelítést (lásd *Babbie* [2008]). Másodsor, jelen célcsoport esetében indokolt a pénzügyi képességek kutatásakor az egyéni mellett a társadalmi háttérben lévő – akár történeti, generációkon átívelő jellegű folyamatok és a környezeti – tényezők vizsgálata, ami szintén a kvalitatív megközelítés melletti érv.⁷ Harmadsor, a mélyszegény, stigmatizált, térben szegregáltan élő, zárt közösségek esetében a konvencionális primer (kvalitatív vagy kvantitatív) adatfelvételek eredménye sem nem megbízható, sem nem érvényes, különösen, ha az érzékeny/intim témákat is érint. Nem véletlen, hogy a mélyszegény, stigmatizált, szegregáltan élő roma közösségekkel kapcsolatos jó minőségű – magas presztízsű folyóiratokban megjelent, gyakran idézett – hazai és nemzetközi tudományos eredmények sokszor hosszabb távú terepi kutatói jelenlétén alapulnak (*Málovics és szerzőtársai* [2019a], [2019b], [2021a], *Grill* [2012], *Clough Marinaro* [2017], *Ladányi–Szelényi* [2004]).

Ez utóbbi szempont miatt volt fontos számunkra, hogy jelen kutatás egy több mint évtizedes részvételi akciókutatási folyamat része. Ilyen folyamatban ugyanis a tudás létrehozása mellett társadalmi változások elindítása is a kutatási folyamat része. A közös akciók eredménye, hogy a kutató–kutatott viszony partneri viszonyná alakulhat, és a kialakuló bizalom lehetőséget teremt az őszinteségre és tabutémák megvitatására (*Bradbury-Huang* [2010]), ami jelen kutatás eredményeinek érvényessége szempontjából kulcsfontosságú.

Egy 2011-ben indult részvételi akciókutatás (*Málovics és szerzőtársai* [2021a]) keretében jelen tanulmány két szerzője 2011 óta rendszeres kapcsolatban van a két szegedi szegregátumban élő vagy onnan elköltözött családok, valamint az ő érdekeiket képviselő helyi roma vezetők jelentős részével, aminek számos tudományos eredménye (lásd például *Málovics és szerzőtársai* [2019a], [2019b], [2021b], *Méreiné Berki és szerzőtársai* [2021]) és társadalmi hatása van (helyi roma tanoda és közösségi ház kialakítása és működtetése, a helyi támogató hálózat működése, a helyi szegregátumokban, illetve azok közelében élő roma családok életkörülményeinek javulása, illetve a roma képviselők hangjának és a roma érdekképviselőnek a megerősödése a helyi közéletben).

Az e kutatók által vezetett kutatási naplók mint az interjúkban elhangzottak érvényességének ellenőrzésére szolgáló adatforrások mellett 2022 végén és 2023 elején kvalitatív adatfelvétel történt. 11 félig strukturált interjú készült a szegregátumok jelenlegi és egykori lakosaival, valamint egy helyi roma közösségre széles és mély rálátással

⁷ A történeti jellegű folyamatok statisztikai adatok hiányában kvantitatív módon – például kérdőívekkel – egészen egyszerűen nem vizsgálhatók.

rendelkező roma vezetővel. Az interjúk esetenként csoportos interjúk voltak,⁸ így összesen 17 interjúalany fejtette ki véleményét. Az érintettek és kutatók személyes viszonyától és az érintettek beleegyezésétől függően jegyzetelt (5 darab 10 fős – 9 nő, 1 férfi) és diktafonnal rögzített, majd szó szerint legépelte interjúk (6 darab 7 fős – 6 nő, 1 férfi), a körülményekről pedig minden esetben jegyzetek készültek. Mindhárom szerző részt vett az interjúk készítésében. Kutatásunk két városi roma közösséget érintett. Az egyik közösség egy városszéli szegregátumban, viszonylag elszigetelt körülmények között él. A másik közösség tagjai a város nagyobbik szegregátumában éltek (egy fő kivételével, aki egyébként szintén a szegregátum közelében lakik) egészen addig, amíg 2017 tavaszán el nem kezdődött a szegregátum felszámolása. A családok többsége a városban, a szegregátum közelében találta meg új lakóhelyét, egy interjúalany pedig a szegregátum felszámolása óta egy másik településen él. A városban maradt, interjújában részt vevő családok új lakóhelye nem tekinthető teljesen integrált lakókörnyezetnek, ők olyan társasházakban (cigányházakban) élnek, ahol többségében roma szomszédság van, tehát lényegében újraszegregálódtak.

Az interjúk során interjúalanyainknak kérdéseket tettünk fel megélhetésükkel, anyagi helyzetükkel kapcsolatban (bevételek, kiadások, saját és mások anyagi helyzetének megítélése, anyagi helyzetet befolyásoló főbb események, váratlan kiadások, a család anyagi helyzete történeti megközelítésben, anyagilag sikeres/kudarcos ismerősök), valamint hitelezői kapcsolataikra (anyagilag nehéz helyzetek megoldása, megtakarítások, hitelek, ezekkel kapcsolatos múltbéli események és várákozások) vonatkozóan. Ez a fajta indirekt megközelítés (azaz, hogy nem egyből és közvetlenül kérdeztünk rá a pénzügyi képességekre, átváltási tényezőkre stb.) két okból volt fontos számunkra. Egyrészt mind kvalitatív, mind pedig kvantitatív jellegű primer kutatás esetén fontos, hogy a kutatói szóhasználat összhangban legyen a megkérdezettek tudásával és kommunikációs normáival – a pénzügyi szakzsargon pedig nyilvánvalóan nem felel meg e kritériumoknak jelen kutatás esetében. Továbbá a direkt megkérdezés torzíthatja a válaszokat olyan téma esetében, ahol bármilyen értelemben társadalmi elvárások jelentkeznek, ami a kinyilvánított (valós) és feltárt (kutató által megkérdezéssel módszerrel megismert) preferenciák eltérését eredményezheti (lásd erről *Wardman* [1988]).

Az interjúzási folyamat végére kutatóként azt éreztük – különösen, hogy az elemzett kutatási naplókban is számos lényeges adat szerepelt –, elértük a telítettségi pontot, amely a kvalitatív kutatások esetében a jó minőségű mintavétel kritériuma (*Saunders és szerzőtársai* [2018]). Azaz, kutatásunk feltehetően jó minőségű idiografikus (azaz a hatótényezőket mélyen és a maguk teljességében feltáró) magyarázattal szolgál a vizsgált jelenségre (kutatási kérdéseinkre) vonatkozóan, ám jellegéből fakadóan szükségszerűen nem képes a kizárólagosan a kvantitatív jellegű kutatásoktól elvárható nomotetikus (azaz néhány fő hatótényező esetében a teljes sokaságra – például a teljes hazai cigányságra – vonatkozó) magyarázat nyújtására. Eredményeink általánosíthatóságának mértékére a más kutatások eredményeivel való összevetés alapján reflektálunk tanulmányunk összegző részében.

⁸ Komoly módszertani kihívást jelentett egy nyugodt interjúkörnyezet megtalálása. Az interjúk idején esetenként jötttek-mentek a rokonok, vendégek.

Adatelemzés

Az adatelemzés során elemzési egységünk: a család (jellemzően az egy háztartásban élők). Az elemzés során minden olyan tényezőt relevánsként kezeltünk, amelyek kapcsolódnak a kutatási kérdéshez. Emellett az elemzéshez a használt elméleti keret alapján deduktív módon is meghatároztunk elemzési kategóriákat. Ehhez Amartya Sen képességszemléletét (*capability approach*) használtuk fel (Sen [2003]), mert ezen keresztül jól megragadható a pénzügyi képességekhez is kapcsolódó egyéni és társadalmi mechanizmusok komplex rendszere.

A képességszemléletben a képesség (*capability*) egy olyan tevékenység (*doings*) vagy létállapot (*beings*) elérésére való lehetőség, amelyet az egyén jó okkal értékesnek tart (Juhász és szerzőtársai [2015], Gébert [2015], Molnár [2021]). Ez vonatkozhat olyan egyszerű dolgokra is, mint például jóllakottnak lenni, de összetettebb képességek is vannak, mint például egy közösség teljes értékű tagjává válni, vagy részt venni politikai döntésekben. Ehhez szükségesek ennek elérését elősegítő eszközök, de a képességszemlélet nem áll meg ezen a ponton. A pénz fontos eszköze lehet ezek elérésének, azonban az eszközök célokká (képességekké) való konvertálása nagyon sok akadályba ütközhet.

A képességszemlélet ezen, jelen kutatás szempontjából kulcsfontosságú tényezőket átváltási tényezőként (*conversional factors*) definiálja. Sen [2003] elkülönít személyes (például életkor, fogyatékoság, betegség), környezeti/természeti (például a szennyezettség mértéke, az ivóvíz minősége, klíma), társadalmi (például normák, szociális háló, hatalmi viszonyok, jogrendszer), illetve viszonyítási (az egyén társadalomban betöltött helyzete másokhoz képest) átváltási tényezőket, és fontosnak tartja a családon belüli eloszlás sajátosságait is (hogyan oszlik meg a jövedelem a családban a kereső és nem kereső tagjai között; például jelentős átváltási tényező lehet, ha a család egyik tagja szenvedélybeteg, és jövedelme nagy részét erre költi el). Az átváltási tényezők elemzése a pénzügyi képességek esetében alkalmas keret arra, hogy megragadhassuk a vizsgált közösségek pénzügyi helyzetéhez (inklúziójához, tudatosságához, képességéhez) kapcsolódó komplexitást, és reflektáljunk e fogalmak viszonyára is.

Az elemzés során a fenti, deduktív jelleggel kialakított elemzési keret alkalmazása mellett igyekeztünk az induktivitást is megtartani (a kvalitatív megközelítés előnyeit kiaknázandó), így nyitottak voltunk az előzetes kategóriákba be nem sorolható, de kutatási kérdésünkhöz kapcsolódó információkra is. Az elemzés során így egyrészt az elmélet alapján előre meghatározott kategóriákban helyeztük el a szövegrészeket, másrészt egyéb markáns információkat is figyelembe vettünk, illetve szükség esetén az elméletből származtatott kategóriákat további alkategóriákra bontottuk vagy módosítottuk – így elemzésünk inkább induktív jellegű, elsősorban a szövegből kiemelkedő jellemzőkön alapul.

Minden interjú legalább két kutató elemzett, eredményeiket pedig a három szerző közösen beszélte át, amíg konszenzus nem született. A kódolás kvalitatív tartalomelemző szoftverrel (NVivo), illetve MS Word programmal történt. Eredményeinket interjúalanyainktól vett idézetekkel színesítjük, amelyekkel egyben közelebb is hozzuk az Olvasóhoz az eredmények mögötti konkrét társadalmi folyamatokat, jelenségeket. Az idézetek forrását anonim módon, az interjúalany keresztnevének kezdőbetűjével jelöljük.

Eredmények

Alapvetően azt tapasztaltuk, hogy a sokaságban a jövedelemforrásoknak hatalmas hiányai jelentkeznek. Egyrészt a gyakorlatilag mindenki számára állandó és biztos jövedelmet jelentő családi pótlék mértéke nagyon alacsony, az „*semmire sem elég*” (O.). Ezt minden interjúalany említette. Elégtelennek tartják az állam szerepvállalását, pedig sok család elsődleges jövedelemforrását a szociális ellátások jelentik (a családi pótlék mellett helyi szociális támogatások, lakhatási támogatás, rendszeres gyermekvédelmi támogatás stb.).

Emellett hatalmas terhet ró az is a családokra, hogy jelentősen megemelkedtek a megélhetés költségei. Ez különösen sérülékennyé teszi azokat, akik eleve nincsenek jó anyagi helyzetben. Itt nem egyes „luxuscikkekről” való lemondásról vagy a szabad rendelkezésű jövedelem csökkenéséről van szó, ezek a terhek az alapvető szükségletek kielégítését, a megélhetést veszélyeztetik: „*A pénz kajára megy el, ruhára már csak nagyon ritkán telik, ha nagyon muszáj.*” (É.) Ez a spórolás tétje ebben az esetben.

Egyes vélemények szerint e tendenciák ugyanakkor, bár kétségkívül mindenki nagyon szegény, egyes családok esetében az anyagi javak beosztásával kapcsolatos érintetti felelősség kérdését is felvetik, lévén, hogy vannak családok, amelyek nem tudnak bánni a pénzzel, amikor jön a családi pótlék, elherdálják, vagy csak egyszerűen „*lusták*” (P.), esetlegesen értelmetlen kiadásokba verik magukat.

„Nekünk a jövedelmünk ugyanennyi marad, de az árak meg a fellegekbe mennek, meg a rezszi. Az állam a hibás. (...) Nem tudom, még mi lesz velünk, ha így az árakat emelik, nem tudom, mit csinálók. Még több nélkülözés lesz... Ha kifogyunk a pénzből, akkor sajnos csak vajas kenyeret adok nekik, mást nem.” (É.)

„Nagyobb értékeink nincsenek. Volt erre is példa, tavalyelőtt eladtuk a hűtőnköt, úgy voltunk vele, hogy tél van, hideg van, hűteni tudunk, de fűteni, azt kell. Amúgy se volt pénzünk arra, hogy telepokoljuk. Vettünk belőle fát, és fűtöttünk.” (J.)

„De vannak, akik, amikor van, mert mondjuk megjön a családi pótlék, nagy kanállal esznek, lakodalom van, utána meg nincs mit enni.” (P.)

„Volt is az X. Y.-nak pénze. Hát csak az volt a baj, hogy a gyerek elballagott, és a ballagása került nem tudom, hány százezer forintba. Hintót fogadott. Nem tudom, négy ló húzta az iskolától hazáig. Nem tudom, hány százezerbe vagy százezerbe biztos belekerült. Illetve nagy-nagy bulit csinált.” (M.)

Az állami transzfereken kívüli jövedelemforrás a munkabér. Azonban az alacsony iskolai végzettségből és stigmatizációból fakadóan az érintettek munkaerőpiaci helyzete meglehetősen kiszolgáltatott: gyakorlatilag kizárólag az olyan fizikai munkák érhetőek el számukra, amelyek alacsony státusúak, kis jövedelmet jelentenek, nincs előrelépési, fejlődési lehetőség, mentálisan és fizikai értelemben is gyakran kizsákmányolják és tönkreteszik a dolgozókat.

Ráadásul gyakran nem bejelentett vagy kevesebb időre bejelentett munkákról van szó, és ezek jelentős része is csak szezonálisan elérhető – a december és január az érintettek számára anyagilag jellemzően különösen nehéz időszak emiatt. Így a közép-osztályhoz viszonyítva sokszor eleve rosszabb egészségi állapotban levő emberek (Ádány-Sándor [2019]) – a mindennapi munkájuk egészségükre gyakorolt hatásai

miatt is bekövetkező – egy-egy hosszabb betegség esetén még kiszolgáltatottabbá válnak, ezt a fajta munkát nem tudják elvégezni, elveszíthetik munkahelyüket, a valós alternatívák köre pedig rettentően szűkös ilyen helyzetben. Így például a téli időszak átvészélése különösen komoly kihívást jelent a családok számára.

Az interjúalanyok közül többen is beszámoltak arról, hogy ezek a munkák nem teszik számukra lehetővé, hogy különféle hiteleket (például áruhitelt, személyi kölcsönt) vegyenek fel, egyrészt, mert alacsony a jövedelmük, másrészt, mert nem bejelentett munkáról van szó.

„Általában tinglitangli munkák vannak, alkalmi munkák, napi bejelentés, szezonális munka, téli leállások. Az X. Y. dolgozik, még beteg is, 4 órákor indul hajnalban, de december 16-án vége a munkának, utána nem tudjuk, mi lesz.” (P.)

„Igen, nagyon rosszul van, le van fogyva, de nincs tb-je. Nagyon sokat dolgozott, abba nyomorodott meg. Milyen munkákat kap meg? Öt évet lehúzott a paradicsomban, az tönkreteszi az embert. Most az X. Y. két ember helyett dolgozik, tönkre van menve az is.” (T.)

A megkérdezettek megélhetésében fontos szerepet játszik a közösségen belüli segítség, amely kapcsán a közösség tagjai támogatást nyújtanak egymásnak a mindennapi túlélésben és gyakran a krízishelyzetekben is – utóbbiak (például temetés, tartós betegség stb.) esetében az állami segítség elhanyagolható a fedezni szükséges kiadások mértékéhez képest. Sőt sokkal inkább az a jellemző Magyarországon, hogy egyes alanyi jogon járó (egészségügy), illetve kötelező (közoktatás) közszolgáltatások sem ingyenesek, legyen szó sürgős esetben magánorvosi ellátásról és gyógyszerekről vagy éppen az általános iskolai csoportpénzről, úszáspénzről, kiránduláspénzről stb. Utóbbi (általános iskola) kapcsán gyakori jelenség, hogy a roma gyermekek fizetős iskolai programok alkalmával vagy otthon maradnak, vagy pedig az iskolai könyvtárban töltik a napot.

Fontos erőforrást jelentenek még a közösségen kívülről érkező adományok, azonban ezek mértéke sokszor kiszámíthatatlan, és az, hogy ezekből ki és hogyan részesül, nagyban függ az ajtónállók (például roma vezetők, védőnő) döntéseitől is. Például az élelmiszerbankon keresztül összegyűjtött ételt elegendő ebben az esetben egy helyszínre, a szegregátumba elszállítani. Ezek szétosztása sokkal nagyobb kihívást jelent az olyan családok esetében, amelyek a város különböző részeire költöztek. Sokszor arról számolnak be a családok, hogy a költözés után kimaradtak ebből a lehetőségből (kutatási napló). A megkérdezettek esetében sok erőforrás magához a módszertani részben említett részvételi akciókutatáshoz kapcsolódik, például az ennek keretében létrejött patrónushálózaton keresztül (*Méreiné Berki és szerzőtársai* [2017]). Mind a közösségen belüli, mind pedig az azon kívüli „segítségek” egy része a szegregált léthez kapcsolódik/kapcsolódott, amelyek, ahogy azt láthattuk, a szegregátumból kiköltözők esetében sérültek – akárcsak társas kapcsolataik és önbecsülésük, lévén új környezetükben immár a magasabb státusú és jobb anyagi lehetőségű „magyarokhoz” kezdték el saját helyzetüket hasonlítani.

Ha azonban például egy szegregátum az ügyintézés szempontjából fontos intézményekhez (például településközpont) képest messze helyezkedik el, akkor ott élni extraköltségeket is jelent (például nagyobb közlekedési költségeket). De nehezíti a szegregátum az anyagi javak felhalmozását a kizárólagos személyes (háztartási

szintű) terek hiánya (ami az anyagi javak felhalmozását közvetlenül is érinti, mert ezek biztonságos elhelyezése sokak számára nem oldható meg, így gyakoriak a „lopások”) vagy éppen a javak megosztására irányuló közösségi elvárás („*akinek több van, attól elvárják, hogy segítsen*”) miatt is.

„Ott [a szegregátumban] annyival volt egyszerűbb, hogy mindenki ismert mindenkit. Ha kellett két kanál cukor, akkor nem kellett a pénztárcámat nézni, csak átkiabáltam, hogy Mari adj már 2 kanál cukrot a kávémba. Máskor meg én adtam neki törtpaprikát, amikor elfogyott neki. Vagy a tűzifa, akinek nem volt rá szüksége, attól lehetett kérni, elcserélni. Egy összeszokott közösség nemcsak lehúzni tudja egymást, hanem segíteni is. Apró-cseprő dolgok ezek, de ez sokat számított. Oda-vissza működtek, nem voltak szokatlanok ebben a közösségben. Ez megszűnt, amióta a szegregátumból kikerültünk.” (J.)

Egyes érintettek számára jövedelemforrást jelent még az illegális tevékenységekből származó jövedelem, beleértve ebbe a feketemunkát is. A munkalehetőségek már tárgyalt korlátozott mivoltán mint strukturális/társadalmi tényezőkön túlmenően ennek okai sok esetben a felnőttkorra felhalmozott „tartozások” (áruhitel, rezsitartozás, bírságok – például bliccelés esetén), amelyek következtében sok család számára a bejelentett munka azt is jelentené, hogy nem lennének láthatatlanok a végrehajtók számára. E tartozások egyes esetekben (de nem kizárólagosan) a szegregátumbeli életből is fakadhatnak. Előfordul, hogy adott szegregátumban élők tömegesen élnek valamilyen (általában valamilyen befolyásos szegregátumbéli vagy külső szereplő által szervezett, kizsákmányoló jellegű) pillanatnyi szerény anyagi előnyt jelentő lehetőséggel, amely később hosszabb távú anyagi nehézséget (tartozást, közszolgáltatásokra való jogosultságtól való elesést) okoz számukra. Egyesek szerint ennek oka az, hogy az érintettek közül egyesek a „mának élnek”, nem gondolnak a jövőre, amit például az áruhitelek kapcsán a rendszer eleinte egy bizonyos pontig tolerál.

„Nagyon nagy százalékban el vannak adósodva a romák. De nem ám, hogy vesznek fel többmillió hitelt! Vesznek tévét, mosógépet, vagy ilyen házhoz mén az a mit tudom én [ki], milyen pénzt visznek, tudod, kölcsönbe. Tehát veszek drága telefont, ilyesmi. És nem fizeti, aztán fölszaporodik. És aztán persze, hogy majd amikor dolgozni fog, akkor az a cég, majd az a behajtó cég megterheli a számláját. Nagy százalékban tartoznak így a romák.” (M.)

„Majdnem összeverekedtek, én állítottam le az X. Y-t, ők is üzleteltek együtt, abból vették a két BMW-t, de most félnek azok is, előbb-utóbb el fognak kapni mindenkit, nem éri meg, csak belekényszerülnek az emberek, nagyon könnyű pénz, és nagyon gyorsan jön, csak utána meg ez a vége.” (M.)

A fent bemutatott reménytelenség/kilátástalanság vezet egyeseknél illegális tevékenységek folytatásához, valamint a droghasználat korábban nem tapasztalt mértékű elterjedtségéhez – ami hosszabb távon tovább erősíti a mélyszegénységet, reménytelenséget, kilátástalanságot, nem pusztán egyéni és háztartási szinten, de a társadalmi tőke (például a bűncselekmények következtében bekövetkező) szétzilálásával is.

„Ez [droghasználat] a fiatalokat érinti. Nagy százalékban a lecsúszott embereket, nagyon nagy százalékban.” (M.)

A szegregált közösségek zártsága, valamint a többség és annak intézményei által történt történelmi jellegű stigmatizáció és kirekesztés következtében a fő információforrás (a pénzügyi szolgáltatásoknál is) maga a szegregátum, illetve annak a tagok szubjektív tapasztalatán alapuló belső (közösségi tagok által osztott), a formális intézményekkel szemben fennálló bizalmatlanságot megerősítő általános tudása, vélekedése. Az érintettek meglehetősen gyakran hivatkoznak mások negatív tapasztalataira, amikor adott formális (pénzügyi) intézményekhez való viszonyaikról beszélnek. De a szegregált lét alapvetően befolyásolja az étellel szembeni várakozásokat is: a mindenkori szegregátumbeli lakásviszonyok (ahol a mai felnőttek gyermekként még „földbe vajt viskókban” laktak, vagy az, hogy nyáron „*az eresz alatt fürödtünk, amikor esett az eső, ez volt nekünk a strand*”) alapvetően határozzák meg a belátható lehetőségek körét, és vezetnek ahhoz a nézőponthoz, hogy ha valakiknek „*mindig van mit enniük, akkor mindenük megvan*”. Ez pedig hat a formális pénzügyi intézmények szerepének megítélésre is.

A fentiek ismeretében nem csoda, hogy a formális hitelfelvétel kapcsán viszonylag szűkre szabottak a családok lehetőségei, így általában két út áll előttük, ha kölcsönhöz szeretnének jutni: zálogba adják a még meglévő értékeiket, vagy a közösségen belül kérnek segítséget. Egyetlen esetben találtunk példát a formális hitelfelvételre, itt is magas kamatozású, de viszonylag könnyen igénybe vehető készpénzes gyors hitel formájában. A már említett rokoni, baráti, szomszédi segítségen túl ez az uzsorát jelenti, bár utóbbi kapcsán interjúalanyaink egyöntetűen arról számoltak be, hogy az adott településen ez az utóbbi időben gyakorlatilag teljesen megszűnt. Egyes külső szereplők (cigány nemzetiségi önkormányzat, nem roma középosztálybeli ismerősök, támogató hálózatok) támogatásán kívül a családi támogatások vagy hitelek segítenek esetenként egyes váratlan kiadások (például temetések) fedezésében is – valamilyen (jellemzően informális) kölcsönfelvétel formájában.

Mindez meghatározza a pénzügyi intézményekhez fűződő viszonyt is, amelyek a legtöbbször számára gyakorlatilag elérhetetlenek, működésük számukra átláthatatlan. A tapasztalat- és információhiány mellett a mások által átélt rossz szubjektív tapasztalatok egyértelműen a nagyfokú bizalmatlanság forrásai. A tartozások, a tájékozatlanság, a formális intézményekkel kapcsolatos bizalmatlanság miatt a legtöbbszörnek nincsen bankszámlájuk sem. Amikor bankszámlához kötött szolgáltatásra van valakinek szüksége (például átutalásos tranzakciók esetén), akkor is vagy elég egyetlen bankszámla a családban (háztartásban), vagy ha ez sincsen, akkor egyes bankszámlával rendelkező emberek vállalják, hogy a számlájukra érkezhetsz például az érintettek számára pénz. Egyesek ezt jutalékért teszik, nekik ez „*elég jó üzlet*” (D.).

„Igen, idejön minden pénz, a Misi pénze is, a Timi pénze is, elég ez az egy, csak a pénzt veszi le a bank.” (D.)

Összefoglalás

Tanulmányunkban a hazai mélyszegény, stigmatizált, gyakran szegregált körülmények közt élő roma emberek pénzügyi képességeit meghatározó tényezőket vizsgáltuk, illetve arra a kérdésre kerestük a választ, hogy mennyiben lehetnek esetükben

hasznosak a pénzügyi inklúzió, pénzügyi tudatosság és pénzügyi képességek fogalmi mint a jóllét növelését megalapozó pénzügyi szakpolitikák elemei.

Eredményeink alapján megállapítható, hogy a vizsgált sokaság esetében a formális pénzügyi eszközök (szolgáltatások) hiába állnak elméletben rendelkezésre, az eszközök (önmagában is nagyban társadalmi átváltási tényezők által okozott) hiánya, illetve számos átváltási tényező (amelyek nem pusztán pénzügyi, hanem egyben reálgazdasági eszközök és képességek elérését is akadályozzák) gátolja az érintetteket abban, hogy ezen formális pénzügyi eszközökkel éljenek.

Ilyen átváltási tényezőnek tekinthetők:

- a stigmatizációból és alacsony mértékű iskolázottságból fakadó, történeti értelemben is kiszolgáltatott munkaerőpiaci pozíció (*Kertesi–Kézdi* [2011]), a folyamatos férf foglalkoztatás hiánya; a stigmatizációt a szegregált lét erőteljesen fokozza;

- a szabad rendelkezésű jövedelem és megtakarítások hiánya;

- a célcsoport számos tagja által akár már gyermekkorban/ fiatal felnőttként felhalmozott adósságok;

- a mélyszegénységgel összefüggő, a mélyszegénység helyzetét tovább konzerváló szenvedélybetegségek – a leginkább a mélyszegény fiatalok körében (azaz nem etnikai, hanem „szegénységi alapon”) terjedő dizájnerdrogok (*Kaló és szerzőtársai* [2017]);

- a formális pénzügyi eszközök kapcsán fennálló tapasztalat- és ismerethiány, valamint személyes és csoportkudarok, amelyek bizalmatlanságot okoznak;

- az anyagi javak beosztásával kapcsolatos rövid távú gondolkodásmód, ami a szakirodalomban a jelenorientált magatartás megnevezést kapta (*Ladányi–Szelényi* [2004]), és amelynek fenntartásában a szegénység és kilátástalanság mellett fontos szerepet játszanak a közösség zártsága miatt berögzült viselkedési mechanizmusok;

- az adminisztratív-bürokratikus rendszerekben való eligazodás nehézkes mivolta;

- a szegregátumbeli élet egyes jellemzői, amelyek szintén megnehezítik az anyagi javak felhalmozását: a „szélsőséges egyenlődsdi” kifejezéssel is illetett közösségen belüli megosztási elvárás (*Málovics és szerzőtársai* [2021a]) vagy éppen a személyes vagyon biztonságának nehézségei (a „lopások” gyakori mivolta).

A fenti átváltási tényezők kutatásunk alapján a szegénység, stigmatizáció és területi szegregáció ördögi köréből fakadnak, és történeti jellegűek. A szegénység önmagában is magyarázza a formális pénzügyi intézményekkel való kapcsolat gyengeségét – egy nagyobb összegű hitel felvételét már önmagában a kirívóan alacsony családi jövedelem is gyakorlatilag ellehetetleníti –, valamint számos, ennek eredményeképpen is megjelenő pszichológiai folyamatot is, amelyek önmagukban is magyarázzák a szegénységi csapda (azaz e helyzet konzerválódásának) meglétét. Ezen túlmenően a diszkriminált és gyakran szegregált munkaerőpiaci és iskolai pozíció tovább nehezíti (ellehetetleníti) a szegénységi csapdából való kitörést (*Kertesi–Kézdi* [2009], [2011]). Mindezek hozzájárulnak a formális pénzügyi intézményekhez való kapcsolódáshoz (akár egy szerződés értelmezéséhez) szükséges tudás és – a tapasztalatlanság, illetve sikertelenség következtében kialakult – bizalom hiányához, ami egybecseng a szegregált lét és a formális társadalmi intézmények viszonyával kapcsolatos más kutatási eredményekkel (*Wacquant* [2001], [2008], *Méreiné Berki és szerzőtársai* [2021], *Méreiné Berki* [2021]).

Az érintettek a formális pénzügyi rendszerhez való kapcsolódást így nem lehetőségeként, hanem kényszerként élik meg – a családban legalább egy bankkártyának lennie kell, lévén bizonyos jövedelmek megszerzésének ez feltétele, különben fizetni kell olyanoknak, akiknek vannak formális kereskedelmi banki kapcsolataik. A kereskedelmi bankokhoz való illetően kapcsolódás egy megoldandó feladat, nem pedig lehetőség.

Mindezen helyzetet tovább erősíti a területi szegregáció, legalább kétféle módon. Egyfelől, befolyásolja az étellel kapcsolatos lehetőségeket. A generációs távlatban megélt szegregált életkörülmények, legyen szó a szegregátumbeli lakhatásról, anyagi életszínvonalról vagy éppen rekreációs lehetőségekről (ezek hiányáról) és térhasználatról (melyik térben érzik magukat otthon, mely térből nincsenek kizárva, mert az ellenséges), mind az anyagi életszínvonalal kapcsolatos redukált elvárásokhoz, a kirívóan alacsony életszínvonalhoz való hozzászokáshoz (*Sen* [2003]) vezetnek. Így a formális pénzügyi intézményekhez való kapcsolódás nem is jelenik meg igényként, lévén például egy integrált lakókörnyezetbe önerőből (hitelből) való beköltözés, de akár egy (részben akár hitelből finanszírozott) távolabbi nyaralás sem jelenik meg a személyes/családi perspektívában. Másfelől, a szegregátumból való kiköltözés, a „középosztályosodás” az önbecsülés sérüléséhez is vezethet, amennyiben referenciacsoport-váltást eredményez, és így a társadalmi pozícióval kapcsolatos önértékelés romlásához vezet.

Összességében tehát a szegénységből, stigmatizációból és szegregációból fakadó, történeti jellegű átváltási tényezők miatt a formális pénzügyi eszközök nagy részéhez az érintettek nem férnek hozzá, pénzügyi képességeik (azaz valós választási lehetőségeik) szinte kizárólag az informális pénzügyi eszközök/szolgáltatások esetében állnak fenn, amiből fakadóan választásaik is ezeken alapuló pénzügyi és gazdasági stratégiákhoz vezetnek. A szegregátum egy olyan környezet, amelyben meg lehet bízni, szemben a többségi terekkel és (pénzügyi) intézményekkel, amelyek esetében diszkriminációt és sikertelenséget tapasztalnak meg.

Mit jelent mindez a sokaság pénzügyi képességeinek értékelésekor? Amennyiben a pénzügyi képességek már idézett definícióját (*Storchi–Johnson* [2016] 4. o.) szó szerint értelmezzük, akkor azt mondhatjuk, hogy az érintettek pénzügyi képességeinek szintje magas. Stabil egzisztenciális háttérrel rendelkező, magasan képzett középosztálybeli állampolgárként (kutatóként) csodálattal és mély tisztelettel töltött el minket, hogy a sokszor a mi perspektívánkból nézve elképzelhetetlenül sanyarú életkörülményeikhez interjúalanyaink milyen kreatívan találták meg a „leginkább illeszkedő pénzügyi döntéseket” (*Storchi–Johnson* [2016] 4. o.), hogyan „zsonglörködtek” (*Gosztonyi* [2017]) pénzügyeikkel ezen, anyagi értelemben számunkra már-már fel-foghatatlanul nehéz körülmények közt.

Ha azonban a pénzügyi képességekbe a fentiekén túlmenően beleértjük a pénzügyi döntések egyéni/háztartási jóllétre (képességekre, azaz jó okkal értékesnek tartott jövőbeni cselekedetek és létállapotok elérésére vonatkozó választási lehetőségekre) gyakorolt hatást is (*Xiao és szerzőtársai* [2022], *Lusardi–Messy* [2023], *OECD* [2023]), akkor sokkal inkább azt mondhatjuk, hogy a pénzügyi képességek (mint választási lehetőségek) hiánya egy a sokféle képességbeli (lehetőségbeli) hiány közül, amelyekkel egymást erősítő negatív kapcsolatban áll. Azaz, nem látni, hogy a rövid távú túlélést kreatívan segítő (az eszközök hiányát és a negatív átváltási tényezők sokaságát lenyűgözően kreatív módon

áthidaló és ilyen értelemben az életkörülményeknek megfelelő) pénzügyi stratégiák hogyan növelnék az érintettek hosszú távú jóllétét (és segítenék például társadalmi mobilitásukat). E megállapítás kapcsán elég csak az adott krízishelyzetben pillanatnyi megoldást jelentő uzsorakölcsönök közismert, jóllétre gyakorolt negatív hatására gondolni. De ezt támasztja alá az informális (baráti-családi) kölcsönökkel együtt járó, az e közösségek társadalmi tőkájének működéséhez kapcsolódó megosztási elvárás is, amely szintén gátja mind az egyéni/háztartási szintű anyagi boldogulásnak, mind a társadalmi mobilitásnak (*Méreiné Berki és szerzőtársai* [2017]).

Második kutatási kérdésünket illetően kutatásunk alapján kijelenthető, hogy a vizsgált csoport esetében a hazai formális pénzügyi rendszer inkluzivitásának mértéke meglehetősen alacsony fokú – a hazai mélyszegény, stigmatizált, gyakran szegregált körülmények közt élő roma emberek számára a formális pénzügyi rendszer szolgáltatásai gyakorlatilag nem hozzáférhetők (lásd még *Messing–Molnár* [2011], *Váradí* [2004], *Virág* [2010], *Gosztonyi* [2017]). Mit gondoljunk ez esetben a korábban bemutatott és a szakirodalom jelentős része által érvényesnek vélelmezett „pénzügyi tudatosság fejlesztése → pénzügyi inklúzió → jóllét” láncolat empirikus igazolásáról?

Eredményeink alapján ez az empirikus érvényesség finoman szólva is kétséges. A pénzügyi tudatosság fejlesztése ugyanis az általunk feltárt átváltási tényezők közül csupán az egyén szintjén elméletben kezelhetőket célozza (a formális pénzügyi eszközök kapcsán fennálló ismerethiány; az anyagi javak beosztásával kapcsolatos rövid távú gondolkodásmód – lásd például *Kovács–Sütő* [2020]), így még amennyiben e „fejlesztés” sikeres is, az elnyomó társadalmi tényezők megváltoztatása nélkül az ismeretek magasabb foka nem jelenti a másképpen való cselekvés képességét. Hiába ismeri valaki az elméleti pénzügyi lehetőségeit, ha nem jut olyan munkalehetőséghez, amely az alacsony kamatozású hitel felvételét lehetővé tenné számára.

Továbbá a pénzügyi tudatosság fejlesztését célzó programok hatékonysága még a célzott tényezők kapcsán is kétséges. Egyfelől kérdéses, hogy formalizált, a középosztály normái és elképzelései alapján kialakított, elsősorban lexikális tudás átadásán alapuló, tantermi környezetben zajló képzésekkel elérhető-e bármilyen magatartásváltozás történelmi jellegű (generációkon átívelő, például stigmatizált, kirekesztett) tapasztalat ellenében. Másfelől, az első látásra egyéni szintűnek tűnő átváltási tényezők nem feltétlenül azok. Egy középosztálybeli perspektívából könnyelműnek tűnő pénzügyi döntés (például egy ballagás vagy egy virrasztás financiai lehetőségeken túlmutató megünneplése) fontos lehet a közösségi erőforrások ápolásában, az identitástudat, a kultúra vagy akár az önbecsülés megőrzésében.

A változáshoz sokkal inkább az elnyomó/ellehetetlenítő társadalmi feltételek mély megértésére és megváltoztatására lenne szükség, még ha ez az előbbihez képest összehasonlíthatatlanul komplexebb és hosszabb távú kihívásnak tűnik is.

Ennek eszköze például egyes nagy társadalmi újratermelő rendszereink megváltoztatása. Ilyen változtatás lehet például a közoktatás képessé tétele arra, hogy a jelenlegi helyzettel (*Kertesi–Kézdi* [2016]) ellentétben érdemben elősegítse a társadalmi mobilitást; a munkaerőpiacról kikerülők – interjúalanyaink szerint egyértelműen hiányzó – jó minőségű átképzése a piacképes szakmákba; vagy éppen a képzetlen és stigmatizált társadalmi csoportokat nem megfelelően (kirívóan alacsony bérért, időszakosan)

foglalkoztató munkaerőpiac hiányosságainak orvoslása, például egy az érintettek munkaerőpiaci helyzetét érdemben javító közmunkaprogram által.

Ugyanígy javíthatná az érintettek anyagi helyzetének viszonylagos stabilitását (és így pénzügyi inklúzióját) az olyan, alapvetőnek tekinthető közszolgáltatások (nyílt vagy rejtett) költségének, árának újragondolása, amelyek a kirekesztett csoportok számára különösen fontosak (kutatásunk alapján tipikusan ilyenek egyes egészségügyi költségek – például gyógyszerek –, illetve az iskoláztatás költségei).

Végül, szintén előmozdíthatnák az érintettek társadalmi és pénzügyi inklúzióját bizonyos atipikus pénzügyi megoldások – például célzott megtakarítási formák vagy a célcsoport számára könnyített hozzáférésű, kamatmentes/alacsony kamatozású, államilag garantált hitelek, amelyek segítenének az érintetteknek áthidalni a munkaerőpiaci helyzetük következtében nehezebb periódusokat vagy krízishelyzeteket.

Hivatkozások

- ÁDÁNY RÓZA–SÁNDOR JÁNOS [2019]: Az északkelet-magyarországi telepszerű körülmények között élő cigány lakosság egészség-magatartása és egészségi állapota. *Magyar Tudomány*, 180. évf. 11. sz. 1596–1611. o. <https://doi.org/10.1556/2065.180.2019.11.2>.
- ANSAR, S.–KLAPPER, L.–SINGER, D. [2023]: The importance of financial education for the effective use of formal financial services. *Journal of Financial Literacy and Wellbeing*. Vol. 1. No. 1. 28–46. o. <https://doi.org/10.1017/flw.2023.5>.
- ATKINSON, A.–KEMPSON, E. [2008]: Measuring and Improving Financial Capability: Designing an Approach for Kenya. Personal Finance Research Centre, University of Bristol.
- ATKINSON, R.–KINTREA, K. [2001]: Disentangling Area Effects: Evidence from Deprived and Non-Deprived Neighbourhoods. *Urban Studies*, Vol. 38. No. 12. 2277–2298. o. <https://doi.org/10.1080/00420980120087162>.
- BABBIE, E. [2008]: A társadalomtudományi kutatás módszertana. Balassi Kiadó, Budapest.
- BANDURA, A. [1977]: Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, Vol. 84. No. 2. 191–215. o.
- BAY, C.–CATASÚS, B.–JOHED, G. [2014]: Situating Financial Literacy. *Critical Perspectives on Accounting*. Vol. 25. No. 1. 36–45. o. <https://doi.org/10.1016/j.cpa.2012.11.011>.
- BEREMÉNYI BÁLINT ÁBEL–CARRASCO, S. [2015]: Interrupted aspirations: research and policy on Gitano education in a time of recession, in Spain. *Intercultural Education*, Vol. 22. No. 5. 355–369. o. <https://doi.org/10.1080/14675986.2015.1028166>.
- BOLT, G.–PHILLIPS, D.–VAN KEMPEN, R. [2010]: Housing Policy, (De)segregation and Social Mixing: An International Perspective. *Housing Studies*, Vol. 25. No. 2. 129–135. o. <https://doi.org/10.1080/02673030903564838>.
- BOURDIEU, P. [1993]: Effects of Place. Megjelent: *Bourdieu, P. (szerk.): The Weight of the World*. Polity Press, Cambridge, 123–129. o.
- BRADBURY-HUANG, H. [2010]: What is good action research? Why the resurgent interest? *Action Research*, Vol. 8. No. 1. 93–109. o.
- CLOUGH MARINARO, I. [2017]: The informal faces of the (neo-)ghetto: State confinement, formalization and multidimensional informalities in Italy's Roma camps. *International Sociology*, Vol. 32. No. 4. 545–562. o. <https://doi.org/10.1177/0268580917706629>.

- COGHLAN, D.–BRYDON-MILLER, M. (szerk.) [2015]: *The SAGE Encyclopedia of Action Research*. SAGE, London (UK).
- COLLINS, D.–MORDUCH, J.–RUTHERFORD, S.–RUTHVEN, O. [2009]: *Portfolios of the poor: how the world's poor live on \$2 a day*. Princeton University Press, Princeton–Oxford.
- DE MEZA, D.–IRLENBUSCH, B.–REYNIERS, D. [2008]: Financial capability: a behavioural economics perspective. *Consumer Research*, No. 69. The Financial Services Authority, London, https://www.researchgate.net/publication/40266993_Financial_Capability_A_Behavioural_Economics_Perspective.
- DEMIRGÜÇ-KUNT, A.–SINGER, D. [2017]: Financial inclusion and inclusive growth: A review of recent empirical evidence. World Bank Policy Research Working Paper, No. 8040. World Bank, Washington, <http://documents.worldbank.org/curated/en/403611493134249446/Financial-inclusion-and-inclusive-growth-a-review-of-recent-empirical-evidence>.
- DEMIRGÜÇ-KUNT, A.–KLAPPER, L.–SINGER, D.–ANSAR, S. [2022]: *The Global Findex Database 2021. Financial Inclusion, Digital Payments, and Resilience in the Age of COVID-19*. World Bank, Washington.
- DURST JUDIT [2002]: „Innen az ember jobb, hogyha meg is szabadul.” Megélhetési stratégiák egy kisfalusi cigány közösségben. *Esély*, 13. évf. 4. sz. 99–121. o.
- ELLEN, I. G.–TURNER, M. A. [1997]: Does neighbourhood matter? Assessing recent evidence. *Housing Policy Debate*, Vol. 8. No. 4. 833–866. o. <https://doi.org/10.1080/10511482.1997.9521280>.
- FARKAS ZSOMBOR [2018]: Búcsú a cigányteleptől? Telepfelszámolási programok integrációs hatásai és nem szándékolt következményei a rendszerváltás előtt és 2005–2010 között. *Esély*, 29. évf. 1. sz. 42–66. o.
- GALSTER, G. [2002]: An economic efficiency analysis of deconcentrating poverty populations. *Journal of Housing Economics*, Vol. 11. No. 4. 303–329. o. [https://doi.org/10.1016/S1051-1377\(02\)00122-5](https://doi.org/10.1016/S1051-1377(02)00122-5).
- GÉBERT JUDIT [2015]: Mit is kell fenntartani? Fenntarthatóság a képességszemlélet perspektívájából. *Közgazdasági Szemle*, 62. évf. 9. sz. 972–989. o. <https://doi.org/10.18414/ksz.2015.9.972>.
- GOSZTONYI MÁRTON [2017]: A pénz zsonglórei. A szegénységben élők pénzgazdálkodásának rendszere. *Szociológiai Szemle*, 27. évf. 3. sz. 4–26. o.
- GOSZTONYI MÁRTON–HAVRAN DÁNIEL [2022]: Highways to Hell? Paths Towards the Formal Financial Exclusion: Empirical Lessons of the Households from Northern Hungary. *European Journal of Development Research*, Vol. 34. No. 3. 1573–1606. o. <https://doi.org/10.1057/s41287-021-00434-9>.
- GPMI [2016]: G20 High-Level Principle for Digital Financial Inclusion. Global Partnership for Financial Inclusion. <https://perma.cc/2WW7-QT2J>.
- GRILL, J. [2012]: ‘Going up to England’: Exploring mobilities among Roma from Eastern Slovakia. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 38. No. 8. 1269–1287. o. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2012.689187>.
- HARPER, K.–STEGER, T.–FILČÁK, R. [2009]: Environmental justice and Roma communities in Central and Eastern Europe. *Environmental Policy and Governance*, Vol. 19. No. 4. 251–268. o.
- HERGÁR ESZTER–KOVÁCS LEVENTE–NÉMETH ERZSÉBET [2024]: A pénzügyi kultúra helyzete és fejlődése Magyarországon. *Hitelintézeti Szemle*, 23. évf. 1. sz. 5–28. o. <https://doi.org/10.25201/HSZ.23.1.5>.
- HUSZ ILDIKÓ–SZÁNTÓ ZOLTÁN [2011]: Mi a pénzügyi kultúra? Megjelent: *Czakó Ágnes–Husz Ildikó–Szántó Zoltán* (szerk.): *Meddig nyújtózkodjunk? A magyar háztartások és*

- vállalkozások pénzügyi kultúrájának változása a válság időszakában. BCE Szociológia és Társadalompolitika Intézet, Budapest, 7–12. o.
- JAKOVÁC KATALIN–NÉMETH ERZSÉBET [2017]: A pénzügyi kultúra nemzeti stratégiái: tapasztalatok és tanulságok. *Pro Publico Bono: Magyar Közigazgatás*, 5. évf. 1. sz. 196–211. o.
- JUHÁSZ JUDIT–BAJMÓCY ZOLTÁN–GÉBERT JUDIT–MÁLOVICS GYÖRGY [2015]: Szegénység, képességek, lehetőségek. Szegénységkezelési szempontok Amartya Sen elméletének tükrében. *Közgazdasági Szemle*, 62. évf. 5. sz. 544–564. o.
- KALÓ ZSUSZA–MÓRÓ LÁSZLÓ–DEMETROVICS, ZSOLT–FELVINCZI KATALIN [2017]: A mixed-methods analysis of online NPS user discussion in Hungary. *Drugs: Education, Prevention and Policy*, Vol. 24. No. 4. 340–347. o. <https://doi.org/10.1080/09687637.2017.1327571>.
- KEMÉNY ISTVÁN–JANKY BÉLA–LENGYEL GABRIELLA [2004]: A magyarországi cigányság, 1971–2003. Gondolat–MTA Etnikai–Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- KEMPSON, E.–COLLARD, S.–MOORE, N. [2005]: Measuring Financial Capability: an Exploratory Study. Financial Services Authority, University of Bristol, Consumer Research.
- KEMPSON, E.–PEROTTI, V.–SCOTT, K. [2013]: Measuring financial capability: a new instrument and results from low- and middle-income countries. World Bank, Washington (USA).
- KERTESI GÁBOR [2000]: A cigány foglalkoztatás leépülése és szerkezeti átalakulása 1984 és 1994 között. Munkatörténeti elemzés. *Közgazdasági Szemle*, 47. évf. 5. sz. 406–443. o.
- KERTESI GÁBOR–KÉZDI GÁBOR [2009]: Általános iskolai szegregáció Magyarországon az ezredforduló után. *Közgazdasági Szemle*, 56. évf. 11. sz. 959–1000. o.
- KERTESI GÁBOR–KÉZDI GÁBOR [2011]: Roma employment in Hungary after the post-communist transition. *Economics of Transition*, Vol. 19. No. 3. 563–610. o. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0351.2011.00410.x>.
- KERTESI GÁBOR–KÉZDI GÁBOR [2016]: On the test score gap between Roma and non-Roma students in Hungary and its potential causes. *Economics of Transition*, Vol. 24. No. 1. 135–162. o.
- KORMANY.HU [2017]: A pénzügyi tudatosság fejlesztésének stratégiája. <https://2015-2019.kormany.hu/download/5/39/21000/P%C3%A9nz%C3%BCgyi%20tudatoss%C3%A1lg%20fejleszt%C3%A9s%C3%A9nek%20strat%C3%A9gi%C3%A1ja.pdf>.
- KOVÁCS LEVENTE–NAGY ERNŐ [2022]: A hazai pénzügyi kultúra fejlesztésének aktuális feladatai. *Gazdaság és Pénzügy*, 9. évf. 1. sz. 2–19. o. <http://doi.org/10.33926/GP.2022.1.1>.
- KOVÁCS LEVENTE–SÜTŐ ÁGNES [2020]: Megjegyzések a pénzügyi kultúra fejlesztéséről. *Gazdaság és Pénzügy*, 7. évf. 1. sz. 137–146. o. <https://doi.org/10.33926/GP.2020.1.6>.
- KOVÁCS PÉTER–KURUCZLEKI ÉVA–RÁCZ TAMÁS ATILA–LIPTÁK LILLA [2021]: A magyar középiskolások pénzügyi kultúrájának vizsgálata az elmúlt 10 évben Econventio-teszt alapján. *Pénzügyi Szemle*, 66. évf. 2. sz. 179–198. o. https://doi.org/10.35551/PSZ_2021_2_1.
- KOVAI CECÍLIA [2019]: Permanent wage labour as a norm. Workfare policy and everyday experiences of precariousness in a small Hungarian former industrial town. *Socio.hu. Társadalomtudományi Szemle*, 9. évf. 7. sz. 143–161. o. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2019en.142>.
- LADÁNYI JÁNOS–SZELÉNYI IVÁN [2004]: A kirekesztettség változó formái. Napvilág Kiadó, Budapest.
- LEES, L. [2008]: Gentrification and Social Mixing. Towards an Inclusive Urban Renaissance. *Urban Studies*, Vol. 45. No. 12. 2449–2470. o. <https://doi.org/10.1177/0042098008097099>.
- LUSARDI, A.–MESSY, F.-A. [2023]: The importance of financial literacy and its impact on financial wellbeing. *Journal of Financial Literacy and Wellbeing*, Vol. 1. No. 1. 1–11. o. <https://doi:10.1017/flw.2023.8>.

- MÁLOVICS GYÖRGY–CRETAN, REMUS–MÉREINÉ BERKI BOGLÁRKA–TÓTH JANKA [2019a]: Socio-environmental Justice, Participatory Development, and Empowerment of Segregated Urban Roma: Lessons from Szeged, Hungary. *Cities*, Vol. 91. No. 8. 137–145. o. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2018.11.013>.
- MÁLOVICS GYÖRGY–CRETAN, REMUS–MÉREINÉ BERKI BOGLÁRKA–TÓTH JANKA [2019b]: Urban Roma, Segregation and Place Attachment in Szeged, Hungary. *Area*, Vol. 51. No. 1. 72–83. o. <https://doi.org/10.1111/area.12426>.
- MÁLOVICS GYÖRGY–JUHÁSZ JUDIT–MÉREINÉ BERKI BOGLÁRKA–MIHÓK BARBARA – SZENTISTVÁNYI ISTVÁN–PATAKI György–NAGY MIHÁLY–TÓTH JANKA [2021a]: Confronting Espoused Theories with Theories-in-use: Challenges of Participatory Action Research (PAR) with Marginalized Communities in Contributing to Social Change and Theory Building. *Action Research*, Vol. 19. No. 2. 255–276. o. <https://doi.org/10.1177/1476750318774389>.
- MÁLOVICS GYÖRGY–MÉREINÉ BERKI BOGLÁRKA–MIHÁLY MELINDA [2021b]: Policy reform instead of policy transformation? Experiences of participatory action research (PAR) on desegregation policy in Szeged, Hungary. *IJAR – International Journal of Action Research*, Vol. 17. No. 1. 81–101. o. <https://doi.org/10.3224/ijar.v17i1.05>.
- MASSEY, D. S.–DENTON, N. A. [1998]: *The missing link*. Harvard University Press, Cambridge.
- MASSEY, D. S.–ESPAÑA, F. G. [1987]: The Social Process of International Migration. *Science*, Vol. 237. No. 4816. 733–738. o. <https://www.jstor.org/stable/1699201>.
- MÉREINÉ BERKI BOGLÁRKA [2021]: Korlát és menedék – Egy városi deszegregációs folyamat elemzése a társadalmi tőke vizsgálatán keresztül. Doktori értekezés. SZTE GTK Közgazdaságtani Doktori Iskola, Szeged.
- MÉREINÉ BERKI BOGLÁRKA–MÁLOVICS GYÖRGY–TÓTH JANKA–CRETAN, REMUS [2017]: The Role of Social Capital and Interpersonal Relations in the Alleviation of Extreme Poverty in Szeged. *Journal of Urban and Regional Analysis*, Vol. 9. No. 1. 33–50. o. <http://dx.doi.org/10.37043/JURA.2017.9.1.2>.
- MÉREINÉ BERKI BOGLÁRKA–MÁLOVICS GYÖRGY–CRETAN, REMUS [2021]: “You become one with the place”: Social Mixing, Social Capital, and the Lived Experience of Urban Desegregation in the Roma Community. *Cities*, Vol. 117. No. 10. 1–10. o. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2021.103302>.
- MESSING VERA [2006]: Lyukakból szőtt háló: háztartások közötti támogató kapcsolatok roma és nem roma szegények körében. *Szociológiai Szemle*, 16. évf. 2. sz. 37–54. o. <https://szociologia.hu/dynamic/0602messaging.pdf>.
- MESSING VERA–BEREMÉNYI BÁLINT ÁBEL [2017]: Is ethnicity a meaningful category of employment policies for Roma? A comparative case study of Hungary and Spain. *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 40. No. 10. 1623–1642. o. <https://doi.org/10.1080/01419870.2016.1213402>.
- MESSING VERA–MOLNÁR EMÍLIA [2011]: Válaszok a pénztelenségre: szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái. *Esély*, 29. évf. 1. sz. 53–80. o.
- MILLER, M.–REICHELSTEIN, J.–SALAS, C.–ZIA, B. [2014]: Can You Help Someone Become Financially Capable? A Meta-Analysis of the Literature. *World Bank Research Observer*, Vol. 30. No. 1. 155–192. o. <https://hdl.handle.net/10986/25998>.
- MOLNÁR GYÖRGY [2021]: Amartya Sen és Az igazságosság eszméje. *Közgazdasági Szemle*, 68. évf. 3. sz. 300–307. o. <http://dx.doi.org/10.18414/KSZ.2021.3.300>.
- OECD [2015]: *National Strategies for Financial Education*. OECD/INFE Policy Handbook. www.oecd.org/daf/fin/financial-education/National-Strategies-Financial-Education-Policy-Handbook.pdf.

- OECD [2022]: OECD/INFE Toolkit for Measuring Financial Literacy and Financial Inclusion. www.oecd.org/financial/education/2022-INFE-Toolkit-Measuring-Finlit-Financial-Inclusion.pdf.
- OECD [2023]: OECD/INFE 2023 International Survey of Adult Financial Literacy. OECD Business and Finance Policy Papers, No. 39. OECD Publishing, Párizs, <https://doi.org/10.1787/56003a32-en>.
- OLT GERGELY [2016]: A társadalmi integráció térbeli kérdései városokban. *Társadalomtudományi Szemle*, 6. évf. 1. sz. 52–70. o.
- O'NIONS, H. [2010]: Different and unequal: the educational segregation of Roma pupils in Europe. *Intercultural Education*, Vol. 21. No. 1. 1–13. o. <https://doi.org/10.1080/14675980903491833>.
- OSTERLING K. L. [2007]: Social Capital and Neighborhood Poverty. Toward an Ecologically-Grounded Model of Neighborhood Effects. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, Vol. 16. No. 1–2. 123–147. o. https://doi.org/10.1300/J137v16n01_09.
- PÉTONNET, C. [1982]: Espace habités. *Ethnologie des banlieues*. Galilée, Párizs.
- RICKETTS, E. R.–SAWHILL, I. V. [1988]: Defining and Measuring the Underclass. *Journal of Policy Analysis and Management*, Vol. 7. No. 2. 316–325. o. <https://doi.org/10.2307/3323831>.
- SARMA, M. [2012]: Index of Financial Inclusion. A measure of financial sector inclusiveness. Competence Centre on Money, Trade, Finance and Development Working Paper, No. 7. Hochschule für Technik und Wirtschaft. Berlin.
- SAUNDERS, B.–SIM, J.–KINGSTONE, T.–BAKER, S.–WATERFIELD, J.–BARTLAM, B.–BURROUGHS, H.–JINKS, C. [2018]: Saturation in qualitative research: exploring its conceptualization and operationalization. *Qual Quant*, Vol. 52. 1893–1907. o. <https://doi.org/10.1007/s11135-017-0574-8>.
- SEN, A. [2003]: A fejlődés mint szabadság. Európa, Budapest.
- SILVERMAN, A.–LUPTON, R.–FENTON, A. [2006]: A Good Place for Children? Attracting and Retaining Families in Inner Urban Mixed Income Communities. Joseph Rowntree Foundation, York.
- STORCHI, S.–JOHNSON, S. [2016]: Financial capability for wellbeing: An alternative perspective from the capability approach. *Bath Papers in International Development and Wellbeing*, No. 44. <https://www.econstor.eu/handle/10419/179371>.
- SZABÓ LAJOS TAMÁS [2022]: A közfoglalkoztatottak jellemzői. *Közgazdasági Szemle*, 69. évf. 10. sz. 1114–1156. o. <http://dx.doi.org/10.18414/KSZ.2022.10.1114>.
- TÓTH JANKA–MÉREINÉ BERKI BOGLÁRKA–MÁLOVICS GYÖRGY–JUHÁSZ JUDIT–BOROS LAJOS [2017]: „Ha csak úgy kiköltöztetjük az embereket, egymás nélkül elvesznek.” Erőforrások, korlátok és ezek térbelisége a roma szegregátumokban lakók számára: egy hazai város példája. *Tér és Társadalom*, 31. évf. 3. sz. 62–84. o. <https://doi.org/10.17649/TET.31.3.2859>.
- TUNSTALL, R.–LUPTON, R. [2010]: *Mixed Communities: Evidence Review*. DCLG, London.
- VAN BAAR, H. [2012]: Socio-economic mobility and neo-liberal governmentality in post-socialist Europe. Activation and the dehumanisation of the Roma. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 38. No. 8. 1289–1304. o. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2012.689189>.
- VÁRADI MÓNICA MÁRIA [2004]: Zárványosodó munkaerő-piaci struktúrák és megélhetési stratégiák. Megjelent: *Pritz Pál–Johancsik János–Baranyainé Szabó Piroška* (szerk.): *A tudomány a gyakorlat szolgálatában: A foglalkoztatási szint bővítésének korlátai és lehetőségei*. MTA, Budapest, 36–54. o.

- VIRÁG TÜNDE [2010]: Az „átengedett” munka. Megélhetés és munkavállalás két, cigányok lakta faluban. Megjelent: *Feischmidt Margit* (szerk.): *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 254–265. o.
- WACQUANT, L. [2001]: *Deadly symbiosis – When ghetto and prison meet and mesh. Punishment and Society*, Vol. 3. No. 1. 95–133. o. <https://doi.org/10.1177/14624740122228276>.
- WACQUANT, L. [2007]: *Territorial stigmatization in the age of advanced marginality*. Thesis Eleven, Vol. 91. No. 1. 66–77. o. <https://doi.org/10.1177/0725513607082003>.
- WACQUANT, L. [2008]: *Urban outcasts. A comparative sociology of advanced marginality*. Polity, Cambridge.
- WACQUANT, L. [2012]: *A Janus-Faced Institution of Ethnoracial Closure. A Sociological Specification of the Ghetto*. Megjelent: *Hutchinson, R.–Haynes, B. D.* (szerk.): *The Ghetto. Contemporary Global Issues and Controversies*. Westview Press, 1–32. o.
- WARDMAN, M. [1988]: *A comparison of revealed preference and stated preference models of travel behavior*. *Journal of Transport Economics and Policy*, Vol. 22. No. 1. 71–91. o.
- WILSON, W. J. [1987]: *The Truly Disadvantaged. The Inner City, the Underclass and Public Policy*. The University of Chicago Press, Chicago.
- WILSON, W. J. [1991]: *Another Look at the Truly Disadvantaged*. *Political Science Quarterly*, Vol. 106. No. 4. 639–656. o.
- WORLD BANK [2014]: *Global Financial Development Report 2014: Financial Inclusion*. World Bank, Washington, https://doi.org/10.1596/978-0-8213-9985-9_fm.
- XIAO, J. J.–HUANG, J.–GOYAL, K.–KUMAR, S. [2022]: *Financial capability: a systematic conceptual review, extension and synthesis*. *International Journal of Bank Marketing*, Vol. 9. No. 7. 1680–1717. o. <https://doi.org/10.1108/IJBM-05-2022-0185>.

GEOGRAPHICAL AND GENDER PAY GAPS IN CAREER PATHS

László Lőrincz, Virág Ilyés, Kinga Varga and Miklós Károly Kiss,

There is a substantive literature examining the gender wage gap, its components and how it changes over time. The decisions that workers make in their career paths when changing occupations or entering new industries have a major impact on the evolution of their wage trajectories. Women and men follow different typical paths across industries and occupations. If changes in career paths are accompanied by geographical moves, these job-related relocations may have an additional wage effect, as differently sized settlements offer different labour market opportunities. Larger cities or metropolitan areas typically offer higher wages than smaller municipalities. The wage returns of geographical relocation may differ by gender, affecting the wage gap between women and men. In our study, we examine the wage effects of occupational and geographical mobility by exploring gender differences over individuals' careers. We conceptualise the career of individuals as a chronologically ordered sequence of job spells, where each spell is defined by the combination of the employer's industry and the worker's occupation. We identify complete career sequences from Hungarian administrative data and use these as explanatory variables to examine the wage premium of urbanisation and the wage effects of geographical relocation. Our results indicate that the wage effects of different types of shifts differ by gender. We also find substantial differences both in the immediate wage benefits and in the long-term expected wages of potential career paths that open up with job changes due to relocation.

LABOUR FORCE FLOWS IN HUNGARY 2002-2021 BASED ON COMPREHENSIVE ADMINISTRATIVE DATA

Levente Erdélyi and Lajos Tamás Szabó

In our study, we present the job-to-job entry and exit rates based on the comprehensive, anonymous database of the Hungarian State Treasury, categorised by social groups, firm sizes and geographical locations from 2002 to 2021. We filtered out the distortions in the administrative data (e.g. due to corporate restructuring), from the labour flows. Job-to-job rates were procyclical over these 20 years, while the rate of entries and exits responded less to the cyclical state of the economy. The regional pattern of entry and exit rates correlates with the development level of districts.

Men switch jobs more frequently than women. The probability of changing jobs diminishes with age. Job-to-job flows of the younger age group are also more sensitive to economic conditions. Employees in jobs requiring lower qualifications are more likely to change jobs. Large companies have the lowest turnover rate as a proportion of their workforce.

ONLINE VISIBILITY – A NEW ASPECT OF MEASURING THE PERFORMANCE OF HUNGARIAN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Zsófia Horváth and Gábor Neszveda

In recent years, the role of the online presence of higher education institutions has greatly increased, since a huge part of their target audience is an active user of various web interfaces. As a result, measuring online institutional performance has become increasingly popular in the international literature and in higher education rankings as well. The purpose of this paper is to comprehensively describe the performance of the online platforms of Hungarian higher education institutions and to present a system of criteria for measuring institutional performance based on international literature. We analysed the traffic and backlinks of university websites, as well as their performance on social media platforms. Based on the data from 10 indicators, we created an index capturing overall online performance and a positioning index using principal component analysis. Our results show that there is a strong correlation between the indicators capturing online performance and traditional university rankings. Furthermore, we found that institutions with a higher number of students perform orders of magnitude better according to the measured indicators, suggesting their strong size dependence.

FOOTBALL WORLD CUP QUOTA DISTRIBUTION WITH PAIRWISE COMPARISONS

László Marcell Kiss, László Csató and Zsombor Szádóczi

Qualifications for the FIFA World Cup are organised separately by the six regional confederations of FIFA, the governing body of international football, such that each continent has a predetermined number of slots. We propose a quota allocation method based on the historical performances of the confederations. Our methodology extends the official FIFA World Ranking to evaluate a set of national teams. Several challenges are addressed, and some reasonable model variants are presented. The results suggest that the official quota allocation proposed for the 2026 FIFA World Cup does not reflect the strengths of continents well. In particular, more European and South American teams should participate in future tournaments, while the North, Central American and Caribbean region deserves a higher quota than Asia. This highlights the need for transparent quota allocation, which at least partially depends on historical performances.

THE WESTERN BALKANS AND THE “UNCONVENTIONAL” EXPANSION OF THE EURO AREA

Péter Ákos Bod and György Iván Neszmélyi

In academic and professional circles and in European politics, the Western Balkan region has been in the spotlight. The policy makers of the European Union and the member states have declared that the six countries in the Western Balkans aspiring for EU membership should not be left behind, even under the geo-political situation that emerged after the attack on Ukraine. However, Serbia, Bosnia-Herzegovina, Montenegro, North Macedonia, Kosovo, and Albania are still far from meeting the political and economic criteria of EU membership and EU standards, and then, as members, from later entering the euro area. The authors point out that in most countries in the region, due to the particular South Slavic common past, and their unique historical paths, dual or multiple currency systems have been present for a long time, the economies have experienced an advanced spontaneous euroisation process, and Montenegro even adopted the euro unilaterally. Under the customary logic of enlargement, the integration process starts with establishing a single market for goods and services, then continues with the harmonisation and liberalisation of the factor markets, labour and capital, before adopting the common European currency – but that pattern would not fit this set of countries well. The usual schedule for euroisation, that is, assuming the fulfilment of the membership conditions while formally maintaining monetary sovereignty before the euro-adoption path opens up, would not thus serve the region’s development and convergence towards the EU framework. The political and economic interests of both the region concerned and the EU would be served better by allowing the countries to go on using the euro, and gaining admission into Eurozone institutions “before due time”, i.e. before attaining full EU membership. The phasing of the accession process proposed here differs from that of previous enlargements, but it may contribute to maintaining integration impetus in the region, while ensuring the full enforcement of the relevant EU standards.

POPULATION AGING AND REDISTRIBUTION IN A PENSION SYSTEM

András Simonovits

The fast ageing of the population calls into question the sustainability of the Hungarian pension system. It is plausible that in addition to raising the contribution rate and the normal retirement age, the replacement ratio, especially of the high benefits, should be reduced. The adjustment is difficult because this would reinforce degenerativity, while the real value pensions already set is downwards inelastic.

FINANCIAL CAPABILITIES AND THE FINANCIAL SITUATION OF ROMA FAMILIES LIVING IN EXTREME POVERTY AND SPATIAL SEGREGATION**Andreász Kosztopulosz, Boglárka Méreiné Berki and György Málovics**

Financial inclusion is often seen by policy makers as a tool for social inclusion, while financial literacy is seen as an important tool to support financial inclusion. Along this logic, financial inclusion and the well-being of spatially segregated, stigmatised and extremely poor groups of society can be supported through the development of financial literacy. In our study, we explore the validity of this chain of logic, building on a long-term collaborative process, based on semi-structured in-depth individual interviews and qualitative observations. Our conclusion is that the above chain of logic (financial literacy → financial inclusion → well-being) reflects a middle-class perspective and as such is rather provincial, as there are a number of subsistence strategies in the communities concerned that cannot be measured and interpreted by conventional approaches to financial literacy. Thus, in order to effectively promote the social inclusion of those concerned, one should focus on the specific social conversion factors, as emphasised by the concept of financial capability, related to segregation, poverty and stigmatisation.

A Közgazdasági Szemléhez benyújtott tanulmányok elbírálásának szempontjai

Tisztelt Lektorunk!

Kérjük, hogy *véleményének megfogalmazása után* töltse ki az alábbi táblázatot, kérdés-csoportonként X-szel jelezve azt a minősítést, amely a legközelebb áll értékeléséhez!

Értékelési kritérium	Nagyon gyenge/ elfogadhatatlan	Elfogadható, megüti a mércét	Kiváló
Tartalmi megítélés			
Relevancia, várható hatás			
Precizitás, világosság			
Szakirodalmi megalapozás, hivatkozások			

Kérjük, a táblázatban foglalt minősítéseket összegezve, *feltétlenül* húzza alá az alábbi javaslatok egyikét!

- A cikk közlését (jelentéktelen javításokkal) *támogatom*.
- A cikk közléséhez *lényeges átdolgozásra* van szükség.
- A cikk közlését *nem támogatom*.

Kérjük, lektori véleményét az alábbi megfontolások alapján készítse el, és lehetőség szerint válaszoljon minden fontosabb kérdéscsoportra az elbírálendő cikkel kapcsolatban.

1. A cikk tartalmának megítélése

Világos, könnyen azonosítható és elemzésre érdemes a probléma, amelyet a cikk tárgyal?

- Alkalmas a szerző által kifejlesztett modell (elemzési keret) a probléma megválaszolására?
- Megfelelők a szerző által választott módszerek, illeszkednek a kutatási kérdéshez? • Elfogadható vagy legalább vitára érdemes a szerző magyarázata, érvelése?

2. A cikk relevanciája, várható hatása

Mennyire fontosak a cikkben felvonultatott új tudományos eredmények az elmélet vagy a gyakorlat (esetleg mindkettő) szempontjából? • Ösztönöz a cikk továbbgondolásra, új kutatásokra? • Várható, hogy a tanulmány tudományos vitát ébreszt? • Van a cikknek gazdaságpolitikai, illetve a vállalatok számára fontos mondanivalója?

3. Precizitás, világosság, áttekinthetőség

Egyértelmű, logikus a kifejtés, világosak a cikk állításai, érvelése? • Vannak fogalmi csúsztatások, homályos fogalmak a tanulmányban? • Hibátlanok a matematikai levezetések, képletek, formulák, táblázatok? • Arányos a cikk szerkezete? • Gördülékenyen van megírva a tanulmány?

4. Szakirodalmi megalapozás és hivatkozások

Épít a szerző a témában közölt releváns szakirodalomra, azt kellő mélységben ismeri? • Tartalmiak a szerző hivatkozásai, vagy formálisak? • Vannak tételesen felsorolandó hiányosságok ezen a területen (megkerülhetetlen szerzők kihagyása, kevésbé fontos szerzők citálása, túlzott mértékű önhivatkozás, nem független, lekötözött hivatkozások stb.)? • Nem támaszkodik a szerző megengedhetetlen mértékben más szerzők írásaira? • Túlmege a tanulmány a szakirodalom egyszerű ismertetésén, összefoglalásán? • Korrektek, pontosak a szerző hivatkozásai a cikkben belül és a cikk végén közölt hivatkozásjegyzékben?

KEDVES SZERZŐK!

Kérjük, hogy kéziratukat a következő előírások szerint nyújtsák be!

- Folyóiratunkban a tanulmányok átlagos hossza 1 ív (40 000 leütés szóközzel), ettől maximum ± 50 százalékkal lehet eltérni. (A cikk méretét a Word programokban a Fáj/Adatlap/Statisztika mezőben lehet megnézni.)
- Szerzőink ügyeljenek tanulmányuk szerkezetére! A cikkek minden esetben körülbelül 800–1000 karakteres tartalmi összefoglalóval kezdődnek, amelyben a tanulmány főbb hipotéziseit és állításait kell ismertetni. (Ezt az összefoglalót **angolul is mellékelni kell.**)
- Az összefoglalót követő csillagos lábjegyzet tartalmazza a tanulmány elkészítésével kapcsolatos információkat és a köszönetnyilvánításokat. Utána következik a szerző foglalkozása (esetleg beosztása), munkahelye és e-mail-címe.
- A főszöveg legyen jól strukturált: a fejezetek élén vastag betűs, az alfejezetek élén dőlt betűs címek álljanak!
- A tanulmánynak minden esetben tartalmaznia kell a hivatkozási listát a szerző(k) teljes nevével (külföldiek esetében elég a keresztnév monogramja), a megjelenés évszámával, a mű pontos címével, kiadójával, kiadási helyével, illetve a folyóirat pontos címével, évszámával, kötetszámával, a megjelenés hónapjával, oldalszámmal, valamint ha van, a tanulmány **DOI-azonosítójával**. A szövegben elegendő a vezetéknevvvel, évszámmal és oldalszámmal hivatkozni. Szó szerinti hivatkozás esetében az oldalszám feltüntetése elengedhetetlen.
- A táblázatokat a cikkben folyamatosan kell számozni (a számozás az új alfejezetekben, alpontokban nem kezdődik újra). Mindegyik táblázatnak címet kell adni, és a bennük szereplő mennyiségi értékek mértékegységét fel kell tüntetni. A táblázatokat a Word táblázatszerkesztőjével kell elkészíteni. A táblázatbeli megjegyzéseket és az adatok forrását közvetlenül a táblázat alatt kell elhelyezni.
- Az ábráknak címet kell adni, és folyamatosan be kell őket számozni (a számozás az új alfejezetekben, alpontokban nem kezdődik újra). Az ábrához tartozó megjegyzéseket és az ábra forrását közvetlenül az ábra alatt kell feltüntetni. **Kérjük, csatolják a kézirathoz az eredeti Excel-fájlokat (ha nem Excel programban készültek az ábrák, akkor valamilyen vektoros – például pdf, eps – formátumban).**
- A képleteket a jobb oldalon zárójelben folyamatosan kérjük számozni (tehát az egyes alfejezetekben ne kezdődjön újra a számozás).
- Kérjük, a honlapunkról is letölthető felhasználási szerződést (www.kszemle.hu/utmutatas/szerzodes.pdf) aláírva juttassák el szerkesztőségünkbe.